
СРЕМСКА МИТРОВИЦА
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ • СРЕМ •

Главни уредник:
Др Ненад Нинковић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад

Редакција:
Др Ненад Лемајић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад
Др Ђорђе Ђурић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад
Нада Симић Лемајић, Историјски архив „Срем“, Сремска Митровица
Др Петер Шолтес, Историјски институт Словачке академије наука, Братислава

Лектор:
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа:
Љиљана Тубић

Издавач:
Историјски архив „Срем”

Тираж:
500

Штампа:
ALFA graf
Петроварадин

ISSN:1451-3676

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”

16

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2017.

Овај број часописа „Споменица историјског архива СРЕМ“
штампан је захваљујући материјаланој помоћи
Града Сремска Митровица и Покрајинског секретаријата за културу, јавно
информисање и односе с верским заједницама

САДРЖАЈ
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Дејана Васин, мср
Нови Сад
Трговина Дубровчана у Митровици у 14. веку.....13
Dejana Vasin, MA
Novi Sad
Trademen from Dubrovnik in Mitrovica in XIV century 29

Др Урош Станковић
Правни факултет, Нови Сад
*Сремски пред преким судом формираним поводом Кат*анске буне.....30
Uroš Stanković, PhD
Faculty of low, Novi Sad
Natives of Syrmia before the martial court
formed on the occasion of the Hussars' rebellion.....46

Др Милан Мицић
Покрајински секретаријат за културу,
информисање и односе са верским заједницама, Нови Сад
Српски оптанти из Мађарске у колонизацији Срема (1920–1941).....48
Milan Micić, PhD
The Provincial Secretariat for Culture,
Public Information and Relations with Religious Communities, Novi Sad
Serbian optants from Hungary in the colonization
of the county of Srem (1920–1941) 61

Др Небојша Петровић,
Студентски центар, Нови Сад
Прогон СПЦ у Војводини после Другог светског рата.....62

Nebojša Petrović, PhD
Students' Centre, Novi Sad
The prosecution of the Serbian Orthodox Church in the Province of Vojvodina after the Second World War.....72

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Ратко Рацковић
Рума
Хранисављевићи из Руме – приложници, духовници и потомци.....75
Ratko Racković
Ruma
The Hranisavljević family from Ruma – endowers, clargymen and descendants....83

Жарко Панић, мср
Жабаљ
Записници о одузимању црквених звона у Жабљу за време Првог светског рата 84
Žarko Panić, MA
Žabalj
Records on the confiscation of church bells in Žabalj during the First World War ...92

Др Горан Васин
Филозофски факултет, Нови Сад
Последњи попис манастира Карловачке митрополије 1919. године.....93
Goran Vasin, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
The last inventory in the monasteries of the Metropolitanate of Sremski Karlovci in 1919.....128

Др Филип Крчмар
Историјски архив Зрењанин
Југославија и Југословени у светлу Дневника Јозефа Гебелса (1939–1941) ...129

Filip Krčmar, PhD
The Historical Archive of Zrenjanin
Yugoslavia and the Yugoslavs in Joseph Goebbels's Diaries (1939–1941) 153

Андрија Поповић, мрс
Сремска Митровица
Сведочење народног хероја Петра Матића о антифашистичкој борби у Другом светском рату.....154
Andrija Popović, MA
Sremska Mitrovica
The testimony of the people's hero Petar Matić on the antifascist battle in the Second World War.....171

Ивана Петровић, виши архивиста
Архив Војводине, Нови Сад
Сведочење о Мађарској помоћној тајној полицији у Новом Саду.....172
Ivana Petrović, senior archivist
The Archive of Vojvodina, Novi Sad
Testimonies on the Hungarian helping secret police in Novi Sad.....179

Светлана Љубљанац, архивски саветник
Архив Војводине, Нови Сад
Експропријација Јарковаца – поседа Сремских Карловаца 180
Svetlana Ljubljanac, archives consultant
The Archive of Vojvodina, Novi Sad
The expropriation of Jarkovci – an estate belonging to Sremski Karlovci.....187

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине, Нови Сад
Једно архивско истраживање из XVIII века –
Предмохачки акти везани за раздвајање Бачке и Бодрошке жупаније.....191

Dejan Jakšić, MA, archives consultant
The Archive of Vojvodina, Novi Sad
An archival research from the XVIII century – Legal acts before The Bettle of Mohacs which dealt with the separation of Bacs and Bodrog county 200

Александар Бурсаћ, архивист
Архив Војводине, Нови Сад
Надлежности и организациона структура Краљевске банске управе Дунавске бановине: Опште и управно одељење.....201
Aleksandar Bursa,
archivist
The Archive of Vojvodina, Novi Sad
Jurisdiction and organizacional structure of the Royal banate administration in the Danube banate: General and administrative departments.....210

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Др Слободан Бјелица
Филозофски факултет, Нови Сад
Стојан Бербер, „Сведок времена“ (прва и друга књига), Сомбор 2016–2017
Slobodan Bjelica, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
Stojan Berber, „The witness of the time“, (the first and the second book), Sombor 2016-2017.....213

Др Михаел Антоловић
Педагошки факултет, Сомбор
Како упропастити врхунску историографију? О две значајне књиге о Првом светском рату и о њиховим преводима на српски језик „Fric Fišer, Posezanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914–1918, sa nemačkog preveli Jelena Ćirović i Miroslav Alaga-Bogdanović, Beograd: Filip Višnjić, 2014; Оливер Јанц, 14. Велики рат, превели с немачког Милош Казимировић, др Ира Проданов Крајишник и Љиљана Бугарски, Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014

Mihael Antolović, PhD
Faculty of Pedagogy, Sombor
How to destroy an excellent historiography? About two significant books on the First World War and their translations into Serbian "Fritz Fischer, Seizing the world power, The policy of the war goals in the imperial Germany 1914-1918, translated from German by Jelena Ćirović and Miroslav Alaga-Bogdanović, Belgrade; Filip Višnjić, 2014; Oliver Janc, 14th Grand war, translated from German by Miloš Kazimirović, Dr Ira Prodanov Krajišnik, Ljiljana Bugarski, Novi Sad: Prometej; Belgrade: Radio-Television Serbia, 2014 215

Др Горан Васин
Филозофски факултет, Нови Сад
О историји Војне крајине – Fedor Moačanin, „Radovi iz povijesti Vojne krajine", Srpsko kulturno društvo Prosvijeta, Zagreb 2016
Goran Vasin, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
On the history of Military Frontier - Fedor Moačanin, „Works from the history of Military Frontier", Serbian Cultural Society „Prosvjeta", Zagreb 2016.....245

Др Горан Васин
Филозофски факултет, Нови Сад
Динамичан пут српске спољне политике – Константин Владимирович Никифоров, „Начертаније Илије Гарашанина и спољна политика Србије 1842–1853", Службени гласник, Београд 2016, 275. стр.
Goran Vasin, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
A dynamic path of the the Serbian foreign policy – Konstantin Vladimirovič Nikiforov, „Načertanije by Ilija Garašanin and Serbian foreign policy from 1842 until 1853", Official Gazette, Belgrade 2016, p. 275.....247

Др Ненад Нинковић
Филозофски факултет, Нови Сад
Katrin Unterreiner, „Maria Theresia, Mythos & Wahrheit", Styria Premium, Wien – Graz – Klagenfurt 2016, Str. 191.
Nenad Ninković, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
Katrin Unterreiner, „Maria Theresa – a myth or a truth", Styria Premium, Wien – Graz – Klagenfurt 2016, p. 191. 250

Др Ненад Нинковић
Филозофски факултет, Нови Сад
Ненад Лемајић (редактор), „Историја спорта у Сремској Митровици“, Књига I, Историјски архив „Срем“ и Спортски савез града Сремске Митровице, Сремска Митровица 2016, стр. 373.
Nenad Ninković, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
Nenad Lemajić, (editor), „The history of sport in Sremska Mitrovica“, book I, The Historical Archive „Srem“ and the Sports union of the town of Sremska Mitrovica, Sremska Mitrovica 2016, p. 373. 254

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине, Нови Сад
Олгица Трбојевић, „Торонталска жупанија (1731-1849), каталог одабраних садржаја докумената“, свеска 3 (1791-1795), Архив Војводине, Нови Сад 2017, стр. 229.
Dejan Jakšić, MA, archives consultant
The Archive of Vojvodina, Novi Sad
Olgica Trbojević, „The Torontal County (1731-1849), a catalogue of the chosen document contents“, notebook 3 (1791-1795), The Archive of Vojvodina, Novi Sad 2017, p. 229.....257

IN MEMORIAM

Др Михаел Антоловић
Педагошки факултет, Сомбор
Ђорђе Станковић (1944–2017)
Mihael Antolović, PhD
Faculty of Pedagogy, Sombor
Djordje Stanković (1944–2017) 263

Др Ненад Нинковић
Филозофски факултет, Нови Сад
Ратко Рацковић (1946-2017)
Nenad Ninković, PhD
Faculty of Philosophy, Novi Sad
Ratko Racković (1946-2017).....266

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Дејана Васин, мср
Докторанд
Нови Сад
dejanavasin@yahoo.com

ТРГОВИНА ДУБРОВЧАНА У МИТРОВИЦИ У 14. ВЕКУ

Сажетак: Дубровчани су током средњег века у трговачком животу Балкана имали врло значајну улогу, а временом су своју делатност проширили и на Угарску. У местима погодним за трговину они су оснивали насеобине у којим је живео и радио одређени број њихових суграђана. Једна од таквих насеобина се налазила у Митровици, а била је најактивнија током друге половине 14. века. Она је била важна станица дубровачке даљинске трговине. У раду се настоји да се анализирају познати дубровачки трговци који су пословали у Митровици и да се уђе у траг њиховим пословним везама са другим местима где су њихови суграђани били активни.

Кључне речи: Митровица, трговина, Дубровчани, Угарска.

Након повлачења Византије са обала Саве и Дунава, Сирмијум је полако замирао јер није имао повољне услове за даљи развој. Средњовековно насеље на тлу старог Сирмијума изникло у 13. веку добило је име по манастиру Светог Димитрија, који се налазио у граду.[1] Као православни манастир наджживео је православну епископију којој је припадао са седиштем у Сирмијуму. О њему су се бринули угарски краљеви, а добијао је дарове и од галичких кнежева.[2] Крајем 12. века краљ Бела III (1173–1196) га је поклонио лаври Светог Теодосија код Јерусалима, а краљ Бела IV (1235–1270) га је са свим поседима 1264. уступио својој ћерки Ани и њеним синовима.[3] То је крајем 12. века био богат манастир, који је у поседу имао 26 села или делова села, у њима шест винограда, један воћњак, шеснаест шума, једанаест ливада и рибњака, четири скеле

1 К. Јиречек, Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник КЈ I, Београд 1959, 524–528; С. Ћирковић, *Civitas sancti Demetrii*, у: Сремска Митровица, у част двадесетпетогодишњице ослобођења града 1944–1969, Сремска Митовица 1969, 59; М. Динић, Средњевековни Срем, у: Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 270–271.

2 Ђ. Харди, Галички кнежеви дародавци манастира Светог Димитрија на Сави, Споменица Историјског архива Срем I (2012), 65–75.

3 A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I*, Roma 1859, 9–11, 273.

и четрнаест цркава.[4] Његово замирање почиње од 1334. године када је патријарх пропустио да именује новог игумана на место преминулог. Папа Климент VI (1342–1352) је покушао да оживи манастир одредивши бискупа Ђитре за његовог стараоца са широким овлашћењима.[5]

Овај богати манастир је био клица из које је изникло трговачко насеље које је понело његово име. У 14. веку то је већ био развијен трг. У једној жалби краљу Лајошу I (1342–1382) становника Светог Димитрија из 1366. године се каже да су они ослобођени царина и зато одбијају да је плаћају у месту Пабор, где се налазио брод, и где ју је наплаћивала породица Сент Петери. У истом документу стоји да је привилегије том граду дао краљ Ладислав IV Куманац (1272–1290), а касније су их потврдили краљеви Андрија III (1290–1301) и Карло Роберт (1308–1342), што значи да су становници Светог Димитрија имали трговачке привилегије још крајем 13. века.[6] Краљ Стефан V (1270–1272) је у Митровици основао комору и ковницу новца.[7]

Важну улогу у развоју трговине имао је град Дубровник, чији су се виспрени трговци упустили у послове по целом Балкану и шире настојећи да себи обезбеде профит. Зато се овом приликом морамо осврнути на њихово пословање, јер је њихов удео у трговини био веома значајан. Њихово присуство, у недостатку других извора, представља најпоузданије мерило привредне развијености неког места, те се они сами по себи намећу као важан чинилац сваког покушаја проучавања економског развитка ових простора у средњем веку.

Активност дубровачких трговаца у околини Митровице може се пратити од краја 13. века. Они се у оностраном Срему спомињу још 1296, а у овостраном 1302. годи-

4 Gy. Györffy, Преглед добара грчког манастира у Светом Димитрију на Сави (Сремска Митровица) из 12. века, Споменица Историјског архива Срем 1 (2002), 51–52.

5 A. Theiner, *Vetera monumenta*, 667–668; М. Кисић Божић, Д. Васин, Писмо папе Климента *VI* бискупу Ђитре, старешини грчког манастира Светог Димитрија, Споменица Историјског архива Срем 13 (2014), 136–142.

6 G. Wenzel, *Adalékok Száva-szent-Demeter város történetéhez*, Magyar akadémiai értesitő, Philosophiai, törvény és történettudományi osztályok közlönye 5–3 (1866), 331–332; П. Рокаи, *„Бродови" на Дунаву и притокама на подручју Јужне Угарске у средњем веку*, у: Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 173; С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 62; Не знамо које је тачно привилегије Митровица добила од краља Ладислава IV; можемо само да наслутимо њихове обрисе на основу општих карактеристика привилегија које су биле додељиване у то време. То су били право на одређени степен самоуправе који се односио на право постојања судије (iudex) и заклетих грађања (civesiurati) који су били органи управе у граду, затим право на слободан избор свештеника кога је требало да потврди само надлежни бискуп, право на поседе изван града који су били изузети из јурисдикције жупана и заједница је порезе плаћала директно краљу. Најважнија тачка, што се трговине тиче, било је изузеће од плаћања царина у одређеном опсегу, једној или две жупаније или чак широм земље. Исто тако привилегије су углавном подразумевале одржавање недељног, а понегде и годишњег сајма. Право на iusstapuli је само неколико градова имало у 13. веку, то су били Острогон, Пешта, Будим, Ђер и Пожун. Ово право је од 14. века чешће додељивано. Поменуте привилегије је у Угарској уживало педесетак тргова, мада их је морало бити више, јер су тим бројем обухваћени само они тргови чије су привилегије сачуване. Оне за које сазнајемо само посредним путем, као што је то случај са Митровицом, нису обухваћене овим бројем. (K. Szende, *Power and Identity. Royal privileges to the towns of medieval Hungary*, in: Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now, ed. Michel Pauly, Porta Alba – Verlag – Trier 2015, 45–52, 63–66).

7 Историја Мађара, Београд 2002, (П. Рокаи), 87.

не. О томе говори спор који је вођен пред дубровачким судом октобра 1296. поводом захтева да се наплати један комад сентилерског сукна продатог пре три године у оностраном Срему.[8] Да је дубровачких трговаца било и у овостраном Срему види се из одлуке дубровачке владе од 1. маја 1302. којом се наређује под казном од 500 перпера да се због рата за месец и по дана по пријему наредбе врате у град сви трговци који су отишли у Склавонију и Угарску.[9] Разлог за ову наредбу је био рат који се водио између Србије и Дубровника.[10] Међутим, неки трговци који су боравили у Срему су се изговарали да не могу да се врате у Дубровник преко Босне јер су се банови Младен и Стјепан налазили у Подрињу.[11] Исто тако, о боравку Дубровчана у овим крајевима говори и писмо из исте године које је послао из Срема у Дубровник Вук Бобаљевић заједно са другим дубровачким трговцима.[12] Гервазије из породице Стило је 1306. године боравио у Митровици.[13] Исте године је у Срему био Симон Рекус.[14] О већем присуству Дубровчана у Срему већ 1312. године може да сведочи писмо које је Општина тамо упутила свом грађанину, поменутом Гервазију, а које му је предато у присуству дубровачке властеле Симона Растића,[15] Матије Петрање и многих других из Дубровника.[16] Ових година је у Митровицу долазио и Пријаснијус Рањина.[17] Мада се у неким поменутим случајевима не наводи о ком се месту у Срему ради, сасвим је сигурно да је у питању Сремска Митровица, где се Дубровчани изричито помињу неколико година касније. То је била прва дубровачка колонија у јужној Угарској. Исто тако, тешко је

8 Г. Чремошник, Канцеларијски и *н*отарски списи 1278–1301, Зборник за историју, књижевност и језик српског народа, треће одељење, св. 1, Београд 1932, 164–165; К. Јиречек, Историја Срба 1, Београд 1952, 189.

9 *Monumenta Ragusina* V, libri reformationum 1301–1336, ed. J. Gelchich, Zagrabiae 1897, 26–27.

10 Б. Крекић, Зашто је вођен и када је завршен рат између Дубровника и Србије 1301–1302, ЗРВИ 17, 417–422; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска у средњем веку, Нови Сад 1986, 14.

11 Б. Храбак, Дубровчани у Угарској и њихове везе са Београдом и Србијом, ГГБГ 27 (1980), 57.

12 Име Вук Бобаљевић је у Дубровнику било често. Овај Вук Бобаљевић (1297–1320) је био предак главне лозе Бобаљевића. Његови потомци уздигли су свој род до врло утицајних положаја. Синови су му били Домања, Влахо и Михаило Бобаљевић. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат у 14. веку, Београд 1960, 117; Б. Крекић, Вук Бобаљевић, ЗРВИ 49/4 (1959), 118, нап. 16).

13 *Monumenta Ragusina* V, 212; Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 57; Чланови породице Стило су се крајем 13. и почетком 14. века бавили трговином по Србији и Босни. Српска краљица је од поменутог Гервазија наплатила износ од 500 перпера које јој је дуговао Пасквал Пекорарио. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 427).

14 Он је био утицајна личност дубровачког патрицијата. Учествовао је у раду Малог већа и Већа умољених и више пута као судија. Активно се бавио поморском и копненом трговином. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 384–385).

15 Симон Растић је два пута био члан Већа умољених. Имао је послове у Србији, а 1313. године је заједно са Михаилом Менчетићем ишао краљу Милутину да поднесе жалбе дубровачких трговаца из Рудника. (*Monumenta Ragusina* I, libri reformationum 1306–1347, Zagrabiae, 1879, 24; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 385–386).

16 *Monumenta Ragusina* I, 45; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 14; Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 57.

17 Његов отац Грубеша Рањина је имао пословних веза са Италијом, а 1281. године је ишао као посланик српском краљу, и касније је чешће боравио у Србији. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 379).

одгонетнути колики је заиста био њихов број, али с обзиром на то да се помињу многи из Дубровника, очигледно их је било доста.[18]

Дакле, дубровачка насеобина већ у првој половини 14. века била је бројна. Од Дубровчана који бораве и послују изричито у Митровици помиње се 1319. године Менче Менчетић, коме је влада из Дубровника писала у Митровицу, а одатле јој је одговорено да се он тренутно налази у Будиму. Менчетић је пословао и у суседном Руднику, где је влада децембра 1323. послала писмо својим трговцима који тамо бораве, а међу њима и Менчету Менчетићу, у вези са наплатом некакве штете.[19] Дубровчанин Јаков Кашица је 1319. године послао писмо својој Општини из Митровице.[20] И чланови познате дубровачке породице Петрања[21] су пословали у Митровици. Поменули смо да је 1312. године у Митровици боравио Матија Петрања. Теодор Петрања је маја 1332. у Малом већу заједно са Феличем Градићем изабран за капетана каравана који је носио робу за Босну и Угарску. Тројица чланова рода Петрања, Теодор, Георгије и Андрија, били су у пратњи каравана са још двојицом Дубровчана те су се појавили као сведоци при тужби коју је Мартин Менчетић 21. новембра 1335. подигао против босанског бана јер му је два месеца раније, када је по свом фактору Николи Херпи упутио некакве тканине у Угарску, задржао ове тканине због дуга једног његовог компањона.[22]

Георгије Пуцић је био у ортаклуку са неким Берлингером из Барселоне. Ово друштво је, како се чини, највише трговало у Угарској. Раскинуто је 1341. године, а Берлингер је имао право на све тканине њиховог друштва које су се налазиле у Угарској, затим на восак и сребро, по цени по која је важила у Дубровнику. Берлингер је пословао и са Николом Обућарем, који га је путем писма које је носио курир Милтен 10. новембра 1343. звао да дође у Дубровник. Берлингера је прво требало да потражи у Митровици, а ако га тамо не буде било, да га потражи у Будиму или неком другом месту.[23]

О пословимаТеодора Петрање у Угарској говори и његов тестамент из 1348. године у којем се помиње његов део робе који се налазио код Николе Херпе. По Угарској је трговао и његов син Мароје. Тестаментом из 1348. године овластио је свог зета Клемента Држића да прода његову робу било где да се нађе и од тога исплати дугове Климу и Павлу Менчетићу чију је он робу продавао по Угарској. Задужио је Николу

18 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 13–14; B. Hrabak, *Dubrovačke naseobine i poslovne stanice u Ugarskoj do 1526. godine*, Balkan i Panonija kroz istoriju, Novi Sad 2006, 100–101.

19 *Monumenta Ragusina* I, 103.

20 *Monumenta Ragusina* V, 143; Његов отац Вита Кашица је пословао већ крајем 13. века у Брскову, а Јаковов брат Паскоје је 1322. године био позван пред краља Стефана Дечанског. Син Витиног брата Клеменса је исте године био у Руднику, а Јаковов син се 1336. године жалио на бугарску краљицу јер је наредила да му се у Нишу одузме роба. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 172).

21 Ова породица је у првој половини 14. века имала запажену улогу у привредном и политичком животу Дубровника. Било их је у Малом већу, Већу умољених, на трговима по Србији, а неколицина њих је пословала у Митровици. Отац Матије Петрање је био Григорије Петрања, који је крајем седамдесетих година 14. века био конзул у Брскову. Из српских земаља су допремали у Дубровник нарочито восак. Тодор, Андрија и Тома су били синови Матијиног брата Марина, који је био истакнута личност у Дубровнику и заузимао је значајне положаје. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 356–360).

22 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 15; К. Јиречек, Ј. Радонић, Историја Срба *II*, Београд 1981, 190, нап. 65.

23 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 16; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 368.

Херпу, који је боравио у Митровици, да наплати од неког Мађара 12 перпера на име два сребрна појаса. Георгије, син Марина Петрање, желео је да у Митровици буде и сахрањен у цркви Свете Марије. У тестаменту Томе Петрање из 1348. године помиње се угарска монета, крстати грошеви и руднички грошеви са мачем. Код Николе Херпе у Угарској је имао заложен један велики столњак и два сребрна појаса вредности 13 марака. И у тестаменту Томиног брата Андрије, који је умро исте године кад и Тома, помињу се угарска монета и руднички грошеви. Петрање су до средине 14. века, изгледа, били најактивнија дубровачка властела у Митровици, али је томе крај учинила смрт 1348. године, тако да их је у другој половини 14. века мало остало. Чланови породице Петрања су, како се види, пословали и у Руднику.[24]

У Митровици је трговао и Дубровчанин Паске Шчезе. Он је у страху од куге која је владала 1348. године саставио тестамент и у њему поред осталог навео да је у Угарској поседовао сребро заједно са Николом Херпом и Николом Албанцем. Ипак, није умро те године – Мало веће је тек 6. маја 1360. изабрало Паска Рањину[25] и Вука Градића да покупе сву његову робу и ствари које су се налазиле у Митровици и пошаљу их у Дубровник. Дакле, и Петрање и Шчезе сарађивали су са са Николом Херпом,[26] што говори и о његовим разгранатим пословима у овом граду. Он се додуше након 1348. године више не помиње у Митровици, а не зна се ни да ли је после тога ту долазио. За 1348. годину има још неколико примера о пословању Дубровчана везаних за Митровицу. Мартол, син Марина са Колочепа, био је у ортаклуку са Припчетом Утолчићем, који је уложио у ово друштво 227 перпера, а Мартол је био дужан да обавља послове. Мартол је по Угарској пословао и са капиталом који је уложио Богоје Богданелов, а обрачун је извршен јуна 1355.[27]

О утицају сукоба око Далмације између краља Лајоша и Венеције на пословање Дубровчана у Митровици нема довољно података, али да је с тим у вези ипак било неких сметњи у трговини посредно говори писмо млетачког дужда Дубровнику у коме га обавештава да је склопљено примирје са угарским краљем и да могу бити сигурни и неће бити узнемиравани на својим путовањима.[28] У наредним годинама дубровачка насеобина у Митровици је све више расла. Константин Јиречек бележи да је она била у пуном процвату у периоду 1356–1396. и помиње трговачке привилегије које су имали дубровачки трговци у Митровици. Познато је да је након Задарског мира који је Угарска склопила са Венецијом 1358. године Дубровник признао врховну власт

24 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 15; D. Dinić-Knežević, *Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju Vojvodine*, ZHAD 1–2 (1979), 89–90; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 357.

25 Паско Петра Рањина (1344–1379) је био синовац поменутог Пријаснијуса Рањине. Бавио се увозом жита, а одазио је у Валону и Драч. Учествовао је у раду Малог већа. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 382).

26 Његов отац Маринче Херпа је трговао по Србији, 1313. године је изабран за конзула у Мачви и околним крајевима. Никола Херпа је од 1356. године скоро редовно учествовао у раду Већа умољених. Умро је од куге 1363. године. (И. Манкен, Дубровачки партицијат, 177–178; Б. Храбак, Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина, Зборник радова народног музеја Чачак 14 (1984), 20–21).

27 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 16; D. Dinić-Knežević, *Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju Vojvodine*, 90.

28 *Monumenta Ragusina* II, libri reformationum 1347–1352, 1356–1360, Zagrabiae 1882, 43–44. (Примирје је потписано 1356. године.)

Угарске, што је у сфери трговачког пословања могло само да продуби и унапреди везе које су дубровачки трговци овде већ развили. То је олакшало и Дубровчанима који су већ имали разрађене послове у Србији и Босни да прошире своје деловање и на другу обалу Саве.[29] Баш те 1358. године у Митровици је боравио Матија Менчетић.[30] Колико је ојачала дубровачка колонија сведочи и то да је влада већ морала да одређује конзуле да решавају спорове међу својим завађеним сугрђанима.

Поменуто је да су 1360. године изабрани Паске Рањина и Вук Градић за конзуле који су дужни да покупе све ствари и робу Паска Шчезе који је умро у Митровици и пошаљу их у Дубровник. Исте године се у Митровици помиње Влахо Гучетић, који се као и његови рођаци бавио трговином у Угарској.[31] За конзула задуженог за решавање спорова међу трговцима је 8. августа 1361. изабран Стефан Соркочевић.[32] Он је морао да одабере још два своја сугрђана са незаинтересоване стране из редова властеле или грађана и да са њима пресуђује у свим споровима. Такође, влада поручује Стефану Соркочевићу да у њено име саветује Петра Гундулића,[33] Влаха Лукаревића и Плавушка, Јакова и Мароја Радонића да се не свађају, већ да се у његовом присуству једни другима извине под претњом казне од 100 перпера. Очигледно је Соркочевић био одређен за конзула за решавање управо овог спора. Исто тако му је његова влада поручила да саветује дубровачке грађане да не примају грађанство Митровице јер ће у супротном бити кажњени.[34] У Митровици је ових година боравио и Херве де Море, коме је 11. јуна

29 К. Јиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник КЈ 1, 296. нап. 279

30 И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 336.

31 Био је члан једног мање политички активног огранка познате породице Гучетић, а он сам се истакао у јавном животу у граду. Убијен је 1463. године. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 237, *Monumenta Ragusina III*, libri reformationum 1359–1364, Zagrabiae, 1895, 33).

32 Стефан Соркочевић је у Митровици боравио у млађим данима. Седамдесетих година се већ вратио у Дубровник и у више наврата је био биран за кнеза и на неке друге функције. Био је изузетно утицајна личност у родном граду. Имао је сина Никшу, који је такође боравио у Митровици, а умро је млад. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 415–417).

33 Члан веома познате трговачке и патрицијске породице у Дубровнику. Његов отац Бенедикт Маринов и деда Марин такође су се бавили трговином. Браћа Петар и Андрија су били судије у Видину 1368. године. Андрија је стекао лепу каријеру на двору краља Лајоша и те везе је његова влада настојала да користи. У време спора са Николом Алтомановићем дубровачка влада га је молила да се заложи за њене посланике које шаље краљу и да их заштити од Алтомановића. Након тога је изабран за градског кнеза јануара 1373. године, а већ у марту су браћа заједно ишла краљу са молбом да се заложи за сређивање односа између Дубровника и Венеције. О њиховом угледу на угарском двору сведочи и то што им је краљ од 1371. године уступио трибут од 500 перпера које је Република плаћала од 1358. године. Петар је у више наврата биран за кнеза у Дубровнику, а припадао је и Већу умољених и Малом већу. Влада му је поверавала разне мисије код краља Лајоша и касније код краљица Јелисавете и Марије. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровчани у служби угарских владара током средњег века, ЗМСИ 31 (1985), 8–9; И. Манкен, Дубровачки партицијат, 270–272).

34 Monumenta Ragusina III, 105; Ј. Тадић, Писма и упутства дубровачке републике I, Београд 1935, 59–60; С. Ћирковић, Civitas Sancti Demetrii, 64; Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 58; K. Jireček, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka, Dubrovnik 1915, 94; У Угарској је у ово време трговао и Милтен Пањуровић. У његовом тестаменту, који је састављен 20. јуна 1363, стоји да су му тамо остале неке ствари (кревет, завесе, одело) и да су му неки Мађари којима је продавао одело и накит остали дужни. У пословним односима био је са Припком Утолчићем, коме је дуговао 120 дуката. Припче је периоду

1364. наређено да због дугова Мартина Прокулића[35] према Бенеши Бенешићу, његове једне бисаге сребра које су се налазиле у Митровици држи код себе и пошаље када се то од њега буде затражило, на шта се он и обавезао да ће тако учинити. Он је био у Митровици и јануара 1388, када је изабран за конзула, а судије су били Мишлен и Никша Ненадови. Херве де Море је дужи временски период боравио у Митровици, о чему сведочи то што је 4. августа 1365. код њега ступила у службу на шест година без новчане надокнаде Маргарета из Митровице.[36] Ових година трговином у Митровици су се бавили и Јакопче, син Илије Обућара, и Покре Бенешић. Они се помињу у једном случају из 1369. године у коме је Јакопче дуговао 50 дуката бану Николи Горјанском и Михаилу Рожди, који је овај дуг хтео да наплати од Покре Бенешића. Како се случај отегао, они су тај дуг наплатили тако што су одузели на тргу у Митровици пет печа тканина двојици других Дубровчана – Петрају, синовцу већ поменутог Припчета Утолчића који је такође вероватно пословао у Митовици, и Милцу Волшиковићу. Јакопче је прекорен и позван на одговорност од стране своје владе због ових догађаја, али не зна се како се случај завршио.[37] Дубровачки трговци су трпели и неугоде изазване пљачком. Веће умољених се новембра 1364. обратило угарском краљу у вези са пљачком и штетом нанетом дубровачким трговцима у Угарској, а исто тако је донело одлуку да се не узима залог онима који су претрпели штете у Срему. На крају је закључено да се у Митровицу пошаље један курир да сазна истину о пљачки и штети учињеној трговцима и да се тек по његовом повратку шаље посланство краљу.[38]

Невоље које су снашле Дубровачку општину у вези са сукобом са Николом Алтомановићем 1370–1372. вероватно су ометале трговачки промет тих година, али о томе нема превише конкретних података, а Дубровчани се и у то време везују за

1358–1361. неколико пута је ишао као посланик своје владе на угарски двор. С обзиром на то да је Митровица била успутна станица при одласку у Будим, то је још један разлог више да се може претпоставити да се тамо успут бавио и трговином. За његовог синовца Петроја то поуздано знамо. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 59).

35 Мартин Прокулић је у новембру 1364. боравио у Призрену и одатле је отишао у Видин. Тамо је две године био затворен на подстрек Андрије Гундулића, витеза краља Лајоша. Пошто је губитак који је због тога претрпео био 2000 перпера, када се вратио у Дубровник, поднео је 26. новембра 1367. тужбу против Андрије Гундулића, који му је у Видину у својој кући већ био признао кривицу. Суд је због тога позвао Андрију Гундулића да у року од три месеца дође у Дубровник или да упути законитог заступника. Андрија и његов брат Петар затворили су курире који су носили овај позив и одузели га, те су се они у Дубровник вратили тек августа следеће године. Овај спор је завршен тек јула 1381. након смрти обојице. Одлучено је да Мартинов син Налко запоседне имовину Андрије Гундулића у двострукој вредности од поднетог захтева, што је износило 4000 перпера, јер се Андрија није одазвао судском позиву када му је био упућен. (Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 171–173; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 372–373; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 60).

36 Ј. Тадић, Писма и упутства I, 128; Monumenta Ragusina IV, libri reformationum1364–1396, Zagrabiae 1896, 22; М. Динић, Одлуке већа дубровачке републике II, Београд 1964, 450; По Угарској је трговао и умро 1403. Паске, син Херва де Мореа, те је наређено Жору Палмотићу, Николи Милошевићу и Франку Окруљићу да пронађу Пасков тестамент и испитају сведоке који су присуствовали његовом састављању. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 60).

37 *Monumenta Ragusina* II, 70, IV, 114; Јорјо Тадић, Писма и упутства *I*, 200–201; 226; С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 65; Д. Динић-Кнеџжевић, Дубровник и Угарска, 63–64.

38 *Monumenta Ragusina* IV, 35–36; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 63.

Митровицу. Ипак, влада се жалила краљу Лајошу на поступке Николе Алтомановића јер је тражио од њих исплату светодмитровског дохотка и вршио насиље над трговцима. Њени поклисари, који су ове жалбе носили краљу, били су упућени на двор марта 1371, а њихова влада им је у мају поново писала о рђавим поступцима Николе Алтомановића према њеним трговцима. У то време је бан Никола Горјански желео да пошаље Дубровчанина Живка Длшчића и свог човека Михаила Рождија да преговарају са Николом Алтомановићем, али је дубровачка влада наредила Длшчићу да не напушта Митровицу док не добије упутства од њених поклисара који се налазе у Будиму. Такође му је поручено да пренесе бану да Никола Алтомановић и даље врши насиље над дубровачким трговцима и да је заробљене Дубровчане пустио тек након што су му исплатили 4000 дуката, а укупна штета коју им је нанео је износила 30.000 дуката. О свему овоме је влада и сама писала бану, а успут га је обавестила и да је Никола Алтомановић постао још гори од када је сазнао да се бан заузима за интересе Дубровника.[39]

Седамдесетих година 14. века у Митровици су пословали и чланови познатих породица Гучетић и Бунић. Има података о активностима браће Марина и Вита Гучетића у овом месту.[40] Из ове породице трговао је по Угарској и Никола, син Марина Гучетића из Пустијерне. У априлу 1375. је добио налог од своје владе да замоли краља Лајоша да се заузме код апулијске краљице Ђоване да дозволи Дубровнику извоз 4000 товара жита годишње. На путу из Будима требало је да сврати у Митровицу и тамо се задржи највише осам дана. Наредне године је влада из Дубровника писала њему и осталим трговцима у Митровици, Мартолу Катени, Паскалу Менчетићу и Симку Буниђу, да је за конзула одредила Паскала Менчетића, који је требало да изабере још двојицу судија зарад решавања спорова међу Дубровчанима у Митровици и осталим околним местима. Пресуде оверене печатом били су обавезни да најкасније за месец дана пошаљу у

39 М. Динић, О Николи Алтомановићу, Београд 1932, 15–20; Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 209–215; *Monumenta Ragusina* IV, 120–121; J. Gelcich, L. Thallóczy, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest 1887, 54–57; Дубровачка општина је писала и свом властелину Андрији Гундулићу, који је био у служби краља Лајоша, и молила га да са дубровачким посланицима оде на краљев двор и заузме се за заштиту интереса свог града. (*Monumenta Ragusina* IV, 122; J. Gelcich, L. Thallóczy, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, 59; Ј. Тадић, Писма и Упутства *I*, 221: Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 30).

40 Марин Гучетић је био значајна личност у Дубровнику у 14 веку. Уз свог таста Николу Буђу, који је био протовестијар цара Душана, боравио је на српском двору. После његове смрти преузео је дужност протовестијара све до децембра 1355, када га је цар Душан разрешио свих обавеза. Већ следеће године га је Венеција ангажовала да у њено име преговара са краљем Лајошем, јануара 1459. је посланство у коме се он налазило успело да од краља издејствује слободан избор градског кнеза, а у априлу је на то место изабран сам Марин Гучетић. Након тога је често боравио у Будиму, где је имао јаке везе на двору, па чак и наклоност самог краља, те је дубровачка влада често користила ову ситуацију да тражи од њега да се заузме за свој родни град. Марин се успут бавио и трговином по Угарској. Трговао је заједно са својим братом Витом, али је међу њима дошло до спора, па су 3. априла 1368. изабрали тројицу арбитара који су утврдили да немају никаква међусобна потраживања. Из друштва које су имали у Угарској, Марин је имао право на две трећине прихода, а Вита на једну трећину. Марин је две године након овога умро, а Вита га је надживео за двадесет година. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровчани у служби угарских владара, 7–8; М. Медини, Дубровник Гучетића, Београд 1953, 47, 87–89; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 245–246; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 64).

Дубровник. Ако конзул напусти Митровицу, влада је била дужна да именује другог, а за случај да судија оде из града, конзул је бирао другог. Зна се да су Никола Гучетић и Паскал Менчетић били у Угарској и следеће године. Дубровачки посланик који је тада ишао краљу требало је да успут сврати у Митровицу и да настави пут заједно са овом двојицом, а уколико их тамо не нађе, требало је да настави сам. Очигледно је да ни сама влада није тачно знала где се они налазе, што може да сведочи о томе да су често путовали у складу са својим пословима, али је веома често место где је прво тражила своје грађане била управо Митровица, која је очигледно била главно место окупљања Дубровчана у Угарској. Никола Гучетић је у Угарској био и априла 1381, када је у Већу умољених одлучено да се због рата око Тенедоса позову у град дубровачки трговци. Са њим је тада био Macho de Pone.[41] Лука Бунић је трговао у Митровици и тамо стекао пословне партнере, тако да је марта 1372. Братен, син неког Толка из Митровице, од њега позајмио 147 дуката. Сведок томе је био његов суграђанин Петар Иванишевић, који је такође тада од Луке Буниħа позајмио 871 дукат.[42] Лукиног брата или рођака Симка Буниħа поменули смо међу грађанима у Митровици којима пише Дубровачка општина. Поменути дубровачки трговац из Митровице Петар Иванишевић је јуна 1373. позван на одговорност код своје владе због неплаћених царина на робу коју је купио у Венецији и однео у Угарску. Петар Иванишевић се није одазвао овом позиву, па је влада следеће године поново позвала њега и Мартола Катену да за два месеца од пријема позива дођу у Дубровник или пошаљу заступника да се реши овај случај. На Иванишевића се тужио и Јаков Соркочевић да у време када је он био закупац царине Петар није платио царину на увезену робу. Курири су их већ током априла 1374. пронашли у Митровици и предали им писмо, о чему су по повратку обавестили кнеза и судије.[43] У Митровици је пословао и Мартол Катена. Он је у овом граду био 1369. и 1376. године, а 1379. године му је дозвољено да иде рашком краљу зарад сређивања својих ствари. Недуго потом опет се налазио негде у Угарској када је позван да плати царину у Дубровнику за робу коју је купио у Угарској.[44]

Почетком 1379. године је дубровачка влада због рата око Тенедоса почела да више води рачуна о својим грађанима који напуштају Дубровник, те је априла те године Веће умољених дозволило да из града оде само трећина од оних који су то тражили. Они који су желели да оду у Сребрницу или у Митровицу имали су рок за повратак

41 *Monumenta Ragusina* IV, 147–148, 152–153, 230; Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 305–306, 341–342; М. Динић, Одлуке већа дубровачке републике 1, Београд 1951, 128–129; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 254; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 35, 64–65; Б. Крекић, Дубровник и рат око Тенедоса, ЗРВИ 59/5 (1958), 21–46.

42 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 66; Нисмо сасвим сигурни ко је у ствари овај Лука Бунић. Може бити да је брат Симка и Михаела Буниħа, односно син Јунија Марина Буниħа. Мада И. Манкен не наводи изричито да је Јуније Маринов имао и трећег сина. С друге стране, може бити и да је овај Лука син Миха Лукиног и брат Марина М. Буниħа, те би у том случају био даљи рођак Симка и Михаела Буниħа. Према годинама могућа је и друга опција. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 146–156).

43 Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 275–276, 278–280; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 65.

44 Мартол Катена је у Угарској био и 1380. године, када је влада тражила да краљу преда једно њено писмо. Имао је сина Миха, који је саставио тестамент 1431. и био је последњи познати члан ове породице, која је тада изумрла. Иначе, у политичком животу Дубровника нису постигли значајније успехе. (И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 173–174; Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 193).

у Дубровник два месеца. Веће умољених је 16. августа 1379. писало својим посланицима код босанског краља да га замоле да се заузме за дубровачке трговце у случају глете, коју је од њих одузео мачвански бан у Митровици. Он је то силом одузео од Дубровчана тврдећи да припада краљу.[45] Када је влада слала Дамњана, сина епископа Маркана, као свог поклисара краљу у јулу исте године, наредила му је да са једним слугом оде у Митровицу. Одатле је требало да Паскал Менчетић и Никша Гучетић, за које се претпостављало да се тада налазе у Митровици, оду са послаником код краља. Ако њих не нађе у Митровици, требало је да сам настави пут. Паскал Менчетић је 1380. године био у Митровици, где је примио наредбу да намири дуг који има према покојном Андрији Гундулићу.[46]

Колико је нередовно стање у Угарској након смрти Лајоша Великог 1382. године утицало на трговачки промет у Митровици, тешко је рећи. Сигурно је да је било неких потешкоћа и ванредних прилика због тога, али имамо податке о активној трговини на овом простору. Поменути Бунићи, Лука и Симко, и ових су година имали послове везане за Угарску и Митровицу. Они су у лето 1381. у Угарску увезли робу коју им је брат Михајло Бунић послао из Аконе у Задар, а након две године су платили царину за ту робу.[47] У току 1382. и 1383. године Петар Гундулић је у неколико наврата путовао у Угарску као посланик своје владе, а априла 1383. је заједно са Стефаном Лукаревићем од краљица Марије и Јелисавете издејствовао потврду привилегија које је дубровачким трговцима дао краљ Лајош.[48] Напоменули смо да се Петар Гундулић бавио трговином у Митровици, а да ли је ова путовања користио у исте сврхе, не може се рећи, мада није искључено. Марин Бунић је 1385. године отишао у Угарску као поклисар да од краљице тражи потврду привилегије за трговину сољу.[49] Ових година је у Митровици умро и Оберко Пањуровић, који је можда био брат поменутог Милтена Пањуровића, па је дубровачка влада 27. септембра 1386. одредила Микоја Богојевића и Милтена Мартоливића за прокураторе који је требало да покупе и пошаљу у Дубровник Оберкову имовину која се налазила у Митровици.[50] У октобру 1387. је Марин Бунић поново

45 *Monumenta Ragusina* IV, 206, 237; С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 65.

46 *Monumenta Ragusina* IV, 230–231; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 37; Ј. Тадић, Писма и упутства *I*, 405–406.

47 Симко Бунић је имао разгранате послове и у трговини по балканским земљама и у великој мери са суседном Италијом, где је извозио широк асортиман производа. Тамо га је заступао млађи брат Михајло, који је примао и слао му робу коју је он продавао по Србији, Босни и Угарској. (М. Динић, Одлуке већа I, 335; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 149–151; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 66).

48 М. Динић, Одлуке већа I, 313–315, 328, 390; Ј. Радонић, Дубровачка акта и повеље 1/1, Београд 1934, 118–119; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 62.

49 Ј. Радонић, Дубровачка акта и повеље 1/1, 179; Марин Миха Бунић је имао брата Луку са којим је заједно пословао. Обим њихове трговине је био изузетно велик. У Италију и на Левант су извозили из унутрашњости Балканског полуострва највише олово, затим сребро, бакар, злато, гвожђе, крзно и восак, а овамо су доносили со, уље, тканине и друго. Њихов отац и стричеви су се интензивно бавили трговином по Србији и били закупци царина у Призрену. Стричеви Марин Л. и Јоханес Л. Бунић су били и истакнуте дипломате на српском односно угарском двору. Јоханес Л. Бунић је био један од тројице поклисара који су закључили уговор са краљем Лајошем у Вишеграду 1358. године. Маринов син Лука Бунић (1399–1430) је био у служби краља Жигмунда (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 153–155).

50 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 59 нап. 2.

био на двору, овога пута заједно са Јунијем Соркочевићем. Тада је краљ Жигмунд (1387–1437) потврдио Дубровчанима привилегије које су им доделили ранији угарски краљеви.[51] Овом приликом су добили још једну важну привилегију која се односила на то да је краљ дозволио дубровачким трговцима у Срему да продају сребро из Босне и из Србије својим сугрђанима и да га извозе у Дубровник.[52] Велико веће је децембра 1387. пренело на кнеза и Мало веће право да бирају конзуле за своје трговце, између осталог и у Срему. Они су пре свега бирани из редова властеле, а ако је нема, онда из реда грађана. Уз конзула су бирана и још двојица судија који су имали право да суде у споровима. Јануара следеће године, дакле 1388, за конзула у Митровици је изабран већ поменути Херве де Море јер тренутно тамо није било ниједног властелина, а за судије Мишлен и Никша Ненадови.[53] Недостатак властеоских породица у овом периоду могао би да значи смањивање интензитета пословања Дубровчана везаних за Митровицу, али управо ових година је ту формирано трговачко друштво највећег забележеног обима на подручју Угарске. Најпре су се Марин и Лука Буниħ удружили са Јаковом Гундулићем и децембра 1389. ангажовали Андрију Менчетића да годину дана тргује њиховом робом по Угарској на ризик друштва. За тај посао обећали су му 100 дуката и трошкове за коње и људе који су му потребни, а Андрија је по истеку уговореног рока био дужан да им поднесе рачун о пословању. Још док је овај уговор био на снази, фебруара 1390, склопили су друштво на шест месеци с једне стране Лука и Марин Буниħ,[54] Мартол Цријевиħ, Јаков и Павле Гундулиħ, а с друге стране Михајло и Марин Растиħ[55] и Марин Кабужиħ, као прокуратор Влаха Менчетића. Прва група компањона уложила је робу коју је требало да шаље у Митровицу тамошњем конзулу Херве де Мореу и Мишлену Мартоловом, робу која је требало да се шаље њиховом фактору Андрији Менчетићу, затим робу која је требало да се на две барке шаље у Сењ Млечанину Бартоломеју, који је одатле требало да је пошаље у Будим, затим робу коју је у њихово име требало са Леванта да довезе апотекар Иван Салинбено и сву робу која на њихово име стигне из Венеције и Фиренце, укупне вредности око 8000 дуката. Друга група компањона уложила је робу која је стигла из Венеције и ону која је тек требало да стигне у вредности од 2000 дуката. Послове друштва је у Будиму требало да води

51 Ј. Радониħ, Дубровачка акта и повеље 1/1, 185–188; И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 155.

52 G. Wenzel, *Magyar diplomacziai emlékek az Anjou-korból III*, Budapest 1876, 650–651; Ј. Радониħ, **Дубровачка акта и повеље 1/1**, 195–196.

53 М. Диниħ, Одлуке већа II, 450.

54 За Буниħе је као њихов фактор радио и Лоренцо Риза, који им је набављао робу на Истоку. На Родосу му је опљачкано 28 џакова памука, па су Марин и Лука фебруара 1391. одредили Касота, властелина са Родоса, да покрене поступак у вези са овом пљачком. Касото је одобрење за ово требало да тражи од угарског двора. Вероватно је и овај памук био намењен њиховој компанији у Угарској. Лоренцо је радио и за Симона Гучетиħа, коме се фебруара 1397. обавезао да пошаље у Дријева извесну количину воска. Истог дана је обећао да ħе му првом барком послати у Сењ два и по милијара тврдог бакра по мери града Будима, који је требало да иде за Загреб. (Д. Диниħ-Кнежевиħ, Дубровник и Угарска, 68).

55 Чланови истакнуте породице Растиħ. Михаило Растиħ се бавио трговином и закупом царина и дипломатијом. Имао је истакнут положај на двору босанског владара, где је и његов син Мароје изградио каријеру. Други Михаилов син Аловизије Растиħ је имао изузетан утицај на двору деспота Ђурђа. (И. Манкен, Дубровачки патрицијат, 391–392).

Михајло Растић. До 12. новембра 1390. у друштво је уложено 10.499 дуката. Друштво је по Угарској пословало и следеће године, али уз другачије учешће у добити.[56]

О статусу дубровачке колоније у Митровици посредно говори и случај Дубровчанина Никше, кога су новембра 1390. ухватили људи тадашњег мачванског бана Стефана Лошонција јер је на копљу носио грб Иваниша Хорвата, бившег бана који је имао упориште у тим областима. Свог заробљника су повели бану, али су их успут пресрела двојица дубровачких трговаца Симко и Влахуша, који су били такође из Митровице и ослободили су свог суграђанина, а ову двојицу су сад они заробили и предали митровачком судији који их је држао у заточеништву докле су они то хтели. Том приликом су им одузели два коња, оружје и одећу у вредности од 300 флорена. Стефан Лошонци је накнадно тражио правду за своје људе.[57] Не зна се како се овај случај завршио али он умногоме илуструје слободу деловања Дубровчана, што само може да говори у прилог њиховом утицају на овом подручју који је једино могао да произађе из њихове економске солидности.

Браћа Бунић су пословала у Угарској и у току 1395. године. Марину Буниђу[58] је остао дужан Франческо Бернардов, који је био у служби угарског краља, те се око тога спорио са Петром, прокуратором Марина Буниђа, због чега је дубровачка влада тражила од својих посланика који су ишли на угарски двор да се заложи за њега да се тај дуг исплати. Исте године Буниђима је Павле Гундулић слао свилу и накит. Први пут по Михајлу Растићу, који му је из непознатих разлога вратио пошиљку, а затим по Петру, сину Конрада Фирентинца.[59] Године 1396. за дубровачког конзула у Митровици је именован Тонко Лиефковић. Код њега су се налазиле повластице и повеље за дубровачке трговце у овом граду па је од своје владе добио налог да их препише и копије упути у Дубровник, а оригинале сачува и у случају потребе покаже их заинтересованим дубровачким трговцима.[60]

Исте године, након Никопољске битке, турска војска је протутњала Сремом и Славонијом и успут опустошила Митровицу. Она је тада страховито страдала и више се економски није опоравила. Становништво је силом расељено, а дубровачки трговци су напустили Митровицу и њихова влада им је забранила да одлазе тамо. Ипак, већ 28. новембра исте године именовани су конзули за Срем онако како је предвиђено поменутом одлуком из 1387. године, али Митровица се изричито не наводи те је логичније претпоставити да се ова наредба односила на друга места. Када се Митровица опора-

56 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 67.

57 I. Nagy, *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII*, Budapest 1880, 426–427; Никша Брајана Ненадић је 1388. године био изабран за судију у Митровици. (С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 67; М. Динић, Одлуке већа II, 450).

58 У Угарској је трговао Лука, син Марина Буниђа, а био је и у служби угарског краља. Почетком 15. века је боравио у Угарској, па је јануара 1410. у Дубровнику његов брат Тома ангажовао Влатка Медојевића из Стона и Ивана Никшића из Дубровника да годину дана раде за Луку у Угарској уз обезбеђену плату, храну, стан и одело. Био је у служби краља Жигмунда, који га је 1413. године послао у Дубровник да уручи позиве да се договоре око острва Брача, Хвара и Корчуле за које су Дубровчани били заинтересовани, а које је краљ узео од херцега Хрвоја Вукчића. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 68; Иста, Дубровчани у служби угарских владара, 9).

59 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 68.

60 С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 64.

вила од турских пустошења, Дубровчани су поново почели да је посећују, али се то сводило на појединачне случајеве и град није повратио стари сјај. Тада се Дубровчани више везују за трговину у Београду, мада су неки од њих из Београда пословали у Митровици. Зна се да је Михо Градић своју кућу у Митровици продао деспоту Стефану Лазаревићу.[61] У Митровици је почетком 15. века трговао и Марин Бутуровић, који је пословао и у Београду, и у Смедереву и у Руднику. У Митровици је октобра 1408. саставио тестамент који је писао Ђурек Катић, а који је предат Богоју Маројевићу у Смедереву да га однесе у Дубровник.[62] Тридесетих година су поново бирани конзули за Митровицу, али је ипак посећивање Дубровчана сведено на минимум.[63] Касније је трговачко друштво, које су основала браћа Соркочевић, трговало и по Митровици од марта 1434. па све до краја 1441. године. Када су се на крају сводили рачуни, испоставило се да постоји велики број дужника из Угарске. То су били неки Стефан из Митровице који је дуговао за неко сребро, затим је угарски краљ дуговао 142 дуката, деспот Ђурађ осам литара сребра. Међу дужницима су били још и Брајан Радиновић из Београда, Величко из Крупња, Прибисав са Мораве, Прибисав, бродар са Дрине, неки из Трговишта и Сребренице, па чак и три Турчина, вероватно из Србије.[64] На примеру ове компаније види се колику су мрежу пословања имали дубровачки трговци и колико су били повезани са разним местима у Србији и Угарској. Има сведочанстава о боравку Дубровчана у Митровици и 1446. године. Исте године се у граду помиње и сајам.[65] По свему судећи, дубровачка насеобина у Митровици није потпуно замрла нити су Дубровчани престали да је посећују и да послују у њој, али су временом друге дестинације постале привлачније. То је најпре био Београд, а у време након обнове Деспотовине Смедерево.

Највећи удео у трговини у Митровици имале су тканине. Продавало се више врста тканина страног порекла. Дубровачки трговци су текстил из Италије, Француске и Византије продавали у залеђу, а део тога је одлазило ка северу преко Митровице. Трговина овом робом се одвијала још крајем 13. века. Октобра 1296. у Дубровнику је вођен спор између Радослава Вуктенића и Браторада, слуге Влаха Менчетића коме је Радослав три године раније продао у Срему комад сентилерског сукна у вредности 8

61 Деспот Стефан је између јуна 1417. и јануара 1419. наредио Мароју, Бенку и Јакши, својим царицима у Сребрници, да Миху, Матковом и Маројевом сестрићу, дају 15 либара сребра за контуш и за брачин што је узео од њега, а за кућу коју је од њега купио у Митровици пет либара сребра. Пошто исплату врше сребрнички цариници, Д. Динић Кнежевић сматра да се ради о Сремској а не Косовској Митровици, која се у дубровачким изворима помиње тек 40-их година 15 века. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 70).

62 М. Динић, Грађа за историју Београда у средњем веку *II*, Београд 1958, 13–14, 19; Ј. Калић-Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд 1967, 88; Б. Храбак, Рудник под Штурцем, 30.

63 Јула 1430. је у Митровици на захтев Влаха Бобаљевића против Михоча Милошевића образована комисија коју су чинили Stanissade Zana, као конзул, и Братко Мишленовић и Матко Величковић, као судије. (Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 70; Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 62).

64 Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 62.

65 Тада је у рудник Сасе код Сребрнице побегао Божидар Милошевић, слуга Џивка Браишића, укравши 180 дуката и неке друге ствари. Један од сведока је био Радак Ивковић, коме је овај случај био познат јер се у августу враћао са сајма у Митровици. Његов исказ је потврдио Томко Утјешиновић, слуга Матулина Скверлистића. (Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 62).

перпера, а овај му није исплатио.[66] Тканине је у Митровицу слао и Мартин Менчетић 1335. године по свом факрору Николи Херпи, а оне су биле задржане због неког дуга. И Паске Шчезе, који је такође трговао у Митровици, у свом тестаменту из 1348. године наводи да је имао 40 печа фустана. Тканинама је трговало и друштво које су склопили већ поменути Георгије Пуцић и Берлингер из Барселоне.[67] На тргу у Митровици су 1369. године мачвански бан и Михаило Рожди узели од Дубровчанина Петроја Утолчића и Милца Волишковића пет печа тканина на име онога што им је дуговао један њихов сугрђанин.[68] Тканине је у Угарску слао и Павле Гундулић. Он и његови компањони нису морали да плате царину на једну испоруку из 1395. године коју су слали у Угарску преко Фирентинца Петра Конрадовог, пошто је већ била цариљена кад су је слали по Михајлу Растићу, који ју је вратио. Гундулић је 1398. године био у Венецији, где је набављао тканине, а тада је купио 32 комада сукна. Тада је 63 комада сукна купио и Мартол Цријевић. Знамо да су њих тројица тесно сарађивали и били везани за Угарску и Митровицу.[69] Интересантно је да је у Ковину било дозвољено страним трговцима да тканинама тргују само на велико, односно морали су их продавати у целим балама. Вероватно је ова мера служила да заштити домаће трговце који су трговали на локалном нивоу на мало. Да ли је слична мера постојала и у Митровици није познато.[70] Са тканинама је у Угарску ишао и Никола Гучетић. Он је из Романије прошао кроз Србију и отишао у Варадин са дозволом кнеза Ковина и бискупа Варадина. При одласку из Варадина био је нападнут и одузета му је роба, због чега се после жалио краљици Барбари 1432. године.[71]

Сребро је било омиљени предмет трговине Дубровчана и они су га у огромним количинама износили из Србије, те га пласирали даље на запад, највише у Италију. Дубровчанин Паске Шчезе, који је трговао у Митровици, у свом тестаменту из 1348. године наводи да је поред осталог имао шест либара финог сребра. Друштво које су склопили Георгије Пуцић и Берлингер из Барселоне, а које је било везано за Митровицу, такође је трговало сребром. У једном дужничком спору се помињу и једне бисаге сребра у власништву Мартина Прокулића, који је такође трговао у Митровици.[72] Код једног Дубровчанина у Митровици се налазила већа количина глете, нуспроизвода који се добијао при пречишћавању сребра. Глета се користила и у фармацији у то време.[73] Али то су пре свега мале количине које не остављају утисак о интензивној трговини сребром на овом простору. Дубровчани су 1387. године тражили и добили од краља Жигмунда право да њихови трговци из Срема купују сребро у Босни и Рашкој и да га потом продају својим сугрђанима и извезу у Дубровник. Видели смо да се и пре тога трговало сребром у Митровици, али је ова привилегија значајна јер је промет

66 Д. Динић-Кнежевић, Тканине у привреди средњевековног Дубровника, Београд 1982, 35; Г. Чремошник, Канцеларијски и нотарски списи, 164–165.

67 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 15–16.

68 Исто, 63.

69 Д. Динић-Кнежевић, Тканине, 80, 83; Иста, Дубровник и Угарска, 67–68.

70 I. Magdics, *Ráczkevei Okmánytár*, Székesfehérvár 1888, 7.

71 Д. Динић-Кнежевић, Тканине, 257.

72 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 16, 60.

73 С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 65.

сребром у Угарској био ограничен.[74] Очигледно је постојала потреба да се унапреди трговина сребром на овим просторима.

Трговало се и бакром, који је највероватније потицао из Рудника, с обзиром на то да је доста трговаца из Митровице боравило и тамо.[75] Бакар се у великим количинама извозио из Угарске. Главна лежишта бакра су се налазила на северу Угарске у данашњој Словачкој. Један део тог бакра је дунавским путем довожен до Београда и онда даље Савом до Градишке, одакле је пут ишао за Сењ.[76] Дубровчанин из Митровице Петар Иванишевић је извозио бакар у Венецију.[77]

Важан трговачки артикал је била со. Најважнији рудници соли у Угарској су се налазили у Ердељу и одатле се со превозила реком Мориш до Сегедина, који је био важан центар за њену даљу дистрибуцију.[78] Коморе соли налазиле су се у Митровици, Ковину и Сланкамену, Сонти.[79] Дубровчани су још 1385. године од краљице Јелисавете тражили привилегије о слободној трговини овом намирницом.[80] Со је из Угарске увожена у Србију. Године 1414. се изричито помиње со из Угарске у Приштини.[81]

Дубровчани су у Митровицу доносили и разне друге ствари. Мароје Петрања је Николу Херпу, који је боравио у Митровици, задужио да наплати од неког Мађара 12 перпера за два сребрна појаса. Тома Петрања је код Николе Херпе имао заложен један велики столњак и два сребрна појаса вредности 13 марака. Милтен Пањуровић у свом тестаменту из 1363. године наводи да су му тамо остали кревет, завесе, одело и друге ствари, и да су му неки Мађари којима је продавао одело и накит остали дужни. Као фактор браће Марина и Луке Буниħа је радио Лоренцо Риза, који им је набављао робу на Истоку. На Родосу му је 1391. године опљачкано 28 џакова памука. Вероватно је и овај памук био намењен њиховој компанији у Угарској. Буниħима је Павле Гундулић и у току 1395. године слао свилу и накит. Године 1379. двојица мађарских трговаца су из Дубровника извезли два товара уља. Марин Ђурђевић је 1471. године у Угарску извозио шафран.[82]

74 G. Wenzel, *Diplomacziai emlékek az Anjou-korból III*, 650–651; Б. Храбак, Дубровчани у Угарској, 63; С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 65; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 65.

75 Вид. нап. 15, 19, 20, 24, 62; О Руднику у средњем веку: М. Динић, За историју рударства у средњевековној Србији и Босни 2, Из српске историје средњег века, 555–584.

76 Бакар је у Венецију највише стизао из Немачке, Босне и Византије, али и у 14. и почетком 15. века из Угарске. (Б. Храбак, Извоз бакра из Угарске и суседних крајева преко Сења у 14. и 15. веку, ЗМСИ 31 (1985), 43–50.

77 С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, 65.

78 A. Kubinyi, *Königliches Salzmonopol und die St*ädte des Königreich Ungarn in Mittelalter, in: Stadt und Salz, ed. W. Rausch, Linz 1988, 213–214; M. Szilágyi, Árpád perid communication networks, (doktorska disetacija u rukopisu), 90. Краљ Андрија II је у Златној були забранио да се постаје за дистрибуцију соли налазе било где друго осим у Сегендину, Салацеи (Салач) и на граници. (G. Fejér, *Codexdiplomaticus, III/1*, 377).

79 П. Рокаи, Бродови, 141, 160, 165.

80 Ј. Радонић, Дубровачка акта и повеље, 1/1, 178–179; Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 66; И. Манкнен, Дубровачки патрицијат, 155.

81 K. Jireček, *Važnost Dubrovnika*, 39, нар. 61.

82 Д. Динић-Кнежевић, Дубровник и Угарска, 15, 61, 67–68, 187.

Четрнаести век је био златни век трговине у Митровици. О томе сведоче бројни дубровачки трговци који су ту живели, боравили и радили. Неки су ту и умрли и били сахрањени. Велик број њих или њихових родитеља и синова или рођака је трговао и у другим местима по Србији и Угарској, а доста их је преко Митровице одлазило и у Будим. То сведочи о разгранатости њихове мреже пословања. На тај начин је трг у Митровици био уклопљен у даљинску трговину. У документима се поименце помиње око 60 Дубровчана који су боравили у Митровици. Више од 40 њих се помиње у периоду 1356–1396, у време када је, како је приметио Константин Јиречек, колонија највише цветала. Сигурно их је било много више. У доста докумената где се помињу, о њима се говори уопштено, као о дубровачким трговцима у Митровици, чија имена нису забележена. Не треба губити из вида ни то да се у 14. веку још увек нису одређивали конзул и судије за сваки појединачни спор, као што је то било у 15. веку, када у појединим градовима има сачуваних бројних имена дубровачких грађана, као што је то случај на пример у Београду, Смедереву и другим привредно развијеним местима. Управо је у 15. веку забележена тек неколицина дубровачких грађана у Митровици, што сведочи о опадању њиховог интересовања за ово место, поготово што се у то време Београд почиње економски развијати, а за њиме и Смедерево. Томе је сигурно допринело страдање Митровице после Никопољске битке 1396. године, али и то што су се у њеној околини оформиле престонице српских деспота у којима су они подстицали развој трговине. У Митровици се трговало најразличитијим стварима, онима за потребе у домаћинству и лову, луксузним предметима, специфичним прехрамбеним производима, одећом и посебно тканинама. Све се то могло наћи у радњама Дубровчана и на тргу у Митровици.

Dejana Vasin, MA
Doctorand
Novi Sad
dejanavasin@yahoo.com

TRADEMEN FROM DUBROVNIK IN MITROVICA IN XIV CENTURY

SUMMARY:

During the medieval times, people from Dubrovnik had had a very significant role in the trading life of the Balkans and they spread their work onto Hungary through time. At the places suitable for trading business, they formed settlements where a certain number of their fellow citizens used to live and work. One such settlement was in Mitrovica and it was active mostly in the second half of the XIV century. It was an important centre of the Dubrovnik trading afar. The XIV century was the golden era of trading in Mitrovica. This is testified by numerous tradesmen from Dubrovnik who lived, stayed and worked in Mitrovica. Some of them even died and were burried there. A large number of them or their parents, sons or relatives operated in other towns of Serbia and Hungary as well and a lot of them found their way to Budim via Mitrovica. It is a proof of the ramification of their business network. This way, the Square of Mitrovica was included into the trading afar. There are about 60 people from Dubrovnik who lived in Mitrovica that it is possible to identify. Over 40 of them are mentioned in the period 1356-1396 when the colony flourished. Certainly, there must have been much more of them. In many documents that mention them, it is a general story about the tradesmen from Dubrovnik in Mitrovica without the names given. In the XV century, there were only a few people from Dubrovnik recorded in Mitrovica, which testifies of their decreasing interests for Mitrovica, especially since Belgrade began to develop economically at that time and afterwards Smederevo. The suffering of Mitrovica after the Battle of Nicopolis in 1396 had certainly contributed to the mentioned situation, as well as the fact that the Serbian despots formed their capitals near Mitrovica encouraging the trade development. In Mitrovica, people traded most different things, those needed in households and in hunting, luxury items, specific food, clothes and particularly fabrics.

Др Урош Станковић
Асистент
Правни факултет
Универзитет у Новом Саду
u.stankovic@pf.uns.ac.rs

СРЕМЦИ ПРЕД ПРЕКИМ СУДОМ ФОРМИРАНИМ ПОВОДОМ КАТАНСКЕ БУНЕ

Сажетак: У раду се говори о процесима вођеним против Сремаца пред Преким судом формираним поводом Катанске буне. Анализирају се положај окривљених у притвору, њихови искази пред Судом, извођење доказа и изречене пресуде. Писац чланка посебно се осврће на примере неправичности и незаконитости у кривичним поступцима Преког суда против окривљених Сремаца.

Кључне речи: Катанска буна, Преки суд, Сремци, Гедеон Јуришић.[83]

I

Из непрестаних политичких сукоба између кнеза Михаила и уставобранитеља ови други изашли су као победници; после Вучићеве буне, 1842, Михаило је био принуђен да напусти престо и Србију, а на српски трон доведен је Александар Карађорђевић. Бројне присталице детронизованих Обреновића, како у земљи тако и у иностранству, нису желеле да се помире са новонасталим стањем. Стога обреновићевци између септембра 1842. и почетка 1844. у више наврата кују завере против уставобранитељске власти. Будући недовољно добро припремљени, заверенички покушаји откривени су и сузбијени пре спровођења у дело.[84]

Упркос неуспесима, обреновићевци су остали постојани у намери да врате вољену династију на престо. Средином лета 1844. млади, одважни Стојан Јовановић Цукић, ватрени обреновићевац, учесник две антиуставобранитељске акције, стаје на чело много темељитије и систематичније спреманог превратничког подухвата. Људство за свој

83

84 Д. Страњаковић, Вучићева буна, Београд 1936, 17 и даље; J. Milićević, *Obrenovićevske zavere na početku ustavobraniteljskog režima 1842–43 godine*, Историски гласник 1 (1956), 63–76; исти, Историја Катанске буне (Србија 1844 г.), Зборник Филозофског факултета V-1 (1960), 274–279.

план Јовановић је скупио међу обреновићевским исељеницима у Руми, Новом Саду, Великом Бечкереку и Темишвару, а има индиција да је припремање буне финансирао кнез Милош. Извори дају основа за веровање да су у припремању буне завереници имали логистику и у Србији и да су планирани упади бунтовничких чета из Аустрије на више места – код Шапца, Београда и Смедерева. У једном документу помиње се чак и да се једна група бећара из Мале Влашке спремала да упадне у Србију.[85]

Из не сасвим утврђених разлога, тако широк простор замишљене бунтовничке акције свео се на само једно место – Шабац. У рано јутро 22. септембра[86] 1844, чета од око 30 људи под Јовановићевом командом прешла је Саву крај Дреновачке аде и запутила се према Шапцу. Стигавши тамо, испред зграде окружног начелства катане су убиле председника шабачког окружног суда Марка Лазаревића и помоћника шабачког окружног начелства Николу Нинића. Задржавши се у Шапцу свега неколико сати, вођа буне и његова дружина запутили су се у унутрашњост Србије. Преноћивши у Лешници, 23. септембра пошли су у Лозницу, где су им тројица чиновника (благајник Начелства Подринског округа Петар Јовановић, писар подринског окружног начелства Јован Штитарчевић и писар Јадарског среза Бојо Катић) приредили свечани дочек. Из Лознице катане су кренуле пут Ваљева. Међутим, 25. септембра их је код Доње Буковице, на око два сата од Ваљева, дочекала и поразила владина војска под командом Проте Матеје Ненадовића.[87]

Поводом избијања Катанске буне, указом кнеза Александра од 25. септембра формиран је Преки суд. Тај суд водио је, на основу података до којих смо дошли, поступак против 392 окривљена.[88] Међу њима смо пронашли једанаест Сремаца[89] – Алексу Поповића из Сремске Митровице, Арсенија Ивановића из Шида, Петра Николића из

85 Д. Страњаковић, Влада уставобранитеља 1842–1853 – унутрашња и спољашља политика, Београд 1932, 71; Ј. Милићевић, Историја, 285–287; М. Subošić, *Obrenovićevska emigracija i nemiri u Srbiji (1842–1844)*, magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1980, 96–98; Архив Србије (даљеу тексту: АС), Преки суд за учеснике у Катанској буни (даље у тексту: КБ), 4, искази окривљених катана; АС, Књажеско-српска агенција у Букурешту, 30/1845, запис српског конзулата у Букурешту од 14. II 1845.

86 Датуми у раду наведени су по јулијанском календару.

87 Више о Катанској буни вид. у нпр. Ј. Димитријевић, Катанска буна у Шапцу, 22. септембра 1844. године, Нови Сад 1886; Ј. Милинковић Алавантић, Књижевна крађа. Катанска буна у Шапцу септембра 1844. године, Нови Сад 1889; Ј. Милићевић, Историја, 269–312; Р. Ј. Поповић, Тома Вучић Перишић, Београд 2003, 169–179; Н. Христић, Мемоари 1840–1862 (приредио Витомир Христић), Београд 2006, 79–106.

88 У фонду Архива Србије Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (даље у тексту: МИД-В) налазе се два списка окривљених против којих је Преки суд водио поступак: на првом је 21 лице којем је суђено у одсуству, а на другом 369 окривљених који су изашли пред судије Преког суда. Ни на једном од та два списка не помињу се, међутим, сестра Стојана Јовановића Марија Маца Цукић и Стојко Митровић, који су се такође нашли пред Преким судом у својству окривљених. Вид. АС, МИД-В, 1844, фасцикла V, ред 69, списак окривљених којима је суђено у одсуству и списак од 369 окривљених који су изашли пред Преки суд; АС, КБ, 28/21–26, исказ окривљене Марије Маце Цукић; АС, КБ, 36/12, Запис о прекиду истраге против Стојка Митровића.

89 Под Сремцима се у овом раду подразумевају људи рођени на територији ондашњег провинцијалног и граничарског Срема.

Земуна, Обрада Белића из Кленка, Михајла Марковића Доктора из Товарника[90], Максима Грубића из Шашинаца, Павла Тешића из Обрежа, Михајла Христовића из Купинова, Димитрија Мраовића из Сремских Карловаца[91], Ђорђа Станковића из Мишковаца (Суботишта) и Гедеона Јуришића из Ирига.[92] У тексту који следи приказаћемо кривичне поступке који су против поменуте једанаесторице вођени пред Преким судом.

II

Двадесет трећег септембра, дан пошто су Јовановићеве катане напустиле Шабац, у том граду је издата заповест да сви који су претходног дана узели неку од ствари избачених из Конака[93] врате оно што су присвојили.[94] Народ је послушао ту заповест, на своју штету; када би неко донео ствар из Конака, пописивани су донете ствари и имена њихових доносилаца, на које је тако пала сумња да су лопови. Тома Вучић Перишић, којем је кнез Александар 24. септембра издао пуномоћ за угушење буне, дошао је 26. септембра у Ваљево, одакле је заповедио да се притворе сви Шапчани умешани у Катанску буну. У вези с том заповешћу, у „Малом Паризу“ је образована комисија чији нам је састав непознат[95], која је, уз осумњичене за крађу из Конака, пописала све

90 Из аката поступка против Марковића не може се разазнати да ли је он рођен у данашњем Товарнику у Хрватској или Доњем Товарнику код Пећинаца, пошто се тада и овај други звао само Товарник. Вид. АС, КБ, 6/21, исказ окривљеног Михајла Марковића; *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* VI, Wien 1854, 246.

91 Ђ. Протић у свом мемоару руском конзулу у Београду Николају Јефимовичу Мухину из 1854. тврди да је Мраовић у време избијања Катанске буне без суда мучен, опљачкан и протеран у Аустрију. На овом месту морамо да скренемо пажњу на то да једно од других Протићевих казивања у вези са кажњавањем умешаних у Катанску буну уопште није веродостојно. Наиме, Протић наводи да су Петар Јовановић, Јован Штитарчевић и Бојо Катић по Вучићевом налогу убијени без суђења. Из других извора се пак види да Вучић не само да није наредио да се њих тројица убију, него је Боју Катића чак покушао да спаси од смртне казне, коју му је изрекао Преки суд. Вид. Н. Христић, Нав. дело, 99; Р. Ј. Поповић, Тома Вучић Перишић, Београд 2003, 178; исти, Мемоар Ђорђа Протића из 1854. године, Мешовита грађа XXIV (2005), 135, 147, 164.

92 Стеван Поповић, један од окривљених пред Преким судом, у исказу је казао да је „из Грабовца из Немачке (Аустрије, примедба У. С.)“. С обзиром на то да су писари Преког суда на два места погрешили у навођењу генитива места чија се имена завршавају на -ци (на записнику исказа Ђорђа Станковића стоји да је из „Мишковца“, а за извесног Стевана који је катане допратио до сремске обале Саве наводи се да је из „Меленца“), није искључено да је Стеван Поповић родом из Грабоваца у Срему. Вид. АС, КБ, 5/41, исказ окривљеног Стевана Поповића; АС, КБ, 4/70, исказ окривљеног Ђорђа Стојановића, АС, КБ, 13/27, исказ окривљеног Ђорђа Станковића.

93 Конак Јеврема Обреновића, у којем су тада били окружно начелство и окружни суд.

94 Када су катане дошле до Конака, шабачки окружни начелник Ђука Стојићевић побегао је на таван Начелства. Катане и један део народа продрли су у Конак и тамо тражили начелника, том приликом избацујући кроз прозор горњег спрата коначког здања разноразне ствари, које је маса окупљена испред зграде узимала и односила. Вид. Ј. Димитријевић, Нав. дело, 37–38; Ј. Милинковић, Нав. дело, 51–52; Ј. Милићевић, Историја, 290.

95 На основу садржаја писма којим је Милосав Ресавац пренео Вучићеву наредбу шабачком начелству, може се претпоставити да су комисију чинили председник шабачког примирителног суда Јован Станишић

оне за које су њени чланови знали да су се неваљано држали док су катане боравиле у Шапцу. На списку осумњичених нашли су се 99 лица и кратке белешке о радњама за које се та лица терете.[96]

Списак нисмо успели да пронађемо, тако да не знамо ко је од горе поменутих Сремаца настањених у Шапцу (сви осим Тешића, Јуришића и Станковића) био на њему и шта му је комисија стављала на терет. У једном недатираном списку осам притвореника ухапшених због крађе у Конаку, који се налази у грађи Начелства Шабачког округа, запазили смо име Максима Грубића, уз забелешку да није ништа донео нити украо из Конака. У чему се састоји евентуална Грубићева кривица, могло се сазнати најкасније 6. октобра, када је шабачко начелство обавестило Вучића да је овај окривљени ухваћен и да је током испитивања признао да је из Конака украо буре с ракијом. У актима Начелства може се пронаћи и један ненасловљени попис од 74 Шапчана који су се компромитовали држањем у време Катанске буне; на том попису наведени су Марковић, Ивановић, Николић, Поповић и Христовић, али не пише за шта су они окривљени. За Николића се ипак засигурно може рећи да је у тренутку његовог изласка пред Преки суд било познато за шта се овај окривљени сумњичи, јер му је Суд поставио конкретно питање: о чему је разговарао с Алексом Целатовићем[97] кад се састао с њим.[98]

На основу записника исказа Гедеона Јуришића може се закључити да је Преком суду бар делимично било познато због чега је овај окривљени, тада јеромонах Боговађе, доведен пред њега. Суд је, наиме, од Јуришића тражио да каже шта све зна о Катанској буни, када је чуо за њу и шта је он другима о њој говорио. Што се пак тиче Ђорђа Станковића, Преком суду било је у потпуности познато за шта се он окривљује. То се јасно види из чињенице да је Суд ставио до знања овом окривљеном за шта се терети: да је, када је Вучић правио прославу на некој ади[99], Ненаду Деспотовићу из

и тамошњи трговци Сава Чотра и Гаја Матић. Вид. АС, Начелство округа шабачког (даље у тексту: НОШ), 1844, ф. X, р. 1301, л. 75, Милосав Ресавац Начелству Шабачког округа, логор код Тополика 1. X 1844.

96 J. Милинковић, Нав. дело, 88; S. Vukićević, *‚Građa Prekog suda osnovanog za vođenje postupka protiv učesnika u Katanskoj buni 1844 godine*, Arhivski almanah II–III (1960), 115; J. Милићевић, *‚Ваљево за време Катанске буне*, Гласник Међуопштинског историјског архива у Ваљеву XII (1978), 124.

97 У питању је обреновићевац који је становао у Земуну и, према исказу катане Ристе Јевтића и Вучићевом извештају кнезу Александру од 22. новембра 1844, учествовао у припремању Катанске буне. Осим тога, Целатовић је у ноћи 21/22. септембра пратио катане до аустријске обале Саве. Ноћ касније, и сам је прешао у Србију, отишао код Милоша Богићевића и након састанка с њим – очигледно обесхрабрен оним што је од Богићевића чуо – одлучио да се врати у Аустрију. У Мачванској Митровици препознат је као саучесник катана, па је спас од потере потражио у Сави. Није га, међутим, и нашао, пошто се удавио заронивши у намери да избегне метке који су летели ка њему са обале. Вид. Ј. Димитријевић, Нав. дело, 89; АС, КБ, 4/26, 34, 49, 52, 55, 70, 98, 106, искази окривљених Ристе Јевтића, Петра Митровића, Јована Петровића, Јована Јовчетића, Илије Прокића, Ђорђа Стојановића, Грује Станковића и Мате Миландовића; КБ, 7/3–6, 10–11, искази окривљених Саве Ружичића, Марка Остојића и Нестора Симића; АС, МИД-В 1844, ф. V, р. 69, Вучић кнезу Александру, Београд 22. XI 1844.

98 АС, НОШ, 1844, ф. X, р. 1301, л. 83, списак притвореника ухапшених због крађе у Конаку; л. 84–85, списак 74 Шапчана компромитованих држањем у Катанској буни; л. 125, Начелство Шабачког округа Вучићу, No 3956, Шабац 6. X 1844; АС, КБ, 5/48, исказ окривљеног Петра Николића.

99 Није нам пошло за руком да установимо о којој прослави и којој ади је реч. Судећи према подацима које пружају извори, то весеље одржано је након повратка Вучића и Аврама Петронијевића из Цариграда (28. августа 1844) након једногодишњег изгнанства из Србије. У исказима појединих окривљених (Гедеона

Шапца на Калемегдану говорио да ће ускоро у Србији избити буна јер то жели Русија, да на томе раде седам државних саветника, од којих је главни Стефан Стефановић Тенка[100], и најстарији војни старешина, да ће знак за почетак буне бити пуцњи седам топова у војној команди, да су у припремање буне упућени поједини капетани[101], као и „бруснички начелник“[102] и начелник Гургусовачког округа Гаврило Гаја Јеремић, при чему би овај последњи на глас о избијању буне пустио затворенике из озлоглашене гургусовачке куле. Све ове податке о Станковићу Преки суд је свакако дознао из исказа самог Деспотовића од 15. октобра.[103]

Извори показују да се за половину окривљених Сремаца са сигурношћу може рећи да су саслушање пред Преким судом чекали у притвору. Обраду Белићу је током испитивања постављено питање због чега је „уапшен“. Арсеније Ивановић, између осталог, у свом исказу наводи како га је шабачка општина „уапсила“. Максим Грубић и Михајло Христовић су на својим саслушањима изнели мишљења о томе шта је разлог њиховог притварања. Павле Тешић је у једном тренутку свог испитивања поменуо да је „у апсу“.[104]

Са великим степеном вероватноће може се претпоставити да су у притвору за време трајања поступка против њих били и Гедеон Јуришић, Арсеније Ивановић и Димитрије Мраовић. И. Васић каже за првог од те тројице да је био доведен Вучићу

Јуришића, Стојиљка Стојановића и Стојадина Миливојевића) помиње се како се Вучић на „зијафету“ љубио с присталицама кнеза Михаила и частио их, како је окупљенима на прослави говорио да се не треба делити на вучићевце и михаиловце и да уставобранитељи морају да врате кнеза Михаила на престо јер је то „царска воља“. Наравно да ова казивања треба прихватити с озбиљном резервом. Вид. АС, КБ, 39/4, исказ окривљеног Стојадина Миливојевића; КБ, 28/3, исказ окривљеног Стојиљка Стојановића; КБ, 16/12, исказ окривљеног Гедеона Јуришића.

100 Тенкино држање непосредно пред Катанску буну било је подоста сумњиво. Окривљени Стојиљко Стојановић тврдио је да му је Стојан Јовановић пре буне у Новом Саду казао да је Тенка добио 1000 дуката за припремање бунтовничког подухвата, након чега је поручио да тај износ није довољан, а затим и да се превратнички план не може реализовати, јер се Вучић враћа у Србију. Познати обреновићевац Коста Богдановић писао је почетком септембра лекару кнеза Милоша Карелу Пацеку да је у Београду разговарао са Тенком, који му је казао да ће кнез Александар пасти. Вид. Ј. Милићевић, Историја, 286; М. Subošić, *Nav. delo*, 98; Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Преписка Косте Богдановића, 9055/5, Богдановић Пацеку, Београд 5. IX 1844; АС, КБ, 28/6, 10, исказ окривљеног Стојиљка Стојановића.

101 Срески начелници.

102 Никола Радојловић, начелник Рудничког округа. У току рада Преког суда Вучић је наредио да се Радојловић доведе у Шабац, што је и учињено. Извесни Сарамандић претио је рудничком начелнику топузом којим су пребијани притвореници злогласног Вучићевог обора. За Радојловића је, по казивању М. Жујовића, интервенисао кнез Александар, тако да није био подвргнут Преком суду. Није нам познат разлог због којег је Вучић наредио Радојловићево довођење, али треба напоменути да се у Рудничком округу, који је важио за прообреновићевски, пред Катанску буну и док је она трајала осетило извесно комешање. Вид. Белешке Младена Жујовића државног саветника, Београд 1902, 97; Ј. Милићевић, Историја, 294.

103 АС, КБ, 44/4, исказ окривљеног Ненада Деспотовића; КБ, 16/11, исказ окривљеног Гедеона Јуришића; КБ, 13/28–29, исказ окривљеног Ђорђа Станковића.

104 АС, КБ, 6/9, исказ окривљеног Обрада Белића; КБ, 5/7, исказ окривљеног Арсенија Ивановића; КБ 6/27, исказ окривљеног Максима Грубића; КБ, 7/27, исказ окривљеног Михајла Христовића; КБ, 7/37, исказ окривљеног Павла Тешића.

док је он био у Лозници (између самог краја септембра и 3. октобра).[105] Тешко је поверовати да би Вучић пустио Јуришића, пет година раније осуђеног за учешће у Јовановој буни, да на слободи чека суђење. У једној забелешци Преког суда пише да су четворица окривљених, од којих је један Ивановић, навели како релевантна сазнања о њиховој кривици имају ,,нека лица из слободе", из чега произлази да су они која та лица помињу у притвору. Димитрије Мраовић је у свом исказу поменуо да је, након што је ухваћен, везан и доведен најпре у шабачко начелство, а затим ,,овде". Шта је то ,,овде", види се у белешци да је Мраовић саслушан у логору код Шапца; мисли се на логор између шабачког поља и вароши у којем се Вучић сместио пошто је дошао у Шабац (4. октобра), у чијем јужном делу је био по злу чувени обор који је служио као импровизовани притвор за окривљене. Не превише поуздани Ђ. Протић вели да је ,,у следству Стојанове буне" и Ђорђе Станковић био у притвору.[106]

За Алексу Поповића, Михајла Марковића и Петра Николића извори које смо користили не казују да ли су на појављивање пред судијама чекали у притвору. С обзиром на то да се ради о, како се то колоквијално каже, ,,обичним људима", а да су се међу врло ретким окривљенима који су током процеса вођених против њих били на слободи налазили искључиво угледници – чиновници и други државни службеници – много је вероватније да су горња тројица били притворени.[107]

За време Вучићевог боравка у Лозници као притвор је служила долина Лагатор, која је, према сећању Обреновићима наклоњеног И. Васића, тада била ,,пуна пунцата мученика", чије су руке биле одназад привезане за коце и које је поливала киша. Опис шабачког обора још је гори: био је без крова, блатњав и обасут сламом и у њему је, према подацима А. Ивића, било око 200 притвореника. Они су, тврди обреновићевка М. Алимпић, морени глађу и жеђу, везивани за врат, ноге и руке и вешани за плот ограде обора.[108] Разуме се да Васићевим и Алимпићкиним тврдњама због субјективности не треба поклонити безусловно поверење, али су и сама неадекватност простора за смештај притвореника и њихова изложеност временским непогодама довољне да се закључи како су имали прилично неповољан притворски третман.

105 Добивши пуномоћ за угушење буне, Вучић је одлучио да сам крене путем којим су након преласка у Србију ишли бунтовници, да би на лицу места стекао сазнања о томе ко се све умешао у подухват Јовановићеве чете. Вучић се кретао обрнутим смером од бунтовника; његова путања може се реконструисати на основу забележака о местима где је Преки суд обављао саслушања и доносио пресуде. Вид. Р. Ј. Поповић, Вучић, 174; У. Станковић, Чрезвиачајни суд над бунтовницима (1839) и Преки суд формиран поводом Катанске буне (1844), докторска дисертација одбрањена на Правном факултету у Новом Саду 2016, 151.

106 Новине српске, бр. 45, 14. X 1839, стр. 356; Дневник Игњата Васића проте лозничког, Шабац 1889, 7; КБ, 5/13, забелешка Преког суда о позивању на саслушање сведока-оштећених Ивана Чарке, Вучете Петровића и Луке Стојићевића; КБ, 7/39, исказ окривљеног Димитрија Мраовића; Р. Ј. Поповић, Мемоар, 143, 155.

107 У. Станковић, Нав. дело, 157–158.

108 М. Алимпић, Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из новије српске историје, Београд 1892, 84–85; А. Ивић, Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра, Београд 1926, 115; АС, Стојан Новаковић, 546/3, спис Стојана Новаковића о приликама у Србији 1830–1858.

III

Окривљени Сремци су у својим појављивањима пред Преким судом различито наступали. Неки од њих признали су кривична дела која су извршили у време Катанске буне, не покушавајући да пронађу оправдања за њихово извршење. Други су признали извршење кривичних дела, али су у своју одбрану наводили олакшавајуће околности. Било је и оних који су порицали кривицу.

Алекса Поповић признао је да се после доласка катана у Шабац, када је по вароши ударао добош да сви који имају оружје дођу пред Конак,[109] и сам наоружао, отишао пред коначко здање и испред њега викао „Ура!“[110]

На записнику исказа Гедеона Јуришића налази се казивање овог окривљеног да је, заједно са трговцем из Табановића Пантелијом Ћуковићем, писаром Начелства Смедеревског округа Тодором Вукомановићем и неким Радованом Стефановићем Ђаком, два пута био у Топлици[111] на ручку код колубарског среског начелника Николе Ракића. Јуришић је признао да су на оба ручка код Ракића вођени разговори политичке садржине. Према Јуришићевим наводима, Ћуковић је на првом ручку осталима присутнима рекао да је у Кленку од неког латова[112] чуо да кнез Михаило путује по Немачкој[113], да се тренутно налази у Трсту и да ће ускоро доћи у Хрватску, а да је кнез Милош пре пет дана с неком царском војском кренуо у Србију. Тада је Јуришић, по сопственим речима, подигао чашу с вином и наздравио за срећан пут двојице бивших кнежева; његовој здравици придружили су се и други окупљени. После тога друштво окупљено на ручку причало је како ће се Босна и Бугарска прикључити Србији и како ће кнез Милош владати њоме, а Михаило седети у Призрену.[114]

Окривљени Јуришић испричао је Преком суду да је на другом ручку Ћуковић говорио осталој четворици да је у Аустрији чуо да ће се кнез Михаило „непремено“[115] вратити у Србију са царским људима и војском и поново кнежевати. Јуришић се на то надовезао причајући како је између два ручка, када је био у Београду, чуо да је Вучић на прослави на ади казао да уставобранитељи морају да врате на престо кнеза Михаила јер је то „царска воља“, да се Вучић и Петронијевић спремају да са неколико кме-

109 Ондашњи шабачки добошар Никола Стаменковић, сведок у поступку против Милоша Богићевића, навео је у свом исказу да су га, завршивши свој посао у Конаку, катане ухватиле и одвеле код Стојана Јовановића, који му је заповедио да обнародује заповест да сви који имају коња дођу на њему наоружани пред Конак, а да они који немају коња то учине пешке. АС, КБ, 48/59, исказ сведока Николе Стаменковића.

110 АС, КБ, 5/6, исказ окривљеног Алексе Поповића. Када се после погибије Нинића и Лазаревића пред Конаком окупило мноштво народа, Стојан Јовановић одржао је говор у којем је казао да су кнез Александар и Вучић убијени, да је иста судбина задесила уставобранитељске чиновнике у Београду, Смедереву и Шапцу, обећао смањење пореза и поставио Милоша Богићевића за управника Шапца, а Матију Симића за окружног начелника. Јовановићеве речи многи су пропратили пуцајући и вичући „Ура!” Вид. Ј. Милићевић, Историја, 290.

111 Данас Горњи Мушић, код Мионице.

112 Цариник, царински надзорник.

113 Аустрији.

114 АС, КБ, 16/11, исказ окривљеног Гедеона Јуришића.

115 Неизоставно.

това оду у Беч по кнеза Михаила и да је Вучић за време изгнанства, из Цариграда[116], писао кнезу Милошу да га избави из Турске, а да ће му он (Вучић) заузврат помоћи да се врати у Србију. Окривљени је признао и да са овим својим сазнањима није упознао надлежне власти.[117]

Као олакшавајуће околности окривљени Сремци наводили су стварну заблуду[118], отклањање последице кривичног дела и страх.

Обрад Белић у својој одбрани је казао да је заједно са окривљеним Ћиром Делићем на дан буне однео буре са пет ока ракије кући Максима Грубића, пошто је Грубић рекао да је то буре његово. Белић је након тога упитан како је могао да верује да је буре Грубићево, кад је видео да се из Начелства грабе ствари Ђуке Стојићевића и кад им начелник није дозволио да носе поменуту ствар. Окривљени је остао при свом исказу.[119]

Изведен пред Преки суд, Максим Грубић је казао како је после избијања буне дошао до Конака, где му је један катана поклонио буре са пет ока ракије. Окривљени је додао да је то буре враћено тамо где припада. У записнику исказа Михајла Марковића налази се признање тог окривљеног да је, када су грабљене ствари из Конака, он присвојио три старе кратке излупане пушке. Узете пушке је вратио, додуше тек када је видео да не ваљају. Марковић је признао и да је по заповести катана довукао једна „правитељствена“ кола у своје двориште, али да их је касније по наредби власти одвезао у двориште поште. Окривљени Петар Николић на саслушању је, уз остало, казао да је по наређењу катана отео оружје од неког Вучете Петровића, али да је „пусат“ касније враћен власнику.[120]

Михајло Христовић изјавио је пред Преким судом да је, пошто је побуна избила, видео да је један катана дошао до куће Матије Симића и звао га да дође у Начелство, претећи да ће му сви бунтовници „доћи на кућу“ ако се не одазове позиву.[121] Симић је позвао Христовића да иде с њим. Христовић то, ако је веровати њему самоме, није хтео да уради, али се уплашио да му се у противном не деси неко зло, па се опремио зарђалом кратком пушком и отишао у Конак.[122]

116 Вучић је у Цариграду боравио од 18. јуна до 8. августа 1844. Вид. Србске новине, бр. 66, 12. VIII 1844, 267; Р. Ј. Поповић, Аврам Петронијевић 1791–1852, Београд 2012, 180.

117 АС, КБ, 16/11–12, исказ окривљеног Гедеона Јуришића. Окривљени је, тако бар сам каже, за Вучићев говор на прослави сазнао од учитеља у манастиру Боговађи Аксентија Стефановића, а за наводно Вучићево писмо кнезу Милошу од свештеника Алимпија из Јаребица.

118 Правни термин који означава погрешну представу о чињеницама.

119 АС, КБ, 6/9, исказ окривљеног Обрада Белића.

120 АС, КБ, 6/21–22, исказ окривљеног Михајла Марковића; КБ, 6/27, исказ окривљеног Максима Грубића; КБ, 5/48, исказ окривљеног Петра Николића.

121 Риста Јевтић на саслушању је тврдио како му је Стојан Јовановић, још пре Нинићевог убиства, наложио да оде по Матију Симића и поручи му да дође у Начелство и да ће бити убијен уколико то не учини. Јевтић је пренео Симићу Јовановићеве поруке и о томе обавестио вођу бунтовника. Јовановић му је заповедио да поново оде по Симића. Када је Јевтић дошао до Симићеве куће, његова жена му је казала да је он већ отишао у Начелство, у чијем га је дворишту Јевтић опазио после повратка у Конак. Према Симићевој верзији догађаја, његово позивање у Конак изгледало је другачије: по њега су два пута долазила петорица катана – други пут су уперили оружје у његове прозоре и претили да ће му запалити кућу. Тек тада је одлучио да пође у Начелство. АС, КБ, 4/27, исказ окривљеног Ристе Јевтића; КБ, 41/3, исказ окривљеног Матије Симића.

122 АС, КБ, 7/27–28, исказ окривљеног Михајла Христовића.

У одбрани пред Преким судом Арсеније Ивановић рекао је да је у метежу насталом по избијању буне видео да Видак, слуга Милоша Богићевића, и још неки људи терају Ивана Чарку. Угледавши то, обратио се свом бившем газди Чарки речима: „Видиш Чарка, како може човек на правди да страда“. Ивановић је веровао да се Чарка због тих речи на њега наљутио и тужио га шабачкој општини, и казао да ће живот дати ако се покаже да је током Катанске буне ишта друго лоше направио.[123]

Све оптужбе изнете током испитивања на његов рачун Ђорђе Станковић је порекао. Преки суд покушао је током саслушања окривљеног да приволи на признање претњом да ће бити суочен са Ненадом Деспотовићем, али он је истрајао у истицању своје невиности. Исто је поступио и када је други пут саслушан, премда му је Преки суд предочио да га чека лакша судбина уколико призна оно за шта се терети.[124]

Да би добио признања од окривљених Сремаца који су негирали кривицу, Преки суд је изводио друге врсте доказа – исказе сведока, суочења окривљених са сведоцима и суочења окривљених са другим окривљенима.

У поступку против Ђорђа Станковића сведочио је Милисав Тадић или Кулашевић[125], који је казао како окривљеног никада није видео на Калемегдану са Ненадом Деспотовићем.[126]

Иван Чарка тврдио је на суочењу с Арсенијем Ивановићем да је Ивановић 22. септембра подстицао Шапчане који су га (Чарку) терали у Конак у том науму, викао да га туку и псовао му оца. Окривљени је одбацио тврдње сведока, рекавши да су Чарку поменутог дана многи псовали и да му је то за шта га (Ивановића) оптужује сигурно казао неко други. Ивановић је додао да је са Чарком у завади, што је и сам сведок признао.[127]

Суочења окривљених Сремаца са другим окривљенима извршена су у процесима против Павла Тешића и Ђорђа Станковића.

Тешић је у свом исказу поменуо како је 22. септембра срео Пантелију Ћуковића и Милоша Драјића из Јаловика. Том приликом, према наводима окривљеног, Ћуковић му је викао „Срећно! Срећно!“ Не знајући на шта Ћуковић мисли, Тешић га је питао за објашњење, на шта му је табановићки трговац казао да су ујутро „неколицина“ прешли из Аустрије, убили Нинића и Лазаревића, те да од вучићеваца више нема ништа.

123 АС, КБ, 5/7, исказ окривљеног Арсенија Ивановића.

124 АС, КБ, 13/27–28, искази окривљеног Ђорђа Станковића.

125 Овај сведок у литератури се наводи као вођа војника-побуњеника у Јовановој буни. Међутим, окривљени пред ванредним судом формираним поводом Јованове буне помињу га само као једног од старешина који су водили бригу о храни за побуњену војску. Касније ће Тадић постати уставобранитељски доушник у редовима обреновићевске емиграције. Вид. нпр. Р. Марковић, Војска и наоружање Србије кнеза Милоша, Београд 1957, 148; У. Станковић, Нав. дело, 40; АС, Илија Гарашанин, 160, Милисав Тадић Гарашанину, Земун 8. IV 1844.

126 АС, КБ, 13/28, белешка о исказу сведока Милисава Тадића или Кулашевића. Ваља истаћи да Преки суд није био вољан да саслуша сведоке на које се окривљени позива. Говорећи о томе како је сазнао за Катанску буну, Павле Тешић је поменуо да су му Петар, бивши кафеџија у Црвеној механи, а затим и Павле Пурић из Прова испричали шта се 22. септембра збило у Шапцу и казао да то могу потврдити два неименована сељака, као и његове комшије Живан Пурић и Леја Врљанац. Та лица нису сведочила пред Преким судом. АС, КБ, 7/37–38, исказ окривљеног Павла Тешића.

127 АС, КБ, 5/13, белешка о суочењу окривљеног Ивана Чарке и сведока-оштећеног Арсенија Ивановића.

Ћуковићев опис тог сусрета је другачији – када су се видели, Милош Драјић рекао је Тешићу да су га катане послале по њега и поручиле му да подигне све који су за кнеза Михаила и дође с њима у Шабац. Тешић је, према Ћуковићевим наводима, на то одговорио „Вала Богу, одавно нам наше сунце и не грије“. И након суочења Ћуковића и Тешића обојица су остали при својим исказима.[128]

Оптужбе Ненада Деспотовића против Ђорђа Станковића изнете на суочењу њих двојице унеколико су се разликовале од оних које је Деспотовић изнео у свом ранијем исказу. Деспотовић је на суочењу казао Станковићу како му је он на Калемегдану рекао да је у припремање буне умешано шест, седам саветника, како је Никола Радојловић још зимус (крајем 1843. или почетком 1844) хтео да устане против уставобранитељског режима, како ће почетак буне означити пуцањ шест, седам војних топова и да руски конзул ради на подизању буне и није без разлога путовао по Србији.[129] Станковић је порекао не само да је све то говорио Деспотовићу, већ и да је икада с њим био на Калемегдану.[130]

Гедеона Јуришића Преки суд је користио за суочења са окривљенима – учесницима у неким догађајима споменутим у његовом исказу који своју кривицу нису признали. У вези са збивањима на ручковима код начелника Ракића, Јуришић је суочен са Ракићем и Вукомановићем. Употреба Јуришића као доказног средства показала се као делотворна, јер су начелник и писар после суочења с њим признали јеромонахове наводе за истините. Аксентије Стефановић у свом исказу је рекао само да је Јуришићу испричао да је чуо како је Вучић у ади правио весеље на којем су била „сва господа“, а да је од свог оца доцније сазнао да је Јуришић тај који је причао како је Вучић на „зијафету“ говорио да се кнез Михаило мора вратити у Србију. Суочен са Јуришићем, Стефановић је признао да је јеромонахово казивање истинито. Своје признање је, истини за вољу, касније повукао, тврдећи да га је дао јер се уплашио и збунио.[131]

IV

У зависности од тога колико је окривљених обухваћено пресудом, пресуде Преког суда деле се на појединачне и групне. Појединачне су оне пресуде којима је Преки суд одлучио о кривици једног окривљеног. Групним пресудама, много чешћим у својој пракси, Преки суд је доносио одлуку о даљој судбини више окривљених.

128 АС, КБ, 7/37–38, исказ окривљеног Павла Тешића и белешка о његовом суочењу са окривљеним Пантелијом Ћуковићем; АС, КБ, 16/19–20, исказ окривљеног Пантелије Ћуковића.

129 Тадашњи руски конзул у Београду Јаков Иванович Данилевски требало је 5. августа 1844. да крене на пут по Србији како би видео њено „положеније“. За размишљање је то што је Данилевски, према једном новинском извештају о његовом наведеном путешествију, боравећи у Шапцу преноћио код Милоша Богићевића. Вид. Сербске народне новине, бр. 64, 13. VIII 1844, 254; Преписка Илије Гарашанина 1839–1849 (приредио Гргур Јакшић), Београд 1950, 108.

130 АС, КБ, 16/29–30, белешка о суочењу окривљених Ђорђа Станковића и Ненада Деспотовића.

131 АС, КБ, 16/5, белешка о суочењу окривљених Николе Ракића и Гедеона Јуришића; КБ, 16/15, белешка о суочењу окривљеног Тодора Вукомановића са окривљенима Пантелијом Ћуковићем и Гедеоном Јуришићем; КБ, 32/3–4, исказ окривљеног Аксентија Стефановића и белешка о његовом суочењу са окривљеним Гедеоном Јуришићем.

Све пресуде изречене у процесима против окривљених Сремаца су групне. Акти Преког суда наводе на закључак да се групне пресуде окривљеним Сремцима могу поделити на три подврсте: пресуде изречене по основу мешовитог конекситета[132], пресуде донете по основу својеврсног објективно[133]-мешовитог конекситета и пресуде које обухватају окривљене између којих није постојала никаква веза.

Пресудом изреченом Алекси Поповићу обухваћени су и окривљени Илија Митровић, Петар Бркић, Мијалко Тедоровић, Живан Јовановић и Сретен Бошковић; њих петорица такође су 22. септембра пред Конаком викали „Ура!“ На пресуди Михајлу Марковићу налазе се још чак 33 окривљена који су, као и он, крали ствари из Конака.[134]

Уз име Максима Грубића на пресуди изреченој том окривљеном стоје и имена Обрада Белића и Ћире Делића, али и Стевана Дубајића, Луке Трифуновића, Петронија Ивановића и Јована Лазаревића. Дубајић, Трифуновић и Ивановић били су окривљени за крађу неких предмета из Конака, а из Лазаревићевог исказа не види се шта је њему било стављено на терет.[135]

Преки суд изјаснио се о кривици саговорника са ручкова код колубарског среског начелника – Николе Ракића, Тодора Вукомановића, Пантелије Ћуковића и Гедеона Јуришића, у једној пресуди. Том пресудом одлучена је и судбина трговца из Бањана Косана Ашковића, чија саслушања говоре да је пре избијања Катанске буне имао одређена сазнања да се она спрема.[136]

Пресудом Арсенију Ивановићу Преки суд одредио је и исход поступака против још тринаесторице окривљених. Ниједан од њих није био умешан у дела за која је Ивановић био оптужен.[137]

---

132 Кривичнопроцесни термин, представља спајање поступака против окривљених за кривична дела између којих постоји веза.

133 Објективни конекситет је обједињавање поступка против окривљених за саучесништво у истом кривичном делу.

134 Вид. КБ, 5/5, 6, 8, 11, искази окривљених Илије Митровића, Петра Бркића, Мијалка Теодоровића, Живана Јовановића и Сретена Бошковића; КБ, 5/86, пресуда окривљенима Илији Митровићу, Петру Бркићу, Алекси Поповићу, Михајлу Теодоровићу, Живану Јовановићу и Сретену Бошковићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Илији Митровићу и другима); искази окривљених у КБ 6/3–27; КБ, 6/29, пресуда окривљенима Дамјану Максимовићу, Тривку Пушкаровићу, Николи Вуковићу, Павлу Јовановићу, Јефрему Поповићу, Панти Максимовићу, Урошу Голубовићу, Петру Бировљевићу, Начи Ђорђевићу, Ранку Спасојевићу Глувом, Ивану Будимировићу, Живку Вукашиновићу, Стојану Симићу, Марку Симићу, Јосифу Ђорђевићу, Јовану Петровићу, Јосифу Николићу, Сави Митровићу, Ђорђу Ристићу, Луки Марјановићу, Мирку Васићу, Панти Станојевићу, Алекси Малишевићу Лабалу, Николи Стевановићу, Живку Крсмановићу Брадонићу, Паји Бекулићу, Милошу Немцу, Јовану Петровићу, Велимиру Живковићу, Илији Алексићу Цеферу, Новаку Грујићу, Михајлу Марковићу, Ивану Гајићу и Ђоки Танићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Дамјану Максимовићу и другима).

135 АС, КБ, 6/8–10, 14, искази окривљених Стевана Дубајића, Луке Трифуновића, Петронија Ивановића и Јована Лазаревића; КБ 6/42, пресуда окривљенима Стевану Дубајићу, Ћири Делићу, Луки Трифуновићу, Петронију Ивановићу, Јовану Лазаревићу и Максиму Грубићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Стевану Дубајићу и другима).

136 Вид. исказе окривљеног Косана Ашковића у АС, КБ, 16/33–34 и КБ, 39/19–20; и КБ, 16/36, пресуду окривљенима Николи Ракићу, Гедеону Јуришићу, Тодору Вукомановићу, Пантелији Ћуковићу и Косану Ашковићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Николи Ракићу и другима).

137 АС, КБ, 5/94, пресуда окривљенима Арсену (sic!) Ивановићу, Сави Томићу, Трифку Јанковићу,

Петар Николић један је од 13 окривљених којима је Преки суд пресудио истом пресудом, а да они при томе нису извршили нити исто кривично дело нити међусобно повезане злочине.[138]

Христовић, Тешић и Мраовић нашли су се на истој пресуди, мада према својим исказима у време Катанске буне не само што нису били саучесници у истом кривичном делу или извршиоци повезаних злочина, него чак нису били ни у каквом додиру. Исто толико везе са наведеном тројицом имали су остали окривљени о чијој је кривици Преки суд решио истом пресудом: Јован Илић, Јован Петровић, Никола Субасаћ, Алекса Исајловић, Коста Стефановић Брасинац, Пантелија Симић, Јеремија Мирјанић, Сава Ружичић, Марко Остојић и Павле Јовановић Шећер.[139]

Указом о формирању преког суда било је предвиђено да ће та установа судити сваком окривљеном у року од 24 часа након што јој га Вучић преда. Расположиви извори не откривају нам да ли су окривљени Сремци уопште и излазили пред Вучића[140], а камоли у којем тренутку их је он предао Преком суду. Стога се као моменат у односу на који се цени (не)ажурност пресуда Преког суда морају узети датуми саслушања окривљених. Поглед на те датуме и датацију пресуда окривљенима показује да Преки суд углавном није поштовао одредбу указа о свом установљењу. Обрад Белић саслушан је 6, Максим Грубић 10, а пресуда тој двојици окривљених донета је 13. октобра.[141] Искази Арсенија Ивановића и Петра Николића датирани су на 9, тј. 10. октобар, а пресуде у поступцима против њих носе датум 12. октобар.[142] Христовић и Тешић исказе су дали 15, а Мраовић 17, док је Преки суд је у процесу против те тројице пре-

---

Аксентију Јовановићу, Мићи Белчићу, Рајку Поповићу, Милинку Трајковићу, Марку Настићу, Радовану Грујићу, Глиши Танасићу, Ђоки Милинковићу, Лазару Петровићу, Филипу Јанковићу, Дамјану Стефановићу, Стевану Исајловићу и Јефрему Поповићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Арсену Ивановићу и другима); искази наведених окривљених у КБ 5, на разним местима.

138 АС, КБ 5/98, пресуда окривљенима Ђоки Крстићу, Луки Мишковићу, Станку Радовановићу, Томи Здравковићу, Мијаилу Теодоровићу Ђоши, Митру Максимовићу, Јовану Бојанићу, Теши Ђурићу, Јовану Теодоровићу, Вељку Симеоновићу, Стевану Величковићу, Петру Николићу, Илији Матићу и Стевану Гавриловићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Ђоки Крстићу и другима); искази поменутих окривљених у КБ 5, на разним местима.

139 Вид. исказе поменутих окривљених у КБ 7, на разним местима, и КБ, 7/58, пресуду окривљенима Јовану Илићу или Милићу, Јовану Петровићу, Николи Субасаћу, Алекси Исајловићу, Кости Стефановићу Брасинцу, Михајлу Христовићу, Јеремији Мирјанићу, Пантелији Симићу, Павлу Тешићу, Димитрију Мраовићу, Сави Ружичићу, Марку Остојићу и Павлу Јовановићу Шећеру (даље у тексту: пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима).

140 Према Милинковићу и Димитријевићу, Вучић је вршио „истрагу“ против угледника, док су осумњичени нижег друштвеног статуса кроз тај део „поступка“ пролазили само уколико својим исказом терете неког од оних првих. Вид. Ј. Димитријевић, Нав. дело, 64; Ј. Милинковић, Нав. дело, 98. Грађа Преког суда, као и још неки документи, у одређеној мери релативизују ту тврдњу, пошто обелодањују да су Вучићевој „предистрази“ били подвргнути и неки окривљени ниског друштвеног положаја чија казивања нису оптуживала никог од оних са високим статусом. Вид. У. Станковић, Нав. дело, 141.

141 АС, КБ, 6/3, забелешка о датуму саслушања окривљеног Обрада Белића; КБ, 6/27, исказ окривљеног Максима Грубића; КБ 6/42, пресуда окривљеном Стевану Дубајићу и другима.

142 АС, КБ, 5/5, забелешка о датуму саслушања окривљеног Арсенија Ивановића; КБ, 5/45, забелешка о датуму саслушања окривљеног Петра Николића, КБ, 5/96, пресуда окривљеном Арсенију Ивановићу и другима; КБ, 5/101, пресуда окривљеном Ђоки Крстићу и другима.

суду донео 19. октобра.[143] У белешци на врху записника исказа Гедеона Јуришића наведено је да је он дао исказ 24, а на дну пресуде том окривљеном стоји да је донета 28. октобра.[144] Најдуже је пресуду чекао Ђорђе Станковић; саслушаван 22. и 28. октобра, окончање процеса дочекао је тек 1. новембра.[145] Пресуде Михајлу Марковићу и Алекси Поповићу Преки суд је донео дан после њихових саслушања, но како тачна сатница када су њих двојица дали исказе није позната, ни ту се не може тврдити да су судије поступиле по Указу.[146]

Доносећи пресуде окривљеним Сремцима, Преки суд је показао приличну самовољу.

Судије Преког суда биле су недоследне приликом процена да ли одређено понашање окирившљеног представља кривично дело. Михајло Христовић навео је у свом исказу да га је 22. септембра увече Матија Симић позвао да иде на стражу и да је те вечери био у патроли.[147] Из образложења пресуде Христовићу види се да у његовом случају Преки суд стражарење у корист бунтовничке власти није сматрао за кривично дело. С друге стране, образлажући пресуду Димитрију Мраовићу, Преки суд навео је да је он, између осталог, био на стражи са побуњеницима. Стражарење око Шапца било је наведено као кривично дело и у пресуди окривљенима Петру Пантелићу, Авраму Крстићу и Јосифу Бојићу.[148]

Даје се запазити да је Преки суд у појединим образложењима пресуда исувише слободно интерпретирао исказе окривљених. Христовић је, рецимо, на саслушању казао да су га Милош Богићевић и Матија Симић, после повратка са састанка са шабачким диздаром[149], звали да се посаветују како да позову Ђуку Стојићевића да сиђе с тавана Конака. У образложењу пресуде Христовићу, међутим, стоји како је овај окривљени саветовао бунтовнике. Мраовић је током саслушања поменуо да 22. септембра није

143 АС, КБ, 7/27, исказ окривљеног Михајла Христовића; КБ, 7/37, исказ окривљеног Павла Тешића; КБ, 7/39, исказ окривљеног Димитрија Мраовића; КБ 7/58, пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима.

144 АС, КБ, 16/11, исказ окривљеног Гедеона Јуришића; КБ, 16/37, пресуда окривљеном Николи Ракићу и другима.

145 АС, КБ 13/27, 30, искази окривљеног Ђорђа Станковића; КБ, 13/52, пресуда окривљенима Пери Поповићу, Теши Чотрићу, Петру Златковићу, Ђорђу Станковићу, Ђоки Ђаковићу Миловановићу, Мијаљку Димитријевићу и Милована Стаменићу (даље у тексту: пресуда окривљеном Пери Поповићу и другима).

146 АС, КБ, 6/19, забелешка о датуму саслушања окривљеног Михајла Марковића; АС, КБ, 5/5, забелешка о датуму саслушања окривљеног Алексе Поповића; КБ, 6/31, пресуда окривљеном Дамјану Максимовићу и другима; КБ, 5/87, пресуда окривљеном Илији Митровићу и другима.

147 По заповести Милоша Богићевића, око прилаза Шапцу постављене су страже како би се спречио улазак уставобранитељске војске у варош. Вид. Васић, Нав. дело, 2; Ј. Милићевић, Историја, 300; Н. Христић, Нав. дело, 89.

148 АС, КБ, 7/57, пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима; КБ, 5/105, пресуда окривљенима Васи Трифуновићу Белом, Милану Василићу, Димитрију Шешићу, Петру Степановићу Гољи, Бојану Трифуновићу, Јовану Аџићу, Јеремији Мезићу, Петру Пантелићу, Авраму Крстићу и Јосифу Бојићу.

149 Милош Богићевић затражио је од диздара да се састану пошто му је дошло до знања да су се шабачки Турци ускомешали и да се шетају шабачким улицама под оружјем. Састанак је одржан на мосту код шабачке џамије. Богићевић се клео диздару, који га је сумњичио за планирање буне, да са њом нема ништа и молио заповедника тврђаве да прима Шапчане који би побегли од бунтовника у град. Диздар на то није пристао, рекавши како неће да се меша у српске послове и како га се они не тичу. Ј. Милићевић, Историја, 299; M. Subošić, *Nav. delo*, 126; АС, КБ, 48/5, исказ окривљеног Милоша Богићевића.

могао да изађе из Шапца – стража код шабачке пиваре није хтела да га пусти јер није знао лозинку, па је кратко време седео са стражарима и након тога заспао. У интерпретацији Преког суда седење са стражарима претворило се у стражарење.[150]

Преки суд кршио је прописе о оцени снаге појединих доказа. Наиме, осуђујућа пресуда против Ђорђа Станковића заснива се на исказу Ненада Деспотовића и чињеници да је окривљени Станковић одранније познат као сплеткар. Расписом О законој сили сведочанства (доказателства) у догађајима кривичним из 1842. (даље: Распис о доказима) било је прописано да се исказ једног окривљеног против другог окривљеног може сматрати за пуноважан доказ ако његова садржина макар у основи не противречи подацима добијеним из других доказа, што овде није случај. Околност да је окривљени Станковић интригант представља индицију (полудоказ) о његовој кривици и у складу је са одредбом Расписа о доказима која каже да је предуслов за доказивање кривице окривљеног тим доказним средством околност да је он таквог владања да је вероватно да би могао извршити кривично дело за које се терети. Али Распис о доказима каже и то да индиције могу служити за доказ против окривљеног само ако је доказано да је извршено само кривично дело које му се ставља на терет, а тај услов у поступку против Станковића није био испуњен.[151]

Неке пресуде Преког суда не испуњавају захтеве форме пресуда предвиђене чланом 28 Устројенија судова окружни из 1840. (даље: УОС). Поменути члан прописује да пресуда мора бити таква да се из ње јасно види ко је извршилац и које кривично дело је он извршио. У образложењу пресуде Михајлу Марковићу и осталима записано је само да су неки од њих признали да су за време Катанске буне пљачкали у Начелству, а неки пак да су то чинили у кућама Луке Стојићевића[152], Рекалића[153] и других лица, из чега се не може видети које кривично дело је сваки од осуђених поименце извршио. У члану 28 УОС било је прописано и да се у пресуди мора навести којим доказима је поткрепљена осуђујућа пресуда против окривљеног. У пресуди Ђорђу Станковићу може се наћи део где се говори како је на овог окривљеног пала јака сумња да је за Катанску буну знао и пре њеног избијања, што због исказа Ненада Деспотовића, што због осталих индиција. О којим се конкретно индицијама ради, у пресуди се не помиње.[154]

Судије су биле арбитерне у процени шта представља отежавајуће околности за извршиоце кривичних дела, а шта не. Рецимо, у пресуди Димитрију Мраовићу је као отежавајућа околност наведено то што је окривљени учитељ и што би као припадник тог позива он први требало да се суздржава од бунтовничког деловања. Насупрот томе, Гедеону Јуришићу монашки чин није узет као отежавајућа околност, иако су се

150 АС, КБ, 7/28, исказ окривљеног Михајла Христовића; КБ, 7/39, исказ окривљеног Димитрија Мраовића; КБ, 7/57, пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима.

151 АС, КБ, 13/51, пресуда окривљеном Пери Поповићу и другима; Ђ. Петровић, Рьчникъ закона', уредба', уредбены прописа' и пр. и пр. изданы у Княжеству Србiи одъ 1827. до половине 1854. год, Београд 1856, 421, 423, 425.

152 Син Милоша Стојићевића Поцерца, тадашњи начелник Поцерског среза.

153 Вероватно Јован Рекалић, угледни шабачки грађанин.

154 Сборникъ законâ и уредбâ и уредбены' указâ изданы' у Княжеству Србскомъ (даље у тексту: Зборник закона) I (1840), 187; АС, КБ, 6/29, пресуда окривљеном Дамјану Максимовићу и другима; КБ, 13/51, пресуда окривљеном Пери Поповићу и другима.

и од свештенства очекивали већи знање и разборитост. Ово је утолико чудније када се узме у обзир да је Преки суд испитујући Јуришића поменуо да је он као свештено лице сигурно увидео како се разговорима код капетана Ракића вређа садашња влада и нарушава постојећи поредак.[155]

За невине су проглашени Обрад Белић, Арсеније Ивановић и Павле Тешић[156], а свим осталим окривљеним Сремцима изречене су осуђујуће пресуде. У погледу врста изречених казни и њиховог одмеравања, Преки суд се само делимично придржавао ондашњег важећег законодавства.

Осморици изречених Сремаца изречене су казне набројане у члану 22 УОС: робија у лаком гвожђу, батинање, лишење звања, лишење нарочитих привилегија, одликовања или права. Свештеницима, државним службеницима и угледницима уопште, као што је члан 26 УОС предвидео, није изрицана телесна казна. С друге стране, Алекси Поповићу, Михајлу Марковићу, Петру Николићу и Гедеону Јуришићу Преки суд је изрекао, поред осталих, и казну конфискације имања, коју је Турски устав у члану 28 забранио. Гедеон Јуришић је пресудом Преког суда лишен монашког чина и та пресуда послата је шабачкој конзисторији на извршење. Такво поступање било је у супротности са Начертанијем о духовним властима из 1836. Тај правни акт предвиђао је да о одлуку о рашчињењу монаха мора најпре да изрекне духовни суд, а да се она после тога подноси на потврду световном суду. Одлуком Преког суда Михајлу Марковићу, Алекси Поповићу, Петру Николићу, Михајлу Христовићу и Ђорђу Станковићу изречена је санкција протеривања из Шапца, а њу не налазимо међу ,,казнама законим“ из члана 22 УОС.[157]

Одмеравајући број удараца осуђенима на телесну казну (Михајлу Марковићу, Алекси Поповићу, Петру Николићу и Максиму Грубићу), Преки суд ниједном није прекорачио законски максимум од 100 удараца, прописан чланом 22 УОС. Приликом изрицања казне судије су се у једном случају огрешиле о норму у корист осуђеног. У образложењу пресуде Гедеону Јуришићу констатује се да је он знао за припремање Катанске буне, а своја сазнања није предочио властима; за неоткривање припрема за буну Уредбом противу нарушитеља јавног мира и поретка из 1843. (чл. 4) била је предвиђена казна доживотне робије. Јуришић је, међутим, осуђен ,,само“ на петнаестогодишњу робију.[158]

155 АС, КБ, 16/12, исказ окривљеног Гедеона Јуришића; КБ, 16/37, пресуда окривљеном Николи Ракићу и другима; КБ, 7/57, пресуда Јовану Илићу и другима.

156 У ослобађајућој пресуди Тешићу стоји да се овом окривљеном досадашњи притвор урачунава у казну. Дакле, Тешић је, мада ослобођен кривице, формално ипак кажњен (!). АС, КБ, 7/58, пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима.

157 Зборник закона I, 8, 186, 187; Д. Новаковић, Начертаније о духовним властима као први закон о православној цркви у Србији, Историјски часопис LVII (2008), 209; АС, КБ, 6/30–31, пресуда окривљеном Дамјану Максимовићу и другима; КБ, 5/100, пресуда окривљеном Ђоки Крстићу и другима; КБ, 5/86–87, пресуда окривљеном Илији Митровићу и другима; КБ, 7/58, пресуда окривљеном Јовану Илићу и другима; КБ, 16/37, пресуда окривљеном Николи Ракићу и другима; КБ, 16/39, Преки суд Начелству Шабачког округа и Конзисторији Епархије шабачке, No 131, Београд 28. X 1844; КБ, 13/52, пресуда окривљеном Пери Поповићу и другима.

158 Зборник закона I, 186; Зборник закона II (1845), 273; КБ 6/30, пресуда окривљеном Дамјану Максимовићу и другима; КБ, 5/87, пресуда окривљеном Илији Митровићу и другима; КБ, 5/100, пресуда окривљеном Ђоки Крстићу и другима; КБ, 6/42, пресуда окривљеном Стевану Дубајићу и другима; КБ, 16/36–37, пресуда окривљеном Николи Ракићу и другима.

У једном случају одмеравања казне Преки суд био је неправичан. Алекса Поповић, за којег је истрагом утврђено само да је испред Конака викао „Ура!“ кажњен је робијом од три године, као и остали окривљени са којима је обухваћен истом пресудом, премда су они уз исти повик још и пуцајући шенлучили.[159]

V

Списи Преког суда показују да се једино Гедеон Јуришић и Ђорђе Станковић могу сврстати у ред окривљених веће тежине, будући да им се судило за дела повезана са припремањем саме Катанске буне. Остала деветорица, пошто или нису учествовали у буни или су имали незнатног удела у помагању „бунтом“ успостављене власти, спадају у ситније кривце.

У фази истраге против окривљених Сремаца не уочавају се крупније процесне неправилности сем нехуманог притворског третмана. Када је у питању изрицање пресуда, ствари стоје битно другачије. Арбитерност у одређивању одређеног понашања као (не)кажњивог и отежавајућих околности, растегљиво тумачење речи окривљених чији је циљ очигледно било обезбеђење материјала за осуђујућу пресуду, непридржавање прописа о оцени доказа и једнако кажњавање неједнаких кривица доводе до закључка да је Преки суд био све само не правичан, што се, уосталом, имајући у виду околности под којима је основан, није могло ни очекивати.

159 АС, КБ, 5/86–87, пресуда окривљеном Илији Митровићу и другима.

Uroš Stanković, PhD
Assistant
Faculty of low
University in Novi Sad
u.stankovic@pf.uns.ac.rs

NATIVES OF SYRMIA BEFORE THE MARTIAL COURT FORMED ON THE OCCASION OF THE HUSSARS' REBELLION

SUMMARY:

Reacting to the Hussars' rebellion, an unsuccessful attempt of the Obrenović dynasty's partisans to overthrow the Defenders of the Constitution regime from 22 to 25 September 1844, Prince Aleksandar Karađorđević issued the decree establishing martial court. That court tried 392 suspects, among which 11 natives of Syrmia – Aleksa Popović from Sremska Mitrovica, Arsenije Ivanović from Šid, Petar Nikolić from Zemun, Mihajlo Marković Doktor from Tovarnik, Obrad Belić from Klenak, Maksim Grubić from Šašinci, Pavle Tešić from Obrež, Mihajlo Hristović from Kupinovo, Dimitrije Mraović from Sremski Karlovci, Đorđe Stanković from Miškovci (Subotište) and Gedeon Jurišić from Irig.

Sources provide data that some of the suspects were awaiting trial in detention for certain, as for the other suspected Syrmians it is only highly probable. The suspects were subjected to inhumane custody conditions: they were detained outdoors, in a big roofless pigpen where the floor was covered with mud and straw.

In their appearances before the Martial Court, Popović and Jurišić gave full confessions of their crimes. Belić, Grubić and Hristović admitted their guilt, but pointing out some mitigating circumstances of their offences: error of fact, cancellation of effects of their crimes and the fear of the rebels. Ivanović and Stanković denied committing the offences they had been accused of. In order to obtain confessions from these two suspects, the Court presented other evidence: interrogation of witnesses, confrontations between suspects and witnesses and confrontations between suspected offenders.

When delivering judgments, the Court showed high degree of arbitrariness. In some cases, the judges considered a behaviour as a criminal act, while they did not regard the very same act as punishable in other proceedings. In Hristović and Mraović's trials the Court interpreted the statements of the suspects too liberally so as to provide enough evidence for conviction. In the case against Stanković, the Court violated the rules of Circular on Legal Force of Evidence (1842) regarding the conditions under which confrontations with suspects and indications may serve as a full proof of guilt.

Tešić, Belić and Ivanović were found innocent, whereas all the other suspects were declared guilty. The Court sentenced Popović, Marković, Nikolić and Jurišić to confiscation of property, the sanction that had been prohibited by the so-called Turkish constitution (1838). By the judgment of the Court, Jurišić was also to be excluded from monastic service and that decision of the Court was against the Draft on Spiritual Authorities (1836), the act regulating the procedure of delivering this punishment. Suspects Marković, Popović, Nikolić, Hristović were condemned to banishment from Šabac, and that sanction was not enlisted among "lawful" punishments from the article 22 of the Organization of District Courts (1840).

Taking into consideration all the facts mentioned in the three previous paragraphs, the conclusion can be drawn that the Court's trials against suspected natives of Syrmia were anything but fair, which nevertheless could not be expected if one takes into account the circumstances under which the Court was formed.

Др Милан Мицић
Покрајински секретаријат за културу,
информисање и односе са верским заједницама
Нови Сад
milan.micic@vojvodina.gov.rs

СРПСКИ ОПТАНТИ ИЗ МАЂАРСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ СРЕМА (1920–1941)

Сажетак: Рад говори о учешћу српских оптаната из Мађарске у колонизацији Срема између два светска рата. Српски оптанти били су бројно мање значајна колонистичка заједница у процесу колонизације Срема у односу на српске ратне ветеретане-добровољце (6,6% од укупног броја). Ипак, они су од 24 новооснована насеља формирали у потпуности два (Лужац и Вуковар – Предграђе) и значајно учествовали у оснивању колоније Липовача, све на вуковарском велепоседу Ј. Елца.

Кључне речи: оптанти, Срби, Мађарска, Срем, колонизација.

Према чл. 61–66. Тријанонског мировног уговора од 4. јуна 1920. између Краљевине СХС и Мађарске српско становништво у Мађарској и мађарско становништво у Краљевини СХС добило је право опције, тј. слободног опредељења у избору држављанства, што је подстакло процес пресељавања српског становништва из Мађарске на простор Краљевине СХС. У оквирима мађарске државе после 1918. године остало је око 19.000 Срба. Оптирање за југословенско држављанство међу Србима у Мађарској заговарали су југословенски дипломатски представници као и српско православно свештенство. Оптација Срба из Мађарске трајала је до 1931. године и том приликом у Краљевину СХС пресељено је око 14.000 лица. Након исељавања српских оптаната из Мађарске 1931. године, по подацима Будимске православне епархије у Мађарској је остало 7136 Срба.[160] Тако је оптација (1921–1931) била кључна историјска појава у историји Срба у Мађарској у XX веку која је на њихово историјско постојање оставила трајне последице.

Срби из Мађарске у Краљевину СХС кретали су се из околине Будимпеште, Поморишја и делова Барање и Бачке који су остали у оквиру мађарске државе. Њихов одзив оптацији имао је истовремено социјални и национални карактер. Махом је у сеобу кретало становништво без имовине или са врло мало имовине, привуче-

160 Г. Маловић, Сеоба у матицу,1, Нови Сад 2010, 585–590.

но могућношћу добијања земљишта у аграрној реформи Краљевине СХС и бољих социјалних прилика у новој држави, иако је било и материјално добростојећих породица које су кретале у оптацију. У условима непријатељских односа између две земље и напетог разграничења, као и подстицања шовинистичких атавизама у тзв. „Тријанонској Мађарској", српско становништво се могло осетити безбедоносно несигурно и оптација у Краљевину СХС за њега је могла бити решење. Право оптације имали су и Срби из румунског дела Баната, али добри односи између две државе после Првог светског рата (Румуније и Краљевине СХС) смањили су њихов одзив ка сеоби у Краљевину СХС. Тако је поред српских интелектуалаца из румунског дела Баната у сеоби у Краљевину СХС учествовало само 75 земљорадничких породица добровољаца и оптаната са око 400 лица, што је у поређењу са Србима из Мађарске минималан број.[161]

Један део Срба оптаната из Мађарске расуо се по градовима Краљевине СХС упошљавајући се на најразноврснијим пословима, али језгро оптантске популације требало је да послужи као део колонизационе масе у процесу колонизације Баната, Бачке, Срема, Барање и делимично Македоније.[162] Оптанти притом у колонизацији нису имали примарну улогу какву су имали српски ратни ветерани-добровољци, али су због чињенице да им није било потребно прилагођавање условима за живот и рад у равници били драгоцен колонизациони амалгам у насељима у којима су се настанили.

Процес насељавања српских оптаната из Мађарске на колонизациони простор Срема био је сложен. Прва група оптаната од 18 породица са 75 чланова самоиницијативно је кренула из Мађарске, из Чанада, у Поморишју, 2. априла 1922. и доспела у Платичево, у доњем Срему, где им није био обезбеђен смештај већ су цео април 1922. провели у вагонима на железничкој станици. Потом су ови оптанти у пролеће 1922. премештени на мајуре велепоседа Ј. Елца у Вуковару Ново Поље и Липовачу. Из Чанада се до краја 1922. године иселило 55 породица,[163] а марта 1924. 22 породице из Чанада са 84 члана кренуло је за Вуковар,[164] 5. априла 1924. то је учинило 13 породица са 43 члана.[165] Укупно је из Чанада оптирало 190 породица, од чега је у околину Вуковара, на велепосед Ј. Елца, првобитно било насељено 105 породица, али су неке од њих мењале брзо место свог боравка и одсељавале се, тако да им је велеопосед Ј. Елца био само транзитни простор.[166] Марта 1924. из Сирига, у Поморишју, кренуло је 11 породица са 47 чланова такође у Вуковар, на велепосед Ј. Елца, а у пролеће 1924. тај број је повећан на 17 породица.[167] Међутим, администрација Жупанијског аграрног уреда у Вуковару изасланицима оптаната из Чанада и Сирига 1924. године препоручила је да не долазе на велепсед Ј. Елца јер део поседа није био експроприсан за потребе аграрне реформе услед тога што је био изузет из ње због ергеле расних коња која је постојала на имању.

161 Вид. у: М. Мицић, Невидљива сеоба, Темишвар 2016.

162 Неуспео пример колонизације Македоније оптантском популацијом из Мађарске јесте насеље Нова Батања у Овче пољу. Вид. у: М. Мицић, Одисеја батањских Срба, Зрењанин 2003.

163 Г. Маловић, Нав. дело, 212–213.

164 Исто, 376.

165 Исто, 378.

166 Г. Маловић, Сеоба у матицу, 2, 179–190.

167 Исто, 378.

И поред тога досељени оптанти из Чанада и Сирига 1924. године населили су се у Лушцу, Липовачи и колонији Вуковар – Предграђе.[168]

На простору сремских колонија било је насељено свега 116 оптантских породица Срба из Мађарске, што је чинило тек 6,6% насељеног становништва у међуратном периоду у односу на 1775 колонистичких породица насељених у 24 сремске колоније.[169] Ако је просечна оптантска породица износила 3,7 лица, онда је могуће да је на простору Срема колонизацијом насељено око 430 оптаната из Мађарске тако да је Срем за оптанте из Мађарске, за разлику од Баната, Бачке и Барање, био периферан миграциони простор.

Највећи аграрни објекат у Срему за потребе колонизације био је највећи посед, вуковарско властелинство грофа Ј. Елца које је износило 33.028 к. ј. земљишта и на којем је било надељено 5042 аграрна субјекта са 18.491 к. ј. земљишта, од чега 99 српских оптаната из Мађарске који су добили на овом поседу 466 к. ј. земље или у просеку 4,7 к. ј. земљишта.[170] Српски оптанти из Мађарске били су на овом поседу концентрисани у три насеља у околини Вуковара: Лужац, који је било искључиво оптантско насеље где је живело 55 оптантских породица насељених из Поморишја (50 из Чанада, 3 из Ловре, код Будимпеште, и 2 из Сирига);[171] Вуковар – Предграђе, колонија која је бројала 25 породица, од чега 23 оптантске које су такође населили српски оптанти из Поморишја (Чанад),[172] и Липовача, где је 1925. године живело 19 насељених добровољаца, 17 оптаната и 3 месна аграрна интересента, од чега су оптантске породице такође потицале из Чанада.[173] Године 1925. по две оптантске породице живеле су у колонијама Лудвинци и Габош на велепоседу Ј. Елца, што на овом велепоседу чини број од 99 оптантских породица.[174] Исте године на велепоседу П. Пејачевића живело је 9 оптантских породица и то: у колонији Љуково код Инђије живело је 5 породица оптаната из Мађарске, у околини Руме у колонији Солнок 3 породице оптаната, и по једна породица оптаната у колонији Вогањ и у колонији Ланка на велепоседу Куен Беласија у околини Вуковара.[175] У Руму током 1926–1928. године надељено је земљом више оптантских породица из Барање (Долња Нана, Шумберак, Печуј, Мохач).[176]

Као и за друге колонисте, кључна питања насељених оптаната у Срему била су изградња кућа, располагање земљиштем и обезбеђење минималне егзистенције на простору насељавања. Колонија Лужац, коју су искључиво формирали оптанти из Мађарске, налазила се 3,5 км од Вуковара на пустари Лужац велепоседа Ј. Елца и била је „укљештена између велепоседа грофа Елца и града Вуковара, са две стране окруже-

168 Исто, 379.

169 Н. Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941, Нови Сад 1975, 306.

170 Исто, 95.

171 Исто, 262.

172 Архив Војводине (даље у тексту: АВ), Ф. 115, Савез аграрних заједница за Бачку, Срем и Банат, к .75.

173 АВ, Ф. 115, к. 75.

174 Исто.

175 Исто.

176 Г. Маловић, Сеоба у матицу, 2, 314–320.

на Вуком“.[177] Педесет оптантских породица по досељавању 1925. године имало је 164 члана или 3,3 члана по једној оптантској породици, али је било у насељу 5 породица самаца, 10 двочланих породица, 12 трочланих породица, 12 четворочланих породица, 7 петочланих породица, 2 шесточлане и 2 деветочлане породице (Мида Марков и Ђура Петровић). Од 164 становника колоније 27 је било деце до 12 година, или укупно 16,4% становника колоније чинила су деца до 12 година. Само је у две деветочлане породице било по троје деце до 12 година, 21 породица имала је децу до 12 година а 8 носилаца колонизације било је у том тренутку неожењено.[178] По досељавању српски оптанти из Мађарске живели су у велепоседничким зградама на мајуру Лужац. На овом мајуру налазило се шест стамбених зграда, шест стаја, три свињца и један чардак које су насељеници 1925. године покушали да откупе за своје потребе од велепоседа Ј. Елца за 73.100,00 динара, али је ту куповину спречио Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем образлажући да искључиво Савез има право куповине покретног и непокретног имања за рачун аграрних заједница. Оптанти на пустари Лужац 1925. године добили су кредит од Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем за градњу кућа у колонији у износу од 148.015,00 динара са 3% годишње камате. До краја 1927. године у Лушцу је било подигнуто 45 кућа,[179] а 26. октобра 1933. у колонији је живело 60 породица и било је изграђено 50 кућа. Међутим, градња колонистичких домаћинстава овим није била завршена јер је требало подићи помоћне зграде (шупе, стаје, свињце, итд.), па су 5. новембра 1933. насељеници, када су тражили доделу шуме од КБУ Савске бановине, истакли у свом захтеву „како се код нас као новонасељенима још увек понешто дограђује то је најпотребно да у нашој шуми нађемо коју погодну греду, ступац или слично“.[180]

Српски оптанти из Мађарске насељени у колонији Лужац по насељавању надељени су са укупно 263 к. ј. и 1123 кв. хв. земље, или у просеку са 4 к. ј. и 1200 кв. хв. по породици, што је било недовољно.[181] Бројније породице, као што су биле шесточлане породица Неце Недучића и Саве Петкова, и деветочлане Ђуре Петровића и Миде Марков, надељене су са 7, 5 к. ј. земљишта, али су самци попут Шандора Потовића и Светозара Коларова имали само по 1 к. ј. и 500 кв. хв. земљишта.[182] Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем у име оптаната из Лушца 25. децембра 1933. тражио је од Амбулантне комисије за ликвидацију аграрне реформе још земљишта у општини Вуковар, општини Богдановци и на пустари Грабовац „јер су надељени са мало земље“, али им се није изашло у сусрет.[183] „Савезу је познато да је на колонији Лужац издељен минимум земље на породицу (од 3 до 6 к. ј.) и то под изговором да више нема расположиве земље за деобу. Ми смо се морали тиме задовољити јер се није имало куда. Натраг у Мађарску нисмо могли, а овде нам није испуњено ни близу шта је обећано“, жалили су се оптанти из Лушца 4. априла 1934. Савезу аграрних заједница за Банат, Бачку и

177 АВ, Ф. 115, к. 108.

178 Исто.

179 Н. Гаћеша, Нав. дело, 262–264.

180 АВ, Ф. 115, к. 108.

181 Н. Гаћеша, Нав. дело, 262.

182 АВ, Ф. 115, к. 108.

183 АВ, Ф. 115, к. 78.

Срем и у истом допису описали трговину аграрном земљом која се дешавала у Вуковару. „Ми морамо да шаљемо децу у Батине фабрике јер са компетенцијом коју смо добили живот је заиста тежак и чемеран“, закључили су насељени оптанти.[184] „Пошто смо надељени са мало земље то је наш приход упућен на пиљарење поврћа и продају млека у граду Вуковару“, описали су у допису КБУ Савске бановине како обезбеђују своје основне егзистенције насељеници у Лушцу 26. октобра 1933. Касније, 25. новембра 1933, колонисти из Лушца тражили су 300 воћних садница за потребе колоније јер, како су наводили, „имамо мало земље и у воћу би нашли једну богату испомоћ јер смо у непосредној близини града Вуковара“.[185]

Према налазу Комисије за испитивање и установљење последица на провађање аграрне реформе у северним крајевима Југославије која је боравила у Лушцу почетком 1930. године, „неки насељеници су добро продали своја имања у Мађарској те имају довољно новчаних средстава што је омогућило да се могу бавити повртларством и сада снабдевају поврћем и млеком оближње трговиште Вуковар“.[186] Насељени оптанти нису тако мислили о својој животној позицији и материјалном стању. „Врло смо сиромашни и задужени“, наводили су колонисти о свом стању 12. септембра 1933.[187] „Као досељени оптанти из Мађарске прво смо морали да подигнемо своје домове и најпотребније стаје. Већина нас је задужена за ове градње, те се није усуђивала на даље инвестиције док се прво не одужи. Међутим дошао је пад цена наших продуката, па се још мање могло мислити на задужење.“ Током 1930, 1931. и 1932. године колонисти у Лушцу нису редовно враћали дугове.[188] „Наше сиромаштво и мала количина земље не дозвољавају нам да имамо јаку запрегу за кола, него су то, углавном, једнопрежна кола са слабим коњима“, описивали су своје материјално стање насељеници из Лушца 26. октобра 1933.[189]

Слику материјалног стања колониста у Лушцу реалније приказује један спор који се унутар колоније водио око пашњака. „Ова заједница има пашњак у површини од по прилици 78 к. ј. поред Вуке у непосредној близини железничке станице у Вуковару, али јој пашњак није додељен решењем Жупанијског аграрног уреда него је само у нацрту убележено да је то заједнички пашњак“, 1926. године записао је у свом извештају Богдан Прњајић, ревизор Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и

184 „Очекивали смо да ће, када дође до превађања земље на субјекте, остати расположивих честица које ће немарни субјекти напустити или је се одрећи, те да ће се тада земља предати у руке онима који ће је стварно обрађивати и обавезати се да је исплаћују. Догодило се нешто сасвим неочекивано – у Вуковару постоји формална берза за трговину том земљом, тако да се поједине компетенције у једном дану двојици или тројици купаца продају. Купци су већином разни шпекуланти који је никад неће сами обрађивати него ће је чим цена скочи продати Швабама и Јеврејима, који и сада фунгирају као главни купци а где је потребно подмећу се фиктивна лица са словенским именом да се продаја лакше одобри.“ Н. Гаћеша, Нав. дело, 269–270.

185 АВ, Ф. 115, к. 108.

186 Н. Гаћеша, Нав. дело, 264.

187 АВ, Ф. 115, к. 108.

188 Н. Гаћеша, Нав. дело, 266.

189 АВ, Ф. 115, к. 108.

Срем.[190] Жупанијски аграрни уред у Вуковару 17. августа 1926. издао је уверење Савезу аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем да аграрна заједница Лужац ужива 96 к. ј. пашњака, и то у рудини Лужац 75 к. ј. и 528 кв. хв. а остатак у рудини Буџак и месту Лужац.[191] Ревизор овог савеза такође је у свом извештају од 3. децембра 1930. констатовао да је колонија Лужац „у врло повољном положају, у непосредној близини Вуковара, а има и леп пашњак који јој омогућује држање стоке". Лушчански досељеници нису били власници пашњака и годишње су за закуп плаћали 15.000,00 динара. Почетком 1931. године нису успели да откупе пашњак, а крајем 1933. године упутили су молбу Народној скупштини Краљевине Југославије са захтевом да се што пре донесе закон којим би нова насеља добила одговарајуће пашњаке. Комисија за ликвидацију аграрне реформе у Вуковару је 5. фебруара 1936. пашњак доделила пашњачкој задрузи Лужац коју су основали богатији оптанти у Лушцу. Аграрна заједница у Лушцу тврдила је да ће према правилима пашњачке задруге „пашњак постати за годину-две својина неколицине људи, а сиротиња да остане без попаше или ће дебело плаћати газдама за једну краву или крмачу а није ни искључено да ће бољи део пашњака ускоро бити пооран". Члан 4 правила пашњачке задруге Лужац одређивао је број удела на пашњаку на три комада крупне стоке или пет комада ситне стоке, а члан 6 дозвољавао је да задругар прода свој удео на пашњаку.[192]

Колонија Лужац у условима недовољно надељеног земљишта тежила је да у оквиру велепоседа Ј. Елца дође и до шумских комплекса за своје потребе. Аграрна заједница из колоније 5. новембра 1933. затражила је од КБУ Савске бановине да јој се надели 55 к. ј. шуме Елцовог велепоседа. У свом захтеву оптанти из Лушца образлагали су своју потребу огревним дрветом и грађом за градњу помоћних зграда у домаћинству, а шумски комплекс који су тражили налазио се са две стране окружен реком Вуком, а такође њивама и пашњаком колониста из Лушца и представљао би саставни део атара колоније Лужац.[193] Одлуком Пољопривредног одељења КБУ Савске бановине од 2. септембра 1935. колонији Лужац надељена је шума тзв. Скендра, у укупној површини од 56 к. ј. и 390 кв. хв. уз одштету од 5.290,00 динара.[194]

Проблеме који су имали насељени оптанти у колонији Лужац веродостојно илуструју њихов допис КБУ Савске бановине од 26. октобра 1933. и њихов захтев да се „изгради каменита цеста кроз насеље до града Вуковара". „Насеље је удаљено свега 3,5 километара до града, изграђено је на равном земљишту, канала нема, те чим падне киша цело село плива у води и блату. До града води обична пољска цеста која у јесењим и зимским месецима постане за нас непроходна... Пошто смо надељени са мало земље то је наш приход за издржавање упућен на пиљарење поврћа и продају млека у граду Вуковару с тога смо упућени даномице да одлазимо у град пјешице и колима више него остали земљорадници из околице који више обрадиве земље имаду и нису приморани да се баве повртарством као ми. Наше сиромаштво и мала количина земље не дозвољавају нам да имамо јаку запрегу за кола, него су то већином

190 Н. Гаћеша, Нав. дело, 263.

191 АВ, Ф. 115, к. 108.

192 Н. Гаћеша, Нав. дело, 264, 266–269.

193 АВ, Ф. 115, к. 108.

194 Н. Гаћеша, Нав. дело, 269.

једнопрежна кола са слабим коњима. У љетно доба то се још подноси, али кад настане јесен и зима, половина наших људи мора о себи свој продукт да вуче до града јер слаб коњ није у стању кроз блато ни празна кола да вуче. Како је то мучно и тешко то може да зна само онај који то ради а нама би живот био немогућ кад не би у град могли одлазити.

Нама је цеста од виталне важности, јер немамо ни школе, те нам дјеца морају по блатној цести и кроз воду целу зиму одлазити на школску обуку у град, а 3,5 километра сваки дан проћи 4 пута тамо и натраг по свакаквом времену а к томе још и кроз блато страшно је и помислити а камоли издржати школској дјеци. Кад би био пут ми би могли по реду дјецу одвозити до града али по оваковом путу то нисмо у стању. Исто нам је тако и кад се догоди смртни случај, гробља немамо, па док одвеземо мртваца до града права је који пут покора за цело насеље. У зимске месеце ни лекара не можемо добавити болеснику јер ни један неће да иде кроз блато и глиб, а колима не можемо проћи. Како у селу поред кућа немамо никаква испуста за воду то се од нашег пута у зимском доба направи једна кањужа која допире управо под прозоре наших кућа. Ове кањуже шире влагу по нашим кућама, а с пролећа кад се почну од жеге исушивати, онда шире неописив смрад и болештину. Све то не би било кад би камену цесту имали, насеље би постало здравије и продуктивније, те би нам и живот био лакши“, предочавала су у овом допису колонисти из Лушца.[195]

Колонија Лужац у овом свом допису описала је неколико својих кључних проблема: начин привређивања заснован на повртарству и млекарству, сиромаштво већег дела насељеника, непостојање комуникације са оближњим градом у зимским и јесењим месецима, проблем изградње школе у новом насељу, непостојање односно само повремено постојање здравствене заштите (када је проходан пут), неуређеност насеља, односно недостатак асанације, што је рађало здравствене проблеме насељеницима. Године 1933. насељеници у Лушцу затражили су од Просветног одељења Дунавске бановине подизање четвороразредне школе образлажући да насеље има „преко 50 домова, а преко 60 обитељи са педесеторо за школу способне деце“. У допису се такође наводе проблеми са путем који је водио до града, пренатрпаност градских школа, враћање деце по мраку у зимским данима путем који није осветљен а који делимично води кроз шуму. Насељеници су изложили и своју спремност да превозом грађе и личним радом помогну градњу школе и истакли да „насељеници у Лушцу немају посла ни са полицијом ни са судом; наша деца се такође одгајају за мирне и поштене грађане али свакодневно одлажење у школу неколико километара без родитељског надзора могло би уродити вољом за скитањем“. Б. Прњајић, ревизор Савеза, такође 25. октобра 1935. предложио је подизање школе у насељу, а крајем 1939. 71 дете узраста 6–14 година из колоније ишло је у школу у Вуковару „кроз шуму и блато.“ Градски физик из Вуковара 1939. године навео је, међутим, да у колонији Лужац „за сада није потребно подићи школу“. Године 1937. и 1938. поглаварство града Вуковара онемогућило је досељенике у Лушцу да купе земљу Елцовог велепоседа у потесу Ремиз и одбило њихову молбу да у насеље доведу електричну струју и осујетило њихове преговоре око тога са фабриком „Бата“. „Да смо срећом остали изван територије града Вуковара боље би прошли. Све колоније које су се трудиле асаниране су и имају школе, а ми немамо“, сматрали

195 АВ, Ф. 115, к. 108.

су колонисти из Лушца 19. јануара 1938.[196] „Потребе су нам још велике да се ставимо у ред наших суседа који њихове домове изградише током много деценија“, истакли су своју тежњу колонисти из Лушца у свом допису КБУ Савске бановине од 5. новембра 1933.[197]

У колонији Вуковар – Предграђе, која није била изразито руралног типа, населиле су се 23 оптантске и две добровољачке породице.[198] Колонисти су тек 17. марта 1931. формирали аграрну заједницу у колонији која им је пружала економску и кредитну помоћ.[199] У Лушцу и Липовачи насељени оптанти нису колонисте из Вуковара хтели да приме у своје аграрне заједнице јер су имали своју колонију а, како су колонисти објашњавали, „у случају рђавог времена било би скоро немогуће да присуствују раду наведених заједница“.[200] У статистичком прегледу чланова аграрне заједнице од 20. јануара 1931. могуће је уочити структуру породица насељеника и њихово имовно стање у поменутом тренутку. Сви чланови аграрне заједнице Вуковар – Предграђе (22 члана) до почетка 1931. године изградили су куће. Двадесет и две насељене породице имале су 1931. године 83 члана, или просечна породица у овој колонији имала је 3,8 чланова. У колонији је живео један самац, по два члана имале су 4 породице, по 3 члана 5 породица, по 4 члана 5 породица, 4 породице су биле петочлане, 2 шесточлане и 1 осмочлана (Стевана Нанца). Од 83 члана колоније 18 је било деце до 12. године, односно 21,6% од укупног броја. Десет породица у колонији имало је децу испод 12 година а поменути С. Нанац имао је четворо деце. У колонији је живела и једна удовица (Зорка Којић). Вредност изграђених колонистичких кућа износила је 184.000,00 динара, односно просечна колонистичка кућа вредела је 8.363,00 динара. Ипак и по вредности кућа и по надељеној земљи у малој оптантској колонији издвајале су се поједине оптантске породице. Тако је Душан Поповић имао кућу која је вредела 25.000,00 динара, имао је 15 к. ј. земље, односно 8 к. ј. купљеног земљишта и 7 к. ј. надељеног земљишта, као и једну краву и два коња. Светозар Поповић имао је 24 к. ј. земље, и то 18 к. ј. своје земље и 6 к. ј. земљишта од аграрне реформе, као и 2 краве, 4 коња и 4 свиње. Укупно аграрном реформом у колонији је било надељено 99 к. ј. земљишта, или 4,5 к. ј. у просеку по породици. Осмочлана породица С. Нанца имала је тако 7 к. ј. земљишта, шесточлане породице Лазара Гедошевића и Јована Поповића по 7 к. ј. и 800 кв. хв., али породице Милутина Јовића (3 члана) и Исе Алваџића (2 члана) до 1931. године још нису биле надељене земљом. У колонији је било укупно 12 крава, 10 коња и 16 свиња, забележено 1931. године. Свега 9 породица је имало краву, или 40,9% насељеника, а крава је била основ прехране породица нарочито оних са децом, али и допуна прихода услед могућности продаје млека у граду. Три породице имале су по две краве (Славка Поповића, Јована Поповића и Светозара Поповића) и три по једну краву. Шест породица у колонији имало је коње, или 27,2%, а само две породице по два коња, што је омогућавало самосталну обраду земље. Свега 4 породице у колонији имале су свиње. Године 1932, по извештају ревизора Савеза Филипа Пејовића, колонија је имала 26

196 Н. Гаћеша, Нав. дело, 265, 267, 270.

197 АВ, Ф. 115, к. 108.

198 Н. Гаћеша, Нав. дело, 234.

199 АВ, Ф. 115, к. 96.

200 Н. Гаћеша, Нав. дело, 234.

кућа, али није имала ни артешког бунара ни школе. „Колонисти су се истрошили у подизању кућа“, известио је 28. новембра 1932. Ф. Пејовић. „Кредит им је потребан за куповину стоке и сад многи врло тешко живе а са по једном кравом би им живот био много олакшан, јер би млеко продавали. У овој години им је лед убио летину, те се њихово стање погоршало“, навео је он. Године 1934. 17 дужника аграрне заједнице Вуковар – Предграђе дуговало је 35.709,00 динара, или у просеку 2.100,00 динара по породици. По извештају Ф. Пејовића од 15. новембра 1933. колонија је имала 31 кућу и 10 к. ј. пашњака на потесу „Трстика“.[201] Утицај богатијих оптаната у аграрној заједници Вуковар – Предграђе видљив је из чињенице да је аграрна заједница куповала зграде у Вуковару: 1932. године постала је власник две стамбене зграде у граду, а 1938. године добијени кредит уложила је такође у некретнине.[202]

Колонију Липовача на велепоседу Ј. Елца формирали су српски ратни ветерани-добровољци из Херцеговине, Босне и Лике, месни аграрни интресенти из Бршадина и српски оптанти из Мађарске, из Чанада. Године 1925. у колонији је било насељено 19 добровољаца, 17 оптаната и 3 месна аграрна интресента, тако да су у развитку колоније Липовача српски оптанти из Мађарске учествовали као значајна колонизациона група.

Позицију насељеника у колонији Липовача у првој деценији колонизације најбоље илуструје писмо упућено које је аграрна заједница Липовача упутило Министарству пољопривреде 30. новембра 1933:

„Аграрна заједница као задруга у Липовачи насељена 1922 године. Све сама сиротиња, добровољци, оптанти и месни аграрни интресенти са свих страна наше проширене Краљевине Југославије, дошла је и населила се у празне властелинске зграде, већином без радила и марве, примила је празну голу земљу и није се имало откуда отпочети радити, били смо присиљени тражити помоћи у најближој вароши Вуковару, помоћ за почетак, коју су нам као странцима изашли у сусрет и дали нам потребне ствари тако да смо могли одпочети радити и ту смо се одмах задужили.

Надаље изашао је чиновник аграрног уреда из Вуковара и разложио нам да ће властелинство зграде у којима станујемо продати па да се споразумемо и исте одкупимо, јер ће властелинство исте продати околним сељацима па ћемо се морати иселити ако не би хтели они ће вас са жандари истерати, које смо морали откупити како је властелинство проценило и то по високој цени и ту смо се опет задужили.

Савез нам је аграрних заједница из Новог Сада послао грађу и цреп, а по налогу више власти морали смо отпочети на додељеним плацевима куће подигнути, а остало смо се морали код трговаца и занатлија задужити.

Наша колонија нема пашњака довољно, само један мали део од 16 јутара, и то где су властелинске зграде биле као штале и остале зграде, а то се више налази под водом тако да немамо од истога користи, а исто нам се рачуна у културу за коју се плаћа порез и намет.

Аграрни уред нам је 1925. год. доделио пашњак на Лудвинци од сто јутара на којег смо платили и мјерника и ошанчили и увео нас у посед, након месец дана су га одузели.

201 АВ, Ф. 115, к. 96.

202 Н. Гаћеша, Нав. дело, 235.

За ово време од када смо насељени настрадали смо од елементарних непогода и леда 1925. год. и 1927. год, 1931. и 1932. год. што нас је једно за другом и два пут годишње, што је остало од првог то је други дотукао тако да нам није остало ништа, морали смо пшеницу за сетву од трговаца купити за идућу годину, а неки су добили пшеницу од Пољопривреде и сада им се тражи наплата, а за исто време имали смо трипут и свињску заразу од које смо имали огромну штету и тако да смо се морали задужити да не можемо даље одговарати ако нам више власти не изађу у сусрет да нам пруже помоћ јер смо тако осиромашили да смо остали и голи и боси и без хлеба".[203]

Лазар Капор, ревизор Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем, 4. новембра 1933. написао је извештај Савезу у којем је између осталог стајало:

„Прошле две године их је сасвим потукао град, а ове године су им поцркале свиње. Од 137 комада колико их је колонија имала остало је само 7 комада, тако да штета износи преко 100.000,00 динара. Још прошле године власти су пописале на колонији све свиње за пелцовање бесплатно, према наређењу Министарства пољопривреде, као што је и Савезу познато јер су о томе обавештене колоније са територије Дунавске бановине. Одмах чим је цркло прво свињче на колонији и чим су почеле побољевати и остале свиње, представник општине на колонији о томе је известио општину Бршадину, којој ова колонија припада и тражио хитну помоћ. После извесног времена одговорено му је да више бесплатног серума нема и да пелцовање морају платити по 40 дин. Но и то није помогло јер је пелцовање ради нехата саме власти дошло доцкан и пелцовано је само неколико комада које су после тога остале у животу. Заједница се јавила за помоћ на време и помоћ је дошла када је било доцкан, пелцовање су тражили бесплатно јер им је то и припадало, али су морали платити иако су околна села као на пр. Томпојевци, Миклушевци, Пачетин итд. који су много богатији пелцовани бесплатно, и то још пре него што се болест уопште појавила. Као што се види за ово је крива директно општина у Бршадину ... У наређењу Министарства Пољопривреде односно Краљевске банске управе изричито је стајало да првенство за бесплатно пелцовање имају колоније. Како су ме известили на колонији општински начелник из Бршадина и бележник кажњени су од Среског начелства из Вуковара само са по 200,00 дин. Слично је било и са семеном кукуруза у прошлој години. Као што је познато ову колонију потукао је град баш кад сам био у ревизији почетком јуна пр. год. Видео сам ту несрећу и сам сам видео да су потучено жито преоравали и дан и ноћ сејали неки кукуруз како би уграбили времену. Овај кукуруз добијали су као семе од Среског начелства односно среског економа уз услов да после бербе врате кило за кило. Међутим, после бербе нису тако поступили него су тражили да се плати семе у готову новцу и то по 140 дин, дакле скоро два пута више него што је тада била цена кукуруза, а како се заједница у име целе колоније жалила онда је цена овог семена спуштена дин. 70,00 по м.ц. и тако је семе исплаћено. Исто тако је слично и са школом. Колонија нема школе, него деца морају зими и по најгорем времену да иду неколико км до школе у Бршадину. Колонија је сама створила неки фонд за школу и већ набавила сав потребни материјал, сада би требала само помоћ за изградњу. Обратила се за помоћ Министарству и оно је

203 АВ, Ф. 115, к. 107.

обећало помоћ, али изгледа да је ствар опет заспала... Колонија изгледа сада горе него што је икада била...“[204]

Године 1931. у колонији Липовача било је изграђено 50 кућа, а било је још 16 празних плацева. Артешког бунара колонија није имала, школу такође, а од 30 деце за школу 26 је похађало школу у Бршадину. Године 1930. колонија је имала 29 крава, или 58% домаћинства у колонији имало је краву, и 25 коња, односно 50% домаћинстава имало је коња, а два коња су била основни услов за самосталну обраду земљишта. Колонија је имала у том тренутку и 114 комада свиња.[205] Уопште, позиција колониста била је незавидна. Били су презадужени како према држави, аграрној заједници тако и према вуковарским трговцима. Имали су између 2 к. ј. и 8,5 к. ј. надељеног земљишта, имали су и „већи број деце“, а 22. марта 1930. жалили су се на јефтиноћу својих производа, што их је већ тада спречавало да уредно враћају дугове. Године 1927. 14 колониста за грађу и цреп аграрној заједници било је дужно 99.505,00 динара, или у просеку 7.107,00 динара по дужнику. За откуп властелинских зграда исте године дуг 16 досељеника, међу којима и петорице оптаната, износио је 112.824,00 динара, или у просеку 7.051,00 динар.[206] Године 1927. приликом равизије аграрне реформе свим оптантима из Мађарске одузето је у колонији Липовача 2–4 к. ј. земље тако да су они остали на 4–5 к. ј.[207]

Да би побољшали своју економску позицију, насељеници у Липовачи тежили су добијању шумског комплекса који је припадао Елцовом велепоседу. У Бршадину 7. фебруара 1934. седмочлана делегација из Липоваче разговарала је са комисијом коју су чинили срески начелник, пољопривредни и шумски саветници из Загреба, шумски саветник из Вуковара Бугаревић и властелински саветник Франек. Представник Елцовог велепоседа Франек на крају састанка ставио је примедбу да колонисти у Липовачи „имају довољно земље“, да „им не треба нужно пашњака“ и да „имају прилике огрева заслужити“.[208] Одлуком КБУ Савске бановине од 2. септембра 1935. колонија Липовача добила је 114 к. ј. и 428 кв. хв. шуме уз одштету од 38.686,00 динара у потесу Велика Липовача.[209]

У другој половини четврте деценије XX века у колонији Липовача изграђена је школа, а априла 1939. у колонији је грађен Дом аграрне заједнице и ревизор Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем Велимир Марјановић, који је 27. и 28. априла 1939. боравио у Липовачи, истакао је у свом извештају да ће „дом заједницу стајати 40.000,00 динара. Овај дом је нужна потреба колоније. Сем школе и Дома нема више ни једне куће у колонији где се народ може састајати. Школа се не може употребљавати у те сврхе, нарочито у време када деца похађају школу, јер се то коси са уредношћу школе и са хигијенским прописима... У Дому би се могла отворити читаоница, која је добродошла у зимске дане свима људима са колоније а и младежи, где би се могли састајати.“

Закључак

204 Исто.

205 Исто.

206 Исто.

207 Исто.

208 Исто.

209 Н. Гаћеша, Нав. дело, 259.

У колонизацији Срема (1920–1941) српски оптанти из Мађарске представљали су бројно маргиналну колонизациону групу у односу на досељено становништво у 24 сремске колоније (6,6%). Током колонизације они су видљиви искључиво на микроплану, односно у градњи две колоније чије су становништво искључиво они чинили (Лужац и Вуковар – Предграђе) и у формирању колоније Липовача, коју су основали заједно са српским ратним ветеранима-добровољцима из динарских крајева Краљевине СХС. Све три колоније у којима су се населили српски оптанти из Мађарске, готово искључиво из варошице Чанад, у Поморишју, настале су у околини Вуковара на велепоседу Ј. Елца. У осталим сремским колонијама оптантске породице јављале су се појединачно и спорадично, а за насељавање оптаната из Барање у Руму 1926–1928. године нема података да је било усмерено ка колонији Рума, коју су у предграђу Руме формирали насељени добровољци, колонисти и месни аграрни интересенти.[210]

Специфична позиција у колонизацији оптаната из Мађарске била је та што су они надељивани са мало земљишта, много мање него што су очекивали приликом колонизације и много мање од српских ратних ветерана-добровољаца који су надељивани са 8 к. ј и 1110 кв. хв. У колонији Липовача приликом ревизије аграрне реформе оптантима је одузимано земљиште, а мало земљишта и близина Вуковара упућивали су колонисте да се баве прозводњом и продајом млека и поврћа у граду Вуковару (Лужац и Вуковар – Предграђе). И на другим местима у Срему где су били насељени, као на пример у Руми, оптанти су надељивани са мало земљишта. Тако је 9 породица насељено у Руми са 32 члана било надељено са свега 26 к. ј. земљишта, што је мање од 3 к. ј. по породици и што је свакако било недовољно за основну егзистенцију.[211] Међутим, међу насељеним оптантима у колонијама у околини Вуковара било је и материјално снажнијих породица које су продале имовину у Мађарској и које су поред земљишта које им је надељено аграрном реформом куповале земљу и располагале неопходном вучном стоком (два коња) и једном или више крава, што их је издвајало као „боље стојеће“ међу сиромашном оптантском популацијом. Већина насељених оптаната из Мађарске била је сиромашна, није имала коња или је имала само једног коња, што је онемогућавало самосталну обраду земљишта, нити је имала краву неопходну за нормалну исхрану породице или продају вишка производа у граду. Насељени оптанти били су презадужени како према државним и аграрним властима, тако и према вуковарским трговцима код којих су узимали зајмове приликом насељавања. Млађа генерација досељеника која је одрастала и стасавала у колонијама у околини Вуковара зато је услед свог сиромаштва улазила у социјално и привредно двојство ратара – фабричких радника, јер се запошљавала као индустријски радници у граду, најчешће у фабрици обуће „Бата“ у Борову.

Српски оптанти из Мађарске, па и ови из Чанада, насељени у три вуковарске колоније били су драгоцени додатак колонизацији јер као равничари нису морали пролазити тежак и дуг процес акултурације колонизационом простору као колонисти из динарских крајева Краљевине СХС. Они, како су сами за себе говорили, „немају посла ни са полицијом ни са судом“, што говори о становништву које је потпуно прилагођено

210 Исто, 286–287.

211 АВ, Ф. 99, Комисија за ликвидацију аграрне реформе Вуковар, Картотека.

цивилизацијским стандардима.[212] Породице српских оптаната из Мађарске нису биле бројне и никада нису прелазиле просек четворочлане породице,[213] и у периоду 1925–1931. година проценат деце до 12 година међу њима се повећао само за око 5%. Национално изразито самосвесни, они су приликом доласка у сремске колоније често својим презименима додавали наставак -ић на тај начин појачавајући свој национални идентитет и легитимишући са као снажан национални елемент пред властима и локалним становништвом (Остојин-Остојић, Гедошев-Гедошевић, Буњевац-Буњевић, Воргучин-Воргучић, Дорогин-Дорогиновић, Недучин-Недучић, Црвенков- Црвенковић).[214] Међутим, као и колонисти из динарских крајева који су чинили основну колонизациону масу у колонизацији, и српски оптанти из Мађарске били су „нежељени гости“ на местима које су насељавали, што дефиницију конфликта између колониста и колонизационог простора не одређује као културолошку већ пре свега као интересну, јер су колонисти надељивани земљиштем ослобођеним аграрном реформом а то је погађало интересе велепоседа, локалног становништва и локалних власти и мењало је социјалне, привредне, културне и етничке односе на микропростору колонизације. Српски оптанти насељени у Лушцу, Липовачи и колонији Вуковар – Предграђе такође су били „нежељени дођоши“ и однос локалних власти из Вуковара и Бршадина, представника аграрних власти из Вуковара, представника велепоседа Ј. Елца и локалног становништва према њима отежавао им је живот и указивао им да их околина у коју су дошли посматра као нежељену и привремену заједницу.

212 Насељени оптанти зато су оним ретким случајевима конфликтности међу њима давали посебан значај. Тако су тражили од надлежних власти да из колоније у Липовачи власти изместе извесног Душана Остојића, који је земљиштем надељен у Лушцу, јер „исти је врло штетан по заједницу, чак шта више нарушава јавни мир и ред међу нашим становницима и прави исто свакојаке изгреде да мора долазити често до туче“. АВ, Ф. 115, к. 107.

213 Просек чланова колонистичке породице у Банату, Бачкој, Срему и Барањи износио је 5,5 чланова. Вид. у: М. Мицић, Развитак нових насеља у Банату (1920–1941), Нови Сад 2013.

214 АВ, Ф. 115, к. 96, 108; Г. Маловић, Сеоба у матицу, 2, 179–189.

Milan Micić, PhD
The Provincial Secretariat for Culture,
Public Information and Relations with Religious Communities
Novi Sad
milan.micic@vojvodina.gov.rs

SERBIAN OPTANTS FROM HUNGARY IN THE COLONIZATION OF THE COUNTY OF SREM (1920-1941)

SUMMARY:

This paper deals with the participation of Serbian optants from Hungary in the colonization of the County of Srem between 1920 and 1941. Since Srem was not as important area of colonization as Bačka and Banat Counties were, the Serbian optants from Hungary did not have an important role in its colonization. They formed two completely new colonies: Lužac and Vukovar-suburbs, and they also had a significant role in forming the Lipovača colony, all of these near Vukovar. Nevertheless, the history of these colonies describes picturesquely the experience of Serbian optants from Hungary in the colonization process and reflects all the problems and issues surfacing therein.

Др Небојша Петровић,
научни сарадник
у области хуманистичких наука – историја
Студентски центар
Нови Сад
nebojsa.petrovic1973@gmail.com

ПРОГОН СПЦ У ВОЈВОДИНИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: Марксистичко учење је религију сматрало природним идеолошким непријатељем и важним стубом капиталистичког друштва, и требало ју је раскринкати и дугорочно уништити. Стога је долазак комуниста на власт у Југославији и другим европским државама представљао претњу, како по одржавање утицаја религије, тако и по сам опстанак Цркве. Аутор је у раду на бројним примерима указао на методе које је КПЈ на простору Војводине користила против СПЦ ради реализације горе поменутих циљева.

Кључне речи: Црква, православље, КПЈ, Војводина, социјализам, терор, диктатура, свештенство, верници.

Одмах по преузимању власти, изгледало је да ће КПЈ наставити обазриву политику према црквама и религиозним осећањима великог дела становништва. Међутим, све илузије су веома брзо развејане у сусрету са стварношћу, која се огледала у суштински антирелигијском опредељењу нове власти. Војна победа над политичким противницима и међународно признање повећали су углед и политички утицај власти над ширим слојевима становништва. Како су комунистички лидери били опијени победом и вером да су они предодређени да створе ново праведније друштво, и како је дошло до општег опадања значаја религије после Другог светског рата, однос КПЈ, а самим тим и државе, према црквама у Југославији се променио. Комунисти се нису могли дуго уздржавати од доказивања своје идеолошке вере и показивања политичке воље.

После оптужби и претњи које нису изазвале значајније критике и оспоравања у земљи и иностранству, револуционарна власт је убрзо предузела конкретне мере. Учење веронауке у школама спутавано је и ограничавано на разне начине, гушено је верско издаваштво, а одлучна намера да се спроведу промене у свим сферама друштвеног живота угрозила је опстанак институције црквеног брака. На крају, одузимање

црквене земље изнад законом предвиђеног максимума била је најопаснија мера која је све верске заједнице у Југославији оставила на милост и немилост режиму.

Ако се Српска православна црква (СПЦ) стидљиво оглашавала поводом одузимања земље, то не значи да је ћутање било карактеристичан одговор и на друге врсте притисака. Док је на челу Синода био агилни и храбри митрополит скопски Јосиф, она је одлучније протестовала због одређених одлука државе и њених органа и јавно вишим властима указивала на неприлично понашање појединих локалних функционера.[215] Требало је имати храбрости да се на Ускрс 1946. године однос државе према Цркви и околности у којима се Црква и верници налазе пореди са турском владавином. Овакви, може се рећи очајнички потези, послали су јасну поруку властима и свим православним верницима. „Данас је слободно проповедати безбоштво. Та ће проповед несумњиво одузети многу и многу душу. Али не бојте се, неће зато ни Црква ни вера у Бога пропасти. Иако се о безбожништву говорило и приповедало кроз хиљаде година, није оно освојило свет, него вера у Бога и данас држи свет".[216]

Власт је сматрала да ће упорним компромитовањем, застрашивањем и лишавањем материјалних средстава лако подвргнути црквену хијерархију својој политичкој контроли. Међутим, пошто је њихов крајњи идеолошки и друштвени циљ био више него очигледан, Црква је била присиљена да огорчено брани своје позиције у друштву. Често се и свесно жртвујући, њени свештеници и епископи постајали су, слично њиховим славним претходницима – мученици настрадали од прогонитеља Христовог учења. На тај начин, Црква је постала симбол отпора и какво-такво уточиште за све оне који нису хтели да прихвате ни материјалистичку идеологију ни нови политички и друштвени систем.

Снага и утицај Цркве на територији Војводине, нарочито међу српским становништвом, били су традиционално велики. Срби као најбројнија нација на овим просторима имали су и најбројније свештенство.[217]

Како смо већ истакли, непосредно после ослобођења изгледало је да се нова власт у својој намери да изгради ново социјалистичко друштво неће обрачунавати са Црквом и религијским осећањима народа. Вероватно је тако мислило и свештенство Епархије бачке када је 10. маја 1945. издало Резолуцију у којој је помало неукусно обећало да ће чувати „драгоцене тековине народно-ослободилачке борбе стечене по цену огромних жртава под мудрим руководством народног хероја, маршала Југославије Јосипа Броза Тита".[218]

---

215 Он је у име Синода писао и протестовао Председништву владе ФНРЈ због стављања епископа бачког Иринеја Ћирића у кућни притвор, указивао на притиске државних органа на свештенство да се изостави спомињање краља Петра Карађорђевића при литургијском обреду и чак доказивао у марту 1945. да је он и даље легитимни представник државе. Затим је храбро тврдио да је забрана веронауке у црквама и другим местима изван школе у „најоштријој противности са основним начелима новог Устава". Такође, он је потписник једног дописа Председништву ФНРЈ од 17. септембра 1946. у којем се протестује због многобројних испада против Цркве и свештенства државних органа, који су били у супротности са постојећим законским и уставним прописима. Митрополит Скопски Јосиф – Мемоари, приредио протојереј Велибор Џомић, Никшић 2008, 331–371.

216 Гласник – службени лист СПЦ, Београд, 1. април (19. март) 1946.

217 Тако је 1947. године број свештенства традиционалних цркава у Војводини био следећи: СПЦ – 227, Католичка црква – 204, Румунска – 27, Русинска (гркокатоличка) – 23, Реформаторска – 7. Н. Петровић, Однос власти према Цркви у Војводини 1945–1950, Култура полиса, бр. 6/7, Нови Сад 2007, 320.

218 Слободна Војводина, 18. мај 1945.

Међутим, управо су на подручју Војводине, одмах по доласку партизанских јединица, предузете мере којима је показано неповерење према највишим црквеним ауторитетима. Стављањем у кућни притвор бачког епископа Иринеја Ћирића, зато што је за време рата издао један распис антикомунистичке садржине и што је прихватио чланство у горњем дому мађарског парламента, представљало је почетак комплексног агитационог рата.[219] У ствари, тужиоцима и није било толико у интересу да докажу кривицу појединаца, колико да се Црква дискредитује и народ одвоји од њеног утицаја.[220]

Изразито непријатељски однос према СПЦ можда се најбоље види из безумног односа КПЈ према разрушеним сремским манастирима и парохијским црквама. Агитпроповска пропаганда изградила је код чланства безумну идеолошку искључивост па је оно културне споменике од изузетне националне и историјске вредности сматрало обичним и за ново социјалистичко друштво безначајним грађевинама где се окупљају „непријатељски елементи“. Ако после рата за важне православне споменике и није било средстава за обнову, како објаснити додатна рушења и продужетак ратне агоније у још болнију послератну? У манастиру Шишатовац конак је срушен после 1945. године због недостатка грађевинског материјала за градњу задружних свињаца у Лаћарку, Гргуревцима и осталим околним селима. Поремећен однос према националној и културној историји надахнуо је добровољну радну бригаду из Бачке да у лето 1947. године рушећи конак у манастиру Раковац заувек уништи чувене фреске на зиду велике трпезарије, дело Амвросија Јанковића, једног од талентованих уметника XVIII века.[221] Нажалост, ово нису били усамљени случајеви. Велика штета нанета је и осталим фрушкогорским манастирима, парохијским црквама у Срему али и многим сакралним објектима широм Војводине. У неким селима из којих су протерани Немци, локални партијски активисти због идеолошке заслепљености донели су одлуку да се поруше и немачке и српске цркве. Само захваљујући присебности и великој храбрости сеоских свештеника, спасени су многи храмови од непроцењивог културног значаја.[222]

Очигледно да је „нова религија“, која је проповедала бољу будућност, захтевала брисање прошлости. Мноштво оваквих примера можда нам указује не само на организовано уништавање споменика, који могу пробудити неприлична сећања, већ и на прихватање комунистичког позива за радикалним резом с прошлошћу код значајног дела становништва. На крају крајева, мора се признати да су магнетна привлачност комунистичке идеологије и опште стање духа после рата олакшали ментално покоравање напаћеног народа.

219 Притом се није узимало у обзир да је на његову иницијативу спасено из мађарског логора Шарвар и размештено по Бачкој епархији 2800 деце и 180 мајки са одојчадима. Г. Петковић, Епископ Иринеј Ћирић, Нови Сад 2015, 5.

220 На суђењу групи фашистичких злочинаца, командант окупираног Новог Сада генерал Ференц Бајор-Бајер одговорио је на упорно инсистирање судије да је владика Иринеј био код њега у депутацији и том приликом одржао говор у којем је наводно изразио радост што су се Нови Сад и Бачка вратили у „крило матере отаџбине“. Слободна Војводина, 27. октобар 1946.

221 Д. Давидов, Светила Фрушке горе, Нови Сад 2006, 115–116.

222 Када је руља у Житишту, пошто је порушила немачку цркву, кренула и према православној, свештеник Бранко Ђаковачки је стао испред богомоље и бираним речима умирио рушитеље споменика који су вековима одолевали ратовима и разним природним стихијама. Идентична ситуација догодила се и у Банатском Карађорђеву, где је велико јунаштво показао свештеник Јован Келић. Сава Јовић, Утамничена црква, Београд 2001, 178–179.

Разграђивање културног идентитета било је предуслов за лакшу и квалитетнију изградњу нове друштвене свести, засновану на материјалистичком учењу и комунистичким митовима. Тако, нови Устав од 31. јануара 1946. не само да је одузео Цркви друштвени и политички утицај већ је створио законске услове за додатне притиске. Устав је забранио ангажовање Цркве и вере у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи.[223] И ту је власт веома вешто искористила велике покоље за време рата који су били детерминисани најчешће верским разликама. Стога су државни и партијски функционери често истицали ову чињеницу, доказујући ваљаност овог Закона. „Ми смо Уставом и законима онемогућили свако сијање шовинизма и националне мржње, нарочито на вјерској бази“,[224] говорио је први човек КПЈ када је желео да умири стране новинаре и делегације.

Дакле, намера комуниста била је да се улога Цркве сведе на обављање верских обреда, чиме би се елиминисао њен политички утицај. Али, на овај начин било је олакшано хапшење свештеника, јер, очигледно, и није било претешко доказати њихову политичку активност,[225] нарочито када су се као политичко деловање почели сматрати и јавна молепствија, сабори, организовање фискултурних акција и разне врсте забава за младе. Истина, било је појединих случајева када су групе грађана користиле одређене манифестације верског карактера као провокацију уперену против власти. Илустративан је случај у Руми када је преношење бадњака прерасло у бесомучну пуцњаву из ловачких пушака, нарочито испред зграде СНО-а и среског комитета.[226]

Занимљиво је да је код православног становништва у Војводини антирелигиозна пропаганда имала већег утицаја него код римокатолика. Они су се све до 1955. године, када је нови Закон о државним празницима дефинитивно уклонио верске празнике из годишњих календара државних празника, успешније опирали антирелигиозној пропаганди државе. Чак су и чланови Партије у већој мери поштовали одржавање верске традиције и обреда, што нам показује пример новосадског бродоградилишта, када је за време католичког Божића на посао дошло само пет радника, „тако да се нису одазвали ни чланови КП“.[227]

Прослава верских празника, нарочито Божића код српског становништва у Војводини, имала је осим религиозног и национални карактер. У партијским документима прославе Божића често су квалификоване као манифестације „велико-српских непријатељских елемената“. Нарочито су сметале јавне манифестације попут јахања коња, изношења вина на улице, паљење бадњака и сл. Однос Срба према овом празнику најбоље је описао један члан Партије из Руме: „по чему бих ја био Србин ако не бих

223 Ј. Стефановић, Однос између цркве и државе, Загреб 1953, 142.

224 Изјава Јосипа Броза у току разговора са представницима америчких цркава. Слободна Војводина, 17. август 1947.

225 Током 1947. године на простору Војводине ухапшено је 9 римокатоличких, 4 православна и 1 гркокатолички свештеник. Н. Петровић, Политика на селу 1945–1950, Нови Сад 2009, 223.

226 Архив Југославије, ЦКСКЈ, V; К-VII-9.

227 Осим примера новосадског бродоградилишта, исти извештај обавештава нас о величини утицаја религије на римокатоличко становништво. За време католичког Божића 1949. године, радници католици у већини предузећа и државних имања на територији Војводине славили су Божић, међу њима је био и значајан број чланова Партије. Архив Војводине (даље у тексту: АВ), Ф. 334, а. ј. 730.

славио Божић“.[228] Пропаганда против прослављања највећег хришћанског празника често је изазивала жестоку реакцију становништва и то у местима у којима је Партија имала нарочито велики утицај и подршку. У Сремској Митровици су студенти првог дана Божића пуцали из прангија по читавом граду и провоцирали гимназисте који су тог дана ишли у школу. У Шуљму је чак дошло и до физичког обрачуна између чланова КП који су на овај празник организовали пољопривредне радове и сељана који су их због тога осуђивали.[229]

Овакве демонстрације само су додатно узнемириле и разбеснеле локалне партијске функционере, па је до средине 1946. године притисак на свештенике у Војводини због хаотичности и слабе контроле постао неподношљив. Нису биране речи да се „непријатељ у мантији“ додатно оцрни, а реторика је замењена насилничким делањем. У штампи СПЦ је проглашавана „противнародном“, па чак и „противхришћанском“ организацијом која је за време окупације „ишла руку под руку са окупаторским велможама“.[230] Оптужујући своје највеће противнике из реда свештенства за шовинизам и сарадњу са фашистичким окупаторима, они су свако њихово супротстављање притисцима режима квалификовали као „штеточински“ рад против народа и државе. „Они који би због издајничког и противнародног држања за време окупације требали да буду послани у епитимију у манастир, искористили широкогрудост власти да слободно вршљају“, речи су члана НФ који и није био комуниста.[231] Организоване су партијске конференције по селима на којима су, као у Старом Сивцу, „решили да се оба свештеника скидају с њиховог звања“ и саопштили им да напусте село. Врхунац је било пребијање, у присуству полиције, владике Иринеја у Оџацима. „Наиме, када је Владика пошао на челу литије око храма, са свештенством и верним народом, ови јуришници су навалили на њега. Опет је потегнут камен, од кога се Епископ срушио на земљу. Попут разјарених звери насрнули су на немоћног Владику, и вероватно би га убили да ђакон Ружић није скочио и својим телом га заштитио. Свештеника Миленка Цвијанова су тада изболи ножем, па је и он у крви пао поред свог епископа.“[232]

Напади на свештенство, како православно тако и католичко, били су нарочито изражени на северу Војводине. Интензитет ових напада био је такав да је ПК морао упозорити ОК Суботице на „опасност од левих грешака према поповима“.[233] Тако је у јеку ових притисака ПК КПС дошао до закључка да су они политички штетни, јер дају аргументе свештеницима да тврде како држава настоји да присилним мерама угуши цркву.[234] Стога су у августу 1946. прецизно одређени методи рада који ће до-

228 АВ, Ф. 334, а. ј. 1544.

229 АВ, Ф. 334, а. ј. 1588.

230 Слободна Војводина, 17. август 1946.

231 Слободна Војводина, 2. август 1946.

232 С. Јовић, Нав. дело, 130.

233 АВ, Ф. 334, Записник са седнице ПККПС за Војводину, 16. јул 1946.

234 Велики револт код становништва Новог Сада и околине изазвао је упад двојице младића у манастир Ковиљ. Они су ноћ пред одржавање традиционалне славе у манастиру „са пушкама упали у манастир, тобож са жељом да виде шта раде попови“. Пошто се ова вест одмах прочула, партијске организације су констатовале да клер користи овакве случајеве као аргумент „да ми водимо борбу проив цркве“. АВ, Ф. 334, а. ј. 10873/2.

принети слабљењу моћи и утицаја свих верских заједница. Предвиђено је: иступање угледних људи из Цркве, са захтевом да се у њој не води политичка агитација, затим, окупљање аграрних интересената и сиротиње, организовање бојкота давања пореза цркви, организовање протеста родитеља против наводног шамарања деце која неће да уче веронауку и посебно будност и отпор на црквеним конференцијама, које се претварају у политичке манифестације.[235] Поред тога, почетком 1947. године донесена је одлука да се на народним универзитетима одржавају предавања из природних наука и да се растурају брошуре и популарне књиге са научним достигнућима и теоријама које су у супротности са религиозним учењем.[236]

И поред појединих испада, као када је брутално спречена католичка литија у Сенти или црквена прослава у Врднику и Сремској Митровици, можемо констатовати да је после ових препорука и одлука ПК дошло до смањивања тензија и попуштања напетости, нарочито у мањим местима. Нема сумње да је савременицима напуштање бруталних метода представљало велико олакшање, али то је било обично и за КПЈ карактеристично опипавање пута којим да се крене.

Поред овога, власт је укључујући и на разне начине врбујући што више свештеника за рад у НФ, оснивањем свештеничких удружења и додељивањем сталне или привремене помоћи члановима удружења, покушала да изазове поделе и сукоб у СПЦ.[237] Широм Војводине одржавани су састанци између свештеника и представника Народног фронта који су коришћени за напад на епископе и стварање илузије о расколу у СПЦ. „Ако епископи виде неки други пут, они нека иду тим путем, а ми ћемо путем нашег народа у Народни фронт“, претио је православни свештеник са једног од многобројних састанака.[238]

Пошто план са Народним фронтом ипак није успео јер су свештеници само формално били чланови, сва пажња је усмерена на свештеничка удружења. Корени тих удружења потичу још из времена рата, а дошли су најпре до изражаја на састанку једне групе свештеника и богослова која је на иницијативу Врховног штаба НОП и ПОЈ и свештеника Владе Зечевића, члана ЦК КПЈ, основана новембра 1942. у Српској Јасеници.[239] Циљеви овог Удружења свештеника веома брзо су изашли на видело. Када је Управни одбор удружења упутио у децембру 1947. Правила Удружења свештенства НР Србије на одобрење, Св. Синод је одбацио захтев и позвао свештенство да не приступа Удружењу, које је уперено против јединства СПЦ. Наиме, Синоду је највише сметао захтев да удружења делују у оквиру републичких граница, а не у границама епархија.[240]

235 АВ, Ф. 334, Записник са састанка ПККПС за Војводину одржан 23. августа 1946.

236 АВ, Ф. 334, Записник са седнице ПККПС за Војводину, 3. јануара 1947.

237 Крајем септембра 1946. одржано је у ПК занимљиво саветовање са секретарима ОК на којем су изнете информације о односу свештеника према КПЈ. Констатовано је да је у Срему само 10 православних свештеника било спремно на сарадњу са властима, насупрот 69 изразитих непријатеља и 29 неопредељених. Записник са саветовања у ПК са секретарима ОК, 26. септембар 1946.

238 Изјава протонамесник Марка Шугина из Крстура на састанку православног свештенства и Новог Кнежевца са представницима среског Народног фронта. Слободна Војводина, 8. август 1946.

239 Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, књига III, Београд 2002, 294.

240 Д. Живојиновић, Српска православна црква и нова власт 1944–1952, Србиње–Београд–Ваљево–

Због пружања отпора и овог по Цркву опасног плана, покренута је добро организована и медијски пропраћена борба против патријаршијских директива које су настојале да спрече организовање удружења. Уз несебичну помоћ државе ови свештеници су у марту 1948. у Београду одржали и скупштину Удружења свештеника Србије којој је присуствовао и 71 свештеник из Војводине.[241] Ово је, несумњиво, било највеће искушење за СПЦ у послератном периоду. Појединци из Удружења били су отворени прорежимски агитатори, који се нису устручавали да епископату упућују увреде и критикују његово управљање СПЦ-ом. Удружења су формирана на простору Војводине до 1948. године, у седам рејона са укупно 168 чланова.[242]

И поред тога што се од укупног броја свештеника СПЦ у Војводини више од половине налазио у овим удружењима, то није значило да су они променили свој став према КПЈ и своја схватања о улози Цркве и религије у друштву. И после многобројних претњи и притисака, свештенство у Војводини је, за разлику свештенства у неким другим крајевима, управо у овом питању показало да је и даље „чврста организација" са јаком дисциплином.[243] Слично као и са НФ, осим неколико удружења у Новом Саду и Кикинди, она су постојала само формално.[244] Чак су, по мишљењу ПК, убрзо „показала тенденцију претварања у органе за легално јачање политичког утицаја цркве".[245]

Ово није омело Партију да и у Војводини настави са хушкањем и политичким усмеравањем свештеника из Удружења у правцу опасних подела у СПЦ. Када је изгледало да ће радикални захтеви свештеника под контролом државе вероватно довести до раскола, пред КПЈ се неочекивано појавио много опаснији непријатељ. Екстремна и необуздана мржња сада је била употребљена против дојучерашњих сабораца, пријатељских држава и деификованог комунистичког вође из Москве. Ипак, било би погрешно тврдити да су због велике опасности која се надвила над Партијом и државом југословенски комунисти заборавили на унутрашње непријатеље. Не смемо скрајнути са ума да су се они, покушавајући да докажу међународном комунистичком покрету своју идеолошку исправност, још жешће обрушили на све преостале подсетнике на капиталистички друштвени систем и његове представнике. Али, потреба сарадње са Западом захтевала је поштовање мишљења ових држава и њиховог јавног мњења. Иако се однос према религији није суштински променио, режим је због лакшег обезбеђивања поршке САД у сукобу са Информбироом постепено ублажавао притисак на Цркву. С друге стране, видели смо да је још крајем 1946. године ПК одустао од бруталних метода и наложио обазривије и суптилније начине потискивања утицаја и значаја Цркве и религије у друштву. У новим околностима, вишенационални састав и ревизионистичке тежње највеће националне мањине створили су осећај забринуто-

Минхен 1998,126.

241 АВ, Ф. 334, Годишњи извештај ПККПС за Војвдину, 1948.

242 Исто.

243 Када је одмах после оснивачке скупштине Удружења свештеника Србије Св. Синод упозорио свештенике да не приступају наведеним удружењима, дошло је, како видимо из докумената, широм Покрајине до великог колебања свештенства. У градовима где је планирано њихово оснивање, оно је разним изговорима обустављено. АВ, Ф. 334, а. ј. 696.

244 Исто.

245 АВ, Ф. 334, Седница Бироа ПККПС за Војводину, одржане 16. јануара 1952.

сти и страха код државног руководства од ИБ-овске пропаганде у Војводини. Стога је требало побољшати политички рад и везе са ширим масама, у које је несумњиво улазио велики број оних којима вера у Христа није била уздрмана.

Бесомучни напади на свештенство у Иб-овским, нама суседним државама, пружио је југословенским комунистима одличну прилику за ширење страха код домаћих верника од ригидног комунизма. „Сигурно је да о томе овдашњи попови знају и да се боје доласка Руса“, наглашавао је ову чињеницу Петар Стамболић и саветовао ПК-у да је искористе у пропаганди против ИБ-а.[246] Да би се овај план реализовао, било је неопходно направити уочљиву разлику у односу на совјетски модел борбе против религије и Цркве. Истина, Стамболићев савет се пре свега односио на свештенике и вернике из редова националних мањина. Али попустљивост према њима морала се одразити и на промену односа према СПЦ, тако да је у наредним месецима и годинама сукоба са ИБ-ом дошло до не само јасне промене писања штампе о овом проблему већ су и на партијским састанцима дискусије о непријатељском деловању СПЦ практично замрле.[247]

Чак је у појединим местима дошло до сарадње између Цркве и партијских организација, која је у претходном периоду била незамислива. На пример, у Чуругу је на приредби поводом прославе Ускрса и Ђурђевдана без икаквих последица учествовала и омладинска организација,[248] док је у Кулпину председник МНО за поправку цркве поклонио 1000 динара и 2000 кг цемента, претходно намењених за подизање споменика палим борцима.[249] Ова одлука изванредно одсликава промену односа и свести комуниста према Цркви у овом периоду. Ове промене, заједно са постепеном либерализацијом југословенског друштва и све ближим контактима са западним капиталистичким државама, условиле су до тада незамисливе манифестације појединих свештеника. Најупечатљивији пример је организовање подизања споменика у Томашевцу „у славу њ. в. краља Петра I и њ. в. наследника престола Александра“. Пошто је набројао сличне инциденте, аутор текста у Слободној Војводини је истакао да „реакција“ покушава да супротстави вернике атеистима, и да у Југославији сви верници слободно испољавају своја верска осећања, „али то нимало не смета да су ти људи добри фронтовци, одани ствари социјализма и изнад свега везани за интерес земље“.[250] На основу овог, и сличних текстова, савремници су могли закључити да су између религије и социјализма, Цркве и КПЈ све разлике волшебно превазиђене и ратне секире покопане. Партијским активистима је изгледало да се на Цркву и религију више не гледа као на политичко већ као на верско и просветно питање.[251]

Док нико у СПЦ више није сумњао у крајње намере власти, значајан број чланова Партије био је збуњен новим односима између две идеологије. Накратко ослобођени претњи и подучавања о штетности религије за развој напреднијег и хуманијег друшт-

246 АВ, Ф. 334, а. ј. 80.

247 Тек се крајем 1949. године у једној анализи партијског рада Жабаљског среза критикују партијске организације у појединим местима због „запостављања борбе против реакционарног свештенства и њиховог штетног деловања“. АВ, Ф. 334, Годишњи извештај ПККПС за Војвдодину, 1949.

248 АВ, Ф. 334, Годишњи извештај ПККПС за Војводину, 1949.

249 АВ, Ф. 334, Записник са седнице Бироа ПК КПС одржане 20. октобра 1950.

250 Слободна Војводина, 10. јун 1950.

251 АВ, Ф. 334, Годишњи извештај ПККПС за Војводину 1952.

ва, али и идеолошки већ поколебани и деморализовани због многобројних сукоба и бруталног спровођења административних мера на селу, они су све масовније почели упражњавати верске обреде.[252]

Осим тога, током 1951. године појављује се све више извештаја у партијским документима који указују на појачан утицај Цркве и пораст религиозности код становништва. Премда су овакви извештаји прилично исцрпни у конкретним примерима, према њима морамо бити прилично критични. Имајући у виду да је озбиљна криза веровања захватила не само комунистичка већ сва европска друштва после Другог светског рата, пре ће бити да је ово јачање утицаја религије код православаца представљало само слободније одржавање обичаја, често у циљу истицања и заштите националног идентитета.[253] Такође, не смемо занемарити чињеницу да је Војводина због географског положаја била нарочито погодна за стварање ратне психозе, страха и деморализације. Људима су биле потребне утеха и нада, што је у одређеној мери довело до буђења религиозних осећања.

Било како било, партијски врх је морао бити узнемирен оваквим развојем догађаја. Као и обично, спољнополитичке околности омогућиле су властима да изврше нови заокрет своје политике према црквама. Наиме, заоштравање и прекид дипломатских односа између Југославије и Ватикана 1952. године изазвао је нови талас застрашивања и медијске хајке на Римокатоличку цркву и њене вернике. Жестоки сукоб са Светом столицом и католичким свештенством поново је разбуктао идеолошку мржњу према религији. Оваквом расположењу допринела је и извесна подршка САД Југославији у њеном сукобу са Ватиканом.[254]

У оваквим околностима СПЦ, пре свега у конфесионално мешовитим регијама, није могао поштедети од напада власти ни нови патријарх Викентије, који је уживао извесну подршку КПЈ. Морамо истаћи да ови напади на СПЦ нису имали изразито јавни карактер, нити примену бруталних метода као у претходном периоду. Заправо, као што се може видети из реферата посвећеног борби против утицаја религије, изричито се критикује „административна борба против попова“. Она није дозвољена „против цркве директно, него против непријатељског схватања које они шире.“[255]

252 Овде се пре свега мисли на крштавање деце и венчавање чланова Партије у цркви. Интересантан је податак да су се ове појаве дешавале и код колониста старих чланова КПЈ. У Оџацима је 1951. године било толико оваквих случајева да се морало одустати и од искључивања из Партије. Записник са саветовања секретара СК-ГК одржаног у Новом Саду 4. априла 1951.

253 Наглашена прослава верских празника, нарочито Божића, имала је код Срба у Војводини, а и у другим крајевима, што је и данас случај, не само религиозни већ и национални карактер. Јахање на коњима по сеоским и градским улицама и пуцање из ватреног оружја била је општа појава у Војводини у овом периоду. АВ, Ф. 334, а. ј. 1544.

254 Д. Живојиновић, Ватикан, католичка црква и југословенска власт 1944–1958, Београд 1994, 436.

255 Осим тога, предвиђено је одвајање културних радника од Цркве, развијање културно забавног живота омладине, посвећивање веће пажње НФ, као и повратак свештеничких удружења под утицај Партије. Затим је наложено да се према обичним члановима Партије који упражњавају верске обреде не примењује учестало кажњавање, већ само према „кадровима“. Такође, одлучено је да се већа пажња посвети подизању квалитета државних прослава како би оне постепено замениле црквене славе и друге религиозне свечаности. У том смислу било је потребно обезбедити додатна средства и за сахране и венчања која су се обављала без присуства свештеника, како би била „организована на свечан и церемонијалан

Међутим, партијски активисти по мањим војвођанским местима очигледно и даље нису добро разумевали ове суптилне политичке механизме које је КПЈ осмислила. „Њима су нејасна три питања. То је питање цркве као стожера политичке реакције у селу, затим црква као политичка организација која је и даље активна и треће, однос цркве и државе и однос цркве и Партије“, уочио је Стеван Дороњски и захтевао да се ова питања објасне, јер се захваљујући њиховом неразумевању „нужно западa у административну борбу против утицаја цркве“.[256] Пошто је још претходне године режим јавно признао грешке и најавио стварање нове политичке културе,[257] „административној борби“, као блажем изразу за отворену репресију, није више могло бити места у политичком животу Југославије. „Објава рата религији као политичког задатка, анархистичка је фраза, која би само помогла унутрашњим и спољним непријатељима изградње социјализма у нашој земљи. Било каква кампања у овој области, неминовно би упропастила ову ствар.“ Ове речи су посебно наглашене у смерницама за „борбу Партије против политичког деловања и утицаја Цркве“.[258]

То никако није значило да је Црква у очима режима престала бити непријатељ. Искорењивање религије и даље је остао крајњи циљ, који се није могао остварити у тренутним условима, већ је зависио од економског, образовног и културног напретка југословенског друштва. Због процеса дестаљинизације и већег уважавања ставова западних држава у овом питању, борба против Цркве и религије морала се преусмерити на други, савременији колосек. Уместо државних органа и истакнутих партијских функционера, заставу у „борби“ за друштво без Цркве и Бога понели су образовни систем, културне установе, режимски интелектуалци и новинари.

начин“. АВ, Записник са седнице Бироа ПККПС за Војводину одржане 16. јануара 1952.

256 АВ, Ф. 334, Стеван Дороњски на саветовању Бироа ПККПС за Војводину, 6. јуна 1952.

257 Александар Ранковић је на Четвртом пленуму ЦК КПЈ поднео реферат у којем је истакао потребу да се правосуђе доведе у склад са променама у друштву „које је смело закорачило на социјалистички пут одумирања државе“. Слободна Војводина, 4. јун 1951.

258 Реферат организационог секретаријата о деловању и утицају Цркве и религије у СРС, 1952. година.

Nebojša Petrović, PhD
a research associate in the field of humanities – history
Students' Centre Novi Sad
nebojsa.petrovic1973@gmail.com

THE PROSECUTION OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE PROVINCE OF VOJVODINA AFTER THE SECOND WORLD WAR

SUMMARY:

The Yugoslav Communist Party, bearing an aureole of a winner in the recently finished war, immediately acceded to the accomplishment of its programme and the plans concerning the organization of the new state. Raising its ideology to the throne of mundane values, it inevitably confronted the opposite view of world and life. On the other hand, the Church had to fight to preserve the influence it once had had, not just against the YCP. Generally, in Europe of that time there was a fall of the Church's moral authority as well as of all the traditional values representing the views which supported the necessity and importance of God and religion. These were continually replaced by the people's comittment to science, technics and material progress. In communist states, these processes were not just met with the approval by the authorities, but were also rudely and brutally instigated. The Party machinery made a lot of effort, using the vast state resources, to bring about the atheization of the population and supress the influence and respect the Church had had until than.

The Serbian Orthodox Church was being accused of supporting anticommunism, the monarchy as well as the prompting of the Serbian nationalism. Despite its efforts to establish some kind of collaboration with the communists too, which was in the spirit of its Byzantine tradition, The SOC was soon exposed to brutal attacks.

However, having in mind the obvious communist social and ideological goal, the Church was forced to bitterly defend its social positions. As such, it became a symbol of resistance and some kind of shelter for all those who would not accept the materialistic ideology as well as the new political and social system.

Although it had a significant influence on the large number of Serbian people, the SOC and the other Churches in the state had to reconcile with the fact that the YCP had rapidly positioned itself in all areas of social life.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Ратко Рацковић
Рума

ХРАНИСАВЉЕВИЋИ ИЗ РУМЕ – ПРИЛОЖНИЦИ, ДУХОВНИЦИ И ПОТОМЦИ

Сажетак: Међу приложницима за подизање храма Св. Вазнесења у Новој Руми породица Хранисављевић је предњачила. Њен истакнути члан Пантелејмон похађао је у Карловцима Покрово-богородичне школе митрополита Павла Ненадовића, у којима је неко време био наставник. У близини митрополита он усваја његове идеје и 1762. устројава матичне књиге у својој румској парохији. По смрти супруге и деце, боравио је у Русији, оснивао школу у Руми, био крушедолски архимандрит. Уз њега издваја се по значају Георгије Хранислав, који је био бачки епископ. Породица је дала четири пароха и неколико доктора наука.

Кључне речи: Рума, Пантелејмон Хранисављевић, Георгије Хранислав, Стефан Стратимировић, Карловачка митрополија.

Историја породице Хранисављевић из Руме у непосредној је вези са градњом Вазнесенског храма у овом граду. Подизање цркве је покушао да спречи сремски бискуп Ладислав Серењи, али је митрополит Павле Ненадовић успео својим тужбама и упорношћу да добије дозволу за њено подизање, користећи се лукавством, да у супротном неће моћи да наговори граничаре да пођу у Седмогодишњи рат.[259] После више аката, коначно је градња цркве дозвољена 1758/1759. године када је у Новој Руми живело 92 српске породице.[260] Нови храм Св. Вазнесења сазидан је 1761. на пустом православном гробљу, у тзв. Миљанском крају, а 1. јуна 1766. осветио га је митрополит.[261] Уводећи матрикуле за овај храм, свештеник Пантелејмон Хранисављевић је на протоколу умрлих уз запис о смрти свог оца записао текст који у преводу на савремени језик гласи:

Роб Божији Николај Хранисављевић Бирчански житељ Нове вароши Руме, исповедајући (веру) источне Христове цркве умро је фебруара месеца, 15. дана го-

259 Славко Гавриловић – Иван Јакшић, Грађа о Православним црквама Карловачке митрополије XVIII века, Београд 1981, 67.

260 Исто, 68–69; Владан Гавриловић, Прилог историји Вознесенске цркве у Руми (средина *XVIII* века), Зборник Музеја Срема, 4, Сремска Митровица 2000, 197.

261 АСАНУК, ПМА „Б“ 90/1767; Славко Гавриловић, Рума трговиште у Срему 1718–1848/49, Нови Сад 1969, 140.

дине 1762. И по обичном одговору (обреду) који се служи над умрлима, преко мене парохијалног овдашњег свештеника Цркве храма Световознесењског и под олтаром овога (храма – прим. аутора) погребен је у земљу дана 16. Месеца и године који су горе написани, у гробље своје породице, а прецизније насупрот севера до мермера у правцу натписа на истоку. Под њим лежи Максим, брат његов са дванаест сродника по крви из његове породице. (Запис је оставио – прим. аутора) Сопственом руком Пантелејмон Хранислав(љевић – прим. аутора) Бирчански, парохијални свештеник у Вароши Рума.[262]

Породица Хранисављевић у Руми носи надимак Бирчански, по топониму Бирач одакле долазе, а који се налази у средњем Подрињу, између Власенице на западу и Сребренице на истоку. Документ који је овде цитиран доноси и податке о два свештеника, оцу Николају и сину Пантелејмону, који је у то време већ окончао школовање у Покрово-богородичним школама митрополита Павла, у којима је неко време био предавач и радио на њиховом уређењу.[263]

У Руму Пантелејмон Хранисављевић прелази крајем 1755. или почетком 1756. а за свештеника је рукоположен 16. марта 1756. године, као други парох. Радећи у парохији, млади Пантелејмон је остављао у матрикулама често податке који од њега нису захтевани, али данас пружају прегршт информација за истраживаче прошлости. Млади парох није имао пуно среће у породичном животу, јер му је после смрти оца (1762) преминула супруга (априла 1763) Деспина, а непуна два месеца касније и син Хранислав.[264] Погођен смрћу најдражих, Пантелејмон Хранисављевић се упутио у Русију, где је наставио школовање. У родни град се вратио 1769. носећи са Тимотејем Јовановићем доста књига. Следеће године оснива Малу српску гимназију у Руми.[265] Неко време је био свештеник, а 1786. се упутио у Јерусалим. По повратку постао је архимандрит манастира Крушедола, јер је то место упражњено избором дотадашњег настојатеља Стефана Стратимировића за будимског епископа. Умро је 1796. а сахрањен је при Крушедолском храму. Поред њега било је још неколико духовника и више образованих особа у породицама чије податке доносимо.

Георгије Хранислав (Рума, 8. 11. 1785. – Нови Сад, 22. 6. 1843) био је син Павла (синовца архимандрита Пантелејмона) и Алке. На крштењу је добио име Гаврило. У Руми је похађао славенску школу. Овде је од 1787. до 1791. изучавао основе немачког и латинског језика. Гимназију је учио у Карловцима, Новом Саду и Великом Вараду. Студије права почео је у Пешти, а завршио их је у Бечу. На позив митрополита Стефана Стратимировића од 1804. до 1812. био је професор Гимназије у Карловцима. Првојерарх га је рукоположио у чин ђакона 1812, протођакона 1813. и архиђакона 1814. Замонашио га је, 11. јануара 1816, у манастиру Крушедолу архимандрит Димитрије (Крестић) давши му име Георгије. За презвитера је рукоположен 1818, а исте године га је митропо-

262 ИАС, Сремска Митровица, Протоколи крштених, венчаних и умрлих храма Св. Вазнесења у Руми 1762–1777, стране непагиниране.

263 Димитрије Руварац, Покровно-Богородичне школе у Карловцима (1746–1769), Сремски Карловци 1926, 23, 30–31; Ђорђе Арсенић, Знаменити Румљани, Рума 1996, 36.

264 ИАС, Сремска Митровица, Протоколи крштених, венчаних и умрлих храма Св. Вазнесења у Руми 1762–1777, стране непагиниране.

265 Голубица, Београд 1842.

лит поставио за протосинђела. Епископ Јосиф Путник га је произвео за архимандрита раковачког 1821. Све до 1827. године је био и професор Карловачке богословије. Као архимандрит Раковца засадио је винограде и воћњаке и сазидао подрум. У књижевним радовима користио је своје световно име.[266] Из Раковца је прешао у Пакрац за епископа 1829. године.[267] Одатле је 1839. премештен за бачког владику, а устоличен је 1840. године. Оставио је за собом неколико објављених књига, песама и надгробних говора од којих се истичу Поварнаја књига по Немецком: Кохбух, Будим 1805. и Речи надгробније Гаврила Хранислава, поезија, риторика и свеопшта историја у гимназији карловачкој професора, Будим 1808. Администрирао је удовом Митрополијом по смрти митрополита Стефана Станковића (1841–1842). Као добротвор омладине, школовао је сиромашне студенте. Умро је 22. јуна 1843. године и сахрањен у Саборном храму у Новом Саду.[268]

Пантелејмон Хранислав (Рума, 1788. – Лаћарак, 28. 9. 1831) био је син Симеона Хранисављевића (млађег брата архимандрита Пантелејмона) и Јованке. Отац му је био ратар, а он је кренуо другим путем и школовао се у карловачкој Гимназији и Богословији где му је професор био брат од стрица Гаврило. У Руми је после био ђакон и учитељ, а знао је немачки и латински језик. Потом је почетком 1819. прешао на парохију у Лаћарак, где је службовао до септембра 1831, када је преминуо.[269]

Павле Хранисављевић (Сремска Митровица, 6. 9. 1884. – Ланговет (Румунија), 1946) је завршио Гимназију и Богословију у Сремским Карловцима 1907. као одличан ученик, награђен за писање 1906/7. са 30 круна. Рукоположен је у чин ђакона и свештеника 1908. Служио је најпре као капелан у Белој Цркви, затим у Старчеву, а од 1912. у Ланговету. Имао је осморо деце од којих је троје рано преминуло. Надживели су га синови Јован и Дејан, који имају мушке потомке; без мушких потомака су били Ђорђе, Мирјана и Анђелка (1927). Мирјанина кћи Ксенија удата је за професора Стеву Панина. У Ланговету је остао парох до краја живота, и тамо је и сахрањен.[270]

Владимир Хранисављевић (Сремска Митровица, 1887. – Шаренград, 1873) је завршио Богословију у Сремским Карловцима 1910. Током школовања у њој награђиван је за писање 1908. године са 50 круна, 1909. похвалом и 1910. са 40 круна. Говорио је немачки, италијански и румунски језик, а познавао је добро грчки и латински. Био је парох у Добринцима, а потом протопрезвитер. Преминуо је у Шаренграду код Илока, где је и сахрањен.

Ђорђе Хранисављевић (Ланговет, 17. 8. 1921. – Темишвар, 2013) био је син горепоменутог свештеника Павла и Лепосаве. Супруга му је била Јованка р. Недучин из Мунаре (рођена 14. септембра 1921). Похађао је Богословију у Сремским Карловцима, али је школовање прекинуо због ратних прилика. Касније је завршио Богословски факултет у Сибију. Био је учитељ у Ланговету кратко током 1941. Заћаконио га је и запопио администратор Епархије темишварске, бачки владика Иринеј (Ћирић), 1946. Служио је у разним парохијама: Гад од 1946. до 1955, затим у манастиру Светога

266 Српски Сион, Нови Сад, 5. 9. 1898, 7.

267 Д. Руварац, Автобиографија Георгија Хранислава, владике Бачког, Српски Сион, Сремски Карловци 1906, 21, 584.

268 Исто, 580.

269 Протокол умрлих, Лаћарак, 1831.

270 Стеван Бугарски, подаци о породици Хранисављевић, 3. 10. 2016.

Георгија на Брзави 1955–1963, па 1963. у Темишвару, где је пет година касније постао протопрезвитер а 1971. архијерејски намесник, али тај избор, учињен од стране свештенства, никада није одобрио надлежни епископ администратор вршачки владика Висарион (Костић). Смењен је са положаја 1978. и премештен на парохију Стару Молдаву, али није ни стигао да преузме нову дужност јер се у новембру исте године пензионисао. Од тада је живео у Темишвару и бавио се пчеларством. У овом граду је и умро, а сахрањен је на месном Градском гробљу.[271]

Др Мирјана Хранисављевић Јаковљевић (1926) је кћи Славка Хранисављевића, дипломате Краљевине Југославије. Дипломирала је на Хемијском факултету Универзитета у Београду, где је и докторирала и била професор на катедри органске хемије.

Поред духовника Хранислав или Хранисављевић, у тој породици је било и ратара а током XX века и чувених занатлија значајних за историју Руме. Међу овом браћом Хранисављевића најстарији је био Гавра, р. 1887, потом Милан, р. 1894, и Тоша, р. 1898. Гавра је остао без потомака. Милан Мика је имао кћери Јелицу и Милицу и сина Лазара. Теодор Тоша, најмлађи брат, био је благородан децом и потомцима, и у браку са Софијом р. Петровић имао је Милицу Мицу, р. 1925, Саву, р. 1927, Ђорђа, р. 1928, и Јована, р. 1932.

Сава (Рума, 1927. – Београд, 2016) је био успешан привредник у струци, са завршеним Технолошким факултетом у Љубљани. Као дипл. инжењер хемије радни век је провео у „Галеници“, где је дуго година био директор развојног сектора. Има две кћери. Сахрањен је у Руми.

Ђорђе (Рума, 1928. – Београд, 1995) је завршио Економски факултет у Београду. Радио је у ГП „Планум“, Београд. Има две кћери. Сахрањен је у Београду.

Др Јован Хранисављевић (Рума, 1932) је основну школу (1942) и гимназију (1950) завршио у Руми. На Природно-математичком факултету у Београду је дипломирао на хемијском одсеку (1956) и докторирао (1964). Постдокторска усавршавања провео је на студијама у САД. Сврстао се у ред водећих стручњака за жучне киселине. По повратку из САД радио је у Институту „Галеника“. Изабран је за доцента Хемијског института Универзитета у Новом Саду 1975. на предмету Хемија природних производа, за који је написао уџбеник. Ванредни професор је био од 1978. до 1985. У Институту за општу и физичку хемију Универзитета у Београду организовао је Биохемијску лабораторију којом је руководио до пензионисања 1998. Бавио се примењеним истраживањима од којих се посебно издвајају она у области индустријске производње средстава за прање (детерџената), где је класичан триполифосфат заменио еколошки погоднијим синтетичким зеолитом. То је допринело да је постао члан експертског тима Уједињених нација за Европу. Од 1983. бавио се истраживањима у области сировина и споредних производа индустрије пива. Резултат тих истраживања је нови препарат за третман дијабет 2. После пензионисања постао је независни самостални истраживач и резултате истраживања патентирао је и пласирао на тржиште САД. Објавио је око 140 научних радова у иностраним часописима, као и на саветовањима и конгресима у земљи и иностранству, четири универзитетска уџбеника, четири патента и две студије.[272] У бра-

271 Стеван Бугарски, Српско православље у Румунији, Темишвар, Београд, Нови Сад 1995, 45, 47–48, 56.

272 Казивач др Јован Хранисављевић; Живко А. Попов, Хранисављевић Јован, доктор хемијских наука,

ку са Златицом Бранковић, дипл. биологом, има сина Драгана (Београд, 1958), дипл. грађ. инжењера хидротенички смер, који има сина Игора и кћер Тању. Драган се, као предузетник из Сиднеја, бави пласманом очевих научних достигнућа у Аустралији, Канади, САД и Европи.[273] Млађи Јованов син Милош (Београд, 1963) такође је предузетник, дипл. грађ. инжењер хидротехнички смер, и има синове близанце Николу и Петра (Београд, 1986), студенте, и Јована (Београд, 1989), који је мастер бизнис менаџер Универзитета Астон у Енглеској.[274]

Др Јасмина Хранисављевић доктор је хемије, звање: сениор тест инжењер, Continental AG, Северна Америка. Дипломирала је хемију на Београдском универзитету 1989. године. Магистар хемије, Универзитет у Минесоти 1992. Доктор хемије Rensselaer Polytechnic Institutem Troy, New York 1997. Бави се неорганском хемијом, нано технологијама, нано материјалима и спектроскопијом. Изузетно је плодан научник и истраживач.

Табеларни приказ података о Хранисављевићима[275]

Име	Сродство	Родитељи и супружници	Рођен	Преминуо
Игор	син	Биљана и Драган	1988.	
Тања	кћи	Биљана и Драган	1994.	
Јован	син	Јадранка и Милош	1989.	
Никола	син	Јадранка и Милош	1996.	
Петар	син	Јадранка и Милош	1996.	
Драган	син	Златица и др Јован	1958.[1]	
Биљана	супруга	Драган, рођена Гелевски	1958.	
Милош	син	Златица и др Јован	1963.[2]	
Јадранка	супруга	Милош, рођена Јелић	1962.[3]	
Предраг	син	Љиљана и Владимир	1978.[4]	
Ивана	кћи	Љиљана и Владимир	1987.[5]	
Марко	син	Венера и Павле	1983.[6]	
Славко	син	? и Милан	?	

професор универзитета, у: Знамените личности Срема, од I до XXI века, Сремска Митровица 2003, 326.

273 Казивач Драган Хранисављевић, Сиднеј, Аустарлија.

274 Казивач Милош Хранисављевић, Београд.

275 За своју породицу податке доставили Милош, Драган и др Јован. Др Јован доставио податке за рођену браћу и снахе и њихове потомке.

Берислав	син	? и Милан	?	
Владимир	син	Љиљана и Озрен	1947.	
Мирослава	кћи	Анка и Хранислав	1957.	
Зоран	муж	Мирослава, рођена Тодоровић	1956.	2009.
Милан	син	? и Славко	?	?
Вера	кћи	? и Славко	?	?
Теодосије[7]	муж	Вера, рођена Глишић	?	?
Др Мирослава	кћи	? и Славко	1926.[8]	
?	муж	др Мирослава, рођена Јаковљевић	?	
Јелена	кћи	Вера и Лазар	1957.	
Софија	кћи	Радмила и Сава	1961.	
Мирјана	кћи	Радмила и Сава	1962.	
Др Јасмина	кћи	Радмила и Ђорђе	1965.	
Маја	кћи	Радмила и Ђорђе	1969.[9]	

Подаци о прецима

Ђорђе[10]	син	Лепосава и Павле[11]	1921.	2013.
Јованка	супруга	Ђорђе, рођена Недучин	1921.	?
Анђелка	кћи	Лепосава и Павле	1926.	2012.
Мирослава	кћи	Љубица и Владимир[12]	1914.	1985.[13]
Богумила Беба	кћи	Љубица и Владимир	1917.	1999.[14]
Озрен	син	Љубица и Владимир	1921.	2015.
Вера	супруга	Озрен, рођена Крављанац	1928.	2014.
Хранислав	син	Љубица и Владимир	1925.	1974.[15]
Анка	супруга	Хранислав	1929.	
Александар	син	Вукосава и Љубомир	1922.	1950.
Злата	кћи	Вукосава и Љубомир	1924.	1997.
Цветко	муж	Злата, рођена Чонкић	?	?
Љубица	кћи	Јулка и Милан	1920.	1997.[16]
Милорад	муж	Љубица	1910.	1988.[17]

Милица	кћи	Јулка и Милан	1923.	1995.
Бранислав	муж	Милица, рођена Мајсторовић	1921.	1999.[18]
Лазар	син	Јулка и Милан	1925.	1985.[19]
Вера	супруга	Лазар, рођена Стојановић	1924.	2001.[20]
Милица	кћи	Софија и Теодор	1925.	1999.
Сава	син	Софија и Теодор	1928.	2016.[21]
Радмила	супруга	Сава, рођена Антоновић	1936.	
Ђорђе	син	Софија и Теодор	1928.	1995.[22]
Радмила	супруга	Ђорђе, рођена Драгаш	1940.	1997.
Др Јован	син	Софија и Теодор	1932.[23]	
Златица	супруга	др Јован, рођена Бранковић	1933.	
Павле	син	Јулијана и Добривој	1884.	1946.
Лепосава	супруга	Свештеник Павле	1884.	1934.
Јоца	син	Лепосава и Павле	1910.	1969.[24]
Јоан	син	? и Јоца	1940.	2013.[25]
Михаел Габриел	син	? и Јован	1964.[26]	
Дорин Кристијан	син	? и Михаел Габриел	1991.[27]	
Мирјана	кћи	Лепосава и Павле	1912.	1992.
Дејан	син	Лепосава и Павле	1918.	1983.[28]
Јулијана	супруга	Дејан, рођена Баји	1922.	2015.
Павле	син	Јулијана и Дејан	1946.[29]	
Венера	супруга	Павле, рођена Кликовац	1953.	
Владимир	син	Јулијана и Добривој	1887.	1973.[30]
Љубица	Љубица	Владимир, рођена Николић	?	1974.
Славко	син	Јулијана и Добривој	1889.	1966.[31]
?	супруга	Славко	?	?
Даринка	кћи	Софија и Симеон	1880.	?
Загорка	кћи	Софија и Симеон	1883.	?
Ангелина	кћи	Софија и Симеон	1885.	?
Милан	син	Софија и Симеон	1888.	?
Љубомир	син	Софија и Симеон	1891.	1962.[32]
Вукосава	супруга	Љубомир	1901.	1928.
Гаврило	син	Персида и Лазар	1887.	1963.[33]
Мара	супруга	Гаврило, рођена Чонкић	1890.	1960.

Милан	син	Персида и Лазар	1894.	1979.
Јулка	супруга	Милан, рођена Пирошки	1896.	1950.
Теодор	син	Персида и Лазар	1898.	1978.[34]
Софија	супруга	Теодор, рођена Петрић	1903.	1994.
Добривој	син	Сара и Гаврило	1858.	?[35]
Јулијана	супруга	Добривоје, рођена Топаловић	?	?
Симеон	син	Сара и Гаврило	1860.	?
Софија	супруга	Симеон, рођена Савковић	?	?
Лазар	син	Сара и Гаврило	1863.	1904.[36]
Персида	супруга	Лазар, рођена Јанковић	1865.	1933.
Љубомир	син	Јованка и Лазар	1823.	?[37]
Гаврило	син	Анђелија и Лазар	1823.	?
Сара	супруга	Гаврило	1830.	?
Пантелејмон	син	Јованка и Симеон	1788.	1831.[38]
?	супруга	Пантелејмон	?	?
Гаврило	син	Алка и Павле	1775.	1843.[39]
Софија	кћи	Алка и Павле	1778.	?
Лазар	син	Сара и Јован	1780.	?
Јованка	супруга	прва, Лазар	?	?
Анђелија	супруга	друга Лазар	1789.	?
Симеон	син	Смиља и Стефан	1750.	?
Јованка	супруга	Симеон	1753.	?
Павле	син	Смиља и Стефан	1759.	?
Алка	супруга	Павле, рођена Милосављевић	1761.	?
Јован	син	Смиља и Стефан	?	1789.
Ефимија	кћи	Деспина и Пантелејмон	1763.	1763.
Хранислав	син	Деспина и Пантелејмон	1763.	1763.
Стефан	син	? и Никола	?	?
Смиља	супруга	Стефан	?	?
Пантелејмон	син	? и Никола	1736.	1796.
Деспина	супруга	Пантелејмон	?	1763
Максим	брат	Никола	?	?
Никола		Родоначелник Хранисављевића	**?**	**1762.**

Ratko Racković
Ruma

THE HRANISAVLJEVIĆ FAMILY FROM RUMA – ENDOWERS, CLARGYMEN AND DESCENDANTS

SUMMARY

Over the centuries, the existence of the Hranisavljević family has been marked by notable deeds and a good reputation among Serbs. This was one of the most illustrious civic families in New Ruma. There used to be in Ruma more numerous families with larger wealth, that ceased to exist after 4-5 generations, as did their capital. The Hranisavljević family exists even today and there are written traces on the 9 generations of this family. This paper deals with the most prominent members of this family.

Жарко Панић, мср
Докторанд
Жабаљ
zarezabalj@yahoo.com

ЗАПИСНИЦИ О ОДУЗИМАЊУ ЦРКВЕНИХ ЗВОНА У ЖАБЉУ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: Године 1763. формиран је Шајкашки батаљон. Жабаљ је исте те године ушао у његов састав и остао у њему све до расформирања истог 1873. године. Жабаљ је 1784. године пресељен на данашњу локацију јер се до тада налазио око 12 километара источније. Ново место је заживело захваљујући дозволи цара Јосифа II и по њему је село називано Јозефсдорф. У новом месту је подигнута и нова црква, која је завршена 1835. године. Године 1915. аустроугарске власти су преко епархије затражиле од Црквене општине у Жабљу да поднесе извештај колико звона поседују да би се она употребила у војне сврхе. Извештај је поднесен и следеће године, одузета су два звона.

Кључне речи: Жабаљ, Први светски рат, Шајкашки батаљон, црква, записници.

Жабаљ је село које се налази у делу Бачке познатом под називом Шајкашка област, у спомен на територију некадашње Војне границе, на којој је био формиран Шајкашки батаљон. Након завршетка аустро-турског рата 1737–1739. и потписивања Београдског мира, одлучено је да се на јужној граници Монархије због опасности од Турака формирају шајкашка одељења.[276] После више планова које су за то саставили барон фелдмаршал-лајтнант Франц Леополд Понц фон Енгелсхофен (1692–1761) и чланови Дворског ратног већа, суспендовања предлога појединих и деценије нових идеја, коначно је Дворски ратни савет поднео предлог за формирање једне флотиле на Дунаву и Сави као и за градњу шајки у Гмундену[277] 1763. године.[278] У јесен те године војна управа преузела је шест насеља: Тител, Лок, Мошорин, Вилово, Гардиновце и

276 Стеван Славнић, Шајкашки батаљон од оснивања 1763. до развојачења 1873, Нови Сад – Жабаљ 2013, 32–33.

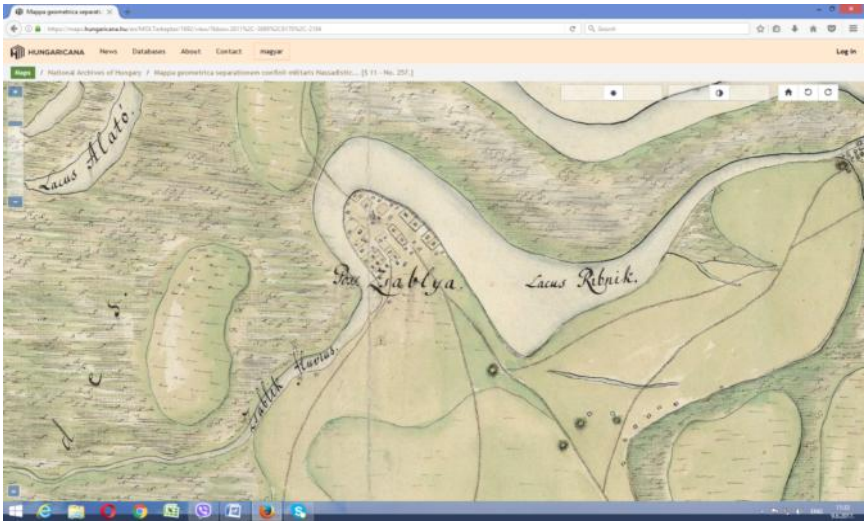
277 Гмунден (нем. Gmunden) је насеље у Горњој Аустрији са значајном луком на језеру Траун.

278 Аврам Ђукић, Шајкашки батаљон, у: Шајкашка историја, Књига I, Матица српска – Војвођански музеј, Нови Сад 1975, 141–142.

Жабаљ, која су до тада припадала привилегованом Потиском крунском дистрикту.[279] Одлучено је да се из ових места регрутују људи за службу.[280]

У Жабљу је била смештена једна од три компаније[281] У наредном периоду број домова се повећавао: са 164, колико их је било 1769, преко 169 у 1773, 210 у 1786. до 224 дома са 1698 српских душа, колико је било 1792.[282] У међувремну, 1784. Жабаљ је пресељен са старе локације око 12 км западније, како би се избегле честе поплаве и побољшали услови за живот.

Истовремено, уведен је и нови назив за село, мада је у незваничној употреби остао и топоним Жабаљ. Цар је одлуком од 9. августа 1784. прихватио раније упућени предлог да се село зове Josefsdorf, односно на мађарском Jozseffala и Jozseffalva. Када је 1873. батаљонско подручје спојено Провинцијалом, место је опет добило име Жабаљ, или, мађарски, Zsablya.[283]

Мапа Жабља у *XVIII* век

На новој локацији било је неопходно подићи православну цркву. Први храм у Жабљу помиње се 1720. године, али он је срушен приликом пресељења као што су срушене и све остале зграде. Непосредно по пресељењу сазидан је нови храм, али се после неколико деценија испоставило да је није довољно пространа да прими све

279 Потиски крунски дистрикт је основан као коморски привилеговани округ на простору развојачене Потиске војне границе. Дистрикт је до 1769. обухватао 14, а од тада 10 насеља, јер су 4 насеља прикључена Шајкашком батаљону. Центар дистрикта био је Бечеј. Душан Поповић, Срби у Војводини, књ. II, 129.

280 А. Ђукић, Нав. дело, 144–145.

281 С. Славнић, Нав. дело, 37–38.

282 Душан Ј. Поповић, Срби у Бачкој до краја осамнаестог века, Београд 1952, 99.

283 Исто, 256–257.

вернике. Дворски ратни савет је 1832. године одобрио изградњу новог храма,[284] који је завршен и освештан 25. августа 1835. од стране тадашњег епископа бачког Стефана Станковића[285], о чему сведочи и натпис изнад западних врата храма.[286]

Храм који је подигнут 1835. страдао је у буни 1848/49, али је обновљен 1851. године. Црква је зидана у барокном стилу. Иконостас је јединствен у нашим крајевима. Зидан је од полираног разнобојног вештачког камена по нацрту архитекте Светозара Ивачковића 1884. године. Иконе је радило више мајстора. Престона икона Пресвете Богородице рад је Аксентија Мародића, док су престона икона Христа Спаситеља и празничне иконе радови академског сликара Јосифа Гојгнера из 1885. године. Гојгнер је иконе сликао према Дореовим илустрацијама за Библију. Икона Пресвете Богородице која замењује Богородичин престо уље је на платну и на њеној полеђини је написано да ју је сликао Никола Димшић у Новом Саду 18. децембра 1871, а да ју је исте године поклонила жабаљском храму госпођа Вата Злоколица. Јосиф Гојгнер је требало да ради и унутрашњу декорацију храма, али његова смрт (1887) спречила је ову намеру па је жабаљски храм остао недовршене унутрашње декорације 95 година. Тек 1980. године, сликар Димитрије Рибички молује целу унутрашњост храма и слика уљаним бојама иконе у олтару, на северном и западном зиду као и у припрати. На јужном зиду наоса, Рибички је насликао велику композицију *„Рација 1942. године*. Бакарни покривач на торњу је 1987. делимично обновљен, а цео торањ и западно прочеље су малтерисани и кречени.[287]

За време Првог светског рата епархијске власти су затражиле од Црквене општине извештај о звонима које иста поседује да би се она употребила у војне сврхе. Циљ је био да се она претопе и искористе у производњи наоружања. Из записника се види да су звона откупљена, али о томе да ли су и плаћена нема података. Црквена општина Жабаљ је покушала да укаже на то да треба да поднесе исту жртву као и римокатоличка црква која се налази преко пута ње, а да ли је заиста тако и било, не види се из записника са седница Црквене општине Жабаљ. Као доказ да су звона одузета сведочи још један

284 Милан Делић, Жабаљ: Храм светог оца Николаја, Беседа: богословски часопис православне Епархије бачке, бр. 1, Нови Сад 1990,11.

285 Митрополит карловачки (1837–1841). Умро је и сахрањен у Карловцима 1841. године.

286 „Во имја Јединија Нераздјељнија Троици, Отца безначалнаго, Сина превјенчаго, Духа животворјашчаго, во славу же и чест свјатитеља в угодника Христова чудотворца Николаја ревностију, иждивенијем, трудом, благодетељством, же и усрдијем благочестиваго греко-неунитскаго обшчества жабаљскаго, создасја љета 1835 – храм сеј свјатитј в милитрском Шајкиском славному баталиону подлашчеј селе Жабаље либо Јозефодорф је при благополучном владјенији јего ц.к. величества императора австрискаго и краља унгарскаго государја Фердинанда прваго церковију же новосадско бачкоју правјашчу преосвјашченејшему гд-ну Стефану Станковичу православному епископу новосадско-бачкому, сегединскому же и јегарскому јакоже и вдовствујушчија епархији будимскија дјествителному администратору име и тујежде новосазданнују церков дне 25-аго месјаца августа 1835 љета в присуствији касајушчагосја баталино-команданта гд-на оберстера Јосифа от а.п.љ. и цјелаго официрс-хора, многочисленаго же клира и народа торжественно освјатил јест.“

„Буди убо создавши храм сеј благословеним приложником благочествим Жабаљцем вјечнаја слава и упознејших потомцев всегдашнеје благодарение.“

287 М. Делић, Нав. дело, 11–12.

записник са седнице одржане по завршетку рата где се констатује да постоји новац за обнову црквених звона.

Записници које доносимо се налазе у архиву Црквене општине Жабаљ. На њима нема ознаке нити сигнатуре, пише само период који обухвата једна књига записника. Конкретно, за наш документ стоји 1913–1922. година. Документ је писан црним мастилом. Димензије документа су 35 центиметара дужине и 22 центиметра ширине. Постоји одређени протокол како се пише записник. Најпре пише датум када се одржава седница, затим ко је присутан, а потом тачке дневног реда. На крају се сви присутни потписују у записник и тиме се седница завршава. Текст записника гласи:

ЗАПИСНИК[288]

Записник седнице црквеног одбора, држане дана 22. августа (4. септембра) 1915. године.

Присутни: високопречасни господин Милош Папић, преч. господин Гаврило Сремчевић, парох помоћник. Јован Стојшин, Новак Попов, Светозар Илић, Тодор Чонкић.

Председава: Илија Плачкић председник, води перо Богољуб Чонкић, перовођа.

Предмет
Бр. 7:

Одговарајући високом налогу пречасне Епарх. Конзистрије Епархије Бачке од 11/24. августа 1915. године бр. К. 856/I у предмету евентуалних одрицања оних црквених звона, без којих црквене општине могу бити, да би се метал истих звона на војне сврхе држави на расположење ставити могао – част нам је подписаном црквеном одбору сачинити захтевани исказ у тој ствари и следеће у њему о односном предмету изнети:

1) Име политичке општине јесте Жабаљ.

2) Број становника у Жабљу износи свега 7987 душа.

3) Број душа наше црквене општине крајем 1914. године износи 6359 душа.

4) Број цркава и капела овај је:

У месту има свега три цркве, а капела ниједна.

Црква је пак једна православно-источна, друга римо-католичка, а трећа евангеличка.

288 Архив Црквене општине Жабаљ, Записници са седница црквеног одбора 1913–1922.

5) Број звона која се у нашој цркви налазе је 4, и то: велико, средње, треће и мало звоно. Саливено је пак велико, средње и треће 1851. године, а мало или четврто звоно преливено је 1897. године, што је коштало 158 фор. 53 нов.

6) Приближна тежина звона у килограмима, или иначе, није се ни код једног звона могла успоставити.

7) Тако исто, мешавина метала, из којега су звона саливена, ни код једног звона није прибележена.

8) Пошто у нашој цркви има свега четири звона, а по црквеном правилу иста су нам сва потребна, јер по пропису црквеном недељом и празницима светих сва четири звона зову у трипут верне на молитву, тј. о вечерњу, јутрењу и литургији и то овим редом: први пут звони велико звоно, други пут два друга до њега, а трећи пут сва три, осим великог звона. О Господским и Богородичиним празницима звоне у трипут сва 4 звона и онда је потпуна хармонија наших звона, којих звук у томе случају до сваке куће у селу допире.

Али, кад имамо и то на уму „да је спас државе највиши закон“, и да овом приликом и то означити морамо, „које би звоно највише желили задржати“ наравно, да би онда на то морали одговорити велико звоно – јер наше је место велико, а по броју душа размер је овакав: дочим цело село броји 7980 душа, само Срба православних има 6359 душа.

У осталом, пошто нашој цркви vis-a-vis (преко пута) стоји римокатоличка црква, растављена једна од друге само ширином једнога сокака, отприлике 22 метра, изјављујемо: да ћемо у овој ствари радо и драге воље све оно учинити и на жртву принети нашој заједничкој отаџбини, што и римокатоличка црква учинила буде, јер дочим су обе црквене зграде по величини једнаке, па и једнаки број звона имају, оне су и у тако блиском растојању једна од друге, да би и умесно и праведно било да се у бившем стању у погледу броја и величине и даље у једнакој мери остану.

9) Евентуалну особиту вредност појединих са означењем мотивијућих околности у погледу исте вредности, као и остале опаске не знамо, те стога нисмо у стању исту ни изнети.

Милош М. Папић
прота жабаљски

Илија Плачкић
председник

Гавра Сремчевић, протопрезвитер капелан

Јован Стојшин, Ђока Чворак, Новак Попов, Богољуб Чонкић – перовођа, Светозар Илић, Милош Латинкић, Младен Злоколица, Тоша Чонкић.

ЗАПИСНИК[289]

Записник седнице црквеног одбора, држане дана 4/17. септембра 1916. године.

Присутни:

Од свештенства: Високопречасни г. Милош Папић окр. прота жабаљски

Чланови црквеног одбора: 1. преч г. Милош Папић 2. Младен Злоколица, Стеван Герић, Милан Ићудов, Ђока Чворак, Новак Попов, Тоша Божин, Тоша Чонкић, Сава Папић, Тодор Дудић.

Председава: Илија Плачкић председник, води перо Милан Чонкић перовођа.

Предмети:
Бр. 18.

Милош Папић, окружни прота жабаљски као парох заступајући црквену општину приликом скидања црквених звона са Српске православне цркве жабаљске храма Светог оца Николаја подноси састављени записник између војнога заступника (Ладислава) Шилера поручника и Милоша Папића проте жабаљског као заступника црквене општине жабаљске.

Пошто се оба звона на станици жабаљске железнице измерило, нашло се да је прво, тј. велико, тешко 701 кг, а друго, тј. треће по реду тешко 223 килограма. Свега дакле износи тежина оба звона 924 килограма. За која ће звона војна власт у име накнаде послати 4. К. по кили, свега дакле 3696 К.

Записник о томе састављен је у Жабљу 24. августа / 6. септембра 1916. године.

Састављено је 2 комада записника.

Милош М. Папић
прота жабаљски

Илија Плачкић
председник

Милан Чонкић
зам. перовође
Милош Катић
Стеван Герић
Тоша Чонкић
Тоша Дудић
Мика Чонкић
Рада Питеја

289 Исто.

ЗАПИСНИК[290]

Вођен у седници црквеног одбора Српске православне црквене опћине одржане у Жабљу 30. јула 1921. године.

Присутни од свештенства: Милош Папић окр. прота жабаљски, Милош Катић и Стеван Поповић.

Чланови одбора: Тоша Чонкић, Рада Питеја, Мика Чонкић, Новак Марић, Милош Латинкић, Стеван Герић, Тоша Дудић, Тоша Божин, Милан Ињудов, Максим Плачкић.

Тутори: Рада Попов.

Председава: Илија Плачкић председник, води перо: Милан Чонкић перовођа.

Пошто је довољан број присутних чланова председник отвара седницу.

Бр. 33.

Председник јавља да се новац за набавку црквених звона још увек налази у црквеној благајни, те пита шта да се ради са истим новцем?

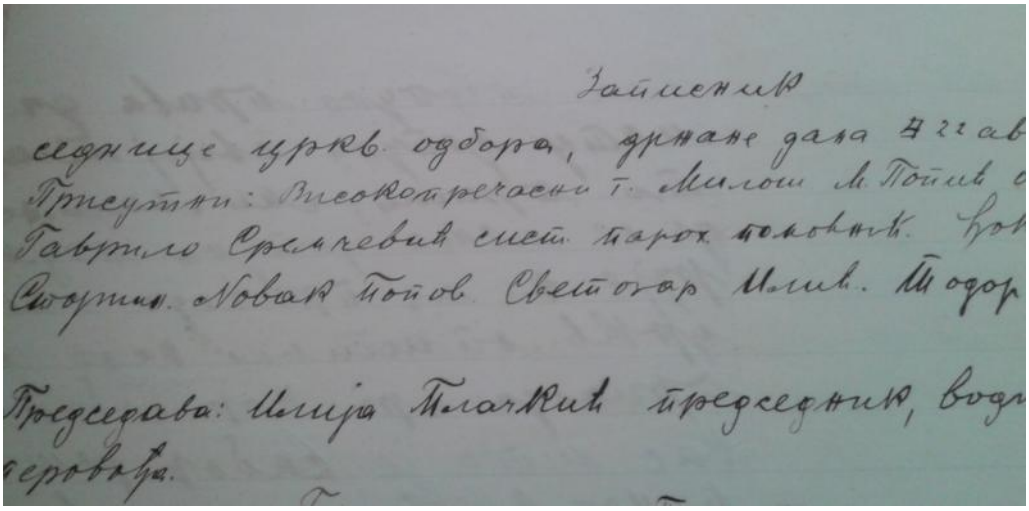
Једногласно решено да се новац уложи у I жабаљску штедионицу.

Милош М. Папић
прота жабаљски

Илија Плачкић
председник

Тоша Чонкић,
Рада Питеја,
Мика Чонкић,
Новак Марић,
Милош Латинкић,
Стеван Герић,
Тоша Дудић,
Тоша Божин,
Милан Ињудов,
Максим Плачкић.

290 Исто.

Записник са седнице црквеног одбора држане 22. августа / 4. септембра 1915. године

Žarko Panić, msr
Doktorand
Žabalj
zarezabalj@yahoo.com

RECORDS ON THE CONFISCATION OF CHURCH BELLS IN ŽABALJ DURING THE FIRST WORLD WAR

SUMMARY

An extremely important event in Žabalj's history was the formation of the Šajkaš battalion in 1763. It happened after the military border along the rivers Tisa and Moriš had ceased to exist. Žabalj would spend the following 110 years within the Šajkaš battalion, hence this was one of the most important periods in its history. The event that certainly marked Žabalj's history was the dislodging in 1784. On the new location, a new church was built and finished in 1835. During the First World War, the state authorities requested a report, via the Eparchy of Bačka, on the bells in possession of the Žabalj church municipality, so that they could be used for military purpose. Two bells were confiscated and compensated in 1916.

Доц. др Горан Васин
Филозофски факултет Нови сад
Одсек за историју
goranvasin@yahoo.com

ПОСЛЕДЊИ ПОПИС МАНАСТИРА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ 1919. ГОДИНЕ

Сажетак: Крај Првог светског рата донео је велике промене у канонском поретку Српске цркве. Од децембра 1918. почело се са процесом уједињења српске патријаршије. У том погледу Карловачка митрополија као највећа црквена област ван Србије добила је своје канонско место и инкорпорирала своје епархије, манастире и цркве у састав Патријаршије. По уобичајеној пракси за Карловачку митрополију вршена је процена имовине, прихода и расхода свих манастира који је предат Манастирској управи. Попис из 1919. специфичан је као последњи попис Митрополије пре њеног канонског сједињења са Црквом у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Старој Србији, што је учињено у Сремским Карловцима. Рачун је показао да су манастири пословали уобичајено добро и да је вишак био заиста вредан. Попис садржи све манастире Карловачке митрополије са великим бројем података о манастирима и њиховој имовини.

Кључне речи: Карловачка митрополија, манастири, приход, расход, српска патријаршија

Крај Првог светског рата донео је велике промене и у канонском поретку Српске цркве. Од децембра 1918. почело се са процесом уједињења српске патријаршије. У том погледу и Карловачка митрополија, као највећа црквена област ван Србије, добила је своје канонско место и инкорпорирала своје епархије, манастире и цркве у састав Патријаршије. По уобичајеној пракси за Карловачку митрополију вршена је процена имовине, прихода и расхода свих манастира Митрополије који је предат Манастирској управи. Попис из 1919. специфичан је као последњи попис Митрополије пре њеног канонског сједињења са црквом у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Старој Србији, што ће и бити учињено у Сремским Карловцима 1920. године. Велики број проблема који је задесио Митрополију од момента суспендовања Црквено-школске аутономије 1912, потом смрти патријарха Лукијана 1913, и током Великог рата свакако се одразио и на стање манастира и њихове имовине. Ипак администратор, пакрачки владика Мирон Николић, смиреном и опрезном политиком је успео да сачува

Митрополију и њена добра. Непрекидним залагањем да се Митрополији обезбеде извори финансирања и да се сачувају њене институције Николић је постепено скидао притисак са манастира и монаха и успоставио какав-такав редовни манастирски живот. Обнова рада Богословије, потом редовне исплате доходака свештеника и законом гарантована манастирска имовина спадали су у важне тековине управљања црквом владике Мирона у времену које је свакако било без преседана у историји Митрополије. Попис је такође показао да су сви манастири остварили приходе од имовине и материјалних добара, уз покривање расхода за послове одржавања, летње послове и чување значајне манастирске имовине у што бољем стању. Посебно се по добром стању финансија истичу манастири Врдник, Мала Ремета и Лепавина. Уједначени рачуни осалих манастира су показали да се и у ратно време црквени живот Митрополије уз значајне напоре одвијао у црквено-канонском поретку. Сама Угарска влада је током 1915-1916. више пута тражила да се предају манастирски рачуни и да се министру-председнику што хитније поднесе на увид стање финансија саме Митрополије. Током 1917. један од тих рачуна је поднет надлежном министру. Исти случај је био у Краљевини СХС када је министар вера Тугомир Алауповић више пута тражио да се изврши попис свих добара Митрополије, њених манастира и да се у што краћем периоду утврди тачно стање како финансија тако и све покретне и непокретне имовине. Овај завршни рачун (попис) један је начина којима се утврдило како су пословали манастири Митрополије (на територији Краљевине СХС, без Румуније и Мађарске у којима се нашао део епархија и имовине некадашње Карловачке митрполије). Рачун је поднет 1923. године и предат на располагање Великом управном одбору Патријаршије.[291]

Сам документ налази се у кутијама Манастирског фонда у више преписа. Ради бољег тумачења и прегледности доносимо га у целости:

Манастир Беочин

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	50
2	Од камата	1867. 50
3	Од аренде	600
4	Од усева и сенокоса	5054
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	16, 000

291 Видети: Горан Васин, Сабори раскола, Београд 2015; Горан Васин, Чаша жучи владике Мирона Николића- Карловачка митрополија у Првом светском рату, Српске студије, бр 7, Београд 2016, 26-53; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526-1918, књ 2, Нови Сад 2016.

7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	38, 381
9	Од воћњака и баште	3544, 60
10	Од риболова и рита	880
11	Од шуме	439, 784
12	Од сточарства	41, 422. 57
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	-
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	550, 863.67
	Расход	251, 273.26
	Вишак	299, 590.41

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1106
2	На братство и ђаке	10, 757.36
3	На кућу	9, 044.19
4	На трапезу и кујну	13, 893. 80
5	На чељад	14,510
6	На државне и општинск дађе	8, 918.56
7	На усев, жетву и сенокос	29, 568.27
8	На виноград и воћњак	24, 106
9	На шуму	15, 742.56
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	7, 463.30
12	На оправке манастирских зграда	273, 850
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	54,460
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	1, 286.20
17	На лечење	1, 406.23

18	На милостиње	792.30
19	На потпору Монашком удружењу	4, 500
20	На непредвиђене трошкове	21, 603.10
21	На воћњак и башту	8292.20
22	На причуве	75, 000
23	На враћање предујма	-
	Укупно	50528.58

Манастир Бешеново

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	130.20
2	Од камата	296
3	Од аренде	3944.65
4	Од усева и сенокоса	7500.81
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	700
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	701.70
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	224, 592.66
12	Од сточарства	19, 260
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	603.10
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	257, 729.12
	Расход	156, 830.33
	Вишак	100, 898.72

бр	Расход	Круна

1	На цркву	1,277
2	На братство и ђаке	9,661.14
3	На кућу	5585.70
4	На трапезу и кујну	13, 484.82
5	На чељад	6653.34
6	На државне и општинск даће	4, 914.18
7	На усев, жетву и сенокос	7,072.63
8	На виноград и воћњак	4,793.70
9	На шуму	16, 075.30
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	6, 802.50
12	На оправке манастирских зграда	5,237
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	776.12
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	573.14
17	На лечење	406.55
18	На милостиње	471.80
19	На потпору Монашком удружењу	1000.00
20	На непредвиђене трошкове	37, 399.04
21	На воћњак и башту	6, 907
22	На причуве	27, 739.37
23	На враћање предујма	-
	Укупно	156, 830.33

Манастир Велика Ремета

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	69.22
2	Од камата	107.2
3	Од аренде	1, 333
4	Од усева и сенокоса	80, 370.14
5	Од крчме и најамнине	-

6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	21, 344
9	Од воћњака и баште	306.60
10	Од риболова и рита	200.0
11	Од шуме	913.0
12	Од сточарства	54, 460.50
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1410.0
15	Предујам	12, 300
	Укупно	
	Приход	172, 898.18
	Расход	130, 838.18
	Вишак	42, 060.00

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1,030.0
2	На братство и ђаке	3,416.03
3	На кућу	9, 037.56
4	На трапезу и кујну	5, 478.85
5	На чељад	8260.0
6	На државне и општинск даће	5, 858.03
7	На усев, жетву и сенокос	18, 627.46
8	На виноград и воћњак	9, 643.10
9	На шуму	1, 428.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	13, 077.71
12	На оправке манастирских зграда	1, 396.0
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	183.33
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	578.20

17	На лечење	1, 363.36
18	На милостиње	195
19	На потпору Монашком удружењу	800
20	На непредвиђене трошкове	29, 322.55
21	На воћњак и башту	1, 142.50
22	На причуве	10, 000.00
23	На враћање предујма	10, 000.00
	Укупно	130, 838.18

Манастир Врдник

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	69.22
2	Од камата	107.2
3	Од аренде	1, 333
4	Од усева и сенокоса	80, 370.14
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	21, 344
9	Од воћњака и баште	306.60
10	Од риболова и рита	200.0
11	Од шуме	913.0
12	Од сточарства	54, 460.50
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1410.0
15	Предујам	12, 300
	Укупно	
	Приход	172, 898.18
	Расход	130, 838.18
	Вишак	42, 060.00

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1,030.0
2	На братство и ђаке	3,416.03
3	На кућу	9, 037.56
4	На трапезу и кујну	5, 478.85
5	На чељад	8260.0
6	На државне и општинск даће	5, 858.03
7	На усев, жетву и сенокос	18, 627.46
8	На виноград и воћњак	9, 643.10
9	На шуму	1, 428.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	13, 077.71
12	На оправке манастирских зграда	1, 396.0
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	183.33
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	578.20
17	На лечење	1, 363.36
18	На милостиње	195
19	На потпору Монашком удружењу	800
20	На непредвиђене трошкове	29, 322.55
21	На воћњак и башту	1, 142.50
22	На причуве	10, 000.00
23	На враћање предујма	10, 000.00
	Укупно	130, 838.18

Манастир Гргетег

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	45.0
2	Од камата	-
3	Од аренде	84, 577.76
4	Од усева и сенокоса	-

5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	33, 740
9	Од воћњака и баште	1, 217.84
10	Од риболова и рита	1, 600
11	Од шуме	138, 365
12	Од сточарства	640
13	Од цигљане	200
14	Разни приходи	1770
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	262, 155.56
	Расход	162, 155
	Вишак	100, 000

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 244
2	На братство и ђаке	10, 752.21
3	На кућу	14, 082.28
4	На трапезу и кујну	10, 447
5	На чељад	7,764
6	На државне и општинск даће	32, 166.26
7	На усев, жетву и сенокос	-
8	На виноград и воћњак	21, 655
9	На шуму	10, 923.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	11, 165.27
12	На оправке манастирских зграда	932
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	386.53
15	На отплату дуга и камата	-

16	На библиотеку и канцеларију	1, 381.85
17	На лечење	749.45
18	На милостиње	2,439.0
19	На потпору Монашком удружењу	4,500
20	На непредвиђене трошкове	16, 388.48
21	На воћњак и башту	1, 473.50
22	На причуве	13, 767. 29
23	На враћање предујма	-
	Укупно	162, 155

Манастир Јазак

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	119, 34
2	Од камата	-
3	Од аренде	18, 964.20
4	Од усева и сенокоса	36, 04
5	Од крчме и најамнине	90
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	7, 500
9	Од воћњака и баште	589, 80
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	236, 657.40
12	Од сточарства	106
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	2,531
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	266, 593.98
	Расход	231, 593.98
	Вишак	35, 000

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 155.10
2	На братство и ђаке	4, 944.84
3	На кућу	12, 648.70
4	На трапезу и кујну	16, 153.50
5	На чељад	9, 102.10
6	На државне и општинск даће	9, 387.40
7	На усев, жетву и сенокос	11, 448.0
8	На виноград и воћњак	22, 278.0
9	На шуму	10, 923.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	28, 157.60
12	На оправке манастирских зграда	5, 215.0
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	1, 120.90
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	1, 165.44
17	На лечење	1, 636.69
18	На милостиње	1, 731.80
19	На потпору Монашком удружењу	1, 800
20	На непредвиђене трошкове	46, 161.0
21	На воћњак и башту	3, 976
22	На причуве	46, 601.53
23	На враћање предујма	-
	Укупно	231, 593.98

Манастир Крушедол

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	142.69
2	Од камата	570.25
3	Од аренде	156, 712.66
4	Од усева и сенокоса	-

5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	725
8	Од винограда и подрума	42, 115.75
9	Од воћњака и баште	970
10	Од риболова и рита	1, 200
11	Од шуме	2, 100
12	Од сточарства	10, 607
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	5, 193.98
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	220, 336.58
	Расход	195, 269.78
	Вишак	25, 066.80

бр	Расход	Круна
1	На цркву	344.80
2	На братство и ђаке	5, 399.80
3	На кућу	20, 937.45
4	На трапезу и кујну	22, 749.37
5	На чељад	10, 606.72
6	На државне и општинск даће	46, 837.34
7	На усев, жетву и сенокос	14, 112.31
8	На виноград и воћњак	24, 968.55
9	На шуму	2, 980
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	29, 418.57
12	На оправке манастирских зграда	381
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	697.80
15	На отплату дуга и камата	-

16	На библиотеку и канцеларију	764.24
17	На лечење	376.37
18	На милостиње	110
19	На потпору Монашком удружењу	6, 009.10
20	На непредвиђене трошкове	7 299
21	На воћњак и башту	1, 266
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	231, 593.98

Манастир Кувеждин (Ђипша)

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	73, 70
2	Од камата	4, 815.26
3	Од аренде	41, 943.67
4	Од усева и сенокоса	7, 240
5	Од крчме и најамнине	72
6	Од кречног камена и других рудника	1, 040
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	1, 860
9	Од воћњака и баште	640
10	Од риболова и рита	890
11	Од шуме	75, 581.80
12	Од сточарства	342
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	596
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	135, 094.43
	Расход	123, 820.62
	Вишак	11, 273.81

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 750
2	На братство и ђаке	14, 628.90
3	На кућу	17, 719.80
4	На трапезу и кујну	10, 604.34
5	На чељад	6, 504.59
6	На државне и општинск даће	12, 605, 35
7	На усев, жетву и сенокос	6,850.06
8	На виноград и воћњак	10, 277.60
9	На шуму	3, 288
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	12, 433.90
12	На оправке манастирских зграда	3, 228
13	На инвестиције	4, 280
14	На путовање ман. пословима	2, 105
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	1, 119.93
17	На лечење	431
18	На милостиње	1, 457.80
19	На потпору Монашком удружењу	1, 800
20	На непредвиђене трошкове	10, 345.33
21	На воћњак и башту	2, 345
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	231, 593.98

Манастир Мала Ремета

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	-
2	Од камата	330.08
3	Од аренде	1, 230.90
4	Од усева и сенокоса	70, 719.90

5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	111
9	Од воћњака и баште	7, 104.0
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	-
12	Од сточарства	25, 385.50
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	-
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	98, 488.58
	Расход	95, 363.31
	Вишак	3, 125.27

бр	Расход	Круна
1	На цркву	924
2	На братство и ђаке	12, 061.28
3	На кућу	3, 453. 40
4	На трапезу и кујну	7, 918.10
5	На чељад	4, 887.66
6	На државне и општинск даће	5, 896.67
7	На усев, жетву и сенокос	19, 408.63
8	На виноград и воћњак	3, 423.40
9	На шуму	1, 034.80
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	8, 233.42
12	На оправке манастирских зграда	4, 930.20
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	622.92
15	На отплату дуга и камата	11, 000.00

16	На библиотеку и канцеларију	315.40
17	На лечење	8, 838.68
18	На милостиње	207.50
19	На потпору Монашком удружењу	500
20	На непредвиђене трошкове	8, 088.95
21	На воћњак и башту	1, 572.50
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	95, 363.31

Манастир Привина Глава

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	327.92
2	Од камата	1, 056.53
3	Од аренде	29, 117.25
4	Од усева и сенокоса	6,883.50
5	Од крчме и најамнине	800
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	1600
8	Од винограда и подрума	19, 239
9	Од воћњака и баште	1, 060
10	Од риболова и рита	2, 500
11	Од шуме	115, 830
12	Од сточарства	-
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1, 178.85
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	179, 592.70
	Расход	179, 592.70
	Вишак	----------

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 223
2	На братство и ђаке	8, 362.29
3	На кућу	10, 372.93
4	На трапезу и кујну	27, 377.70
5	На чељад	9, 776
6	На државне и општинск даће	20, 454.55
7	На усев, жетву и сенокос	8, 101.50
8	На виноград и воћњак	23, 041.50
9	На шуму	6, 551.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	3, 950.70
12	На оправке манастирских зграда	1, 448
13	На инвестиције	24, 485
14	На путовање ман. пословима	2, 173.80
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	826.61
17	На лечење	1, 569
18	На милостиње	96
19	На потпору Монашком удружењу	2, 600
20	На непредвиђене трошкове	21, 188.50
21	На воћњак и башту	5, 623
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	179, 592.70

Манастир Раковац

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	189.72
2	Од камата	1, 635.55
3	Од аренде	780
4	Од усева и сенокоса	15, 295.15

5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	200
7	Од воденице и пиле	3, 125.50
8	Од винограда и подрума	507.36
9	Од воћњака и баште	11, 630
10	Од риболова и рита	200, 917
11	Од шуме	7, 825
12	Од сточарства	-
13	Од цигљане	3, 640
14	Разни приходи	-
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	245, 775.28
	Расход	193, 489.74
	Вишак	52, 225.54

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 275.50
2	На братство и ђаке	5, 036.
3	На кућу	16, 814.65
4	На трапезу и кујну	17, 918.60
5	На чељад	8, 749.90
6	На државне и општинск даће	9, 529.90
7	На усев, жетву и сенокос	11, 928.51
8	На виноград и воћњак	20, 261
9	На шуму	5, 751
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	20, 995.50
12	На оправке манастирских зграда	20, 824.50
13	На инвестиције	4, 670
14	На путовање ман. пословима	493.20
15	На отплату дуга и камата	5, 262.36

16	На библиотеку и канцеларију	987.60
17	На лечење	152.10
18	На милостиње	302.90
19	На потпору Монашком удружењу	700
20	На непредвиђене трошкове	8, 173.20
21	На воћњак и башту	3, 662.90
22	На причуве	30, 000
23	На враћање предујма	-
	Укупно	179, 592.70

Манастир Фенек

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	229.62
2	Од камата	1, 787.12
3	Од аренде	131, 678.43
4	Од усева и сенокоса	-
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	3, 078
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	-
12	Од сточарства	7, 000
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	203, 850.91
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	347, 624.08
	Расход	345, 478.92
	Вишак	2, 145.16

бр	Расход	Круна
1	На цркву	51.20
2	На братство и ђаке	3, 806
3	На кућу	23, 948.80
4	На трапезу и кујну	28, 014.82
5	На чељад	3, 291
6	На државне и општинск даће	45, 922.12
7	На усев, жетву и сенокос	720
8	На виноград и воћњак	-
9	На шуму	-
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	4, 083
12	На оправке манастирских зграда	213, 648.89
13	На инвестиције	17, 753.20
14	На путовање ман. пословима	2, 069.02
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	1, 077.70
17	На лечење	743.10
18	На милостиње	542.0
19	На потпору Монашком удружењу	700
20	На непредвиђене трошкове	-
21	На воћњак и башту	515.87
22	На причуве	230
23	На враћање предујма	-
	Укупно	345, 478.92

Манастир Хопово

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	100.49
2	Од камата	667
3	Од аренде	11, 828.63
4	Од усева и сенокоса	-

5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	160, 431.37
12	Од сточарства	-
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1, 419.89
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	174, 447.38
	Расход	156, 231.20
	Вишак	18, 216.10

бр	Расход	Круна
1	На цркву	644
2	На братство и ђаке	14, 547.82
3	На кућу	18, 915.15
4	На трапезу и кујну	49, 339.20
5	На чељад	4, 060
6	На државне и општинск даће	8, 871.10
7	На усев, жетву и сенокос	1, 860
8	На виноград и воћњак	1, 942
9	На шуму	18 329
10	На кречне и друге руднике	5, 424
11	На кошару и стоку	6, 005
12	На оправке манастирских зграда	1, 500
13	На инвестиције	1, 108.20
14	На путовање ман. пословима	-
15	На отплату дуга и камата	1, 201.78

16	На библиотеку и канцеларију	1, 0204.86
17	На лечење	1, 644.10
18	На милостиње	500
19	На потпору Монашком удружењу	8, 303.07
20	На непредвиђене трошкове	832
21	На воћњак и башту	-
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	156, 231.28

Манастир Шишатовац

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	216.50
2	Од камата	2276.68
3	Од аренде	14, 527.37
4	Од усева и сенокоса	205, 952.20
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	1, 137.50
8	Од винограда и подрума	208
9	Од воћњака и баште	256
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	35, 546.30
12	Од сточарства	27, 554.40
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	685.85
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	288, 360.80
	Расход	258, 804.35
	Вишак	29, 556.40

бр	Расход	Круна
1	На цркву	5, 307.20
2	На братство и ђаке	12, 401.61
3	На кућу	27, 340.23
4	На трапезу и кујну	16, 895.10
5	На чељад	12, 718.49
6	На државне и општинск даће	11, 939.32
7	На усев, жетву и сенокос	49, 304.04
8	На виноград и воћњак	19, 116.50
9	На шуму	5, 226.50
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	20, 646.92
12	На оправке манастирских зграда	3, 980.60
13	На инвестиције	498.58
14	На путовање ман. пословима	-
15	На отплату дуга и камата	1, 436.88
16	На библиотеку и канцеларију	2, 293.33
17	На лечење	306
18	На милостиње	2,000
19	На потпору Монашком удружењу	2, 000
20	На непредвиђене трошкове	58, 638.65
21	На воћњак и башту	5, 464
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	258, 804.35

Манастир Лепавина

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	8, 762
2	Од камата	-
3	Од аренде	6, 567.3
4	Од усева и сенокоса	1, 130

5	Од крчме и најамнине	2, 737.10
6	Од кречног камена и других рудника	2, 600
7	Од воденице и пиле	400
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	12, 831
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	22, 368.47
12	Од сточарства	9, 778
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	-
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	90, 435.50
	Расход	90, 383.29
	Вишак	0, 5221

бр	Расход	Круна
1	На цркву	3, 441
2	На братство и ђаке	3, 929
3	На кућу	2, 317.50
4	На трапезу и кујну	12, 221.90
5	На чељад	5, 813
6	На државне и општинск даће	3, 735.29
7	На усев, жетву и сенокос	3, 326
8	На виноград и воћњак	3, 483.50
9	На шуму	4, 177
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	3, 326.60
12	На оправке манастирских зграда	6, 784.40
13	На инвестиције	610
14	На путовање ман. пословима	5, 106.0
15	На отплату дуга и камата	-

16	На библиотеку и канцеларију	309.50
17	На лечење	141
18	На милостиње	8
19	На потпору Монашком удружењу	251
20	На непредвиђене трошкове	34, 607.20
21	На воћњак и башту	1, 390.50
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	90, 383.20

Манастир Ораховица

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	11, 870.04
2	Од камата	60
3	Од аренде	3,974
4	Од усева и сенокоса	28, 666
5	Од крчме и најамнине	450
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	280
8	Од винограда и подрума	11, 147
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	300
12	Од сточарства	4, 505
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	3, 304.70
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	64, 556.67
	Расход	61, 058.46
	Вишак	3, 498.28

бр	Расход	Круна
1	На цркву	-
2	На братство и ђаке	10, 508.52
3	На кућу	2, 495.13
4	На трапезу и кујну	2, 810.60
5	На чељад	5, 596.40
6	На државне и општинск даће	7, 447.65
7	На усев, жетву и сенокос	11, 408.72
8	На виноград и воћњак	3, 727.03
9	На шуму	367
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	9, 095.56
12	На оправке манастирских зграда	1, 574.50
13	На инвестиције	242
14	На путовање ман. пословима	566.60
15	На отплату дуга и камата	3, 290.8
16	На библиотеку и канцеларију	340.77
17	На лечење	831.90
18	На милостиње	-
19	На потпору Монашком удружењу	150
20	На непредвиђене трошкове	3, 440
21	На воћњак и башту	127
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	61, 058.46

Манастир Пакра

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	4, 192.91
2	Од камата	323.30
3	Од аренде	-
4	Од усева и сенокоса	950

5	Од крчме и најамнине	200
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	29, 798.40
12	Од сточарства	3, 300
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	320
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	39, 084.61
	Расход	38, 096.21
	Вишак	0, 988

бр	Расход	Круна
1	На цркву	178, 40
2	На братство и ђаке	4, 105.42
3	На кућу	2, 395.30
4	На трапезу и кујну	2, 893.28
5	На чељад	4, 511
6	На државне и општинск даће	4, 414.95
7	На усев, жетву и сенокос	1, 066.85
8	На виноград и воћњак	3, 101
9	На шуму	-
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	1, 051.20
12	На оправке манастирских зграда	1, 368
13	На инвестиције	1, 200
14	На путовање ман. пословима	233
15	На отплату дуга и камата	-

16	На библиотеку и канцеларију	189.65
17	На лечење	117
18	На милостиње	-
19	На потпору Монашком удружењу	5, 009.20
20	На непредвиђене трошкове	3,218.88
21	На воћњак и башту	192
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	38, 096.21

Манастир Гомирје

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	1, 464.89
2	Од камата	1, 895.55
3	Од аренде	11, 227.10
4	Од усева и сенокоса	-
5	Од крчме и најамнине	600
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	300
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	27, 890.62
12	Од сточарства	5, 850
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	22.33
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	49, 250.49
	Расход	49, 221.51
	Вишак	0, 28

бр	Расход	Круна
1	На цркву	-
2	На братство и ђаке	3, 125.56
3	На кућу	1, 325.55
4	На трапезу и кујну	18, 247.44
5	На чељад	4, 492
6	На државне и општинск даће	2, 996.87
7	На усев, жетву и сенокос	1, 734
8	На виноград и воћњак	-
9	На шуму	2, 410
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	9, 387
12	На оправке манастирских зграда	100
13	На инвестиције	1, 342
14	На путовање ман. пословима	557
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	256.05
17	На лечење	64.44
18	На милостиње	56
19	На потпору Монашком удружењу	100
20	На непредвиђене трошкове	2, 850
21	На воћњак и башту	176.66
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	49, 221.51

Манастир Бођан

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	4, 334.60
2	Од камата	200

3	Од аренде	-
4	Од усева и сенокоса	16, 258
5	Од крчме и најамнине	925
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	18, 086
9	Од воћњака и баште	315.40
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	2, 317.28
12	Од сточарства	23, 056
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1, 046
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	66, 538.28
	Расход	66, 538.28
	Вишак	----------

бр	Расход	Круна
1	На цркву	160
2	На братство и ђаке	5, 281.84
3	На кућу	1, 372.60
4	На трапезу и кујну	5, 319.89
5	На чељад	4, 937.23
6	На државне и општинск даће	4, 464.93
7	На усев, жетву и сенокос	4, 588.60
8	На виноград и воћњак	3, 965.60
9	На шуму	300
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	8, 911.35
12	На оправке манастирских зграда	231
13	На инвестиције	10, 000

14	На путовање ман. пословима	498
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	288
17	На лечење	390.24
18	На милостиње	20
19	На потпору Монашком удружењу	500
20	На непредвиђене трошкове	9, 636.25
21	На воћњак и башту	477
22	На причуве	5, 195.85
23	На враћање предујма	-
	Укупно	66, 538.28

Манастир Ковиљ

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	-
2	Од камата	-
3	Од аренде	80, 870
4	Од усева и сенокоса	-
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	33, 377
11	Од шуме	29, 537
12	Од сточарства	15, 030
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1, 000
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	159, 814
	Расход	141, 459.47

	Вишак	18, 354.53

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1057
2	На братство и ђаке	10, 978. 40
3	На кућу	6, 851.91
4	На трапезу и кујну	41, 168.40
5	На чељад	17, 030
6	На државне и општинск даће	13, 872.14
7	На усев, жетву и сенокос	184
8	На виноград и воћњак	10, 685.20
9	На шуму	6, 586
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	7, 968
12	На оправке манастирских зграда	975
13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	649
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	513
17	На лечење	641.40
18	На милостиње	1, 760
19	На потпору Монашком удружењу	2904, 80
20	На непредвиђене трошкове	17, 635.22
21	На воћњак и башту	-
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	141, 459.47

Манастир Војловица

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	729.40

2	Од камата	694
3	Од аренде	12, 210
4	Од усева и сенокоса	-
5	Од крчме и најамнине	-
6	Од кречног камена и других рудника	-
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	-
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	30, 000
11	Од шуме	2, 447
12	Од сточарства	7, 000
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	1, 800
15	Предујам	62, 419.54
	Укупно	
	Приход	117, 299.94
	Расход	117, 299.94
	Вишак	--------

бр	Расход	Круна
1	На цркву	1, 065.50
2	На братство и ђаке	7, 518.64
3	На кућу	4, 985.40
4	На трапезу и кујну	42, 543.03
5	На чељад	8, 129.21
6	На државне и општинск даће	25.159.10
7	На усев, жетву и сенокос	-
8	На виноград и воћњак	-
9	На шуму	5, 796
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	3, 280.42
12	На оправке манастирских зграда	2, 811.90

13	На инвестиције	-
14	На путовање ман. пословима	945.50
15	На отплату дуга и камата	4692.56
16	На библиотеку и канцеларију	942.95
17	На лечење	1, 070.3
18	На милостиње	211.50
19	На потпору Монашком удружењу	1, 462
20	На непредвиђене трошкове	6, 653.93
21	На воћњак и башту	32
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	117, 299.94

Манастир Месић

бр	Приход	Круна
1	Од цркве, парохије и милостиње	-
2	Од камата	2, 260
3	Од аренде	11, 948.54
4	Од усева и сенокоса	-
5	Од крчме и најамнине	100
6	Од кречног камена и других рудника	300
7	Од воденице и пиле	-
8	Од винограда и подрума	39, 878.50
9	Од воћњака и баште	-
10	Од риболова и рита	-
11	Од шуме	132, 590.25
12	Од сточарства	10, 500
13	Од цигљане	-
14	Разни приходи	22, 454
15	Предујам	-
	Укупно	
	Приход	220, 031.29

	Расход	160, 072.08
	Вишак	59, 959.21

бр	Расход	Круна
1	На цркву	-
2	На братство и ђаке	4, 000
3	На кућу	5, 986.70
4	На трапезу и кујну	25, 884
5	На чељад	6, 637.84
6	На државне и општинск даће	10, 673.43
7	На усев, жетву и сенокос	300
8	На виноград и воћњак	1884.10
9	На шуму	57, 356.30
10	На кречне и друге руднике	-
11	На кошару и стоку	18, 333
12	На оправке манастирских зграда	851.80
13	На инвестиције	9, 150
14	На путовање ман. пословима	1, 843.50
15	На отплату дуга и камата	-
16	На библиотеку и канцеларију	1, 083.05
17	На лечење	1, 015.36
18	На милостиње	221
19	На потпору Монашком удружењу	800
20	На непредвиђене трошкове	14, 052
21	На воћњак и башту	-
22	На причуве	-
23	На враћање предујма	-
	Укупно	160, 072.08

Укупан приход: 4, 842 938.01
Укупан расход: 3, 800 486.57
Вишак: 1, 042 451. 44
Сремски Карловци, 20. септембар 1923.
Јеромонах Исаија Стратимировић, ревизор манастирских рачуна.

Assistant Professor Goran Vasin, PhD
Faculty of Philosophy Novi Sad
Department of History
goranvasin@yahoo.com

THE LAST INVENTORY IN THE MONASTERIES OF THE METROPOLITANATE OF SREMSKI KARLOVCI IN 1919

SUMMARY

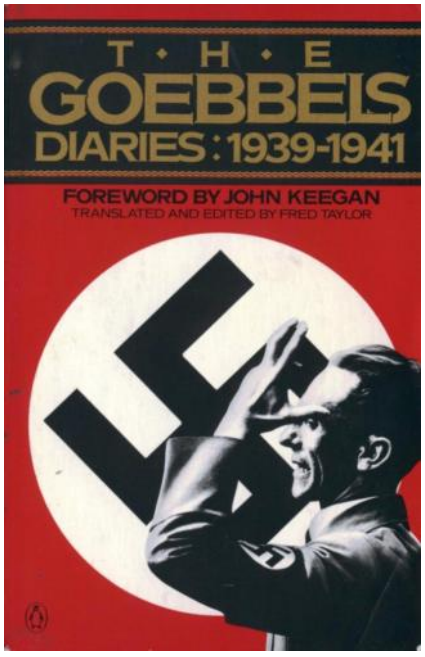
The end of First World War brought about a huge change in the canonic organization of the Serbian Church. As of December 1918, the process of unification of the Serbian Patriarchy had begun. In this regard, the Metropolitanate of Karlovci had got its canonic place as the largest church area outside Serbia and it incorporated its eparchies, monasteries and churches into the Patriarchy. According to the usual practice, the estimation of the property, incomes and expenses of all the monasteries within the Metropolitanate was done and it was delivered to the Monastery administration. The inventory of 1919 was specific as the last one before the Metropolitanate's canonic unification with the Church in Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Old Serbia, which happened in Sremski Karlovci. The accountancy demonstrated that the monasteries worked usually well and the surplus was significant. The inventory comprises all the monasteries of the Metropolitanate of Sremski Karlovci with a large number of data about monasteries and their property.

Др Филип Крчмар
Историјски архив Зрењанин
fkistarzr@gmail.com

ЈУГОСЛАВИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ У СВЕТЛУ ДНЕВНИКА ЈОЗЕФА ГЕБЕЛСА (1939–1941)

Сажетак: Прилог садржи српски превод одломака из дневника Јозефа Гебелса (1897–1945), министра за народно просвећивање и пропаганду нацистичке Немачке који се односе на Југославију и Југословене у периоду од 1939. до 1941. године. Њима су обухваћени приступање Краљевине Југославије Тројном пакту, државни удар и мартовске демонстрације, те Априлски рат и војнички слом југословенске државе. Превод је рађен према енглеском издању Гебелсових дневника из 1984, које је приредио Фред Тејлор (Fred Taylor, *The Goebbels Diaries: 1939–1941*, Penguin Books, New York 1984).

Кључне речи: Јозеф Гебелс, дневници, Краљевина Југославија, мартовске демонстрације, Априлски рат.

У непрегледној мемоарској литератури о Другом светском рату, посебно место заузимају сећања његових најистакнутијих личности – политичара, дипломата, војсковођа и др., који су имали директног утицаја на ток рата и ратне операције. Њихова виђења ратног периода по правилу су изазивала велику пажњу и интересовање светске јавности и дала значајан допринос историчарима и историјској науци. Мемоари британског премијера Винстона Черчила чак су награђени 1953. Нобеловом наградом за књижевност; дневници грофа Галеаца Ћана, италијанског шефа дипломатије, изазвали су велико занимање, једнако као и сећања Алберта Шпера, немачког министра за наоружање и Хитлеровог архитекте. Откриће наводних Хитлерових дневника, објављено 1983. у немачком магазину *Stern*[292], изазвало је светску сензацију, али је накнадно утврђено да су у питању фалсификати, а сличан

292 Hitlers Tagebücher entdeckt!, Stern, 28. April 1983.

је случај забележен у два наврата и са дневницима фашистичког диктатора Бенита Мусолинија (1957, 2007).

Међу најмрачнијим протагонистима (и творцима) Другог светског рата који су водили дневнике, име Јозефа Гебелса (нем. Joseph Goebbels) несумњиво је једно од најзвучнијих. Као министар Трећег рајха за народно просвећивање и пропаганду, Гебелс је био један од Хитлерових најближих сарадника, необично добро позиционирани посматрач, покретач и учесник свакодневних радњи нацистичког режима. Изузетно образован, интелигентан и фанатично посвећен свом послу, Гебелс је, и поред бројних обавеза које је имао као истакнути функционер Рајха, сваког дана налазио времена за писање дневника. Крајњи резултат ове праксе, коју је започео још 1924. и наставио до смрти, хиљаде су страница рукописа који је остао сачуван и који је данас изузетно занимљиво штиво и историјски извор.[293]

Рођен је 1897. године у Рајнту (нем. Reyndt, данас део Менхенгладбаха у немачкој покрајини Северна Рајна – Вестфалија). Студирао је германистику. По завршетку студија, радио је неко време као неостварени књижевник и новинар у Елберфелду. Учланио се 1924. године у Националсоцијалистичку немачку радничку партију и у почетку је припадао њеној „социјалистичкој" струји окупљеној око Грегора Штрасера. Међутим, убрзо се приклонио Хитлеру, који га је 1926. поставио за гаулајтера[294] Берлин-Бранденбурга, са налогом „да очисти Берлин од црвених". Успешно обавивши поверени му задатак и начинивши од Берлина снажно упориште нациста, Гебелс је од 1927. до 1935, овде издавао борбено партијско гласило *Der Angriff* (Напад). Од 1928. члан је Рајхстага, а од 1929. партијски руководилац за пропаганду. Користећи демагошке методе и реторику, Гебелс је на том положају до перфекције развио своје агитаторске способности, те је 1933, након доласка нациста на власт, постављен на чело новоформираног Министарства за народно просвећивање и пропаганду (нем. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda – RMVP), као и за руководиоца посебне владине агенције („коморе") за културу Трећег рајха (нем. Reichskulturkammer). На овим положајима, стекао је контролу над свим средствима јавног информисања (радио, телевизија, штампа, кинематографија итд.), овладао целокупним духовним и

293 Према оцени часописа National Review изреченој о енглеском издању из 1984. године, Гебелсови дневници представљају „фасцинантан увид у мрачно срце Трећег рајха очима Ђаволовог шегрта" („… a fascinating glimpse into the Third Reich's heart of darkness through the eyes of the sorcerer's apprentice"). Већ у послератној Југославији јавила су се прва издања Гебелсових дневника, додуше, на словеначком: Milan Filipčič (prev.), Goebbelsov tajni dnevnik, knj. 1–2, Maribor, Časopisno založniško podjetje Večer, 1958; Milan Filipčič (prev.), Jozef Gebels. Dnevnik, Maribor, Obzorja, 1981. Српско издање није до данас приређено, иако су садржај ових дневника и Гебелсова биографија делимично приближени домаћој јавности на основу појединих новинских натписа новијег датума (нпр. „Gebels u svom dnevniku: Pavelić naspram Tita bedna figura", http://www.vestinet.rs/info/gebels-u-svom-dnevniku-pavelic-naspram-tita-bedna-figura, приступљено: 3. септембра 2017) или друге, такође новије, литературе (вид.: Zoran S. Cvetkovic, Gebels. Gospodar istinite laži, Beograd 2014; Leonard Dub, Gebelsovi principi propagande, u: Vejn Henli – Leonard Dub, Napoleon i Gebels – majstori propagande, preveli Bojan Mudžeka, Vesna Jovanović, Miloš Kramaršič, Beograd 2012. Немачки историчар Петер Лонгерих написао је 2010. године Гебелсову биографију служећи се обилато садржајем његових дневника (Peter Longerich, Goebbels: Biographie, München 2010).

294 Гаулајтер (нем. Gauleiter) – вођа регионалног (обласног) огранка Нацистичке партије, касније врховни функционер области хитлеровског Трећег рајха.

културним животом у Немачкој и створио моћан и ефикасан пропагандни апарат који је вешто искоришћен за ширење нацистичке идеологије.[295] Ова пропаганда достигла је свој врхунац у јесен 1938, када је заоштрена антисемитска реторика довела до тзв. Кристалне ноћи (9/10. новембар 1938) – погрома јеврејског становништва у градовима Немачке, који се сматра уводом у Холокауст. Гебелсова пропаганда одиграла је кључну улогу у успостављању култа личности Адолфа Хитлера као неприкосновеног вође, тј. „фирера" (нем. Führer) немачког народа.[296] Гебелс је током 1938. накратко пао у немилост, због афере са чешком глумицом Лидом Баровом, али је по избијању Другог светског рата повратио пређашњи утицај и моћ. Од маја 1940. био је уредник листа *Das Reich*, у чијим је уводницима придобио за рат немачко јавно мњење и интелигенцију. Захваљујући његовој пропаганди, нацистички режим се одржао у животу и након покушаја државног удара у лето 1944. Од 22. јула исте године, Гебелс је именован за опуномоћеника Рајха за вођење тоталног рата (нем. Reichsbevollmächtiger für den totalen Kriegseinsatz), а касније и за првог човека Берлина. У том својству је још у марту и априлу 1945, у време када се Немачка налазила пред потпуним војничким сломом, настојао да путем пропаганде одржи илузију о њеној коначној победи у рату. Хитлер га је тестаментом одредио за свог наследника на месту канцелара, али је на том положају Гебелс провео свега један дан: након Фирерове смрти, одузео је живот својој деци и супрузи Магди, а онда извршио самоубиство 1. маја 1945.[297] До самог краја остао је непоколебљив и фанатичан нациста, окорели антисемита и одани Хитлеров следбеник.

Преведени одломци Гебелсовог дневника који су садржани у овом прилогу покривају период од 1939. до 1941, а у превођењу је коришћено енглеско издање које је 1984. приредио Фред Тејлор, уз предговор Џона Кигена (Fred Taylor, *The Goebbels Diaries: 1939–1941*. New York 1984). У времену које је обухваћено поменутим издањем, Гебелсова машинерија радила је пуном паром ширећи вести о немачким победама на бојном пољу: у Пољској (1939), Норвешкој, Данској, Холандији, Белгији, Француској (1940), те Југославији и Грчкој (1941), као и у низу успеха у почетним борбама против Енглеза (битка за Британију 1940) и Совјетског Савеза (1941). Гебелс је савесно посвећивао пажњу и најмањим детаљима: примера ради, 6. априла 1941, на дан када је почела немачка офанзива на Балкану против Југославије и Грчке, пронашао је времена да сумира вести са свих фронтова, прокоментарише британске, руске и америчке реакције на немачко вођење рата, изда упутства штампи о саопштавању

295 „Нико као Гебелс није у толикој мери допринео учвршћивању нацистичке диктатуре у немачком народу" („So sehr wie er hat niemand zur Festigung der nationalsozialistischen Diktatur im deutschen Volk beigetragen"), Joseph Goebbels, in: Dr. Helmut M. Müller, Deutsche Geschichte, Leipzig–Mannheim 2004, 271.

296 До данас се за бескрупулозну манипулацију народним масама путем средстава јавног информисања усталио израз „Гебелсовска пропаганда", док се самом Гебелсу приписује чувена изрека да хиљаду пута поновљена лаж постаје истина.

297 За Гебелсову биографију вид.: Goebbels, Josef, in: Wolfgang Dietz, Dr. Michael Schaaf, Prof. Dr. Holger Sonnabend, Dr. Norbert Wolf, Der Brockhaus Geschichte. Personen, Daten, Hintergründe, Manheim–Leipzig 20062, 301–302. Такође: Joseph Goebbels, in: Dr. Helmut M. Müller, Deutsche Geschichte, Leipzig–Mannheim 2004, 271.

вести са балканског ратишта, ишчита извештаје о моралу нације, испроба радио-шпице за вести са балканског фронта, изда налоге везане за пропагандни материјал, прими добитнике ратних одликовања, подели пацке америчким дописницима у Берлину, забрани одржавање игранки у немачкој престоници („јер је то недолично у време трајања офанзиве“) итд. Оваква посвећеност детаљима добро му се исплатила када је морао да реагује на лоше вести, којих је такође било у периоду 1939–1941, попут енглеског потапања „Бизмарка“ (поноса немачке ратне морнарице) или одласка Рудолфа Хеса, Хитлеровог заменика, у Велику Британију, у циљу преговора о склапању мира.

У Гебелсовим дневницима, читалац ће наићи на нека од најзначајнијих имена европске, па и светске историје XX века: Хитлер, Стаљин, Рузвелт, Черчил, Мусолини, Ћано и др. Занимљиво је видети шта је Гебелс писао о државницима и политичарима Краљевине Југославије; на страницама његових дневника налазе се и кнез Павле Карађорђевић, Милан Стојадиновић, Драгиша Цветковић, Влатко Мачек, Душан Симовић. О Србима Гебелс има углавном негативну представу (за њега су они „вечити изазивачи невоља“[298]), иако једном приликом изражава изузетно дивљење и признаје им храброст и јунаштво. Оваква слика се мења упоредо са немачким успесима у Априлском рату, а на крају је закључио причу о Југославији злурадом констатацијом о њеном војничком слому, окарактерисавши га као „трагикомедију исписану крвљу“ и ценом коју народ плаћа за грешке својих државника. С друге стране, Хрватима придаје велики значај као немачком савезнику и петој колони, „немачкој резерви“ која се „држи на клупи“ и која ће „по потреби бити уведена у игру“. Гебелс са одушевљењем бележи како су немачки војници у Загребу дочекани као освајачи-хероји, а на крају је чак изразио жаљење због наметања италијанског принца војводе од Сполета за хрватског краља.[299]

Први помен Југословена у Гебелсовом дневнику из овог периода датиран је на 5. фебруар 1939. и говори о паду владе Милана Стојадиновића. Након тога, Југославија и Југословени се удаљавају из Гебелсовог видног поља, све до фебруара 1941, када почињу да заузимају све више простора због тада актуелног приступања Тројном пакту. Гебелс бележи околности његовог потписивања, реакције које су уследиле у Београду (и Лондону), ток мартовских демонстрација и државни удар 27. марта. Затим пише о припремама за напад на Југославију и прати ток краткотрајног Априлског рата, после чега његово интересовање за Балкан престаје и централно место у његовом дневнику заузима дуго ишчекивани обрачун Немачке са Совјетским Савезом.

298 У енглеском издању за Србе је употребљен израз „troublemakers“.

299 О Италијанима као савезницима, њиховој спољној политици и војним капацитетима Гебелс је и иначе имао веома лоше мишљење, што се види из осталих записа у дневнику.

Фред Тејлор (прев.), Гебелсови дневници 1939–1941, Њујорк 1984.[300] Превео: Филип Крчмар

5. фебруар 1939. (недеља)

(...) Стојадиновићева влада дала оставку. Очигледно је отишао предалеко са изборним мућкама. А и опозиција је била прејака. Типично балкански. Са наше тачке гледишта, верујем да ово није добро. Могли бисмо се нагодити са Стојадиновићем (...)

29. новембар 1939. (среда)

(...) Шафнер[301] жели да се укине забрана за *Neue Baseler Zeitung*. Категорички одбијам. Нећу дозволити да непријатељски отров исцрпи снагу немачког народа. У сваком случају, држање Швајцараца није важно. Ако могу да профитирају послужујући са нама, онда ће то и учинити. Чак и да су односи добри, одбили би да послују без [икакве] добити. Како год, неће нас напасти.

Држање у Југославији и Турској је такође [усмерено] против нас (тј. антинемачко – прим. Ф. К.). У Југославији је народ веома непријатељски настројен, у Турској влада. Ово се, међутим, и могло очекивати (...)

11. јануар 1940. (четвртак)

(...) Извештај о Југославији. Двор је снажно проенглески оријентисан. Уживамо велике симпатије у народу. Ту морамо кренути да радимо одлучније (...)

16. јануар 1940. (уторак)

Срби и Хрвати се наводно муче око помирења у Загребу. Ко зна колико ће то трајати? Регент кнез Павле игра опасну игру...

20. децембар 1940. (петак)

(...) Бугари имају неодложне планове са Македонијом. А мржња према Југославији их везује за нас. Такође, плаше се Турака и немају довољно самопоуздања да отворено стану на нашу страну. Надаље, нису баш најбоље наоружани, а испоруке [оружја] које смо им обећали бивају одложене (...)

300 Fred Taylor, The Goebbels Diaries: 1939–1941, Penguin Books, New York 1984.

301 Јакоб Шафнер (нем. Jakob Schaffner, 1875–1944), швајцарски књижевник, присталица нацизма. За време Другог светског рата живео у Немачкој, где је радио за Гебелса.

14. фебруар 1941. (петак)

(...) Југословени су на путу за Оберсалцберг[302]. Ствари се полако покрећу (...)

15. фебруар 1941. (субота)

(...) Напади на Малту и Киренаику. Осим гласина, са Балкана нема вести. Југославија тренутно у центру пажње. Ситуација у Африци још је озбиљна (...)

(...) Разговори са Југословенима на Оберсалцбергу преовлађују у светској штампи. Али наравно, нико нема представу шта се заиста дешава (...)

21. март 1941. (петак)

(...) Југославија још [увек] није направила одлучујући корак. Напротив, њен став је незнатно очврснуо. Још више је то случај са Турском. Сарачоглу[303] се састао са Идном[304] на Кипру. Вести нису пријатне. Идн је добро познат по томе што прави проблеме. Грчка се сада хвали како ће пружити отпор. Колико ово може да потраје? (...)

(...) Београдски режим протерао је Стојадиновића у Грчку јер је наставио са пронемачким држањем. Права балканска афера! (...)

22. март 1941. (субота)

(...) У Београду још трају дебате[305]. Неколико министара је поднело оставке. Регент кнез Павле их је прихватио и одложио свако даље деловање у правцу приближавања Силама осовине док се не оконча криза. Видећемо шта ће бити (...)

23. март 1941. (недеља)

(...) Ствари у Београду изгледа да долазе на своје место. А и било је већ крајње време да се ситуација рашчисти. У међувремену, Стојадиновић је стигао у своје изгнанство у Атину.

Требало је да [још увек] буде председник владе у Београду. С њим бисмо већ одавно постигли договор. (...)

---

302 Оберсалцберг (нем. Obersalzberg) – планинско насеље у баварским Алпима, изнад градића Берхтесгадена, познато по резиденцији Адолфа Хитлера (Бергхоф).

303 Мехмет Шукри Сарачоглу (тур. Mehmet Şükrü Saracoğlu, 1886–1953), председник владе Турске у периоду 1942–1946.

304 Ентони Идн (енгл. Anthony Eden, 1897–1977), британски министар спољних послова у три мандата (1935–1938, 1940–1945, 1951–1955), касније и премијер (1955–1957).

305 Мисли се на дебате око приступања Тројном пакту.

24. март 1941. (понедељак)

(...) Наши успеси у Атлантском океану остављају снажан утисак на САД. Рузвелт одобрио 7 милијарди [долара] кредита за Енглеску. Лондон не бира средства да сплеткари и шири лажне гласине по Београду. Неће им то ништа помоћи. (...)

25. март 1941. (уторак)

(...) Југославија је сада спремна. Ништа јој више не стоји на путу да потпише (приступање Тројном пакту – прим. Ф. К.). Лондон се упиње из петних жила да то спречи. Узалуд. (...)

(...) Југословени коначно разрешили кризу владиног кабинета и лежу на руду. На путу су за Беч да потпишу. Ствар на Балкану је сазрела. Коначно. Било је крајње време. (...)

26. март 1941. (среда)

Јуче[306]. (...) Фирер у Бечу. Југословени такође. Потписивање [Пакта] у 12,00. И тако смо успели. Тежак посао. А шта све Лондон није предвиђао у погледу Југославије! Све сам то сабрао за употребу наше пропаганде. Делује веома ефикасно. Енглези нису имали среће са својим прогнозама у овом рату (...)

(...) Лондонска штампа је помахнитала због Београда. Чиста фрустрација! (...)

(...) Још увек су снажне проенглеске струје у Југославији. Али сада, након потписивања Пакта, то се и очекује. (...)

(...) Снажне реакције у Београду на потписивање Пакта. Лондон је изненађен. Сплеткарење се завршило. Врло песимистични извештаји из Лондона. Изгледа да се морал тамо значајно срозао. Измишљају неке лажи о успесима РАФ-а, али их не саопштавају баш најгласније (...)

27. март 1941. (четвртак)

Јуче: мање контрадемонстрације у Београду, али без [већег] значаја. Подстакли су их Енглези. Гарантујемо неповредивост граница Југославије и уверавамо да нећемо маршировати преко њене територије. Све што тражимо је право да користимо југословенске аеродроме.

Бес и смрknутост у Енглеској. САД су мало трезвеније, а Турска је врло резервисана. И њу ћемо имати. (...)

306 Гебелс је, по свему судећи, већину својих дневничких уноса писао рано ујутру, бележећи најважније догађаје претходног дана. Такође, на појединим местима би сумирао одједном најзначајнија дешавања од неколико претходних дана, а доста често се и понављао око неких ствари.

(...) Лондон још увек покушава да нам помрси конце изазивајући уличне нереде по Београду. Али тај план неће успети. И онда још имају толико дрскости да изјаве како је приступање Југославије Пакту било већ виђено и да стога ситуација и није толико озбиљна. Енглези су мајстори причања бесмислица. Али ускоро ћемо им запушити уста.

28. март 1941. (петак)

Јуче: Мацуокина посета у центру пажње.[307] Лондон је у депресији. У Београду је у току државни удар. Регент кнез Павле и Цветковић збачени. Оформљена нова војна влада под седамнаестогодишњим краљем. Велика збрка, још је немогуће оценити ситуацију. Черчил је у одушевљеном говору поздравио пуч. Али нико још не зна детаље. Треба сачекати и видети (...)

(...) Идем возом за Берлин. Фровајн[308] долази колима да нам се придружи и извештава: велике демонстрације против нас у Београду. Лондон и Вашингтон изразили своју солидарност. Черчил је одржао и други хвалисав говор. Стари лажов је, наравно, дочекао својих пет минута. Изгледа да је и Москва умешала своје прсте у немире у Београду. Објашњење Београда је да је читава ствар од чисто унутрашњополитичког значаја, али то су, наравно, глупости. Немамо контакт са нашим тамошњим посланством. Телефонске и телеграфске везе су прекинуте, тако да морамо пустити да ствар пренођи (...)

29. март 1941. (субота)

(...) Черчил је одржао говор, ликујући због Југославије. Фирер је ван себе од беса. У Београду покушавају да смире ситуацију. Хтели би да седе на две столице истовремено. Више нико не помиње Тројни пакт. Желе мир са свима! Чекајте мало! Већ радимо на [пропагандним] лецима за Хрвате. Ствар се мора покренути, на овај или онај начин. Москва већ даје знаке да жели да се повуче. А у Београду су се усрали од страха. Регент кнез Павле је ухапшен. Право балканско замешатељство! Ствари би требало да буду јасније кроз неколико дана (...)

(...) Фирер изгледа узнемирено. Много га брине ситуација у Југославији (...)

(...) Још увек велика збрка у Београду. Регент кнез Павле нестао – за Атину. Цветковић ухапшен. Велике демонстрације против нас. Ово је, са наше тачке гледишта, врло згодно и то врло добро користимо у нашој штампи. Влада у Београду даје све

307 Јосуке Мацуока (1880–1946), јапански министар спољних послова 1940–1941. Један од твораца Тројног пакта (1940) и јапанско-совјетског Пакта о ненападању (1941). По завршетку Другог светског рата, суђено му за ратне злочине, али је умро пре изрицања пресуде.

308 Еберхард Фровајн (нем. Eberhard Frowein, 1881–1964), немачки сценариста и филмски режисер, познат понајвише по сценарију за контроверзни филм Оптужујем (Ich klage an). Снимљен 1941. по налогу Гебелса, овај филм се сматра једним од најмрачнијих остварења нацистичке пропагандне кинематографије и био је део кампање којом се настојала популаризовати Акција Т4, односно програм присилне еутаназије физички и ментално хендикепираних лица у Трећем рајху.

од себе да држи ситуацију под контролом. Али кад једном призовеш ђавола... Можда будемо у прилици да нешто урадимо са Хрватима. Намеравамо да се од сада више бавимо тим питањем.

Посетиоци пополне: Алфијери[309], Шаљапинова ћерка[310], Југо[311], Урсел[312], Квант[313]. Причало се о свему и свачему. Алфијери је веома забринут због Југославије. Али опет, он је увек забринут. Мусолини га зивка сваки час. Италија жели рат. Али, не каже и да ће бити спремна да га води. Алфијери много прича, а мало ради. Марина Шаљапина ми прича неке занимљиве ствари о Италији. Одличан је посматрач.

Ствари су се стишале у Београду. Али не и за нас. Нашим људима је саветовано да сместа напусте земљу. Фирер не дозвољава да се са њиме играју у оваквим питањима. Хрвати већ почињу да стварају невоље. Ова загонетна закрпа од државе ће највероватније бити суочена са веома непријатним отрежњењем. У САД су званично признали да је Рузвелт пружио додатну помоћ оперетској револуцији у Београду. Као да ће то Србима много помоћи! Небо је високо, а Америка је далеко. Остало ће уследити у блиској будућности.

Дуго припремана операција против Грчке требало би да почне 7. априла. Али (за) сада је то тек мали почетак. Кренућемо напред ка Солуну, онда ће Лебова[314] група армија кренути десно и Југославија ће бити нападнута са свих страна. До тада, све има да се држи у најстрожој тајности. Проблем Југославије нам неће одузети пуно времена. Њена војска је храбра, али има мало модерног наоружања. Ова провокација биће освећена. А и они су вероватно тога свесни. Толико су благи и спремни на сарадњу да се већ види како паника проговара из њих. (...)

30. март 1941. (недеља)

(...) У Београду су се поново разбуктале антинемачке демонстрације. Руља се руга нашем амбасадору. Врло добро. Пуштамо овај материјал мало-помало. Држање Хрвата према новој влади изгледа да је сасвим пасивно; а и сама влада као да већ покушава да се извуче из целе ствари и непрестано нас уверава у своје добре намере. Али, превремен излив радости Лондона због тријумфа гура је даље у ћошак, што нама савршено одговара. Мобилизација наших трупа је скоро готова. Тамо нико нема

309 Дино Алфијери (итал. Edoardo Dino Alfieri, 1886–1966), италијански политичар и дипломата, министар културе у влади Бенита Мусолинија (1937–1939) и амбасадор фашистичке Италије у Немачкој (1940–1943).

310 Марина Шаљапина (рус. Марина Фёдоровна Шаляпина Фредди, 1912–2009), италијанска глумица руског порекла, кћи чувеног руског оперског певача Фјодора Шаљапина.

311 Јени Југо (нем. Jenny Jugo, 1904–2001), аустријска глумица и близак Гебелсов сарадник.

312 Урсел Квант (нем. Ursel Quandt), супруга индустријалца Херберта Кванта.

313 Харалд Квант (нем. Harald Quandt, 1921–1967), Гебелсов посинак, син његове жене Магде из првог брака.

314 Вилхелм фон Леб (нем. Wilhelm Ritter von Leeb, 1876–1956), немачки фелдмаршал у Другом светском рату. Предводио групу армија Север у инвазији нацистичке Немачке на Совјетски Савез и блиско сарађивао са СС-ајнзац групама које су убијале јеврејско становништво. После рата је осуђен на затворску казну због почињених злочина против човечности. Умро је 1956. од срчаног удара.

представу о томе шта Фирер намерава да уради. (А) када нападне, утолико ће разорнији бити ударци. Наша камуфлажа успела је у потпуности (...)

(...) У Лондону славе због догађаја у Београду; Београд, међутим, очајнички покушава да нас одобровољи. Прекасно. Машинерија се већ захуктала. Ова крхка нација мораће да плати животом за своју провокацију против Рајха. А њена влада ће схватити да када једном пустиш духа из боце, не можеш га тек тако вратити у њу.

Велике демонстрације у знак подршке Југославији у Марсељу. Добро је што сви ови елементи показују своје право лице пре него што се крене у акцију. Онда ћемо сви знати на чему смо. Патетично је гледати Лондон како се радује пре времена. Са нашег становишта, то може бити само добро. Бележимо сваки, па и најмањи испад [против нас]. Моћи ћемо одлично да их употребимо и будућности, да исмејемо Енглезе. Тако да нисмо љути. Радимо!

Београд је послао неке високе званичнике да се извине Фон Херену[315]. Хладан дочек! Повлачење наших грађана из Југославије оставило је на њих снажан утисак...

Ваздух је испуњен напетошћу и ишчекивањем. Ускоро ће уследити први ударац...

31. март 1941. (понедељак)

(...) У Београду је очигледно дошло до смиривања [страсти]. Нико не жели да преузме одговорност за оно што се догодило. Али ми их игноришемо, настављамо са евакуацијом немачке колоније и са постепеним објављивањем антинемачког материјала у нашој штампи, са кумулативним дејством. Ово љути шовинисте у Београду и буди у њима страх. Сада смо ми ти који контролишу ситуацију. (...)

(...) У Београду се чини све да се смири ситуација и да се не да повода за напад. Нико не жели да заподене кавгу са нама. Али ми желимо дела, не речи. Следствено томе, мале су шансе за спас ове вишенационалне државе. Хрвати се држе у резерви. Када се укаже потреба, извући ћемо их из ормара и обрисати прашину са њих. Када им издалека ставимо у изглед аутономију налик оној коју има Словачка, можемо пожњети добре успехе на том плану. Тврди се да су Италијани били агитатори приликом демонстрација [у Београду]. Ово нипошто није глупо нити немогуће замислити. Рим би веома волео да освојимо земљу, па да половину дамо Италији. Заиста прљав трик, дабоме, и потпуна издаја од стране Италијана. Њихов апетит за територијама није ни изблиза једнак њиховим борбеним способностима (...)

1. април 1941. (уторак)

Јуче: без борби у ваздуху. Неколико потапања. Размештаји трупа против Грчке и Југославије су мање-више готови. Непријатељ нешто сумња, али ништа не зна сигурно. Италијани изгубили три велике крстарице након поморске битке код Крита. Врло болан губитак. Енглези су ван себе од радости. Лоше стање путева и лоши саобраћајни

315 Виктор фон Херен (нем. Victor von Heeren, 1881–1949), немачки амбасадор у Краљевини Југославији (1933–1941).

услови изазваће проблеме у Југославији, а нарочито у Грчкој. Већ припремам материјал како би народ, када за то куцне час, схватио да ови походи неће бити дечја игра. Жеља Грка да се боре са нама је равна нули. Ствари у Југославији се ближе расплету. Наши држављани су отишли; то је оставило снажан утисак. Хрвати су још увек мирни. Већ припремамо летке и тајне радио-станице. Заголицаћемо им машту обећањем аутономије. Антинемачки скупови у Југославији се настављају. Све [то] објављујемо у немачкој штампи без коментара. И онда додамо капљицу отрова. Наш народ већ показује знаке да је близу тачке кључања. (...)

(...) Ствари иду својим током у Београду. Лондон покушава да умири Хрвате, али они не намеравају да се покоре. Неће проћи још много времена пре него што наше радио-станице у Хрватској и Словенији – неке од њих прерушене и тајне – почну са радом. То ће бити ефикасно. Осећам да сам поново у свом елементу. (...)

(...) Пројугословенски скупови у Марсељу се настављају и изгледа да су прилично масовни. Иза њих стоје Енглези и Јевреји. Господа Французи ће морати [мало] да припазе шта раде. (...)

2. април 1941. (среда)

(...) У Београду су неодлучни. Смирују страсти, али истовремено изазивају невољу. Званичници су уплашени, али је руља подивљала. Ми просто објављујемо ствари у штампи, али мало агресивније него до сада. (...) Збуњеност у Енглеској око тога шта радити са Београдом. Идн је у Београду. Жели рат. Може, имаће га. Наша пропагандна кампања полако почиње. Највише ћемо се концентрисати на Хрвате. Стефани[316] претерује. Прави заиста лошу пропаганду. Али наши људи [зато] производе права ремек-дела. (...)

(...) Алфијери долази у посету (...) У погледу Београда, он је за акцију. Када идемо у рат, Италијани су увек за. До те мере да се човеку понекад смучи.

(...) Београд пориче Идново присуство, додајући да он није позван и да не би био примљен све и да је дошао приватно. Тешке речи и драматичан доказ страха малог детета који осећају они што су до прошле недеље избацивали пароле. А сада грозничаво покушавају да изгладе односе, служећи се свим могућим триковима. Али то неће помоћи. Желимо да видимо дела. Нећемо да седимо скрштених руку и трпимо провокације. А и они неутрални су већ отписали Југославију. Тако то иде кад се неко прави важан и прави буку на уличним протестима. То увек дође на наплату, и то скупо. (...)

(...) Вести из Будимпеште. Срби рашчишћавају пограничне области према Бугарској и почињу да постављају мине. Одлично. Балканска неспособност!

Увече, прво приказивање завршеног филма *Ohm Krüger*[317] бројним окупљеним гостима у мом дому. Велико узбуђење. Филм је јединствен. Заиста велики хит. Сви

316 Стефани (итал. Agenzia Stefani), водећа новинска агенција у Италији, од средине XIX века до краја Другог светског рата.

317 Ohm Krüger (у преводу: Чика Кругер), назив пропагандног филма Хитлеровог Трећег рајха уперен против Британаца и британске колонијалне политике. Говори о збивањима у Другом бурском рату

су њиме одушевљени. Џенингс[318] је превазишао самог себе. Антиенглески филм из најлуђих могућих снова. Гаулајтер Ајгрубер је такође ту и веома је одушевљен[319].

Причамо до касно у ноћ. О Југославији.

3. април 1941. (четвртак)

(...) Операције против Југославије и Грчке сада ће бити изведене истовремено, а не једна за другом. То је велика предност. Фирер је тако наредио. Датум још није утврђен. Може бити било који дан, зависи углавном од тога када војска заврши своје размештање. Расположење у Београду је налик страху и паници малог детета. Покушавају да одгоде зло, али у исто време се мобилишу. Енергично потпирујемо ватру. Сад смо још мало појачали. Сада је мој једини задатак да се побринем за најневероватнији сценарио, који су у кампању унели Италијани, који су постали хистерични. Хрвати остају у резерви. Али и они ће ући у игру захваљујући нашим радио-станицама. Све је спремно за велику пропагандну акцију. А када она једном крене, нека се небо смилује Србима. И наша авијација је такође спремна. Време је лепо. И ствар може да почне. (...)

(...) Цео дан сам заробљен за столом. А напољу је дивно пролеће. Кад би ствари само већ једном кренуле. Тензија је постала неподношљива. Објављујемо узбуну за узбуном када је о Југославији реч. У Београду постепено остају без даха. Цитирам једног српског генерала: Бићу у Бечу за три дана са својом Северном армијом. Баш као што је требало да нас Пољаци раскомадају на капијама Берлина. Све смо то већ видели раније. А исход ће бити исти као и са Пољацима.

Али тако је најбоље. Барем ћемо онда на Балкану имати чисту ситуацију. Нема другог начина да стишамо ову напаст.

4. април 1941. (петак)

(...) Београд још покушава да се извуче из ћорсокака. Подмићују локалне Немце да се огласе на радију, покушавајући да дискредитују нашу пропаганду. Успоравамо пропагандну кампању за један степен. Још није готово распоређивање снага и мора се доћи до даха. Стање путева тамо доле је неописиво. У Грчкој такође. То ће бити тврд орах. Велики транспорти Енглеза напуштају Пиреј. Нико не зна зашто. Због појачања у Северној Африци? Или у Солуну? Или јер се плаше новог Денкерка? Видећемо.

(1899–1902), кроз биографију Паула Кругера, председника Јужноафричке Републике.

318 Емил Џенингс (право име: Теодор Фридрих Емил Јаненц, 1884–1950), немачки глумац, први добитник престижне филмске награде Оскар. Веома популаран у Холивуду двадесетих година прошлог века. Након славе стечене у САД, вратио се у Америку и тридесетих и четрдесетих се ставио у службу нацистичког режима, за потребе чије пропаганде је снимио низ филмова. Уживао је велику наклоност Гебелса, који га је прогласио „државним глумцем“ (Staatsschauspieler). По завршетку Другог светског рата, каријера му је угашена због стављања у службу нациста. Умро је као аустријски држављанин 1950, у 65. години живота.

319 Аугуст Ајгрубер (нем. August Eigruber, 1907–1947), истакнути аустријски нациста, гаулајтер Горњег Дунава (Oberdonau) и председавајући Парламента Горње Аустрије (Oberösterreich).

Тамо доле све изгледа као да је у хаосу. Наше тајне радио-станице су спремне, али још не могу да се активирају, по Фиреровом наређењу. Затишје пред буру. Мачек је изјавио да је ушао у састав кабинета у Београду као заменик председника владе. Срби ће ово скупо платити. Мачек ће покушати да пронађе средње решење. Али сад је вероватно прекасно за то.

(...) Опет је појачана кампања против Југославије. Имамо на располагању довољно материјала. Само када би се већ једном окончала ова напетост која разједа живце! У Београду су све опрезнији. Плаше се сопствене смелости. Мачек је изјавио да је ушао у владу само да би се очувао мир. Потребан им је као предводник и његовим укључивањем покушавају да нас одобровоље. Али желимо да видимо дела.

Београд је проглашен отвореним градом. Значи, ипак нешто сумњају (...)

5. април 1941. (субота)

Јуче. (...) Напад на Југославију и Грчку је предвиђен за суботу рано ујутру. У Грчкој ћемо покушати да стигнемо до Солуна што је пре могуће. Југославију ће истовремено напасти Бугарска и Мађарска. Надамо се да операција неће трајати дуго. Земља ће бити распарчана. Италија ће добити обалу, Бугарска Македонију, а наша Источна марка[320] бивше аустријске провинције. Остатак ће бити под војном управом. Београд још увек грозничаво покушава да се извуче са удице, па изјаве лојалности пристижу навелико. Али сада је касно. О томе је требало да мисле раније. Наша кампања деморализације се наставља и притисак се појачава. Наше камуфлиране радио-станице почињу са радом. Нарочито наглашавају апеле Хрватској, која има да постане аутономна држава. Болно отрежњење за хер Симовића. Ето шта се деси када бомбастични генерали покушају да оставе јак утисак на светској позорници (...)

(...) У Југославији не знају да ли су дошли, или су пошли. Грчевито се хватају за последње, очајничке сламке. Ништа их неће спасити. (...)

6. април 1941. (недеља)

Јуче. (...) Напад на Југославију и Грчку одложен за други дан. Сад има да почне рано у недељу. Ми смо апсолутно спремни. Београд је извршио мобилизацију. Већ штампамо летке за Хрвате. Наши прерушени радио-одашиљачи раде. Сви су опијени од тензије. У Министарству [пропаганде] уведена су ноћна дежурства (...)

(...) Завршена мобилизација у Југославији. Неће им много помоћи. Све је то узалуд и прекасно. Мало смо их предухитрили. У Лондону се шири песимизам (...)

(...) У току дана, Београд је поново покушао да разговара са нама, преко Мачека и Рима. Ово је можда и могло да прође пре недељу дана; сад је прекасно.

320 Источна марка (нем. Ostmark), назив за Аустрију у саставу Трећег рајха, након Аншлуса 1938. године.

Већ разрађујемо радио-најаве за кампању у Југоисточној Европи. Увертира за Принц Еуген марш. Тражимо певљиве војничке песме за Југоисточну и Северноафричку кампању. Вратили смо се грозничавом животу Немачке која је у офанзиви.

(...) Вече пролази у атмосфери повишене тензије. Она на крају хвата и мене. Одлучујем се да себи дозволим неколико сати сна. Али у један после поноћи сам позван код Фирера.

Детаљно ми објашњава ситуацију. Акција ће почети у 5,20 ујутру. Он предвиђа да ће читав подухват трајати два месеца. Ја предвиђам мање. Тачно у 7,20 Београд ће бомбардовати 300 авиона. Наредне вечери, још један масовни напад високоексплозивним бомбама и запаљивим направама. Српске заверенике истераћемо димом из њихове јазбине. Балкан је буре барута. Морамо предупредити сваку могућност да Енглеска запали фитиљ кад јој то одговара. Читава српска завереничка клика мора бити оборена. Фирер се не боји Русије. Предузео је довољно [потребних] мера. А ако [Русија] нападне – што пре, то боље. Већ је најавила Пакт о пријатељству са Београдом. Ако не будемо деловали сада, читав Балкан, укључујући Турску, могао би да буде изгубљен. То се мора спречити. Мађарска и Бугарска ће марширати раме уз раме са нама. Није много, али је [бар] нешто. Рат против српских подметача пожара водиће се без база. Фирер очекује герилски рат, са значајним људским жртвама. Али ова тешкоћа, као и оне које задаје терен, биће брзо превазиђена. А онда ће почети трка са временом, нарочито у Грчкој. Наша тактика што се тиче Грчке још увек је крајње уздржана. Фирер је издиктирао два апела – немачком народу и војницима на Југоисточном фронту. Исправљам их у консултацијама са њим. Треба да их читам преко радија у 6 ујутру. Правим све неопходне техничке припреме. Наша машинерија ради фантастично. Нова најава: увертира Принц Еуген марша. Фирер сматра да је то одлична идеја. (...)

(...) 4.30. Још сат времена. Онда 5.20. Фирерове мисли су са његовим војницима. Он им жели све најбоље, и као да мисли на сваког од њих понаособ. Веома дирљиво. Затим се повлачи. (...)

[Одлазим] На посао. Сви раде грозничаво. Морам да решим проблем неколицине сумњиваца из других одељења. Москва изјављује: споразум са Београдом је сад спреман. Добронамерна неутралност на пет година. Нека буде и више. Подношљиво.

Туце немачких и страних новинара стоје у предсобљу. Свима су им очи уморне. Осећам се свеже.

Читам два Фирерова апела преко свих радио-станица. Нарочито ће их жељно примити наше трупе. У њима, дајем све од себе.

Затим, сат времена сна.

7. април 1941. (понедељак)

Јуче: напад почео по плану. Бомбардовање Београда разарајуће. Велики део града у пламену. Железничка станица, двор и многе друге јавне грађевине. Русија јавно изражава своју жељу за миром. Захвално. САД се ограничавају на гунђање. Лондон је пун смркнутог беса. Грчка изјављује да намерава да пружи отпор. Видећемо колико ће

то да траје. Мађарска и Бугарска марширају са нама. Читав план кампање заснива се на њиховом учешћу. У Грчкој, на почетку, идемо само до Солуна. Извештај из Турске: колена им клецају. Све што желе је да остану по страни. (...)

(...) Застрашујући извештаји о ваздушном нападу на Београд. То је казна коју су заслужили. Четрдесет српских авиона је већ уништено. Наши губици су веома мали.

Смернице за штампу: нагласити велике тешкоће. Ова ствар није излет. Што се јавности тиче, не треба да буде било каквих илузија. Тешке борбе су пред нама. Не смеју се поновити грешке из Норвешке.

Морал у земљи је величанствен. Као и увек када почне акција. Смернице за пропаганду: само јако против клике српских генерала. Без напада на народ. Хрвати: ласкати им! Заузети се за [њихову] аутономију. Оштрица је уперена против Србије. Словенци: негде између Срба и Хрвата. Појачати тајне радио-емисије. Нарочито оне намењене Хрватима. Распирити мржњу против Срба. Желимо слободну државу као што је Словачка. Што се тиче Грка, заузећемо благ, опрезан став. Док не постану дрски. Убацујем у игру још две тајне радио-станице против Југославије. (...)

(...) Мањи ваздушни напади на Грац и Клагенфурт. Заузврат, поново бомбардујемо Београд, са разорним последицама. Од тада је радио-станица у Београду нема. До сада у ваздуху нисмо уопште имали губитака. Београд је већ изгубио око 80 летилица. Лондон даје неодређена обећања помоћи. Стара прича. Што се осталог тиче, ограничавају се на тврдње да ће отварање нових фронтова довести до нашег пада. Италија такође даје изјаву послеподне. Било је крајње време!

(...) Ноте за владе у Београду и Атини са документованим оправдањима за нашу војну акцију. (...)

8. април 1941. (уторак)

Јуче: Београд двапут бомбардован, са разорним последицама. [Тамошња] Радио- станица је нема. Сабласно. Полако напредујемо у Југославији, као и у Грчкој. Планински терен је погодан за одбрану. А Срби су, као и Грци, храбри борци. Вредни највећег поштовања. Тенковски продор ка Београду мораће мало да сачека. Нека Срби концентришу своје снаге тако да се могу избацити из игре једним јаким ударом. Грци добро користе идеалан одбрамбени терен. Заузети ровови су испуњени лешевима. (...)

(...) Бомбардовани Клагенфурт и Грац. Без већег успеха. Али радио-станица у Љубљани је права напаст. Луфтвафе покушава да је уђутка. (...)

(...) Поново покрећем тему Србије. Управо сам прочитао занимљиву књигу о Обреновићима и Карађорђевићима. Гомила дивљих разбојника. Фирер зна ту причу напамет. Читав Балкан, са свим својим загонеткама, за њега је отворена књига. Прича ми невероватне приче о старом Николи[321], који је оженио сопствене кћери. Био је преварант који се уздигао до престола и задавао велике главобоље старом Бечу. Али Срби су увек били ти који су правили проблеме. Сада ћемо морати да се побринемо за њих. Балкан више не може бити европско буре барута. А Русији се више не сме дозволити мешање у тамошње прилике, као што је то био случај пре Светског рата. Беч

321 Мисли се на црногорског краља Николу Петровића. У оригиналу стоји: Никита.

је ове проблеме решавао добрим старим дипломатским методама. Ми морамо силом завести ред и то се сад и дешава. Стари Беч је био космополитски град. Никада није имао прекоморске поседе, али је практично владао читавом Југоисточном Европом. У поређењу са њим, Берлин, а нарочито Минхен, били су провинцијски градови наспрам метрополе. (...)

(...) Читам доста материјала о Србији, о земљи, њеном народу, њеној историји. Фантастична земља! И још више задивљујућ народ. Али ми ћемо им већ доћи главе. (...)

9. април 1941. (среда)

Јуче: пренапоран дан на послу. И стога овде само оно најважније у кратким цртама:

Кил жестоко нападнут. Штета на све стране. Ваздушни напади на Глазгов, Бристол и Ливерпул са 400 авиона. Последице разорне. Београд поново бомбардован неколико пута. Тамо нема знакова живота. Пробијена грчка утврђена линија. Отворен пут ка Солуну. Грци се боре врло храбро. Забрањујем штампи да их омаловажава.

Југословени приморани на повлачење. Велике снаге ухваћене у замку. Тенковска група „Клајст“ је спремна. Напред марш! Прегазићемо их. Авионски губици 63:4. (...)

(...) Са Фирером: он исмева енглеску пропаганду. Смешно је то. Диви се храбрости Грка. Жали што ратује против њих. Страшно је бесан на Србе. Према Италијанима гаји само презир. Нада се да неће побећи пред Србима, који се повлаче. Са њима је све могуће (...) Тешке речи за тотални банкрот Србије.

(...) Рим жели да преузме фреквенцију коју држи радио-предајник у Београду, а који се још увек не оглашава. Спречавам то. Тренутно нам није у интересу хаос на радиоталасима. Толико смо надмоћнији у односу на наше непријатеље да нема потребе да их се плашимо. Туђе фреквенције се преузимају једино у сврху варке, када је непријатељ близу краја. То овде није тако. У сваком случају, ако Италијани желе да користе ту фреквенцију, онда би требало да сами силом уђуткају предајник. (...)

10. април 1941. (четвртак)

Јуче: поново у кратким цртама. Више немам времена за писање.

Кил поново жестоко нападнут. Штета је знатна. Двеста мртвих за две ноћи. Нападамо Ковентри са 300 авиона, плус жесток препад на Портсмут. Солун је у нашим рукама. Грчка војска у Македонији се предаје након жестоког отпора. Пробој Метаксасове линије у потпуности успешан. Незамислив успех. Какву величанствену војску имамо. Што се тога тиче, имали смо неколико непроспаваних ноћи.

Тенковска група „Клајст“ у продору. Сто километара у Југославију, дубоко у Скопски басен. Клин успешно забијен између грчких и српских снага. Двадесет хиљада српских заробљеника, укључујући и шест генерала. Огромне количине заплењене опреме. Сјајан дан. И тако, на радију могу да се огласе фанфаре, као што сам и написао у *Das Reich*-у, што је силно забавило Лондон.

Београд је поново почео да емитује. Радио саопштава да је град гомила рушевина. Радио-станица у Љубљани веома је дрска. Фирер наређује Луфтвафеу да је гађа. (...)

(...) Одличне вести нижу се једна за другом: стигли смо до Егејског мора, Ниш и Марибор у нашим су рукама. (...)

(...) Са Фирером. Био је веома забринут да пробој неће успети одмах и није спавао целу ноћ. Међутим, сад зрачи радошћу. А има и разлога. Овај пробој један је од најсјајнијих подвига у историји ратовања. Фирера је брига за Енглезе само када треба да тера шалу са њиховим глупостима. Гневан је на Србе, док Грке поштује, можда чак и помало симпатише. Као народ нису заслужили такву патњу. За САД више немамо поштовања. Једина ствар која импресионира тамошње Јевреје је демонстрација силе. Турска се понаша врло кротко и благо. Сигурно ће дуго и добро размислити пре него што уђе у рат. Москва тренутно такође показује велики опрез. Нико не жели да се нађе на линији наше ватре, што и није тако лоше. (...)

(...) Мачек је емитовао говор из Загреба. Ни топло ни хладно. Рат је страшна ствар, али он верује у јединство сељачке странке. Нека врста програма, ако и није претерано јасан. Измерен је на мерила и нађен лак[322]. Хрватски вођа, Павелић, који је за отцепљење од Београда, умањује Мачеков значај. У оваквим временима, срећа се мора зграбити за врат.

Лондон је у расположењу растућег очајања. Влада покушава да окуражи становништво, тврдећи да су изгубили оно што се и очекивало да ће бити изгубљено, а да ми нисмо добили оно чему смо се надали. Ово није вредно расправљања. Ово је чист идиотизам, на који свет гледа са презиром. Ми смо у центру пажње. Наш углед расте из часа у час. Лондон пролази кроз најтеже тренутке још од Денкерка. И поврх свега долази губитак 2000 људи и велике количине опреме у Северној Африци. Грцима се не може помоћи, што Лондон већ увиђа. Гласне фанфаре су утихнуле. Београд је званично саопштио да у том граду нема више ничег сем рушевина. Хер Симовић и његов народ скупо плаћају цех. (...)

11. април 1941. (петак)

Јуче: озбиљна штета у Берлину, на Унтер ден Линдену. Државна опера у потпуности уништена у пожару. Остали само спољни зидови. Трагичан губитак. Универзитет и Државна библиотека такође снажно погођени. Ово објављујемо свету под насловом: Напад на културно седиште Берлина, углавном као противтежу извештајима о зверствима у Београду. Државна опера је пострадала од запаљивих бомби, које су запалиле седишта у публици. Наређујем повећање броја ватрогасних екипа за зграде од културног значаја, нарочито за Министарство пропаганде. (...)

(...) Наше офанзиве против Југославије и Грчке сада су у пуном замаху. Покрети наших армија почињу да бивају све повезанији. Монастир је у нашем поседу. За сада се ништа више не може рећи. Падом Југославије доћи ћемо у посед огромних извора сировина, нарочито бакра, који би нам добро дошао. (...)

(...) Расположење у САД је у потпуности песимистично. Рузвелт је намеравао да свог сина Џимија пошаље у Југославију,[323] али се, како је то званично саопштено, од

322 Гебелс овде цитира библијске стихове из књиге пророка Данила: Мене, мене, текел, упарсин.

323 Џими Рузвелт (енгл. James „Jimmy“ Roosevelt II, 1907–1991), најстарији син председника САД

ове идеје одустало. Добра тема за наше карикатуристе. Штампа и радио у САД су већ отписали Балкан. Наш престиж расте из часа у час. У одличној смо форми за полемисање. Сада је посао поново [постао] забава.

У Београду шире пропаганду о зверствима, са акцентом на бомбардовање града. Али напад на Берлин даје нам добре противаргументе у том смислу. (...)

(...) Атина и Београд очајнички траже британску помоћ у ваздуху. Одговор Лондона је хладнокрвно посао као и обично. Ништа друго нисмо ни очекивали...

(...) Загреб у нашим рукама. Велико специјално саопштење.

Олуја песимизма у Лондону.

То је сјајно и баш ми прија. (...)

12. април 1941. (субота)

Јуче (...) У Грчкој, операције чишћења у освојеним областима се настављају по плану. Узимамо пуно заробљеника и заплењујемо огромне количине ратног материјала. У Југославији надиремо надоле са севера. Неколико дивизија уништено. 10.000 заробљеника. Непријатељске снаге у Јужној Србији уништене. Безгранична радост Хрвата у Загребу. Проглашена аутономија. Потпирујемо ватру. У Бечу формирана Хрватска легија. Хорти упутио проглас свом народу: Мађарска ће силом повратити своје старе покрајине. Продиремо дубље у Србију. Београд још није у нашим рукама, али ће ускоро бити. Све тече како желимо. Даља напредовања у Северној Африци. Скоро пребрзо и предалеко. (...)

(...) Велико славље у Хрватској. Хорти дунуо у ратну трубу и тако сада Мађари победоносно марширају иза наших трупа. (...)

13. април 1941. (недеља)

(...) Мађари напредују опрезно. Наше операције у Србији се настављају у складу са планом и очекиваним успесима. Немци и Италијани су се удружили. Рим је мало незадовољан јер не придајемо довољно значаја његовој помоћи. (...)

(...) Велико одушевљење свуда у Хрватској. Наше трупе у Загребу дочекане као хероји-освајачи. Проглашена аутономија. Намеравамо да у Загреб пребацимо једно одељење Министарства пропаганде, иако Министарство спољних послова наставља да се томе противи. Узалуд им труд. (...)

(...) У Србији су потучени до ногу. Међу самосталним јединицима нема више контаката. Пресретнуте радио-поруке најављују почетак краја. Извештаји из команде ваздухопловства указују на то да им није преостало авиона способних за борбу итд. Срби су сад у потпуности одсечени од Грка и Енглеза. Сада се полагано можемо њима позабавити. Ускоро ће почети велико повлачење. (...)

Френклина Делано Рузвелта, и сам активан политичар и дипломата. Истакао се учешћем у борбама у Другом светском рату.

14. април 1941. (понедељак)

Јуче: Ускршња недеља! Дан великих победа. Фанфаре на радију изгледа као да не престају.

Клајстови тенкови улазе у Београд. Двадесет и два генерала и 12.000 људи заробљено у Загребу. Мађарска напредује по плану. Сјајно напредујемо у Јужној Србији. До данас уништено укупно 17 српских дивизија. (...)

(...) Већ смо послали наше људе у Загреб. Министарство спољних послова намерава да се усели у наше просторије. Разуме се, о томе нема говора. (...)

15. април 1941. (уторак)

Јуче (...) Залихе експлозива пронађене у енглеском конзулату у Загребу. Паликуће! Урадићемо нешто с тим. (...)

Билтен наше Врховне команде извештава: непријатељске снаге у Југославији су уништене. Преживели су се повукли у планине. Лондон се буса у груди како права битка није још ни почела, ни на Балкану, ни у Северној Африци. Онда је време да [већ једном] почне. Симовић држи помпезан говор о отпору, части и о томе да нема предаје и захваљује Черчилу. Вероватно за свој добро напуњен банковни рачун. Одвратно!

16. април 1941. (среда)

Јуче: ни на једној страни није било упада на непријатељску територију. Срби припремају последње упориште код Сарајева. Али бивају жестоко тучени са наше стране и пружају слаб отпор. Морал им је скршен. Исто је и са Грцима. Наше снаге су већ на Олимпу. (...)

Питање кога би требало да пошаљемо у Хрватску. Нећу изабрати некога ко познаје земљу, него намеравам да уместо тога тамо имам некога ко ће бити добар за ширење пропаганде. Људи са знањем локалних прилика обично су врло подложни [разним] утицајима. (...)

Југославија од јутрос тражи примирје, истовремено преко два различита канала. Узимајући у обзир стање ствари, то се и могло очекивати. У новонасталој ситуацији, Фирер оставља ствар да виси у ваздуху. (...)

Захтев Југославије за примирјем тренутно је остао без одговора. Најпре намеравамо да осигурамо бројне гаранте, узмемо заробљенике итд. Поседовање је девет десетина закона. И зато прво захтевамо пристајање на неколико формалности. То ће потрајати неколико дана. Чак и швајцарске новине сада исказују дивљење. Остављамо то по страни и не обраћамо пажњу (...)

Хрватска тражи да Фирер призна њену независност и он то одобрава пријатељским речима охрабрења. Крај нестабилне југословенске државе!

17. април 1941. (четвртак)

Јуче (...) Срби још увек пружају мало отпора око Сарајева. На другим местима има само изолованих џепова који пружају отпор.

18. април 1941. (петак)

(...) У Југославији су сада у току само спорадичне, изоловане борбе. То су по природи више полицијске акције. Целовита и повезана команда [југословенске војске] више не постоји. Појединци воде рат на сопствену иницијативу. Армије су разбијене. Сад само рашчишћавамо. (...)

(...) Са Гутерером[324] расправљао о организационим проблемима. Шаљемо Маурера из Штутгарта за Загреб. (...)

(...) Касно увече чујемо вести: остаци југословенске војске су се безусловно предали. Коначно! Победа у 11 дана на коју можемо бити поносни. Мислили смо да ће трајати дуже. Наша војска нас увек постиди. Иако је прошла поноћ, пуштамо вести на сва звона. (...)

19. април 1941. (субота)

(...) Тотална пропаст у Србији. Предаја потпуна. Нема било каквог значајнијег отпора. И тако је ова кампања за нама. Од легендарне репутације српске војске није остало ни трага. Лондон и САД отписали ову будаласту земљу и њену криминалну владу са неколико хладнокрвних фраза. (...)

(...) У Лондону још маштају, силно преувеличавајући ваздушни напад на Берлин, говорећи о планинама лешева у Југославији и Северној Грчкој и хвалећи британске тенкове који, између осталог, секу Немце као што ножеви секу сир (...) Енглеска плутократија је зрела за пропадање. Надживела је своје време, делује застарелим методама и ни на који начин се не може мерити са противником као што је Фирер. (...)

21. април 1941. (уторак)

(...) У Румунији вапе да им се врати Трансилванија. Чак се и Антонеску огласио. На Балкану се поново исцртавају границе. У Бечу се тренутно припрема велика конференција за Балкан. Тамо ће се поделити плен. Тежак задатак за Фирера. Балкан је буре барута и то ће и остати. (...)

---

324 Леополд Гутерер (нем. Leopold Gutterer, 1902–1996), близак Гебелсов сарадник и државни секретар у Министарству за народно просветитељство и пропаганду (1940–1944). Иницијатор прописа о обележавању Јевреја у јавности жутом траком (нем. Kennzeichnungspflicht für Juden). Несуђени учесник злогласне конференције у Ванзеу, где се расправљало о „коначном решењу јеврејског питања". По завршетку рата, до 1947. године живео је инкогнито радећи непрепознат као слуга у једном селу на југозападу Немачке, а онда је откривен и осуђен на годину дана затвора у радном логору, ускраћење пензије, одузимање 80% имовине и осмогодишњу забрану обављања позива. Умро је у дубокој старости 1996. године у Ахену, где је од 1960. радио као директор једног позоришта.

24. април 1941. (четвртак)

(...) Каше именован за амбасадора у Загребу.[325] Са њим можемо добро сарађивати.

Новости о Черчилу. Кажу да је веома депресиван, пуши и пије по читав дан. То је непријатељ какав нам треба. (...)

Симовић у Палестини оформио нову југословенску владу. Признату од Лондона. Гомила воштаних фигура!

26. април 1941. (субота)

(...) Клајст извештава о продору до Београда. Веома тежак терен. Чудо да смо уопште успели да га пређемо. Срби су се бранили врло тврдоглаво. Наши тенкови су извели чуда. Потпуно нова тактика: ишли су само напред, без обзира на дешавања по боковима. Исто тако жестоки окршаји са одступницама. Београд разорен горе него Варшава. Гомила рушевина испуњена смрдљивим лешевима. Краљев двор потпуно уништен, као и палата регента кнеза Павла. Он је ухапшен ноћ пре пуча. Генерал Мирковић је водио преговоре о предаји. Његова пуномоћ, исписана оловком на парчету папира, гласила је: Имате сва овлашћења. Симовић. То је био крај вишенационалне југословенске државе. Трагикомедија исписана крвљу. Народ на селу то уопште није занимало. То је била брига једино генерала и политичара. Краљ Петар је још дете и све што су нашли у његовом двору биле су играчке. Крај! Народ мора да плати за грешке својих државника.

Мађари се понашају као животиње. Наши Немци би радије остали са Србима него постали део Мађарске. Ово је испао велики скандал. Фирер је жестоко укорио Хортија с тим у вези. Хорти је обећао да ће учинити нешто поводом ове срамоте. Намерава да се обрати мађарској јавности у форми званичне објаве. Али, обичан народ нема ништа против наших људи, већ само мађарска виша класа.

27. април 1941. (недеља)

(...) Консолидација свуда у Југославији. Али огромни нови задаци пред нама. (...)

29. април 1941. (уторак)

(...) извештава из Загреба. Маурер се добро снашао. Придодат је амбасади. У Загребу влада отровна мржња према Италијанима. У ствари, где уопште и воле Италијане? (...)

325 Зигфрид Каше (нем. Siegfried Kasche, 1903–1947), немачки амбасадор у Независној Држави Хрватској и ратни злочинац. Истакао се у ревносној сарадњи са усташким режимом, депортацији и убиствима Срба, те коначном решењу јеврејског питања у Хрватској. Адолф Хитлер га је једном приликом назвао већим Хрватом од Анте Павелића. По завршетку рата ухватили су га Савезници и изручили га Југославији, где је осуђен на смрт вешањем и погубљен.

(...) Липерт[326] извештава о кампањи у Србији. Био је тамо. Сада ће бити послат у Србију као вођа Одреда за пропаганду. Дајем му прецизна упутства. (...)

1. мај 1941. (четвртак)

(...) Химлер је на Балкану, стара се о својој 1. дивизији.[327] Жели је назад, пошто јој је хитно потребан одмор и поновно опремање. Постигли су чуда (...)

3. мај 1941. (субота)

(...) Сат и по расправе са Алфијеријем. Прва озбиљнија свађа. Онда се жали што нисмо одмах дали Италији Далмацију и Грчку. Ово је заиста превише. Нека се око Далмације расправе са Хрватима. А Грчка? Ко ју је освојио? Италијанско јавно мњење? Као да ми тамо немамо јавно мњење! Тврди да је пронемачки став Италије ослабљен. Али они траже превише од нас. Могу да задрже све што освоје. Али прво морају да освоје нешто. Стигли смо до саме границе оног што се може толерисати, па и преко тога. Али што је много, много је. Суздржавам се да не праснем. Алфијери је расејан и глуп. Тешко је натерати га да разуме било шта. Италијани су свуда омражени и волели би да део своје непопуларности пребаце на нас. Али то неће моћи. Говорим му сурову истину, на најучтивији могући начин.

(...) Са Фирером. Причам му о разговору са Алфијеријем. Врло је изнервиран због тога. Наравно, хоће да Италијани буду задовољни, али у најмању руку морају постићи договор са Хрватима. Огорчено се жали на недостатак дисциплине код италијанске штампе. Она је неспособна да сачува тајну. (...)

Фирер каже да је Балкан сада рашчишћен. Енглези су изгубили доста тешког наоружања. Ово је изузетно лоше са њихове тачке гледишта. (...)

---

326 Јулијус Липерт (нем. Julius Lippert, 1895–1956), истакнути нацистички функционер, одушевљени антисемита. Када је ступиио у Националсоцијалистичку партију 1927, Гебелс га је именовао за главног уредника партијског гласила Der Angriff (Напад). Ту се задржао до 1933, када је именован за комесара Трећег рајха за Берлин, а од 1937. био је градоначелник Берлина. На овим положајима спроводио је прогоне политичке опозиције и Јевреја, а 1936. надгледао је организацију олимпијских игара у немачкој престоници. Због сукоба са неколицином истакнутих партијских другова (укључујући Гебелса и Алберта Шпера), пао је у немилост 1940. године, након чега је постављен за команданта Пропагандног одељења Југоисток у Београду. Ту се налазио све до прекоманде у Белгију, где је био крајскомандант града Арлона (1943–1944). По завршетку рата, 1946. изручен је Белгији, која му је судила за ратне злочине. Осуђен је 1950. на седмогодишњу казну присилног рада, у коју му је било урачунато време проведено у интернацији и истражном затвору. Пуштен је на слободу 1952, умро је 1956.

327 1. СС тенковска дивизија „Адолф Хитлер“ (нем. 1. SS Panzer Division „Leibstandarte SS Adolf Hitler“, LSSAH) назив је СС војне формације која се развила из телесне гарде Адолфа Хитлера. Првобитно величине пука, временом је израсла у тенковску дивизију. Учествовала је у инвазији на Пољску, Француску, Југославију и Грчку, нападу на Совјетски Савез, Курској бици, операцијама у Италији и на Западном фронту (Арденска офанзива). Њени припадници постали су озлоглашени по својим зверствима и ратним злочинима – претпоставља се да су побили око 5000 ратних заробљеника у периоду 1940–1945. (махом на Источном фронту).

4. мај 1941. (недеља)

(...) Италијани постају све безобразнији у својим захтевима: читава Далмација, сизеренство над Грчком, Хрватском и Црном Гором такође. Њихово понашање је стварно испод сваког презира. А у школама већ уче децу да је Италија поразила Француску. Међутим, упркос свему томе, углед режима је на климавим ногама. Хрвати мрзе Италијане онолико колико је некоме могуће да мрзи. Ми, с друге стране, уживамо велику популарност. Италијани би да устоличе свог принца да влада Хрватском. Типично! Фашизам који резултира реакцијом. Патетично!

7. мај 1941. (среда)

(...) Београд мора да изгледа ужасно. Сви на фронту сада говоре о Источној кампањи. Млади војници желе суочавање са непријатељем. С друге стране, ветерани би с времена на време желели да су код куће, са мајкама. То је природно и разумљиво. (...)

17. мај 1941. (субота)

(...) Током лета имам мало времена за читање. О царском двору током Светског рата. Читава ствар је била зрела да падне. Кнежеви и цареви нису у духу времена. Али опет, имамо наше Италијане који постављају свог краљевског принца, војводу од Сполета[328], за краља у Хрватској. Јадни Хрвати! Бар ће у замену за то добити луку у Далмацији. Где ће Дучеа одвести његова монархија, то сам Бог зна! (...)

19. мај 1941. (понедељак)

(...) Још неколико политичких и војних расправа. Војвода од Сполета у Риму проглашен за краља Хрватске. Јадни Хрвати! У замену, међутим, добијају део далматинске обале, али им није дозвољено да имају ратну морнарицу. Неће се много потрести због тога. Мусолини некад заиста уме да буде прави реакционар.

5. јун 1941. (четвртак)

(...) Липерт, као вођа Одреда за пропаганду у Београду, описује ми каква је ситуација тамо: живот иде устаљеним током. Мањи проблеми. Али сем тога, ништа друго до ре-

328 Војвода од Сполета – Емоне Роберто Маргарита Ђузепе Торино, италијански принц савојске династије (итал. Aimone Roberto Margherita Maria Giuseppe Torino, 1900–1948), други син краља Емануела Филиберта. Проглашен 1941. у Риму за краља Независне Државе Хрватске. Формално је прихватио ову титулу, узевши име Томислав II, иако никада није владао у Хрватској, а 1943. се одрекао владарских права. Умро је у емиграцији (Аргентина), 1948. године.

спект за немачку војску. Неколико новина поново је почело да излази. Немачки филмови су најпопуларнији. Нажалост, Министарство спољних послова ми је у Београду испред носа покупило радио-станицу. Око тога се жалим Липерту. Каже да ће покушати да уради нешто с тим у вези. Још увек је добри стари бескичмени Липерт. Људи се ретко мењају. Слабић ће остати слабић, а кад га мађ удари, не остаје му ништа друго него да се распадне (...)

Filip Krčmar, PhD
The Historical Archive of Zrenjanin

YUGOSLAVIA AND THE YUGOSLAVS IN JOSEPH GOEBBELS'S DIARIES (1939–1941)

SUMMARY

Being Third Reich's Minister for Popular Enlightenment and Propaganda, Joseph Goebbels (1897–1945) was one of the closest associates of Adolf Hitler and a uniquely well placed observer of the day-to-day operations of the Nazi regime. He was also a voluminous diarist, who would set aside certain amount of time during each of his overfilled days to write down its most important events. In thousands of diary pages, written from 1924 until his death by suicide in 1945, he made a valuable account and insight into Second World War from a perspective of one of its main architects and protagonists.

Among numerous other statesmen, diplomats, politicians, artists and other notable figures of the Second World War mentioned and depicted in his diaries, Goebbels also made an interesting record of Yugoslavia, its people and officials in time of their darkest hours in 1941. This paper provides reader with Serbian translation of those entries and excerpts that show Goebbels' view of Yugoslavia's accession to the Tripartite Pact, coup d'état of March 27th, and the Axis invasion of the country that was soon to follow. His writings show an evident contempt for Serbs (labeled as chief troublemakers on the Balkans) and unhidden sympathies for Croats, who are regarded as Germany's fifth column within Yugoslavia. As for politicians, the only one who was to earn his undoubted respect was by that time already former Prime Minister Milan Stojadinović, whereas others were treated with scorn and disregard. Writings about Yugoslav campaign pay significant attention to devastation of Belgrade in German air raids. However, Goebbels' interest for Yugoslavia disappears from his diary pages shortly after military breakdown and capitulation, only to be substituted with newly acquired preoccupation with Germany's invasion of Soviet Union.

Андрија Поповић, мрс
докторанд
Сремска Митровица
andrijapopovic91@gmail.com

СВЕДОЧЕЊЕ НАРОДНОГ ХЕРОЈА ПЕТРА МАТИЋА О АНТИФАШИСТИЧКОЈ БОРБИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Сажетак: Сведочанство народног хероја Петра Матића – Дулета је непроцењив историјски извор. Садржи бројне податке везане за народноослободилачку борбу у Срему, али и на ширем, југословенском простору. Интервју је обављен са циљем даљег осветљивања ратног пута народних хероја Срема, као и са циљем промене методе и перспективе које се најчешће користе у истраживању народноослободилачке борбе. Исказ који је пред читаоцима је својеврстан допринос култури сећања Срема и једним делом настоји да попуни мнемонички процеп који је настао током претходних тридесет година. Народни херој Петар Матић – Дуле дао је овај интервју крајем 2016. године. Овај рад очувао је његов приповедачки стил, као и наративни карактер његовог излагања.

Кључне речи: Петар Матић – Дуле, народни херој, народноослободилачка борба, Срем, Други светски рат, Подунавски партизански одред, Фрушкогорски партизански одред.

Петар Матић Дуле рођен је 6. јула 1920. у Иригу, у земљорадничкој породици, 1940. придружио се Комунистичкој партији Југославије, а 1941. укључио се у Народноослободилачку борбу. Прошао је многе територије и борио се на многим фронтовима. Његово ратовање почело је у Срему, затим се борио у Босни, централној Србији и Славонији. Зарадио је неколико тешких рана и Орден народног хероја. Током борби био је командант Треће и Шесте војвођанске бригаде, до краја рата био је командант сремске оперативне зоне при главном штабу Војводине. Током последњих месеци борбе, послат је на руску Војну академију Ворошилов на додатну обуку. Пошто је ратовање окончано, завршио је и Војну академију ЈНА. Током деценија које су уследиле, учествовао је у друштвеном и политичком животу бивше Југославије. Орденом народног хероја одликован је 20. децембра 1951. а пензионисан је 31. децембра 1980. из чина генерал-пуковника.

Током трајања борбе против окупатора из Другог светског рата, његов борачки пут укрстио се са многим знаменитим личностима о којима чува живо сећање. Данас живи у Београду и посећује родни Ириг када год може. Поред тога, увек радо учествује у раду Савеза антифашиста Србије. Пошто је крајем осамдесетих поднео оставку на све функције, није се превише појављивао у јавности. Појединац који није до танчина упознат са менталитетом сремских, а и свих других партизанских бораца, помислио би да су године запостављања и потискивања значаја Народноослободилачке борбе у одређеној мери поразиле старог борца. То се, наравно, није догодило. Генерал-пуковник Матић радо је дао интервју у децембру 2016. године. Његово држање и данас је изузетно достојанствено а очи препуне жара старог партизана. Премда ове године пуни 97 година, држи се као прави војник и неуморни борац, поносито и одлучно. Интервју који је пред читаоцима сачињен је на основу оригиналног исказа Петра Матића Дулета. Сачуван је његов начин приповедања који даје прецизне историјске податке и живу слику једног страшног времена. Подаци који су у њему наведени могу се пронаћи у лексикону Народни хероји Југославије, издатом у Београду 1982, у књизи Знамените личности Срема од *I* до *XXI* века, издатој у Сремској Митровици 2001. и у другим делима.

Петар Матић Дуле

Какве су биле опште околности 1941?

Датум мог рођења је 6. јули 1920. године, у лексикону посвећеном народним херојима стоји 7. јул, из неких разлога, то је честа грешка. Августа 1940. године постао сам члан КПЈ-а, што није могуће рећи без осврта на укупне друштвене прилике у Срему, пошто ја нисам имао неке домете због младости и карактера мог рада. Друштвене прилике су у целини биле... То је неко предвечерје великог рата, народ се у ствари, с једне стране плашио рата а с друге стране се опредељивао на овај или онај начин у смислу за кога и са ким треба учествовати. То је најгрубље речено. Можда је веома значајно да кажем да је овај рат у Шпанији нека одскочна даска за прогресивни део људи или становништа укључујући и комунисте. То је био рат који је био очигледан и у коме се експонирао с једне стране фашизам, италијански и немачки, и с друге стране Руси, тј. Совјетски Савез као заштитник, и трећа страна је западни свет који се поплашио Хитлера односно фашиста, с разлогом, али није био спреман на неко одлучно супротстављање, односно, како се показало, није био спреман за одлучујући рат. То су биле прилике. Те прилике су имале огроман утицај на обавештене и мање обавештене људе који се не баве политиком, намеће потребу опредељења.

А какво је било стање у Иригу?

У Иригу је било комуниста, било је прогресивних људи, активних политичара, лево оријентисаних и то је управо на таласу тог Шпанског рата дошло до консолидације и прегруписања у смислу да је потребно опредељивати се и потребно је активирати се у смислу борбе против рата, а ако до рата дође, бити на страни која се бори против фашизма. Ми смо били мала организација, у почетку нас 5-6, касније се проширила. Морам да кажем да сам и сâм изненађен да смо имали неки утицај, како и на који начин баш не бих могао рећи, можда је утицај вршило целокупно држање чланова покрета и њихове приче о томе шта се дешава у Шпанији и шта се дешава у унутрашњој политици и кризи која влада на селу, на штету сиротиње. Тај процес се негде од почетка тридесетих година па надаље ширио, тако да смо ми у то предвечерје рата формирали задружну омладину. Имали смо 80–100 чланова, имали смо своје просторије, где смо држали састанке. Званично, то је била задружна омладина, али у суштини, то су били ђаци и гимназијалци, занатлије, млади шегрти, највећи део сељака, пошто је Ириг по структури сељачко место, иако ми кажемо да смо у вароши и бунимо се ако се каже да смо са села. То је била почетна база нашег окупљања и активности и разговора, и та дискусија била је претежно везана за рат који је трајао и привео се крају, у смислу капитулације и победе фашизма с једне стране и с друге стране везана директније за економске, социјалне и политичке прилике у нашој средини и нашој околини.

У припреми за борбу ми смо, што је познато и забележено,[329] у Иригу формирали не само партијски комитет, сремски комитет, него смо имали и штаб за организовање

329 О формирању организације КПЈ, као и о формирању првих партизанских одреда у Срему вид.: Срета Савић Коља, Срем у Народноослободилачкој борби, Београд 1963; Знамените личности Срема од I до XXI века, Сремска Митровица 2003, и др.

отпора окупатору. У тој организацији су били и бројни људи из других средина, првенствено из Руме и Митровице. Касније, кад су политички робијаши из Митровице побегли,[330] највећим делом отишли су у Фрушку гору, али главно окупљање је било у Иригу. Ту је био, на неки начин, стицајем околности, центар договарања и планирања разних активности. Дакле, ја нисам отишао у планину кад су робијаши побегли, али је једна велика група из Ирига, првенствено чланова партије и СКОЈ-а, била послата тамо као обезбеђење, а из Ирига је 40 пушака послато за наоружање робијаша. Ја сам био у Иригу још неко време, све док нисам, од комшије Немца, у току ноћи добио информацију да сам на усташкој црној листи и да ће ујутро доћи по мене. Напустио сам Ириг у току ноћи и отишао у брдо. Тај нам се човек после придружио, погинуо је у мојој бригади у источној Босни 1943. Од Врховног штаба стигло је ограничење по питању извођења акција у Војводини пре него што робијаши побегну, а кад су побегли, главни задатак био је њихово пребацивање у Мачву и даље до Ужица. У том погледу је била наша организација хвалисава. То је једина истина. Када су робијаши требали да иду са Фрушке горе, даље за Мачву и Врховни штаб, опет је из Ирига формиран један вод од 19 комуниста и скојеваца и они су те бивше политичке робијаше превели у штаб Мачванског партизанског одреда и вратили се, а тада је била већ гужва у Мачви, почела је криза, чак и распад, сви наши другови који су превели робијаше, вратили су се у одред и ми смо из Ирига и Крушедолског Прњавора и делом из Врдника у Фрушку гору извели још две чете партизана. Пошто су, дакле, робијаши пребачени, наша организација у брду већ је бројала велики број бораца. То је можда јединствен случај, позитиван, у коме је активност била усмерена ка припреми народа за политичке и ратне догађаје, а не на оружану борбу од првог дана. За то време су млађи чланови покрета који су изашли у шуму формирали партизанске десетине и полагали заклетву по тексту који смо добили из Врховног штаба. Сви они који су учествовали и заклињали се, дошли су у партизане, дакле то није било спонтано, из неког места је отишло 5 људи, из неког један човек, из неког 3-4, 6-7, сви су они, међутим, знали куда иду и на шта се обавезују. У том међувремену када су робијаши побегли Јован Веселинов Жарко, Вељко Пауновић и Паја били су стубови Фрушкогорског одреда. Они су били водичи, усмеравали нас и били су у ствари полуга активности да се у селима кроз разговор са сељацима, са омладином итд. обезбеди то што је неопходно. Та специфичност, која је стицајем околности да смо имали неку паузу у активности од самог почетка рата, односно до напада на Совјетски Савез, у ствари је била искоришћена до максимума и дала је огромне резултате. Ту је био у најужем кругу Камењар, Сима Релић, који касније има неких проблема, дакле то је била једна добра борбена а и у ствари и са робијашима и неким старијим друговима, искусна група која је преко разговора са људима, било младима, било старијима, остављала утисак великог поверења. То је најзначајније у почетном периоду.

330 Бекство из митровачког затвора организовано је током ноћи 21/22. августа 1941. Побегло је тридесет и два политичка заробљеника. Након бекства, неко време су провели на Фрушкој гори, а после се придружили борцима у различитим деловима Југославије. Од тридесет и два бегунца, осам је после проглашено за народне хероје. О детаљима бекства вид.: Radomir Prica, Fruškogorski partizanski odred, Sremska Mitrovica 1981, 24.

Како су формиране прве борбене јединице, како су текле борбе?

Све је почело још пре напада на СССР. Симпатизери покрета били су познати, како претходним тако и новим, окупационим властима. У суштини, знало се да нас, чланове социјалистичке организације, очекује одлазак у Фрушку гору, само нисмо тачно знали када ће то бити. Као што сам већ рекао, добио сам информацију од мог комшије, Немца. Да се разумемо, у том тренутку, већина Немаца, Хрвата, Словака и других у Иригу, били су на неки начин укључени у систем окупационе власти. Тај мој комшија, међутим, био је добар човек, а, као што сам рекао, и члан моје бригаде у даљем току рата. Вече уочи мог одласка, имали смо састанак. Јоца Бритак је први сазнао за постојање црне листе и обавестио и мене у току ноћи, и то преко моје сестре од тетке. Рекао је да ће доћи по нас у 6 ујутро. Моја сестра од тетке је имала три сина, једног школарца, једног студента и једног малог. Њега је послала, још пре забране кретања, да обавести мене, а ја сам преко мојих комшија и активиста обавестио чланове партије, СКОЈ-а, и нико није ухапшен. После сам сазнао за оригинални извор информација, који сам претходно навео. Један мој брат од стрица, који иначе није био члан партије, појавио се када је ишла патрола за хапшење и мислили су да је и он део тога и пуцали су за њим. Степен организованости је имао утицај не само на нашу организацију него и на доста широк круг сељака, занатлија, радника и других, од самог почетка. Ми из Иришког среза образовали смо две чете у Фрушкој гори. Ми смо постали Подунавски партизански одред, а Фрушкогорски одред је био формиран одмах по окупацији, а у њему су од почетка били Камњар, Јохан, Лазица.[331] Ја сам у тај одред одлазио још док сам био активиста и водио среску организацију, током 1941, дакле још пре него што сам и сâм отишао у борце. Са њима сам се редовно сретао још неко време пошто сам постао борац. Формирали смо Прву иришку чету и Другу крушедолско-прњаворску чету, ту је било укључено и шест-седам Карловчана, који су били огранизовани пре рата. То је било језгро Подунавског одреда, који се касније у великој мери проширио и ушао у историју. Трећа чета, то су били омладинци, ми смо њих звали сунцокреташи. Све скојевци, то су били момци из подунавских места, Чортановаца, Крчедина, они су имали 2-3 пушке, али су проценили да се до оружја може доћи на тунелу, и њих 15–20 или више, ишли су са штаповима од сунцокрета ноћу у акцију и успели су у акцији и формирали су чету. Те наше чете су биле састављене од по 50-60 људи. Испричао сам како је дошло до формирања Треће чете, а убрзо је настала још једна чета састављена из земунског и тог источносремског краја. Подунавски одред је добио и свој назив јер је његов састав углавном био из источног дела Фрушке горе. У том делу Срема, у то време, главни актери и организатори били су предратни студенти Чеда Рељић, Стеван Дорољски и још бројни други појединци. Сад тренутно не могу да се сетим њигових имена.

331 О Камењару (као и о великом броју других народних хероја) написана је посебна монографија. Вид.: Олга Јовановић-Черевицки, Камењар, Рума – Сремска Митровица 1983.

За додатне податке о народним херојима вид.: Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1982. Пописи бораца налазе се у мемоарским делима, као што је претходно наведена књига Сретена Савића Коље, а доступни су и у архивској грађи.

По чему памтите 1942? Како сте задобили прве ране?

Ми смо тај Подунавски, као и Фрушкогорски одред често релоцирали. Имали смо бројне борбе, непријатељ је био свуда око нас а није се знало да ли ће данас или сутра доћи до борбе. То су биле специфичне прилике, баш код нас, у Фрушкој гори, где је окупатор надомак и то тако да код нас може бити за сат времена. Крајем '41. и почетком '42. било је доста доминантно уверење да смо ми били газде Фрушке горе, мада код нас у Подунавском одреду мање, јер смо више пута морали да напустимо планину, када је била офанзива веће снаге. Фрушкогорски одред је био јачи, имао је већи број бораца и они су били још снажнији у уверењу да је Фрушка гора наше станиште и упориште. У августу 1942. је дошло до велике офанзиве.[332] То је јако важно, то је нешто што је од великог значаја за историју нашег покрета у Срему и за целокупни ток Народноослободилачке борбе. Био је то део једног ширег програма, који је окупатор направио са циљем да очисти планине и сломи слободне територије. Прво је било планирано да се очисти Козара, затим да се очисти Папук и одмах затим да се очисти Фрушка гора. За офанзиву је Немачка довела једну свежу дивизију, ја не могу да кажем тачно јер сам заборавио, мислим да је можда дошла са источног фронта а можда и са западног, свакако то није била нека резервна дивизија која није била добро опремљена, већ једна комплетна дивизија која је имала 15 хиљада војника и добро наоружање за фронталне борбе војника. Ту су били и неки усташки пукови и батаљони. Све укупно, било је ту између двадесет и тридесет хиљада војника и они су прво ишли на нас, дакле на Подунавски, па затим на Фрушкогорски одред, што је за нас била нека срећна околност. Наш одред је пре тога био ангажован на пажењу пшенице, у складу са познатим начелом „Ниједно зрно жита окупатору". Само моја чета се претходног дана вратила на планину. Палили смо велике количине пшенице на пољима и тракторе, дрешере за вршидбу по селима. Ја и моји другови из чете смо били обавештени да ће у Краљевцима доћи вршилица али да ће је чувати педесет немачких војника и онда смо се ми договарали да идемо то да нападнемо, дакле да по могућству разоружамо непријатеља и да запалимо вршалицу. То је и реализовано и тада смо ми те Немце изненадили и разоружали, нисмо их побили, већ само разоружали, заробили смо том приликом прва два пушкомитраљеза, до тад нисмо имали то оружје. Након тога, вратили смо се у Фрушку гору. Друге две чете још се нису вратиле сем ових неких рањеника, болесника, помоћног особља, а офанзива је почела. Била је велика дилема хоћемо ли да изађемо из шуме, јер ту је било и језгро покрајинског комитета са Веселиновим и још неким људима. Коначно смо се определили да морамо изаћи из Фрушке горе. То је изазвало узнемиреност код бораца у чети која је једина била ту, онда смо после поноћи, око два сата, кренули, то је август месец, коначно смо кренули да се пробијемо. У том нашем подухвату наишли смо на борбени строј, а строј је формиран од Банстола до иришке цесте; на том је потезу била распоређена немачка војска, војник

332 Операција „Фрушка гора", у Срему позната као „Велика офанзива", вођена је од 20. до 30. августа 1942. Био је то удружени напад усташких и немачких снага на Фрушку гору. Циљ напада била је ликвидација партизанских одреда присутних на планини. За детаљан опис офанзиве вид.: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije: 1941–1945. Књига 1*, Београд 1963, 219–221. Подаци се могу пронаћи и у монографијама и мемоарским делима народних хероја.

до војника, са артиљеријом, заправо са неколико артељеријских батерија, односно дивизиона на разним местима, да не причам, није важно. Кренули смо и наишли на ту заседу, иако смо знали да њих ту има, али смо веровали да неће бити будни. Пошто је због тога завладала узнемиреност, ја сам ишао на челу, а један скојевац ишао је иза мене, по неким војним прописима. Значи, претходница па онда 200-300 метара иза нас је био део обезбеђења па онда чета. Наишли смо на заседу, почела је борба, били су изненађени, изгледа смо заобишли стражу, јер смо скоро нагазили на групу Немаца. То је била краћа борба, ја сам био рањен, један скојевац из Ирига, млади Банковачки, он је погинуо, а чета се само повукла и прешла преко иришке цесте, а иришка цеста је била блокирана, али не према Венцу, и они су отишли у Ривицу, ривичко поље. Поменута група из Покрајинског комитета је добила од наше чете једног Чортановчанина који зна добро тај крај и он је њих водио према Карловцима и између Карловаца и Банстола они су прошли ка Дунаву. Тако смо њих безбедно извукли. Таква покретљивост и сналажљивост карактерисала је цео покрет, а поготово нас на Фрушкој гори. Између осталог, зато је ова офанзива тако значајна.

Био сам рањен, рана је била незгодна, као што сам рекао, скоро смо се додирнули пушкама, Шваба и ја. Рањен сам у ногу, пошто је било из велике близине, метак је био ужарен. Тада лекара нисмо имали, а ни болничарка није била код нас у то време. Касније, када су лекари били у прилици да виде, нису веровали да се није инфицирао коштани или мишићни систем, а није се инфицирао зато што је била таква близина да је метак био усијан па је дезинфиковао у старту. Имам трагове око те ране, али то ми данас није проблем. Није био ни онда, сем што су моји саборци знали да сам рањен, могао сам да ходам, са пушком и здравом ногом. Лоша околност је била та да сам ја остао сâм и следећег дана сам се у шуми задржао у неком шипражју, а следећег дана сам кренуо ка логору. Кад сам био те ноћи рањен, сутрадан сам кренуо да прећем иришки пут помоћу пушке и ноге, ове здраве, негде око 4-5 сати поподне, када су Немци напуштали источни део Фрушке горе преко Венца, а и неки борбени делови су испод манастира Хопова и манастира Гргета долазили на иришки пут. Ја сам био мало даље од линије између винограда и шуме. Једна од последњих чета Немаца која је учествовала у претресима ишла је једном стазом преко брда, а главни део чете је ишао друмом. Заштитница, која је ишла иза чете 200-300 метара, један из те групе, а било их је шест, седам или десет, не знам сигурно, мене је спазио, да сам у винограду лежао, а стаза је била близу, на 20-30 метара од тог места где сам ја лежао. Ко би веровао, није нека стаза којом иду туристи, то је стаза за локалне шумаре и, пошто је он мене спазио, одмах је почео да пуца и ја сам пуцао у њих и стрмоглавио се низ стрмину. Она главнина је отишла доста далеко а још се због пуцања повукла. Међутим, један од тих Шваба, војника, бацио је бомбу на мене, на шта су они зауставили целу колону и развили се у стрељачки строј за претрес. Ја сам помоћу штапа и пушке успео да прећем на другу косу, све је то шума, већ је била ноћ и војска је дала знак да се повлаче. Другог дана ја сам изашао из шуме очекујући и да ће неко из Ирига или од партизана који се нашао изван трупа да се појави. Али, у ствари, појавила се једна мајка, једна жена, њен је син био у партизанима, није био у нашој чети и учинили смо контакт, она ми је рекла да се ту, на неколико стотина метара, налази један мртав борац, младић, Стевица Пушић. Он је сам себе заклао. Његова породица је пре два дана била сва

побијена, отац, мајка, брат студент, још један брат, брат гимназијалац (5-6. разред гимназије), било их је иначе четири брата, сестра његовог оца чији је муж убијен 1941. а она је са сином студентом и сином ђаком дошла код брата, побегла из Митровице у Ириг. Оба младића су убили. Други син по старости није био у кући као и четврти син, био је у Каменици. Кад је видео да непријатељи долазе према њему, развијени у стрељачки строј, он је имао неку малу брицу, ножић, перорез, преклао се, изгубио свест, стрељачки строј је ишао, кад су видели да је крвав, нису пуцали, што је велико чудо, а овог другог су убили док су дошли до њега, исто Ирижанин, од тридесет и пет-шест година. Немци су потом отишли. Ја сам дошао до њега и послао сам ту жену у логор. Претпоставио сам да у логору има неког, и било је стварно. Дошла је једна група по Стевицу, а Стевица је после дошао свести и прибрао се. Тако се та велика офанзива завршила, што се тиче нас. Истовремено са офанзивом, у Срему је покренут и преки суд, страдале су хиљаде, од тога многи моји познаници и другови.

Моја мајка је отерана у Јасеновац и убијена, мој отац је био у немачком затвору и пуштен је из затвора да умре, што се и десило после две недеље; примила га је нека наша рођака. Мени је убијено три стрица, два брата од стрица, сви су они били у организацији, сви су били Ирижани, неки су били богати, а неки не. Суђење је било у Иригу, седиште суда је било у Вуковару. Покретни преки суд је из Руме дошао у Ириг. Одлика тог времена је да упркос великим страдањима код људи у Срему није дошло до деморализације. Било је оптерећења, туге, страха, али није било издаје, дезертерства, ничега, људи су стисли зубе и продужили, у смислу прикључења борбеним јединицама онај део који је способан, а онај који није, подржавао је, хранио и другим средствима. Могло би се рећи да Срем нема другог примера таквог држања народа и такве велике погибије, а да је остао стојећи и одлучан да дође до мира под сопственим условима. То би било што се тиче 1942, односно офанзиве на Фрушку гору и њених последица.

Шта се даље дешавало, по чему памтите 1943?

Ја сам био командант бригаде. Та бригада је прва која је формирана у Срему. Остале су формиране у источној Босни. Ми смо у том делу ‘43. године имали у јулу и августу 30-40 значајних акција и борби.[333] По значају, поред бригаде на територију Срема били су одреди, Подунавски, Босутски и Фрушкогорски, имали су борбене јединице до ранга батаљона, у неким ситуацијама су имале и више батаљона у свом саставу. Тог лета ми смо задали страх немачком становништву и усташким присталицама, пали се жито, Срем је горео, било је доста срушених возова, миниранх пруга, напада, тада су нападана и већа места, напали смо Лаћарак, Ириг, Гргуревце, Купиново и још нека

333 Крајем маја 1943. организован је и „Велики транспорт“, прелазак бораца и велике количине залиха из Срема у источну Босну. Одлука о транспорту донесена је услед велике исцрпљености бораца у Босни. Детаљније о транспорту: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije: 1941–1945. Књига 1, Београд 1963. Као знамење овом транспорту подигнут је импозантан парни споменик, Слобода. Један се налази на Фрушкој гори, недалеко од Иришког венца, а други у Семберији, у Горњој Трнови, недалеко од Угљевика. О овим споменицима вид.: Olga Manojlović-Pintar, Arheologija sećanja, spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989, Beograd 2014. 147–148.

места. То је био покушај да се непријатељ са нашим већим снагама сабије само у гарнизоне дуж пруге и пута, а тако је и било. Ми смо то звали слободна територија а, фактички, она то и јесте била.

Важна специфичност је била да смо, када год смо били у прилици, ратовали ноћу; добар пример је био напад на Купиново. Почео је ноћу, проценио сам да можемо да издржимо да наставимо и у току дана. У току дана је дошло до велике интервенције из Пазове, Земуна, Београда, Митровице и Руме и онда смо морали да се повучемо. Имали смо доста губитака. Такође, никад нисмо ратовали у селу, то је био договор, принцип, најбоље би било да смо направили заседу у селу, заштићени у кућама, али је то била опасност због паљења села и евентуалног опкољавања.

Купиново је било битно зато што је тамо дошло до три покушаја препливавања четника у Срем. Она су била везана за офанзиву Немачке и усташке војске против партизана у Срему. Тај случај је био један велики притисак. Партизани су били наше борбене јединице, био је један батаљон, велики број бораца из Босне, дошли рањени па су прездравили, ту су се нашли. У тој офанзиви, пошто смо ми напустили, били смо обавештени да ће бити офанзива, југоисточни део Срема је био испражњен од партизана. Четници су синхронизовано са Немцима дошли у Купиново. Скупили народ око цркве. На брзину, команда на терену, која иначе нема војску, скупила реконвалесценте и још неке јединице које су биле близу. Ти четници су били прогоњени, један део је био прогоњен на Обедску бару, нико није изашао јер нису знали стазе. Крајем ‘43. једна чета четника је прешла, наишла на наше борбене снаге и била разбијена са великим губицима, не зна се колико тачно, највећи део је страдао. Касније, ‘44. године, негде између Јарка и Купинова односно Обедске баре, поново смо их одбили. Било је и покушаја четничке организације, и то још 1941. на 1942. Тада сам ја извео једну акцију ослобађања. Наиме, раније је био ухапшен један члан комитета, иначе мој брат од стрица, старији 10 година од мене. Том приликом, био је ослобођен и један калуђер из Беочина, он је живео у Београду и он се представио са инструкцијом. Представио се да припада четничком покрету. Једна група четника од њих седам је из Београда послата у Фрушку гору да организује јединице које би се бориле против партизана. Премда су то Немци организовали, они су неочекивано наишли на усташку патролу, око Бешенова, и ту је овај калуђер заробљен. Два четника су погинула и два су отишла у Фрушкогорски одред и биће откривена после два месеца јер су почели да агитују, дакле, били су мирни и нормално су се понашали, а онда се показало да су врбовали скојевце, а ти скојевци, који су били анархични, волели су да пију, одмах су рекли покојном Паји[334] о чему су им ови говорили. Они су тад изведени пред суд. Тај, претходно поменути четник нам је рекао да припада дринским четницима који су се придружили партизанима, учествовали су на страни оружане борбе против Немаца и ми смо му поверовали. Међутим, када смо се растали, било је снега, зима, крај децембра или јануар месец, нисмо били сигурни да и он треба да иде са нама. Кроз разговор смо сазнали да је био калуђер из беочинског манастира. Он је инсистирао да иде у Врдник, код познаника, а када смо га пустили, отишао је у немачки гарнизон у рудник и представио се и после два дана њега су Немци испратили на воз између Врдника и Руме и имао је легитимацију немачке команде, али неке веће непријатности нам није

334 Мисли се на народног хероја Слободана Бајића Пају.

задавао сем чињенице да је Немцима ту ноћ рекао ко је учествовао у тој акцији, дакле, ко је ослобођен.[335] Поред тога, његове информације помогле су усташама да током акције чишћења снега изврше контролу међу младим симпатизерима нашег покрета. Та епизода говорила нам је доста о карактеру четничког покрета, али и о расположењу које је владало у Срему, поготово међу млађом популацијом.

Срем је био центар, када је реч о Војводини, али је био и веома важан у ширем смислу, за читаву Народноослободилачку борбу. Постојао је Покрајински комитет који се 1941. из разних околности распао и није функционисао, али кад су дошли робијаши, покренуто је питање обнове Покрајинског комитета, а ту је историјску улогу одиграо Веселинов, који је био активан, и са великим искуством стеченим током десетогодишње робије. Већ '41, када су робијаши побегли, формиран је штаб или команда за Срем. Вељко Пауновић је био командант, а '42. је комуникација са Врховним штабом довела до формирања привременог Главног штаба за Војводину, који је имао надлежности у смислу организације и командовања војском, као и сваки други штаб. Код нас, дакле, није било одлучивања од случаја до случаја, постављања и другог, било је све плански, под контролом и у сфери предвиђања. Ми смо имали, Срем је имао и ту карактеристику да је, због великог промета бораца и ратног материјала, све до '44. био стално дефицитаран са наоружањем, па смо га стално отимали од непријатеља. Није било много домобрана, били су то углавном немачке и усташке војне јединице. Борба је трајала стално, чак смо имали и више пријављених бораца, односно оних који желе да дођу, него што смо могли да примимо, што смо имали оружја, то је био стални проблем. Та равнотежа је била кључни проблем. Мислим да је то био једини пример на тлу Југославије. На другим подручјима, ако је било проблема, они су били везани за број бораца, а не за количину наоружања и материјала. Ми до '44. никада нисмо имали мобилизацију. Ко год је дошао у партизане дошао је добровољно. То је била права устаничка добровољачка војска.

Каква је била комуникација са источном Босном? Када сте напустили Срем и где сте се све борили?

Ја сам у источну Босну прешао у септембру '43; велики транспорт су организовали Врховни и Покрајински штаб, а транспорт у смислу спровођења и борбеног обезбеђења био је у надлежности Главног штаба и Штаба бригаде који је једини имао ту војску и људе на терену. У том транспорту су учествовала два батаљона Фрушкогорског и Босутског одреда. Ја сам, то су неке околности, које можда нису толико значајне, у марту '43, постављен за команданта Првог сремског одреда. Дотле сам ја био командант једног одреда у Срему, у саставу подунавских јединица. Пре мене, ту дужост је обављао Марко Камењар, а онда је био рањен па је прекомандован у Босну. Премда сам и ја био реконвалесцент, био сам постављен за команданта. У то

335 Премда послератна историографија није забележила присуство четника у Војводини, те податке треба узети са резервом. Уопште, присуство четника у Војводини данас је тема интензивног истраживања, чији се резултати тек очекују. Неки историчари тврде да је, преко овог беочинског монаха, дошло до покушаја организације аутохтоно сремског четничког покрета.

време је постојао проблем између покрајинске надлежности и надлежности околних штабова Босне и Славоније. У једном тренутку, када је наша главнина отишла '42. у Босну, ми смо били под командом Главног штаба Хрватске. Наша комуникација са Главним штабом Југославије није функционисала како треба, па је ради оперативног деловања била једно време под Главним штабом Хрватске. У марту 1943, пошто је то било актуелно и политички имало одређену тежину за даље дефинисање позиције покрајине и надлежности у командовању и руковођењу, Веселинов, Дороњски, Релић и ја и једна група бораца за обезбеђење, кренули смо у Главни штаб Хратске. Тада, у Славонији, командант источног дела партизанских снага у Хрватској био је Петар Драпшин. Била је офанзива, био је рањен. Мисија није успела. Ми смо дошли до Папука, упали смо у велику офанзиву и онда се коначно вратили у Срем, а у међувремену је Покрајински комитет успоставио контакт са Централним комитетом и Главним штабом и та ствар је рашчишћена. Пре тога је било спорно зашто смо главне снаге послали у источну Босну а не у Славонију, Хрватску, која је нама била надлежна у то време. То се брзо рашчистило. Жарко[336] је написао једно објашњење, једно писмо, и питање је разјашњено. Кад смо се вратили, дошло је до великог прилива пријава бораца за одлазак у војску, а пошто то одреди нису могли да приме, дошло је до формирања бригада. У фебруару 1944. једна група од 400 добровољаца која је већ била послата у источну Босну, у саставу војвођанских јединица прикључила се формирању Треће бригаде, а мене су именовали да будем на челу.

Шта се дешавало 1944?

Била је то веома тешка година. Што тада нисмо баш много разматрали, фронт са истока се приближавао овом простору и Немци су покушали у неколико наврата од фебруара па и у току лета и пре ослобођења Београда, са великим снагама да очисте Срем и то не како су до сада чистили, дакле да нас потисну да прећу преко њега, униште ако могу, него су ишли систематски, на неким просторима за које су добијали информације да су центри, као што су југоисточни Срем, Фрушка гора, западни део Босутске шуме итд. Те године, узгред, поново су се јавили четници за време офанзиве, а Немци су довели и свеже снаге за офанзиву и током пролећа и током лета, а касније у јесен већ нису имали довољно снага, већ су користили тај шљам што су имали. Мислим на колаборационисте, усташе и друге домаће издајнике. Пре него што ће почети офанзива, Немачка и усташка команда је ишла на темељито чишћење и проналажење база, склоништа, и неке су заиста открили, а већину нису; ишли су полако, пречишћавали, хапсили, убијали. Кад су завршили, у јуну рачунали су вероватно да су учинили оно што треба. Међутим, тада је у Срему било две бригаде, Шеста војвођанска и из ње је формирана Седма, јер је било много добровољаца, у Босутским шумама. Та офанзива која је вођена пред лето, у њој је учествовао Власовљев, командант издајничке руске војске. Власовљев корпус је учествовао у тој офанзиви, кад је прешао Босутске шуме, придружио се немачкој главнини а затим продужио у Славонију да води борбу и тамо се ваљда распао. Седма бригада, после

336 Мисли се на народног хероја Јована Веселинова Жарка.

њеног формирања месец-два дана била је потиснута од тог Власовљевог и немачке војске и била се повукла до Папука. Ја сам са Шестом бригадом маневрисао и остао у Срему. Када је настало затишје, са бригадом сам учествовао у бројним акцијама и борбама. Немци су 1944. у јулу формирали једну борбену групу од 7-8000 Немаца и почела је последња велика офанзива, названа „Житни цвет“.[337] Та офанзива нас је јако изненадила, ја сам био са бригадом на Фрушкој гори, главнина је била на широком долу и у том централном делу, а један део је био на Рохаљ базама.[338] Рано ујутру, тенкови, камиони и људство кренули су на нас. Ми смо посели ивицу шуме и дошло је до борбе, учествовао је батаљон Фрушкогорског одреда. Немци у почетку нису били баш активни, али је то била велика групација, тако да им је требало доста времена да маневришу и да се поставе. Начин на који се група појавила и дејствовала је био другачији од ранијих поступака. Формирана је група која је на једном малом простору требала да изврши пробој и да нас разбије. То је било синхронизовано са усташко-домобранским јединицама са Петроварадина и из околине. Те снаге су дошле и продрле су са североистока и севера Фрушке горе на то наше средиште. Борба је вођена целог дана, а и предвече, докле год је било видно. Одржао сам хитан састанак са тим мојим сарадницима. Договорили смо се да ја са једним батаљоном извршим пробој. Пре тога сам, још ујутру, наредио да онај батаљон са Рохаљ база дође и тај батаљон је био обавештен о плановима. До тада је цеста Митровица–Дунав већ била поседнута од стране Немаца. Борба која је уследила била је изузетно жестока. Ипак је батаљон успео да се пробије у неком делу, извршен је јуриш у одсудном тренутку. Моменат је био изузетно драматичан, јер су немачко-усташке снаге од Беочина и Петроварадина дошле у центар нашег логора, ту је била нека мала гурпа, пре свега санитет, мала администрација и комесар бригаде и они су имали срећу да су на време запазили и склонили се. Ја сам са батаљоном требао да изађем из Фуршке горе и да идем Немцима иза леђа, да од Бешенова ударим са леђа. У том драматичном моменту, батаљон, чији је командант био Илија Роман, иначе помало живац али све у свему фин човек и добар командант. Он је са батаљоном извршио јуриш и разбио ту непријатељску групацију која је дошла у логор Широки дол и заробио неколико тешких митраљеза и много штошта; у ствари ови су побегли, а све то ја нисам знао и било је хоћемо ли напасти или нећемо и одлучио сам да нападнемо. Немци нису били неопрезни и тај наш покушај да их нападнемо с леђа није баш успео; ту су били тенкови и са том групом тенкова су нас открили, иако смо ми ишли кроз шуму и провлачили се кроз шипражје. Дошло је до борбе и није било шансе да нешто урадимо, ја сам у једној групи која је ишла са мном, а то је био стрељачки строј, налетео на жесток отпор јер су нас помало изненадили и осули паљбу тенковским митраљезима. Тада сам ја био

337 Офанзива „Житни цвет (Kornblum)“ организована је од краја јуна до краја јула 1944. у више фаза. Пошто је непријатељска сила била надмоћна, дошло је до значајних маневара партизанских одреда. Прво са Фрушке горе у Босутске шуме, затим је дошло до одвајања, део се вратио на брдо, а део је прешао у Славонију. Немци нису успели да униште партизанску главнину, али су похарали многа места у Срему. Партизани су у герилским акцијама нанели велику штету комуникацији Београд–Загреб и немачким гарнизонима у селима западног Срема. Вид.: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije: 1941–1945. Књига 2*, Београд 1965. 193–195.

338 Код села Дивоша.

рањен, погинуло је десетак људи, неки су били рањени, остали део батаљона је био у борбеном стању, није одступао, онда сам наредио да се батаљон повуче. Био сам рањен у груди, а неколико њих поред мене су одмах били убијени. Међутим, Немци нису тог дана даље напредовали, премда је тај батаљон, који је био први на удару и дошао до непријатељске групација скоро разбијен, Немци нису успели да се пробију у Фрушку гору и да потисну бригаду и затим да је у целости разбију, како су планирали. Воја Живановић, првоборац и командант, који је иначе живео у Земуну, преузео је команду. Сутрадан је та групација поново покушала да разбије бригаду, али је она била тако постављена да нису могли ништа и сутрадан се поменута групација повукла. Однели су ме у Јазак кад сам био рањен, изгубио сам доста крви, био сам без свести. За мене ту нема много драме. Немци нису успели, имали смо значајне губитке и борба је настављена сутрадан. Немци су се увече повукли. У Јаску су ме превили и после неколико дана ја сам отишао са једном борбеном јединицом у југоисточни Срем у Прхово и тамо сам се лечио и тамо су по мене дошли авионом.

После великих мука, Главни штаб је успео да обезбеди да нам Енглези пошаљу неког оружја, а нама је било јако важно противтенковско наоружање, као и експлозив. Нису ни они имали доста, а припремало се отварање западног фронта итд. О томе се почело говорити још почетком 1944. Први аеродром је изграђен – импровизован код Карловчића. Тада је под командом Врховног штаба и савезничке команде договорено да се рањеници пошаљу у Италију. Имали смо много губитака у Срему и у читавој Војводини. Дванаести корпус је био у тешкој ситуацији. Наиме, 13. СС дивизија била је ангажована у борбама. То је била велика дивизија од око 20.000 људи, а послата са циљем да уништи читав 12. корпус.[339] Срећом, то се није десило, али било је великих губитака, Врховни штаб је интервенисао и добио сагласност да авиони пођу, да прихвате један део рањеника, а и да дођу у Срем да из Срема однесу одређен број рањеника. Аеродром је заправо била велика ливада, пашњак. Са тог аеродорма сам ја однет у Италију. Било нас је 150-200, касније су долазили у више наврата и носили рањенике из Срема. Грума, Гравина, јужна Италија, ту је била војна болница Народноослободилачке војске коју су савезници прихватили и организовали. У Италији сам оперисан, један метак је све то време остао испод лопатице и извађен је тек у Италији. Кад сам прездравио, добио сам наређење да дођем у Врховни штаб, затим да идем у Србију, где се тада формирало пет дивизија. Био сам мало забринут, али пре свега радостан, јер ћу ићи у делове које нисам познавао; помало ме је бринуло како ћу се снаћи, јер ја сам тамо требао да будем један од команданата. У том штабу је био Никола Петровић, инжењер, стари члан ЦК, једно време је после рата био и у Паризу. Он се још тада састајао са Титом, он је имао комуникацију са Покрајинским комитетом и он је јавио да сам ја у Врховном штабу и да ћу ићи на југ. Из Покрајинског комитета, из Главног штаба Војводине, дошао је, међутим, захтев да ме врате у Војводину. Ја сам се почетком септембра месеца вратио у Срем. Тај повратак је био везан за долазак Косте Нађа за команданта Главног штаба Војводине и ја сам с њим дошао у Врховни штаб и одатле смо кренули заједно. Тада смо слетели у Шуљам, на аеродром. То је био период када су домобрани почели масовно да се предају. Мала епизода, када се спустио авион,

339 12. ударни корпус формиран је 1. априла 1944. а у његов састав ушле су и 16. и 36. војвођанска дивизија.

Коста каже мени: „Хајде ти напред, ти бар познајеш људе“. Кад су отворили врата, ја сам видео неколико стотина људи, сви у домобранским униформама. У том тренутку, мислио сам да је клопка, срећом, неко је од партизана викао Лалу Бељанског. Кад је он викнуо: „Лало долази“, ја сам схватио да ипак није замка и да су то заправо заробљеници. Иначе, Лала је био мајка партизана, он је био робијаш читавих десет година, он је много допринео да се ствар развија како треба. Они су одмах прихватили Косту као човека који је већ експониран и на гласу као познати командант у Крајини и Босни. Било им је драго да је такав човек преузео команду. Тада сам ја опет именован од Главног штаба Војводине за команданта снага које се налазе у Срему, а то је било у предвечерје борбе за Београд. Од септембра, главнина је из западних делова кретала према истоку. Ту је било доста јединица, одреди су били прерасподељени у бригаде, одреди су такође веома нарасли, ту су биле 7, 8, 9, 10. и 11. бригада. Још пре него што сам поново дошао у Срем, главне снаге приближавале су се Београду, наређено је да се пошаље Шеста бригада, у којој сам ја био рањен 44. године, она је ушла у састав 36. војвођанске дивизије. Она се са том великом немачком групацијом борила јужно од Београда а ове, поменуте снаге су биле распоређене у Босутским шумама, на Фрушкој гори и у источном делу Срема. Ми смо се ангажовали у два смера, један је да спречимо колоне из Београда које су се кретале преко Срема, да их тучемо и спречавамо, али углавном није ишла регуларна војска, него неко помоћно обезбеђење и снабедевање, и ту је било мање-више сваки дан борби на релацији Сремска Митровица – Фрушка гора. Онда сам ја наредио да дође једна бригада из Босутских шума, да нападнемо Врдник јер смо проценили да је и то немачка комбинација (план), на линији Врдник–Рума–Буђановци–Сава, да организују линију. Ту је била пруга Врдик–Рума, а ту су били бетонски бункери већ изграђени, спремни за тешке борбе и дуге опсаде. Напали смо Врдник, са циљем да гарнизон Врдник ликвидирамо у потпуности. Борбе су трајале два дана. Успели смо да извршимо задатак. Онда је уследио један дан предаха. Главна немачка команда за те снаге, које су биле у Срему, формирала је групу да освоји Врдник, да ту линију задржи. Борба је трајала цео дан, Немци нису успели. Наше снаге су одбиле немачке снаге, та линија се одржала. Ми то тада нисмо знали, али смо по логици рачунали. Наиме, једна бригада је била на Сави, према Купинову па према Земуну, за прихват наших снага. Једна је била на Дунаву, она је у једном тренутку затајила, имали смо проблема. Док је трајала борба за Београд, било је сваког дана борби и на деловима фронта у Срему. Кад се то завршило, те јединице су ушле у састав Треће армије, Коста је постављен за команданта, формирана је 51. дивизија.[340]

По чему памтите крај рата? Како сте и када отишли у Москву?

Ускоро, ја сам добио бефел да идем на школовање у Москву. То је група од 15 нас из целе Југославије. Радослав Мишко Војић, што је био командант 36. дивизије, и ја и из сваке наше републике је било одређених људи, дакле, укупно петнаест. Тамо сам био око годину дана, завршили смо школу, вратили се. Тада је био мир. Био сам сведок дана победе у Москви, те успомене пратиће ме док сам жив. Почеле су снаге

340 Вид.: Sreten Savić Kolja, *51. Vojvođanska Divizija*, Beograd 1974.

из Европе да се враћају за параду победе у Москви, било је то нешто што се више не може видети. Народ из разних крајева, на главној железничкој станици, види се одушевљење победом, али и туга, јер је велики број дошао, а велики и није, јер су многи борци погинули. Ту сцену сам видео и она је оставила утисак који се памти и који се не може заборавити. Било је то 9. маја 1945.

Како је текла Ваша каријера после рата?

Завршио сам редовну ЈНА академију и курс ратне школе, била је то допуна за ове што су већ нешто знали, упркос нашим ратним искуствима, била је то тешка школа. После сам био распоређен за команданта Педесет и прве војвођанске дивизије, у Смедереву, али она се брзо расформирала, па сам премештен за команданта Четврте крајишке дивизије у Ваљеву, тамо сам се оженио. Био сам у Струмици кад је био рат у Грчкој, тада сам ноћу пробуђен да идем за команданта дивизије. Била је то поприлично драматична ситуација. Мир је ипак сачуван.[341]

Касније, 1948, имао сам ангажман да са нашим људима, мојим друговима, разговарам, да њихово опредељење утврдим и разбијем њихове сумње. Борба са ИБ-ом није била идејна борба, ту је било више питање политике и то је штета. За нас у војсци, међутим, питање је било јасно. Проблем је био: хоћеш ли ти бранити своју земљу? Земљу коју смо ми стварали, гинули за њу, а одједном смо постали потенцијални издајници. Ја сам у том периоду био распоређен у главну инспекцију коју је формирао лично Тито. Ту инспекцију чинила је једна мала групација од 50-ак људи, од тога 4-5 генерала, која је имала задатак да организује напоре целог система, односно да се у случају рата што пре активирају постојеће јединице, као и да се формирају нови борбени састави. Да се бори са тенковима и авијацијом на простору Бачке, Баната и Срема, та опасност је у том тренутку била реална. Тито је правио разне дипломатске потезе, говорио је о нападу, али се данас и не зна да је на мађарској граници погинуло скоро 3000 наших граничара. Једна тенковска и једна пешадијска армија биле су развијене према нама, једна руска и једна румунска. Мало се о томе зна и мало се и прича, званично, о томе се није смело у јавности. Главно питање је било око те борбе са оклопним јединицама у равници. Ја сам био сведок и учесник тих припрема. Ми смо формирали пет противтенковскиг бригада, неколико одреда против тенкова само у Срему, неколико дивизија на тлу Војводине, 10, 11. и 12. дивизија већ су биле на терену. Ваљда су Руси проценили да се ми не шалимо, цео Банат, Бачку и Срем покрили смо партизанима и наши најбољи команданти су били на челу тих јединица.

Народни херој Анка Матић је била Ваша сестра?

Тако је, Анка Матић је моја сестра од рођеног стрица. Она је била у 36. дивизији и учествовала је у многим борбама, укључујући и борбу за Београд. Погинула је негде

341 Грчки грађански рат вођен је од 1946. до 1949. Током сукоба, Југославија је подржавала комунистичке борце. Вид.: C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece 1941–1949*, London 2002.

између Обреновца и Београда. Анка је била средњег раста, мало пунија, била је комесар батаљона, уживала је велико поштовање бораца. Током борбе за Београд, део немачке војске се пробио преко Авале, односно јужно од Авале. Анкина јединица је поднела сву снагу тог удара. Када је пукао део нашег фронта, она је са борцима кренула према тенковима са бомбама у рукама и ту је и погинула. Настрадала је у борби са оклопним јединицама, али су и тенкови задржани, прошла је само пешадија. Њен отац, мој стриц, имао је шесторо деце, два сина и четири ћерке. Три ћерке су биле у партизанима, Анка је била најмлађа од сестара које су се придружиле борцима. Моја браћа од стрица су били у партизанима, били су рањавани, али су остали живи. Тај мој стриц је пре рата био познат у Иригу још и боље. Он је пред тај покретни преки суд неких десетак дана изашао на пијацу нешто да купи, а њега су пратили и обавестили Руму, а то је све било раније договорено и, кад се нашао испред општинске зграде, насред цесте Бауер га је, са аутомобилом и неколико немачких часника, убио, директно, насред улице, усред дана, било је ту света. Сви остали, осим једне сестре чији је муж био у партизанима, сви остали су били у партизанима и супруга и ове две ћерке и она трећа која је била у Карловцима али је '43. побегла у Ириг, била је партизанка. Следећи стричеви, један је у рацији био убијен, још један је убијен и два брата од стрица итд. Нас је деветоро било у партизанима, четворо је погинуло, остали су остали живи, сви су били рањени.

Са Ваше тачке гледишта, шта данас значи антифашизам?

Тешко је рећи шта значи. У неко време је значио нешто, сад не значи ништа. Код људи то је различито, код оних који поштују борбу за слободу, код њих то нешто значи, а код других не значи ништа. Ја сам то прихватио, импоновало ми је и нисам имао неке дилеме итд. Не верујем да је ико од оних који мене знају из рата да је могао нешто да каже, нешто из неке злобе. Ја сам се нормално понашао, никад ако само могао нисам исказао, ја сам осећао да је то моје приватно и чак нисам ни волео да причам о томе, има људи добронамерних па хоће ово-оно, није ми било пријатно. То се десило што је део неке друштвене норме, део тих људи што су проглашени за хероје заслужило, ја се нисам борио да будем херој него зато што сам имао свест да се треба борити. Чинио сам то и онда кад сам располагао са делом људи под мојом командом да буду што бољи што примернији.

Био сам командант параде, али не могу да кажем које, било је то '63. или '64. године. На тој паради су први пут биле ракете, али сам заборавио. Нисам ни придавао томе пажњу, био сам поносан што сам одређен за команданта, јер нису сви били у прилици да буду одређени. Ја сам то примио као нешто што је елеменат признања, поверења, али и део функције. Био сам војник, надам се не рђав.

На неке су ме после звали, на неке нису, задржао сам право да бојкотујем ову власт. Не зато што није по мом укусу него зато што је нешто што је страно. Могу да кажем да сам био само једном или два пута када су то Руси обележавали из поштовања. Иначе ни код њих не идем. То је све, трудио сам се у животу колико је то било могуће да будем у оквиру нормалних људи, не знам колико сам успео.

Код дела народа свест о томе за шта смо се борили још увек је присутна, а код владајућих структура тога, изгледа, нема. Хоћели се то мењати или неће, нисам сигуран да хоће, нада остаје, волео бих да се мења. Нас има још двоје-троје народних хероја који смо живи, а ја сам можда једини који сам покретан. Ако се узме реално време у којем живимо и односи који владају у свету, онда ту перспективе нема, ми имамо више разлога за страх да ћемо можда у недалекој будућности ући у један страшан рат, ако разум не преовлада и не дође до неког споразума. Део народа или држава, ових патуљастих, као што смо ми, први ће настрадати. Ови око нас и ови мало већи... то је све туга.

Andrija Popović, mrs
doktorand
Sremska Mitrovica

THE TESTIMONY OF THE PEOPLE'S HERO PETAR MATIĆ ON THE ANTI-FASCIST BATTLE IN THE SECOND WORLD WAR

SUMMARY

The testimony of the people's hero Petar Matić-Dule is a priceless historical source. It contains a large number of data in connection with national liberation battle in the County of Srem, but also across the larger, Yugoslav area. The interview was done with the aim of further clarification of the war road that people's heroes from Srem had passed, as well as with the aim of the change of perspective and method that are most commonly used in the research of the national liberation battle. The statement in front of the readers is a unique contribution to the culture of remembering Srem and partly it strives to fill up the mnemonic gap that had been created during the last thirty years. The people's hero Petar Matić-Dule gave this interview at the end of 2016. This paper will treasure his story-telling style as well as the narrative character of his exposition.

Ивана Петровић, виши архивиста
Архив Војводине
Нови Сад
ivana.petrovic021@gmail.com

СВЕДОЧЕЊА О МАЂАРСКОЈ ПОМОЋНОЈ ТАЈНОЈ ПОЛИЦИЈИ У НОВОМ САДУ

Сажетак: Рад је настао током сређивања фонда 208, Окружни суд, Нови Сад. У одабраној архивској грађи детаљним увидом установљено је да су одређене судске групе веома значајне за проучавање и упознавање историје Другог светског рата и послератног периода на територији Војводине. Међу овим групама у групи Кр – разни кривични предмети, издвојили смо и анализирали предмет под бројем 151/50 у коме се налазе аутентична сведочанства припадника мађарске тајне полиције у Новом Саду, што је примарни историјски извор о овом историјском периоду.

Кључне речи: фонд, архивска грађа, сређивање, полиција, пресуда, војни суд.

Архивску грађу Фонда Окружни суд Нови Сад (бр. 208) чине књиге и списи, предмети из области рада суда, првостепени и другостепени предмети различитих судских група. Увидом у грађу овог фонда може се установити да су одређене групе докумената веома значајне за проучавање и упознавање историје Другог светског рата и послератног периода на територији Војводине. Једна од интересантнијих група је група Кр (Разни кривични предмети), чију садржину чине углавном: кривична дела против народа и државе, учествовање у Рацији, помагање у служби непријатељу, достављању и шпијунирању, сурово поступање са народом, масовно хапшење, учествовање у масовном убијању народа и др. Током сређивања ове групе, у предмету под бројем 151/1950, пронашли смо занимљиве податке о мађарској помоћној тајној полицији у Новом Саду које приказујемо у наставку текста. Реч је о строго поверљивом акту Одељења за заштиту народа,[342] за град Нови Сад (ОЗН), упућен Војносудском одељењу Војне управе за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду.

342 Одељење за заштиту народа – ОЗН, прва је тајна политичка полиција у комунистичкој Југославији. Наредбу о њеном формирању Тито је издао 13. маја 1944. године у Дрвару. ОЗН-а је организована као централизована организација са јединственим руководством за целу земљу. Између осталих бројних задатака које је имала, један од најважнијих је био хапшење „народних непријатеља“ (К. Николић, Мач револуције ОЗНА у Југославији, 1944–1946, Београд 2016, 21–23, 33).

Истрагу о мађарској помоћној тајној полицији (seged rendör) водила је ОЗН-а и сачувани су саслушања 19 чланова тајне полиције из децембра 1944. године, пресуда Војног суда војне области за Бачку и Барању и друга акта. На основу ових докумената долази се до ближих сазнања о начину рада и организовања мађарске тајне полиције у Новом Саду, која је кратко постојала и недовољно је помињана у стручној литератури.

Помоћну полицију организовала је државна полиција у Новом Саду преко свог официра потпуковника Јожефа Талијана у циљу одржавања реда и поретка у граду. Талијан је био главни надзорник новосадске фашистичке полиције, од новембра 1941. до априла 1944. године. Као наредник жандармерије учествовао је у масовним хапшењима домобрана које су касније мучили у полицијским притворима и предавали злогласној „Армији".[343] Водио је више напада на партизане, а у једном од напада код Алмашког гробља у јесен 1942. године двојица партизана су погинула, а двојицу су ухапсили и мучили. Један од те двојице био је Светозар Тоза Марковић, који је касније осуђен на смрт и обешен.[344]

Чланови тајне полиције су врбовани највише из редова Удружења „Тисхарцош" (Удружење старих ратника) чији је председник био „Витез" Андре Арваи Дезидер (Деже).[345] Он је од Првог светског рата до 1925. године био директор Хотела „Краљица Марија" и Штранда. Од 1925. до 1934. године био је сарадник мађарског листа *Reggeli Ujság* (Јутарње новости) а од 1934, па све до доласка НОВ, био је власник и уредник поменутог листа. На основу одликовања стечених на фронту 1914–1918. године, као и за доказан патриотски рад по доласку Мађара у Бачку 1941, добио је орден „Крст народног браниоца", а 1943. године постао је члан племићке организације „Витешка станица" и проглашен је за Мађарског витеза.[346]

Чланови тајне полиције регрутовани су из редова других организација – у документу се помиње организација „Лего". Један од чланова ове групе је сведочио да је организација „Лего" била распоређена на дневну и ноћну службу с полицајцима и да су ноћни службеници „Лега" носили пендреке.[347] Такође, неки[348] су били из редова Странке стреластих крстова, тзв. „њилаши".[349]

343 Зграда данашње Команде гарнизона Нови Сад Војске Србије између два светска рата је била седиште команде I југословенске армије (области) и по томе је прозвана Армија. У овој згради су вршени масовни злочини од стране припадника Мађарске краљевске контрашпијунаже и мађарског краљевског V/1 жандармеријског иследног пододсека за време Другог светског рата. Ова зграда је била централа мађарских окупаторских репресивних органа све до октобра 1944. године и ослобођења. Чак и један од елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини који се односи на другу групу масовних злочина мађарских окупатора носи по овој згради назив „Армија" (Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944, II група масовних злочина (Бачка и Барања) „Армија", приредио др Драго Његован.

344 АВ, Ф. 183, Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, а. ј. 334.

345 АВ, Ф. 208, Кр 151/1950, Спроводни акт Одељења заштите народа за град Нови Сад II Отсека бр. стр. пов. 77 од 20. 12. 1944.

346 АВ, Ф. 208, Окружни суд Нови Сад, Кр 151/1950, Записник о саслушању Андре Арваи Дезидера, 15. 12. 1944.

347 АВ, Ф. 208, Окружни суд Нови Сад, Кр 151/1950, Записник о саслушању Михајла Мароша, (члан мађарске помоћне тајне полиције) 14. 12. 1944.

348 АВ, Ф. 208, Окружни суд Нови Сад, Кр 151/1950, Записник о саслушању Стевана Лукачића, (члан мађарске помоћне тајне полиције) 14. 12. 1944.

349 Екстремна опозициона партија која је деловала по узору на Националсоцијалистичку партију Не-

Главни задаци помоћне полиције били су: контрола људства по квартовима, нарочито сумњивих и политички компромитованих, пријављивање илегалаца или лица која их крију, лица која пишу пароле, бацају летке. Затим, обилажење јавних скупова, кафана, спортских приредби и других манифестација у циљу достављања информација усмерених против мађарске и немачке политике. За ове потребе одржан је курс у трајању од 20 часова, а после тога су одржавани састанци сваких 14 дана по два часа када су уједно организована теоријска предавања али су и подношене пријаве. Они су организовани у вечерњим часовима (од 19 до 21 часа) у згради полиције. Шеф полицијске школе био је Фестори Ђула, активни полицијски поручник, а остали предавачи полицијски официр Хорват Золтан и др Тот.[350]

Детаљне податке о тајној полицији дао је Иштук Николај, члан „Тисхарцоша“ од августа 1942. године, који се лета 1943. добровољно пријавио за чланство у помоћну тајну полицију са још 120 људи. О почецима рада полиције изнео је следеће: „[...] Заклетву смо положили у згради полиције усмено и потписали обавезу у присуству пол. официра п. п. Талијана, Фесторија, Ђурашића, Хорват Золтана, градоначелника и заменика и неколико пол. агената. Заклетва о обавезама отприлике гласила је Заклињем се да ћу верно служити Мађарству и Хортију и да ћу верно испуњавати наредбе Министарства унутрашњих дела. [...] На курсу смо подучавали поред општих ствари, познавање закона, чинова, нарочито следеће и за чега смо били ангажовани: Начин како ћемо пратити и достављати писмена и усмена првом помоћном органу сумњива лица, оне што пишу пароле по зидовима, контролисање кретања компромитованих лица, проналажење евентуално кућа где се крију илегалци и партизани, контролисање оних који слушају и шире радио вести Лондона и Москве, скупљање људи, праћење разговора по улици и кафанама. Поред тога су нам нагласили да би свако требао да пази и контролише људе у свом реону где станује. Све ово да треба изводити а да се не компромитујемо пред грађанством. Чак смо били и заклети да не смемо ником говорити да смо чланови помоћне тајне полиције. Начин пријављивања је био следећи: или првом полицајцу или ако је нешто важно, а није хитно онда писмено или усмено дежурном официру у згради полиције[...]“.[351]

Чланови ове полиције су имали посебне легитимације, били су без униформи. По завршетку курса обвезници су распоређивани у групе од по 16 до 18 људи, које су биле образоване по квартовима, а на челу сваке групе је био командир. Задатак командира је био да их обавештава о неким хитним наредбама у случају непредвиђених догађаја. Задаци су били и да у случају узбуне морају бити отворене све капије, затим да свако у својој улици отвори капије као и да пријави оне који не отварају. Један од припадника ове полиције је испричао да им је по доласку немачке војске у Мађарску указивано

мачке. Странка се формирала 1939. године обједињавањем више мањих изразито десних националистичких и шовинистичких групација. Вођа странке је био Ференц Салаши, који је желео да Мађарску преуреди по принципима Трећег рајха. А. Касаш, Мађари у Војводини 1941–1946, Нови Сад 1996, 108.

350 АВ, Ф. 208, Кр 151/1950, Спроводни акт Одељења заштите народа за град Нови Сад II Отсека бр. стр. пов. 77 од 20. 12. 1944.

351 АВ, Ф. 208, Окружни суд Нови Сад, Кр 151/1950, Записник о саслушању Иштук Николаја, (члан мађарске помоћне тајне полиције) 6. 12. 1944.

да су Немци дошли као савезници и да треба да се према њима владају као према савезничкој војци. Даље је навео да су на састанцима често држана предавања о борби против комуниста и опасности од доласка Црвене армије.

Шрајер Матија, члан помоћне полиције, на саслушању је изјавио да је постојала обука у руковању оружјем, у случају да уколико полиција буде морала да интервенише оружјем да им се придружи и тајна полиција. Бивши каплари, поднаредници и наредници помоћне тајне полиције добијали су исте функције, само нису имали чинове. Њихова дужност је била да ако се буде интервенисало оружјем они руководе десетином или водом. У првом делу саслушања Матија је изјавио: „Док је беснела рација у Новом Саду ја сам се такође налазио у њему. Од једног мађара месара који ради код мене чуо сам да је рација и да убијају Србе и Чивуте где их стигну. У мађарском друштву се обично говорило о рацији, многи су одобравали неки су били против, а мене је било жао што сам изгубио муштерије јер су Срби код мене пазарили. [...] Једног дана 1943. године августа месеца дошао је код мене мађарски полицајац и донео ми позив да се јавим у полицију. Ја сам дошао и записао се. После два дана почела је школа [...]“.[352]

Ова полиција је постојала од августа 1943. до августа 1944. године, све док мађарска полиција и војска нису побегле. Ухапшеним члановима полиције је суђено.

После ослобођења Војводине судили су војни судови и уведена је Војна управа, која је била привременог карактера и трајала је од 22. октобра 1944. до 15. фебруара 1945. године. Уведена је због изузетно сложене војне, политичке и економске ситуације у Војводини, која је за време окупације била подељена на три окупациона подручја. Одлуком Јосипа Броза Тита дата је војсци извршна и судска власт у две војне области – у Војној области за Банат и у Војној области за Бачку и Барању. Извршну и судску власт Војна управа је спроводила путем Штаба војне управе у Новом Саду који је био подељен на седам одељења, од којих је треће било судско.[353]

Уредбу о војним судовима донесену 24. маја 1944. године потписао је Јосип Броз Тито. По Уредби, Војни суд корпуса сачињавала су судска већа при штабу корпуса и при свакој дивизији. У састав Војног суда улазио је и војни иследник, чији је задатак био да води истрагу и прикупља доказни материјал, како оптужбе тако и одбране, да саслушава окривљеног и сведоке и да на главном претресу заступа оптужбу. У Уредби је прописано ко је сматран ратним злочинцем и народним непријатељем.[354] Истовремено са увођењем војних судова и органи ОЗН-е су добили специјалне дозволе Војне управе за Банат, Бачку и Барању да могу радити и хапсити по свом нахођењу.[355]

Зато није необично што се у предмету налазе следећа документа: Спроводни акт ОЗН-е о мађарској помоћној тајној полицији који је она доставила Војносудском одељењу за Банат, Бачку и Барању, затим записници војносудског иследника Војног суда војне области за Бачку и Барању НОВЈ о саслушању 19 чланова тајне полиције из децембра 1944. године, Оптужница војносудског иследника Војног суда војне области за Бачку и Барању од 28. децембра 1944. године, Записник о главном претресу,

352 АВ, Ф. 208, Кр 151/1950, Записник о саслушању Шрајер Матије, (члан мађарске помоћне тајне полиције) 6. 12. 1944.

353 АВ, Ф. 170, Војна управа за Банат, Бачку и Барању, Белешка о фонду.

354 К. Николић, Нав. дело, 21–23, 33.

355 Исто, 80–81.

Пресуда Војног суда војне области за Бачку и Барању, као и Спроводни акт којим се обавештава Виши војни суд НОВ и ПОЈ о пресуди, Одлука већа Вишег војног суда којом се одобрава пресуда и друга акта.

Од почетка свог постојања Војна управа је оценила немачку и мађарску националну мањину као главне носиоце колаборационизма и злочина над српским народом у Војводини и сматрала је да због тога треба да одговарају. По ослобођењу Војводине отпочело је, као и у другим крајевим земље, „чишћење" ратних злочинаца и колаборациониста.[356] Главни народноослободилачки одбор Војводине је већ 14. новембра 1944. године обавестио све НОО у Банату, Бачкој и Барањи да је потребно спровести обрачун са Немцима и Мађарима који су вршили злочине. Ови послови поверени су ОЗН-и.

Страдање српског становништва у Априлском рату, а нарочито у рацији 1942. године, били су разлози за одмазду над делом мађарског становништва у Војводини после Другог светског рата. Приступило се логорисању немачког[357] и мађарског становништва, затим мерама кажњавања различитих категорија колаборације и репресивног односа према Србима и Јеврејима. На основу пријава становништва састављани су спискови за проверу и ликвидацију. Страдали су у највећој мери они који су процењени као сарадници окупатора, посебно они Мађари који су учествовали у страдању српског становништва 1941. године, затим учесници у рацији 1942, припадници екстремне странке Стреластих крстова али и других националистичких организација. Стрељања, ликвидације, хапшења, конфискације имовине, одмазде чинили су у највећој мери припадници ОЗН-е као и припадници регуларних партизанских јединица.[358]

ОЗН-а је тесно сарађивала са комисијама за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, као и у истраживању и покретању кривичног гоњења и припремама за суђење. Комисија је доносила одлуке по којима су поједина лица означена као ратни злочинци или издајници. Одлуке су најпре достављане надлежним војним судовима, који су до формирања јавног тужилаштва и народних судова покретали кривични поступак.[359]

Током истраге у Одељењу заштите народа за град Нови Сад 15. децембра 1944. године, Деже је испричао следеће: „Долазак мађарске војске дочекао сам у Новом Саду на Футошкој улици заједно са женом. Учествовао сам на општенародном мађарском весељу. Првих недеља учествовао сам на скоро свим банкетима и вечерама приређиваним у част кандидата мађарске армије и мађарских власти. Мој је лист у то доба величао успехе мађарске војске у борби с четницима у Бачкој. Зверско клање Срба по новосадским улицама представили смо по наређењу генерала Далноки Вереша као витешку борбу с четницима у Бачкој. Писали смо да је Мађарска армија ослободилачка армија, да се Бачка после 23 године окупације и робовања враћа у крило матере земље, сада настаје нова срећна епоха мађарског живља у ослобођеној Бачкој. Када

356 С. Цветковић, Између српа и чекића, Репресија у Србији 1944–1953, Београд 2006, 227.

357 АВ, Ф. 169, Главни народноослободилачки одбор Војводине, Нови Сад, а. ј. 132, 389, 1347. Немачки логораши су коришћени за тешке физичке послове. Документи сведоче да су ангажовани у Државном руднику Врдник за јамски рад, затим за сечу шума и друге послове.

358 А. Касаш, Нав. дело, 9, 160.

359 С. Цветковић, Нав. дело, 253.

је после Немачке и Мађарска ступила у рат против СССР-а, мој лист је износио да је ово дошло услед бомбардовања Кошице од стране совјетске авијације. Међутим већ кроз неколико дана сам чуо да су бомбардовања извршена од стране Немаца, али ово нисмо објавили. Да би рат против СССР-а популарисали писали смо ово: да је овај рат за одбрану хиљадугодишње мађарске културе, европске цивилизације, хришћанства, сељаштва и радништва од ропства и др. Бољшевизам смо представили као најкрвавији, најнеправеднији режим. Црвену армију као неорганизовану, деморалисану руљу. Уопште смо се служили материјалом немачке Гебелсове пропаганде. Више пута смо [...] о борбама у Југославији и њиховом коначном уништењу. Називали смо их бандитима. Када су Немци марта 1944. год. окупирали Мађарску позват сам код гаулајтера Кремер Јакоба који ми је саопштио да у свом листу имам да пишем у духу нове фашистичке политике мађарске – политике потпуног утанчавања у немачку ратну машину. Ја сам ово прихватио и све до доласка НОВ писали смо како је од нас тражио Пресбиро.“[360] *Reggeli Ujság* је у том периоду штампан у 10.000 примерака.[361]

У наставку саслушања Деже је објаснио да је у јесен 1941. године одржана оснивачка скупштина старих ратника „Тисхарцош“ на којој је за председника изабран Нађ Ђезе, а он је изабран за секретара, и да је од октобра 1942. године и сам постао председник тог удружења. Њихов основни задатак је било учвршћивање унутрашњег фронта, организовање оружане страже и портира по фабрикама ратних производа. Ово удружење је највише допринело организовању и врбовању чланова за помоћну тајну полицију у Новом Саду.

О почецима рада полиције Деже је испричао следеће: „У лето 1943. године, добио сам допис од Новосадске полиције да по наредби Министарства унутрашњих дела треба да се формира помоћна полиција и да удружење Тисхарцош да око 100 људи. Добровољно су се отприлике пријавили око 90 људи. Тај списак сам послао поручнику Фесторију. Када је шеф те помоћне полиције мајор Талијан позвао те људе на састанак, састанак коме сам и ја присуствовао одржан је у згради полиције септембра 1943. године. Том приликом су сви положили заклетву на верност Хортију и Министру унутрашњих дела и потписали обавезу што се тиче одговорности за рад. Ја нисам положио заклетву и ни на једном полицијском часу нисам био“.[362]

Пресудом Војног суда Војне области за Бачку и Барању у Новом Саду С. бр. 400/44 од 29. децембра 1944. на основу чл. 16 и 17 Уредбе о војним судовима осуђени су као народни непријатељи на казну смрти стрељањем због дела: агитовање у служби непријатеља, помагање фашистичког апарата у служби окупатора, потказивање и шиканирање радништва предвиђено чл. 14 Уредбе о војним судовима и то: 1. Андре Арваи Дезидер, 2. Шомођи Јован, 3. Ишток Никола, 4. Хорват Арпад, 5. Тешењи Ђула, 6. Камрат Јосип, 7. Бауер Јован, 8. Пухан Александар, 9. Фрич Фридрих, 10. Лукачић Стеван, 11. Балог Ђула, 12. Фабијан Јован. Уједно се против окривљених изриче трајан губитак грађанске части и конфискација имовине у корист Народноослободилачког фронта. Смртне казне су извршене 19. јануара 1945. године. Од осталих седам чланова, Кох Арпад и Марош Михајло су осуђени на тешки присилни рад у трајању од пет

360 АВ, Ф. 208, Кр, 151/1950, Записник са саслушања Андре Арваи Дежеа.

361 А. Касаш, Нав. дело, 130.

362 АВ, Ф. 208, Кр 151/1950, Записник са саслушања Андре Арваи Дежеа.

година и губитак грађанске части на пет година, Шабли Илија (рехабилитован 29. 7. 1955. године), Винковић Александар и Шрајер Матија (рехабилитован 29. 7. 1955. године) на тешки присилни рад у трајању од три године и губитак грађанске части на пет година, а Мондовић Ференц и Фабијан Ђура на присилни рад у трајању од две године и губитак грађанске части на две године.

Све што смо до сада рекли о мађарској тајној полицији у фонду 208 засновано је на само једном предмету, те сматрамо да би ову тему требало боље проучити и из светла других историјских извора и литературе. Због оскудности информација о овој проблематици сматрамо да анализа овог документа може допринети осветљавању једног тешког периода у историји града Новог Сада.

Ivana Petrović, senior archivist
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
ivana.petrovic021@gmail.com

TESTIMONIES ON THE HUNGARIAN HELPING SECRET POLICE IN NOVI SAD

SUMMARY

This paper was created during the ordering of the fund District Court, Novi Sad. The archival material consists of the books and the scripts; documents connected to the law practice (court administration) and first and second degree documents of different law groups. Within the chosen archival material, a detailed insight proved that certain groups were very important for the analysis and the knowledge about the Second World War history and its aftermath in the Province of Vojvodina. While editing this group, in the document number 151/1950, we found some interesting data on the Hungarian secret police in Novi Sad. It was a strictly confident legal act belonging to the Department for People's Protection, for the city of Novi Sad (better known under the Serbian abbreviation OZNA), and it was adressed to the Military Court department of the Military administration for the Counties of Banat, Bačka and Baranja in Novi Sad. The investigation on the Hungarian helping secret police was lead by OZNA and there were kept interrogations of 19 secret police members from December 1944, a verdict of the Military Court in the military district of Bačka and Baranja and other legal acts. According to these documents, we came to know more closely about the work and organization of the Hungarian secret police in Novi Sad, which existed for a short span of time and was scarcely mentioned in the technical literature.

Светлана Љубљанац, архивски саветник
Архив Војводине
Нови Сад
svetlanaljubljanac@gmail.com

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА ЈАРКОВАЦА – ПОСЕДА СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА

Сажетак: У раду је дат шири приказ правног стања земљишта под називом Јарковци, које је било део градског поседа Сремских Карловаца, у првој и другој аграрној реформи, односно у периоду 1919–1946. Рад је заснован на истраживању архивске грађе фонда Краљевске банске управе Дунавске бановине и Одељења за аграрну реформу и колонизацију Главног извршног одбора Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине (ГИОНСАПВ) – Нови Сад, која се чува у Архиву Војводине.

Кључне речи: Јарковци, објекти аграрне реформе, експропријација, аграрни интересенти.

Одељење за аграрну реформу и колонизацију ГИОНСАПВ-а установљено је ради спровођења Закона о аграрној реформи и колонизацији.[363] Рад је започело 21. септембра 1945, после објављивања Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији, који је објављен 28. августа 1945.[364] На основу овог оквирног Закона, објављен је Закон о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији, тј. земаљски Закон НР Србије тек 24. новембра 1945, а Упутство за извршење је Министарство аграрне реформе и колонизације НР Србије донело 15. децембра 1945. Пословање у поступку

363 Службени лист ДФЈ, бр. 64/45.

364 Одељење је обављало све послове који проистичу из Закона о аграрној реформи и колонизацији заједно са одсецима за аграрну реформу и колонизацију при окружним народним одборима, референтима за ове послове при среским народним одборима и месним народним одборима којима су помагали зборови месних народних интересената у пословима утврђивања објеката и субјеката аграрне реформе. Посебне органе за извршење аграрне реформе представљали су окружни аграрни судови. Ови судови су доносили у другом степену коначне одлуке о утврђивању објеката и субјеката аграрне реформе и одлуке по жалбама на одлуке народних одбора у поступку извршења аграрне реформе. После укидања Одељења, незавршене предмете, као и предмете спорова настале у имовинскоправним односима колониста, решавали су следећи покрајински органи: Главна управа за пољопривреду и шумарство АПВ, Секретаријат за привреду АПВ и Покрајински секретаријат за послове финансија.

спровођења аграрне реформе у Војводини свело се на припремне радње и припремање материјала који би послужио у тренутку отпочињања поступка према Закону о аграрној реформи.[365] Овај закон је донет „с циљем додељивања земље земљорадницима који немају земље или је немају довољно“,[366] а на основу њега су најпре одузети земљишни поседи од бројних категорија власника и пренети у руке државе. Из тако добијеног државног земљишног фонда земља је подељена „аграрним субјектима“ (спољним и унутрашњим колонистима и њиховим породицама, месним аграрним интересентима, итд.).

На основу члана 3, тачке 2, става 2 Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији од 14. новембра 1945. „не падају под удар овог Закона земљишта која су заједничка својина земљишних заједница, имовинских општина, села, општина, братства, племена и државе.“[367] Закон о допуни Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији, којим се посед града Сремских Карловаца Јарковац уноси у аграрни фонд, обнародован је тек 20. марта 1946. Према овом закону, став 2, тачка 2, члан 3 Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији допуњује се: „Ова одредба се не односи на посед града Сремских Карловаца звани Јарковац у срезу старо-пазовачком“.[368]

У периоду од доношења Закона о аграрној реформи до доношења Закона о допуни Закона о аграрној реформи дотадашњи уживаоци (црква, установе, институције, појединци итд.) располагали су Јарковцима јер нису били обухваћени аграрном реформом. Међутим, после доношења Закона из 1945, у подели земље аграрним интересентима настали су неспоразуми између закуподаваца и закупаца, као и арендатора и других.

Историјат и порекло власништва

Рат између Хабзбуршке монархије и Османског царства (1716–1718) тешко је погодио Сремске Карловце. Турци су са огромном силом, крећући се према Петроварадину, заузели Карловце. Неколико дана касније у одлучујућој бици на брду Везирац Турке је, 5. августа 1716, страховито потукао аустријски војсковођа принц Еуген Савојски.[369] Налазећи се у тешкој материјалној ситуацији, Карловчани су одлучили да у Беч пошаљу делегацију, на челу са Петром Андрејевићем,[370] да би цару Карлу VI изнели све страхоте и размере свога страдања, молећи га притом за помоћ, истичући и своје заслуге које су имали у овом и прошлом рату. Цар је разумео сву тежину ситуације и обим страдања својих поданика, посебно њихову искреност и доказану оданост, те је донео одлуку да се Карловачка општина ослобађа од обавезе работе и форшпана,

365 Архив Војводине (даље у тексту: АВ), Ф. 185, Одељење за аграрну реформу и колонизацију ГИОН-САПВ, а. ј. 2.

366 Службени лист ДФЈ, бр. 64/45.

367 Службени гласник Србије, бр. 39/45.

368 Службени гласник Србије, бр. 4/46 и 12/46.

369 Б. Бешлин, Евгеније Савојски и његово доба, Нови Сад 2014, 485–490.

370 Српски биографски речник, књ. 1, А–Б, Нови Сад 2004, 164.

и да им се у име одштете и заслуга за царски дом уступе на уживање коморска добра пустаре Јарковци, Пазова и Сасе. Званична потврда ове царске одлуке налазила се на повељи издатој 16. септембра 1721.[371]

На ова добра су се населили неки Карловчани и засновали село Нови Карловци на имању Сасе, а Пазова је задржала име Пазова (данас Стара Пазова). Добро Јарковци је било под сенокосом и није било парцелисано све до 1798, када је издељено и добило кућне бројеве. Величина парцеле која је додељена једном кућном броју износила је три јутра и 1200 квадратних хвати. Поделу је извршило Градско веће. Осим земљорадника, међу уживаоцима су били Карловачка општина, Гимназија, Управа црквено-народних фондова, Патријаршија, Епархијски фонд, четири парохијске сесије итд.[372]

С обзиром на различит квалитет земље појединих парцела и Грађански закон Аустроугарске, према коме је право државине (поседа) bona fide прелазило у својину после четрдесет година, Градско веће је сваке десете године спроводило нову раздеобу парцела. Нови насељеници који су сазидали куће у Карловцима могли су на основу одлуке Градског већа да добију по пола парцеле, што се називало „полуброј“. Ово се обично дешавало после десет година, када је према Закону досељеник постајао завичајан у Карловцима. Уколико би се неком кућа срушила, његово право на уживање Јарковаца се гасило док не подигне кућу.[373]

Аграрна реформа у Краљевини СХС није обухватила Јарковце, али су они често били предмет манипулације којом су посланички кандидати појединих странака обећавали поделу истих сељацима из околних села: Голубинци, Стара Пазова и Војка, пошто се Јарковци налазе између ова три села.[374]

Утврђивање објеката аграрне реформе на поседу града Сремских Карловаца у Краљевини Југославији

Краљевска банска управа Дунавске бановине је 1933. године, након проведеног поступка, донела одлуку о утврђивању објеката на поседу града Сремски Карловци. Према овој одлуци, посед града не спада под аграрну реформу, те му се оставља цео његов посед уписан у поседовном листу п. о. Сремски Карловци бр. 532, п. о. Голубинци бр. 490 и п. о. Чортановци бр. 450 у укупној површини 8265 к. ј. 992 кв. хвати на слободно располагање.[375] Овим поступком по Закону о ликвидацији аграрне

371 К. Петровић, Карловци и карловачко становништво у првој половини 18. века, Историјски часопис, књ. 5, Београд 1954/55, 295–300.

372 Н. Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941, Нови Сад 1975, 153.

373 АВ, Ф. 185, 23694/46.

374 АВ, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад, III 20029/35.

375 Краљевска банска управа Дунавске бановине у Новом Саду је на основу расправе ради утврђивања објеката аграрне реформе на поседу града Сремски Карловци спроведене 10. августа 1933. у Градском начелству у Сремским Карловцима, на основу земљишно-књижног и катастарског стања, а у смислу прописа члана 3 Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јуна 1931. са изменама и допунама од 5. децембра 1931. и 24. јуна 1933, донела Одлуку бр. III 40211 од 12. августа 1933. по предмету утврђивања објеката аграрне реформе на поседу града Сремски Карловци. Министарство пољопривреде Краљевине Југославије је донело другостепену Одлуку бр. 69017/VIa од 22. априла 1935.

реформе на *великим поседима* из 1931.[376] је утврђено да је према земљишним књигама град Сремски Карловци власник земљишта: у п. о. Сремски Карловци у површини од 3370 к. ј. 1225 кв. хвати, од тога има 51 к. ј. 1287 кв. хвати оранице, 1152 кв. хвати врта и 248 к. ј. 819 кв. хвати ливаде;[377] у п. о. Чортановци у површини 228 к. ј. 622 кв. хвати необрадивог земљишта и у п. о. Голубинци, уложак бр. 490, у површини од 4044 к. ј. 769 кв. хвати, од чега је 3961 к. ј. 610 кв. хвати обрадивог земљишта.[378] Иако се још 1919. очекивало да ће у Јарковцима закупни односи бити ликвидирани, до тога ипак није дошло ни до 1945. Очувани су закупни односи, што је био изузетак у време спровођења аграрне реформе у Војводини и деловало је „заиста анахроно“.[379]

У погледу поседа у п. о. Голубинци, утврђено је да је уписан у улошку бр. 490 на име града, али да стварно ово земљиште није власништво града, него је, према Статуту о уживању јарковачког земљишта из 1891, у власништву 997 становника Сремских Карловца којима припада право уживања некретнина. У наведеном Статуту је предвиђена деоба овог земљишта, која је фактички већ одавно била спроведена. Наиме, ово стање које представља индивидуално уживање појединих уживалаца (у грађи: овлаштеника) на овом земљишту трајало је већ дуги низ година уз сагласност саме Општине која се примила вођења управе над овом заједницом уживалаца.

У архивској грађи фонда Краљевске банске управе Дунавске бановине налази се препис Статута о уживању јарковачког земљишта из 1891, прецизније препис редакције Статута која је направљена 1897. Препис је сачињен 24. августа 1926. Статут од четрнаест чланова дефинише односе уживања јарковачког земљишта. „Предиум Јарковци лежећи у територијалном опсегу општине Голубинци, спада у искључиво власништво општине града Карловаца.“[380] У члану 3 се наводи да се уживаоцима јарковачког земљишта сматрају сви власници у Карловцима лежећих кућних земљишта, а да право на уживање истог земљишта припада само оном власнику који је сазидао куће са две собе и кухињом, и која спада у власништво:

– Грађанина и завичајног припадника Карловаца,

– Српско-народно-црквених фондова и заклада, које имају стално седиште у Карловцима,

– Закладе Велике гимназије,

– Православне и Римокатоличке црквене општине.

према којој се Одлука Краљевске банске управе у Новом Саду бр. III 40211/33 потврђује у целости. Предметно земљиште није одређено за експропријацију (АВ, Ф. 126, III 20029/35).

376 *Службене Новине Краљевине Југославије*, бр. 142 од 26. јуна 1931.

377 Одлуком Банске управе утврђено је да се од поседа града у п. о. Сремски Карловци и Чортановци не може од обрадивог земљишта ништа узети за аграрне сврхе, јер је реч о ливадама које су разбацане по целом атару, па нису употребљиве. Један део поменутих површина налази се у рудини званој „ада Јамина“ и нису подобне за ораницу, јер их редовно плави Дунав. Ове су површине већим делом обрасле врбовом и тополовом шумом, затим шашом и у мањој мери травом. Остале површине су пашњаци и шума. Осим шумских површина, власнику се остављају на слободно располагање подводне и неплодне површине – трске, као и све остале неплодне површине у укупној површини од 389 јутара.

378 АВ, Ф. 126, III 40211/33.

379 Н. Гаћеша, Нав. дело, 153.

380 АВ, Ф. 126, III 20029/35.

Сваки уживалац (у грађи: правоужитник) је добијао по једно кућно земљиште, једну деобом додељену честицу у површини до четири катастарска јутра, у годишње коришћење, али ако је једна кућа подигнута на више кућних земљишта, добијао је за свако кућно земљиште припадајућу земљишну честицу. Уживалац је био дужан да плаћа годишњи порез у износу од три аустроугарске форинте од сваке земљишне честице. Дужност уживаоца, било да он земљу сâм обрађује или је даје у закуп, била је та да је морао сваке године, до 1. децембра, од градског поглаварства да прибави исказницу, у којој се тачно морало навести име уживаоца, број његове куће и број земљишне честице. Они који не би извадили исказницу губили су право располагања јарковачким земљиштем за идућу годину. Тада се земљиште издавало у годишњи закуп оном закупцу који би на јавној лицитацији понудио највише. Дужност Градског поглаварства је била да сваке године, до јуна, састави именик уживалаца јарковачког земљишта, те да га јавно објави. У року од осам дана сваки становник је могао уложити приговор. По приговору је у првом степену решавало Градско поглаварство, у другом степену Градско заступство а у трећем Висока краљевска хрватско-славонско-далматинска земаљска влада – Одсек за унутрашње послове. У члану 12 се напомиње да је раздеоба јарковачког земљишта на поједине уживаоце регулисана посебним статутом.

Стварно стање Јарковаца 1945. године

Прва аграрна реформа није обухватила Јарковце, те је исто стање затечено и после Другог светског рата. Величина Јарковаца износила је око 4800 јутара оранице и ливаде, коју је уживало 997 кућевласничких породица из Сремских Карловаца.[381] Ове породице углавном нису лично обрађивале земљу у Јарковцима, већ су је давале у аренду околним селима. Зато је владало незадовољство у околним селима која су фактички већ деценијама узимала земљу у аренду од Карловчана.

У циљу унапређења привреде и заједничке обраде земље на Јарковцима, основано је на основу Закона о привредним задругама друштво неодређеног броја чланова са ограниченим јемством под именом: Јарковци земљорадничка произвођачка задруга са ограниченим јемством (с. о. ј.).[382] Оснивачка скупштина Земљорадничке произвођачке задруге с. о. ј. Јарковци у Сремским Карловцима одржана је 26. јануара 1941. у просторијама Државне народне школе „Бранко Радичевић“. Основана је на уделима, а сваки задругар је одговарао за обавезе које ће настајати за време трајања чланства, односно два пута онолико колико износи збир свих његових удела. Одлучено је да ће се Задруга бавити организацијом рационалне обраде Јарковаца свих чланова и

381 Иако су Јарковци у земљишним књигама уписани на Општину Сремски Карловци, стварни уживаоци тог земљишта су становници Карловаца, који то земљиште уживају двеста година. Сваки стари кућни број (око хиљаду) уживао је 3 и ¾ тог земљишта. Продаја тих кућа апсолутно је била везана за продају парцела уз кућу. Наслеђујући права уживања тог земљишта, с колена на колено, мештани су сматрали да је то земљиште њихова својина и било их је немогуће убедити у супротно.

382 АВ, Ф. 208, Фи. 30/47, Независна Држава Хрватска, Судбени стол као трговачки суд у Хрв. Митровици, br. II Fi. 18/41.

организовањем по чланство најуноснијег уновчавања жетве, с тим да прво буде снабдевен град Карловци. За обезбеђење овог задатка требало је подићи силосе, старати се за набавку најекономичнијег и најпрактичнијег радног инвентара, помагати град у извођењу и одржавању канализације, узимати у закуп и међупарцела незадругара, са циљем да се они привуку у Задругу. Управни одбор је заступао и потписивао Задругу.[383]

На ванредној скупштини Земљорадничке произвођачке задруге с. о. ј. Јарковци, одржаној 1. фебруара 1947, донета је одлука о ликвидацији Задруге, те се тражило њено брисање из Задружног регистра, јер су Јарковци у атару Голубинци пали под удар Закона о аграрној реформи, те је тако крајем радне 1946. године земљиште прешло у власништво аграрних интересената. Према томе, чланови Задруге су остали без земље која је била унета у Задругу, а тиме је Задруга изгубила могућност свог опстанка.

Окружни суд у Новом Саду је наредио да се у Задружном регистру код убележене фирме Земљорадничка произвођачка задруга с. о. ј. Јарковци у Сремским Карловцима поред брисања досадашњег текста фирме упише исти текст фирме са додатком „у ликвидацији“,[384] као и околност да је ванредна скупштина ове задруге решила ликвидацију исте.[385]

У граду Карловци није било ниједног земљорадника који је живео искључиво од обраде земље на којој је сејао житарице, јер им је основна агрикултура виноградарство. Производња пшенице у месту је годишње износила око четрдесет вагона, што је износило око осамдесет килограма по становнику. То је за исхрану и сетву било недовољно. Зато су власници Јарковаца издавали своје парцеле за намирнице, а не за новац. Када је експропријација према Закону о аграрној реформи 1945. била завршена, од педесет поседа – објеката експропријације, било је добијено око сто педесет јутара земље, а аграрних интересената је било уписаних осамдесет и два.[386]

Предлог МНОО Сремски Карловци о решавању проблема Јарковца

Спровођење аграрне реформе у Војводини било је предвиђено у три етапе: експропријација,[387] подела земље из земљишног фонда аграрним интересентима – аграрним субјектима,[388] и земљишнокњижни упис стања насталог аграрном реформом.

После Другог светског рата је одлучено да земљиште Јарковци уђе у аграрни фонд и буде обухваћено аграрном реформом, а интересентима Карловаца да се уступи, поред оне земље која је експроприсана у самим Карловцима, земља Патријаршије у

383 Народне новине, бр. 114/41.

384 АВ, Ф. 208, Окружни суд Нови Сад, бр. Фи. 30/47.

385 Службени лист Војводине, бр. 9/47.

386 АВ, Ф. 185, 23694/46.

387 Експропријација, као прва етапа спровођења аграрне реформе, започета је непосредно после 1. јануара 1946, тако да је прва експропријациона расправа одржана 3. јануара 1946. и то у Срему, у Срезу Стара Пазова.

388 Ова етапа почела је у марту 1946. и прва подела земљишног фонда извршена је у Срему, у Срезу Шид.

Ковиљу, и то око 2000 јутара. Ово додељивање патријаршијске земље односило би се само на аграрне интересенте.

За земљиште Јарковци Карловцима је био понуђен патријаршијски посед у КО Ковиљ, у површини од 1130 јутара. Карловчани су на овакву понуду оштро реаговали, сматрајући да је требало да им буде додељена површина од најмање 2300 јутара добре обрадиве земље. Навели су да њихов атар има површину од 8415 к. ј., а од тога око 2057 к. ј. оранице, која је већим делом последње класе, и око 1280 к. ј. винограда, док остатак од око 5080 к. ј. чине шуме, воћњаци и необрадиво земљиште. Истакли су и чињеницу да преко две трећине земљорадника нема ни пет јутара земљишта (ту спадају виногради, воћњаци и запуштена земља), па када се има у виду да поседују свега око 2057 к. ј. оранице, лако се може израчунати да већина земљорадника нема чак ниједно јутро оранице, већ само винограде и необрадиво земљиште. Познато је да виногради често подбаце, тако да земљорадницима остаје једини приход са земљишта Јарковци. Даље је истакнуто да би обрађивање земљишта које им је понуђено у Ковиљу изискивало велике трошкове, јер се налази преко Дунава, те би се морала плаћати возарина за пренос произведене хране. Стога је 16. априла 1946. Месни народноослободилачки одбор у Сремским Карловцима упутио предлог Председништву Народне скупштине АПВ у којем је изнет проблем Јарковаца и предложено следеће:

– да се карловачким аграрним интересентима додели земља са патријаршијског поседа КО Ковиљ од 1130 к. ј., да се од ове површине обрађује само око 630 к. ј., а остатак од 500 јутара необрадиве да се узме за 50 јутара обрадиве земље;

– да им се додели остатак од око 1500 јутара на сремској страни, и то земљиште бившег властелинства Гладнош и посед Контића, пошто је то земљиште најприступачније Карловчанима.

Одлука о одузимању Јарковаца, по мишљењу Одбора, донета је у најнезгодније време, јер је обухватила завршену јесењу сетву и почетак пролећне сетве. Мештани који су сами обрадили земљу морали су сами да купе семе, а они који су земљу дали у аренду добијени новац су већ потрошили. Закупци нису могли да поврате свој новац. Да не би дошло до масовних тужби и парница, а познајући материјално стање мештана, Одбор је предложио да се донесу следеће одлуке:

– да земљиште Јарковци онима који су сами засејали било јесења било пролећна сетва остане да скину плодове;

– да земљиште Јарковци онима који су купили у аренду било за јесењу било за пролећну сетву остане њихово да скину плодове;

– да земљиште које је дато напола остане онима који су га под тим условима закупили.

Да би се односи на поменутом земљишту рашчистили, Одељење за аграрну реформу и колонизацију је решило да дотадашњи уживаоци Јарковаца скину овогодишњи плод са овог земљишта, где се подразумева и примљена закупнина, или која друга корист. „Ово неће сметати подели земље аграрним интересентима, који су упућени на 'Јарковац'. Њима ће се дати одговарајуће парцеле с тим, што ће земљу моћи користити тек пошто се скине овогодишњи род.“[389]

389 АВ, Ф. 185, 23694/46.

Svetlana Ljubljanac, archives consultant
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
svetlanaljubljanac@gmail.com

THE EXPROPRIATION OF JARKOVCI – AN ESTATE BELONGING TO SREMSKI KARLOVCI

SUMARRY

After the Petrovaradin Battle in 1716, the inhabitants of Sremski Karlovci sent their renowned fellow citizens to Vienna with a plea of getting right to enjoy chamber goods barren land of Jarkovci, Pazova and Sase. They proposed this as an indemnity and the reward by the Court for two battles with the Turks and in 1721, the Emperor granted their wish. The Jarkovci good was in the process of hay scything and it had not been arranged into parcels until 1798 when it was divided as houses with numbers. The size of Jarkovci was 4,800 acres of arable land and field, enjoyed by 997 landlord families from Sremski Karlovci. This situation stayed until the end of Austria-Hungary.

The first agrarian reform in the Kingdom of SCS did not encompass Jarkovci and the same situation stayed until the Second World War. Although Jarkovci belonged to the Municipality of Sremski Karlovci according to the land registre, its real users were the people from Sremski Karlovci, who had enjoyed this land for two hundred years. Each old street number (about 1000), enjoyed 3 and ¾ of the land. After the Second World War, it was decided that the Jarkovci land should enter the agrarian fund and undergo the agrarian reform.

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине,
Нови Сад
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs

ЈЕДНО АРХИВСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ИЗ XVIII ВЕКА – **ПРЕДМОХАЧКИ** АКТИ ВЕЗАНИ ЗА РАЗДВАЈАЊЕ БАЧКЕ И БОДРОШКЕ ЖУПАНИЈЕ

Сажетак: У раду се говори о архивским истраживањем средњовековних и процесних списа везаних за спор око раздвајања Бачке и Бодрошке жупаније које је по службеној дужности водио жупанијски фишкал Михајло Адамовић. Истраживање је обухватило веродостојна места, црквене архиве и архиве најважнијих државних институција. Садржај сачуваног дела настале документације, поред основне сврхе настанка, пружа нам јаснију слику о архивском истраживању средином XVIII века и пратећим околностима: места истраживања, план рада, начин издавања архивске грађе и однос према њој и др. На основу архивске грађе говори се о поновном покретању спора за издвајање Бодрошке жупаније из Бачке. Кратки садржаји предмохачких списа, као средњовековни извори, посебно се наводе.

Кључне речи: Бачка жупанија, Бодрошка жупанија, Михајло Адамовић, архиве, каптоли, документа, велики жупани, истраживање.

Почетак рада цивилне жупанијске администрације у Бачкој обележио је дуготрајни спор око обнове, конституисања, територије, раздвајања, разграничења и самог постојања засебне Бодрошке жупаније (1715–1730). Након спорења, комисијских заседања, преписке, прикупљања документације, лобирања, рочишта, тражења високих власти, физичких и вербалних сукоба, спор се привремено окончао неформалним спајањем Бодрошке жупаније са Бачком до 1730. године.[390]

После три деценије, залагањем код виших власти, спор је обновљен. Већ крајем 1746. године, у којој је гроф Леополд Драшковић био именован за великог жупана

390 Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai: Bács-bodrog vármegye*, I, Budapest 1909, 133–155; *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*, I, Zombor 1896 (CD, 2011), 402–413; Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Analitički inventar (1688–1728), Sveska 1, Sremski Karlovci 1987, VII–XIV (*Istorijat tvorca fonda*); Лајчо Матковић, Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849), Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 1 (1688–1728), Нови Сад 1999, 1–6 (Историјска белешка о фонду).

Бодрошке жупаније, Угарско намесничко веће је тражило да се у жупанијској архиви пронађу и преко делегата у Пожун пошаљу за 20. фебруар 1747. списи везани за раздвајање две жупаније (I).[391] Царица Марија Терезија је 5. фебруара 1759. издала декрет о одвајању Бодрошке од Бачке жупаније, које би се извело на миран начин, без оптерећења порских обвезника, у сарадњи са новим великим жупаном Антоном Грашалковићем (Grassalkovich).[392] О томе је инструкције дала палатину и бачком великом жупану, калочком надбискупу Ференцу Клобушицком (Klobusiczky), који је изразио спремност да се повинује палатинском суду.[393] Представила је и молбу Чонградске жупаније да се испита могућност откупа Сент Марије (Суботице), неких места и пустара од Бодрошке жупаније.[394] Пошто је примио допис палатина о скором почетку расправе, велики жупан је јавио Бачкој жупанији да спреми депутате за расправу (7. 11. 1759) и да пошаљу некадашњег поджупана Тајнаија (Tainay), који је упућен у целу ствар.[395] Палатин је за потребе расправе тражио хитно детаљан план и опис целе територије, са ознакама брда, долина и река.[396] Формирана је седмочлана комисија на челу са грофом Јаношем Толваијем (Tolvay).

Жупанија је између осталих трошкова одобрила повећане трошкове за адвоката и прецртача географске карте за поступак, као и дискрецију за члана судског већа у Пешти.[397] Занимљиво да је син покојног поджупана Матије Урбанеца сада код државних власти тражио обештећење за наслеђене дугове и трошкове које је његов отац имао када је пре 30 година водио спор, што је жупанијски фишкал побијао.[398]

Бачка жупанија се успротивила целом поступку обнове Бодрошке жупаније, па је рад комисије одложен. У међувремену је умро велики жупан надбискуп Клобушицки а на обе функције је именован гроф Јожеф Бањањи (Battyhány). Како је он био син палатина, спор је поново одложен. Велики жупан Грашалковић је 1768. године покренуо нови спор, који је поново проузроковао интензивну преписку, чак је и до државног врха стигла молба и расправа је заказана (14. 11. 1768), али пошто су у међувремену „списи првобитног спора нестали, а нису могла ни пронаћи ни у палатинском ни у државном архиву“, цела ситуација је заборављена.[399]

За потребе расправе требало је прикупити две врсте документације: оне о раду претходне комисије и оне о средњовековним жупанијама и поседима. После турског дисконтинуитета са средњовековном државом, великих ратова, покрета народа и Ракоцијевог устанка (1703–1711), важно је било да се старим документима поткрепе жупанијска права, да су се, на пример, одређена насеља налазила у овој или оној жупанији

391 Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 2, Бачко-бодрошка жупанија (у даљем тексту АВ, ББЖ), 1747/6.

392 Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija (1688–1849)*, Katalog odabranih regesta (1756–1770), sveska 3, Novi Sad 1992, 1759/189, 1759/191 (стр. 30).

393 Исто, 1759/192, 1759/193.

394 Исто, 1759/190.

395 Исто, 1759/92 (стр. 25).

396 Исто, 1759/159 (стр. 29).

397 Исто, 1759/62 (стр. 23), 1760/51 (стр. 34).

398 Исто, 1761/129 (стр. 47), 1762/204 (стр. 57); Milan Jakovljević – Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija (1688–1849)*, Katalog odabranih regesta (1727–1755), sveska 2, Novi Sad 1991, 1752/156 (стр. 195).

399 S. Borovszky, Нав. дело, 155; АВ, ББЖ, 1768/ 74 (обимна процедурална преписка), 1768/97.

и сл. Средњовековне границе међу жупанијама су у хабзбуршкој држави добиле нови облик, тако да су у већој мери замениле територију коју су покривале.[400] На веродостојним местима тражени су подаци и сачињавани изводи, исписи, пописи и преписи.[401]

Задатак сабирања списа поверен је био жупанијском фишкалу (јавни правобранилац, адвокат), племићу Михајлу Адамовићу, чија је службена дужност била да заступа жупанију, тумачи државне законе, покреће спорове, даје правничка мишљења, пружа правну помоћ истанцама са жупанијског подручја. Адамовић је био дугогодишњи жупанијски и новосадски градски службеник који је по службеној дужности био актер многих збивања. Адвокатски испит, што га је сигурно додатно квалификовало за овај посао, положио је при Каптолу у Јегри (Егер).[402] Био је ерудита, зналац језика, речит и виспрен човек.

Један део његовог рада сачуван је у фонду Бачко-бодрошке жупаније (Ф. 2) Архива Војводине. Садржај ових списа значајан нам је из више разлога. Поред теме због које су тражени, и схватања жупанијског односа према овом поступку, они нам пружају јаснију слику о архивском истраживању средином XVIII века и пратећим околностима: места и институције истраживања, план рада, начин издавања грађе, однос према грађи, трошкови, накнаде итд. Кратки садржаји предмохачких списа заслужују да буду наведени пошто, као и други средњовековни извори, потичу из времена које је иза себе оставило ограничен број писаних трагова.

*

Веродостојна писана документа, најчешће правне природе, обезбеђивала је у средњовековној Угарској црква преко својих каптола, препозитура, конвента, манастира и цркава – места са јавном вером (loca credibilia). Издавање јавних аката у овом подручју можемо примарно пратити кроз деловање каптола Калочко-бачке и Чанадске дијецезе. Важан зборни каптол Бодрошке жупаније био је у несталом месту Хајсентлеринц.[403] Зато се управо морало кренути од црквених заоставштина каптола из околине, оних удаљенијих у Пожуну, Ђеру, Егеру, Острогону и конвената као што је у Панонхалми. Следиле су архиве највиших државних институција у Бечу, Пожуну, Будиму, Пешти: (придворна) Царска комора, Угарска дворска комора, Угарско намесничко веће, Угарска дворска канцеларија, Дворски ратни савет. Требало је да се констатују жупанијски архиви и документација у породичним колекцијама.

400 Вид. промене у средњовековним жупанијским границама на карти: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája, I, 640/A.

401 Дејан Јакшић, Средњовековни препис у фонду Бачко-бодрошке жупаније, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр. 7, Нови Сад 2013, 46–52. Како смо касније закључили, препис је рађен по наведеном захтеву из 1746. године.

402 Васа Стајић, Грађа за политичку историју Новог Сада, Нови Сад 1951, 212–213. Адамовићево име (Michael) се наводи на различите начине. Стајић није био сигуран у његову националност па га назива и Михаил и Михајло.

403 Тибор Алмаши, Главне институције писмености места с јавном вером у средњем веку на тлу данашње Војводине, у: Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски догађаји и процеси, уредник Ђура Харди, Сремска Митровица – Нови Сад 2013, 29–47.

На захтев његовог претходника из протекле године, капелан (Калочког) каптола одговара свом надбискупу 1761. године да је брижљиво прегледао секуларне списе у Архиви и да о задатој теми нема ништа више од већ послатог (очигледно мало), и указује на места где би се могло нешто пронаћи. Указује, по његовим сазнањима, на нађена предмохачка акта у тврђави Красна Хурка породице Андраши, тврђави Бадендорф и у Пешти.[404]

Велики жупан је 1763. године (вероватно Адамовићу) као план рада дао писмена упутства, четири тачке (*Paragraphus Primus*, *Secundus*, *Tertius* и *Quartus*), односно који подаци треба да се пронађу о сепарацији жупанија и дотадашњем току процеса (1715–1763). Прва: 1) Непосредно пре Мохачке битке ко су били велики жупани, ко је чинио персонал и која места Бодрошке жупаније су била обухваћена порезом и где су се налазила; 2) После Мохача, која од три жупаније се пре рестаурисала, ко је био велики жупан какав је био след; 3) След жупанијских службеника, година и обухваћених места. Друга тачка обухватила је питања везаних за прошлост спорења и процедуре. Трећа тачка обухватила је питања везана за улогу Чонградске жупаније у спорењима Бачке и Бодрошке. Четврта тачка односила се на правни пут.[405]

Преко пароха у Хајошу код Калоче, Адамовић је, „журећи дан и ноћ“, на путу ка Пешти, послао надбискупу / великом жупану спискове и изводе докумената састављених према његовим упутствима (*Puncta*) који се тичу Бачке и Бодрошке жупаније и др. (2. 5. 1764). Приложио је и попис (*Elenchus*, II) нових докумената које је гроф Грашалковић укључио у новопокренути процес (28. 2. 1760). Питао је да ли да пописе докумената које је открио преда процедурално у Пешти или не.[406]

Када је покренут нови поступак за раздвајање жупанија (19. 9. 1768, Пешта), жупанијска конгрегација је задужила фишкала Адамовића да прибави, како сам каже, акта и документа потребне за правну одбрану у државним надлештвима, државном архиву, жупанијским архивима, каптолима, конвентима и на другим кредибилним местима.[407] Послат је зато службено у Пожун и Беч 1769. године. Касније је поднео спецификацију трошкова за надокнаду (безмало 1025 форинти): 1. Добијање три дозволе за истраживање (Mandatum requisitorium)[408] у Конвенту Св. Мартина у Панонхалми (Conventus S. Martini Sacri Montis Panonniae, Panonnhalma), Ђерском и Пожунском каптолу, укључујући архивску таксу за улаз (*Taxa clavis*); 2–5. Превозни колски трошкови (април–јул); 6. Канцелисти Дворске коморе (Camera Imperialis) за опис аката. Такса потврђена регистратурском признаницом; 7. Канцелисти Угарског намесничког већа Андрашу Рошашу (Rosás) за опис и чишћење докумената. Потврђено признаницом; 8. Господину Вашу (Vass), таксатору, краљевском печатару и архивском конзерватору (Conservator) за издавање на увид старих аката нађених при Угарској дворској канцеларији; 9. Конциписти Михалецу (Mihalecz) за опис и чишћење докумената нађених за Жупанију у Дворској канцеларији; 11. За папир; 12. Поштански трошкови; 13. За смештај два превозника у Бечу; 14. За кафу и шећер које је наручивао; 16. Надокнада за „тежак, незахвалан и марљив седмогодишњи посао“ на овом великом

404 АВ, ББЖ, 1761/245.

405 АВ, ББЖ, 1763/89.

406 АВ, ББЖ, 1764/69e.

407 АВ, ББЖ, 1768/198.

408 Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae 1901, 404.

случају, који је обухватио више од преко 400 листова (200 форинти); 18. Дневнице за 132 дана, рачунајући 4 форинте по дану; 19. Канцелисти Угарске дворске коморе Ференцу Тенгердију (Tengerdy) за чишћење и опис старих аката тамо нађених.

Мало касније Адамовић је доставио лично великом жупану спискове аката из архива Угарске дворске канцеларије и Угарске дворске коморе (нема) и подробно га известио о околностима регистратурске потраге. Прегледао је друга назначена места (грађа код Андрашија) и констатовао да у Дворском ратном савету, чија Архива датира од 1557, није ништа додатно пронашао. Надао се да би овај дуготрајни посао пун препрека могао бити довољан и говорио је о вероватном обустављању целог поступка до „срећнијих времена“.[409]

Настала документација после обуставе поступка годинама је остала код фишкала Адамовића. Тек 1782. године задужена Жупанијска комисија је у Бају преузела 11 увезаних књига о свим новијим и старијим донацијама за села и пустаре, уз одговарајуће спискове. Наредне 1783. године преузела је скупљена процедурална акта у четири фасцикле: прву са 22, другу са 74, трећу са 42 и четврту са 64 акта. Осим тога, ту су биле и три мапе са свим насељима и пустарама које су постојале у жупанијама.[410]

Једна од тих укњижених збирки је сачувана. Садржи преписе аката првог поступка (1716–1717), међу којима су подаци добијени из старих аката Острогонског каптола (везано за Чонградску жупанију) и детаљно разматрање скупљених података и теренске истраге палатинске Комисије (9. 9. 1717) са набрајањем некада постојећих насеља. Међу предоченим документима су дослован препис донације краља Лајоша из 1382. године за часне сестре из Старог Будима и више побројаних краљевских и каптолских аката везаних за околину места Зонд (1361, 1464, 1466, 1482, 1518, 1522).[411]

Након службене предаје документације Адамовић је упутио молбу Бачкој жупанији да му се додели извесна накнада за петогодишњи тежак рад и велике издатке. Подсећа на своју улогу као судског делегата, адвоката и правозаступника у ванредним пословима у сарадњи са тадашњим великим жупаном и да је скоро предао пописане списе на више од 500 листова. Жупанијска комисија, која је преузела документацију, сматрала је да треба да му се за наведене заслуге и чување исплати бар 100 златника.[412]

Још је прва државна комисија закључила да Бодрошка жупанија треба да постоји и које границе би у новом времену обухватала (1716/17). За обнову Бодрошке жупаније, међутим, нису постојали услови и локална воља. Државна скупштина могла је 1802. једноставно одлучити да пошто Бодрошка жупанија већ дуже времена заједно администрира са Бачком, законски се проглашава њихово уједињење.[413] Тако је бар њено име ушло у званични назив.

Жупанијски заступник Адамовић је уложио велику енергију и време за овај незахвални посао. Међутим, прикупљена документација вероватно није ни употребљена у предвиђену правну сврху и дата на увид другима, већ је остала лично код Адамовића и у жупанијским рукама, док потреба за њом није избледела. Цео процес остао је

409 АВ, ББЖ, 1769/84a.

410 АВ, ББЖ, 1783/221.

411 АВ, ББЖ, Књ. 221, 55–78.

412 АВ, ББЖ, 1783/209.

413 *Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici), 1740–1835. évi törvényczikkek*, Budapest 1901, 284 (Законски члан VIII).

без резултата, али нам сачувани Адамовићеви списи пружају драгоцену слику о околностима архивског истраживања у XVIII веку, као и пописе аката до којих није лако или до којих се уопште не може доћи.

*

Следи прилагођен превод кратких садржаја средњовековних аката из наведених списа:

I (1747)

20. Судски позив (Evocatoriae) Босанског каптола из 1407. године, у вези са неким насилним актом у селу Часло (Császló) у Бачкој жупанији.

21. Списи разграничења (Metales) Будимског каптола о местима Фелше и Алшо Адријан (Főlső & Alsó Adrián) у Бодрошкој жупанији (1355).

22. Уговор (Compositionales) Бачког каптола за места Арнад и Ујфалу (Arnád & Ujfalu) у Бодрошкој жупанији (1503).

26. Протест Будимском каптолу у име госпође Катарине, супруге Лоренца Ујлак (de Ujlak) из 1519. године у вези са утврђењем и вароши Сабатка (Szabatka), Мадараш (Madarass), Таванкут (Tavankúth), Фабијан Шебештин (Fabián – Sebestin) и Вереш Еђхаз (Vőrős – Egyház) у Бодрошкој жупанији.

II (1764)

1. Пресуде (Literae adjudicatorales) палатина Николе Конта из 1466. године које садрже документа од 1323. године.

2. Новије истраге о утврђењу Кесег (Kőszegh), другим утврђењима и месту Бодрог.

3. Увођење у посед (Statutio) из 1477. године за места Апати (Apathy), Дорошло (Dorosló), Керестур (Keresztúr) и Вербас (Verbász), са описом.

4. Место Цобор Сент Михаљ (Czobor Szent Mihály) било је у Бодрошкој жупанији, што се види и по привилегији краља Матије (1469) којом он за то место, оближње Халмаш (Halmás), сада Алмаш (Almás), Јаноши (Janossi), сада Јанковац (Jankovácz), одобрава изградњу утврђења.

5. Пресуда (Adjudicatoria octavales) за места Цобор Сент Михаљ, Алмаш и Јанковац у корист породице Барток (1412).

6. Допис Бачког каптола о увођењу у посед породице Барток (de Bia), за њихова места Цобор Сент Михаљ и Јаноши.

7. Допис Будимског каптола о увођењу у посед господе Цобор у њихова три места.

8. Нова донација краља Владислава за места Цобор С. Михаљ, Халмаш и Јаноши у Бодрошкој жупанији.

9. Процес између породица Барток и Цобор око места Цобор С. Михаљ, Халмаш и Јаноши у Бодрошкој жупанији, у корист породице Цобор.

10. Допис Бачког каптола о реституцији Михаља и Мађаша Цобора у њиховим бодрошким местима.

11. Допис Бачког каптола о увођењу у посед Михаља и Мађаша Цобора удела породице Земплин (de Zemplin) у местима Цобор С. Михаљ, Халмаш и две шуме Егет Ерде (Eget-Erdeő) и Замјеп (Zámjep) на подручју места Јаноши у Бодрошкој жупанији (предмет истраге 1723).

12. Донација краља Матије удела Барбаре Борасло (Borászlo?) у местима Цобор С. Михаљ, Халмаш и Јаноши у Бодрошкој жупанији за породицу Цобор, са извештајем о увођењу у посед.

13. Тополча (Topolcsa), сада Топоља (Topolya), и Сент Пал (Szent Pál) били су у Бодрошкој жупанији.

14. Потврде краља Матије да су места Топоља и Сент Пал раније била у Бачкој, али да су прикључена Бодрошкој жупанији.

15. Уговор између палатинског намесника Имреа Цобора и Ференца Зегедија (Zegedy), између осталог о местима Цобор С. Михаљ, Халмаш, Јаноши, Санто Берегди (Szanto Bereghdy), сада Берег (Béreg), Тополча, сада Топоља, и Сент Пал у Бодрошкој жупанији. (Јегарски каптол).

16. О местима Морхад (Morhád), Санто (Szántó), сада Сантова (Szántova), и Буди Сент Миклош (Budi Sz. Miklós). Допис Босанског каптола из 1509. године о увођењу у посед Јаноша Подмање (de Podmanya), Мартоња и Имреа Цобора. Краљевска сагласност (1535) за места Морхад, Занто (Zántó), Буди (Budi), Ријек (Riék), сада Ријица (Rigyicza), Зентеш (Zentes), Зат (Zátt), Иван Фалва (Iván Falva), сада Иваново Село (Ivanovo Szello) у Бодрошкој жупанији.

– Места Хетеш (Hetes), Зака (Zaka), Гергери (Gergeri), Арањат (Aranyat), Бан (Bán) и шума Врајанош (Vrajanos), сада Врањош (Vranyos), били су у Бодрошкој жупанији.

17. Донација краља Матије за породицу Цобор (1468), за места Хетеш (Hettes), Зака, Арањаш (Aranyas) и Гергељ (Gergely), пустару Банзака (Bánzaka) и шуму Варјанош (Varjanos).

19. Донација краља Матије из 1476. године породици Цобор, целог места Хетеш и делова места Зака, Гергељ, пустаре Банзака у Бодрошкој жупанији.

20. Увођење у посед по претходној донацији, из 1477. године.

21. Донација Краља Матије Јаношу Цобору поседовног удела места Азањат (*Azanyat*) у Бодрошкој жупанији.

22. Увођење у посед по претходној донацији.

23. Мандат краља Матије за становнике места Хетеш, Зака, Гергери, Арањат, који потпадају под породицу Цобор.

24. Протест фамилије Цобор против грофова Бозни (de Bozni ?), због места Хетеш, Зака, Арањат, Гергељ и пустаре Банзака.

25. Протест породице Цобор против одлуке краља Матије о одузимању поседа (Collatio) Хетеш, Зака, Гергељ и Арањат, и пустаре Банзака из 1477. године.

26. Протест породице Цобор Печујском каптолу због места Хетеш, Зака, Арањат и Гергељ у Бодрошкој жупанији.

27. Сличан протест као претходни.

28. Мандат краља Матије за Јаноша Цобора и службенике грофова Бозни о враћању места Хетеш, Зака, Гергељ и Арањат, и пустаре Зака.

29. Протест породице Цобор против грофова Бозни (Бачки каптол) због отуђења њихових поседа.

30. Сличан протест као претходни (Каптол Кев).

31. Изјаве о предаји власништва (Fassio perennalis) синова Ђерђа Бика од Заке (Bika de Zaka), за Мартоња Цобора, око удела у месту Зака у Бодрошкој жупанији (Бачки каптол).

32. Пустара Татат Рев (Tatár Rév), сада Сурдок (Szurdok) или Говедо Шело (Govedo Schelo) испод Баје; Барачка (Baracka) и Барачка Сент Ђерђ (Baracska Szent György), сада Ђурић (Gyurity), које сада користе мештани Барачке, као и Удвард (Udvard) код Тисе изнад Новог Бечеја, докуметовани су краљевском донацијом из 1537. године.

33. Пустаре Фалитхаза/Фелехаза (Falitháza/Feleháza), Бела (Bela), сада Беланаберд-до (Belanaberdo), и Тура (Tura), сада Турија (Turia), посведочене су краљевским донацијама од 1564. године; а Нејвен (Negyven), сада Нађ (?), и Вана (Vanna), сада Вантелек (Vantelek), донацијама од 1560. године; те места Чомоклија (Csomoklia), сада Чонопља (Csonoplya), Керестур (Keresztúr) и пустара Ченте (Csente) налазили су се у Бодрошкој жупанији.

34. Варјанош, сада Врањеш, Рег, сада Рибица, Тотфалу (Tottfalu), Иван Фалва, сада Иваново Село, Шари (Sári), сада Шара (Sára), Чеока (Cseoka), сада Чек (Csék), документована су.

35. Позив (Evocatoria) за место Сент Тамаш (Szent Tamás) из 1503. године.

36. Донација краља Матије Корвина за варош Бају из 1472. године.

37. Потврде (Confirmationales) краља Владислава за места Тополча и Сент Пал из 1499. године.

38. При навођењу граница места Хај Сент Лоринц (Наў Sz. Lorincz), спомињу се места Пака (Paka), Зентеш (Zentes) и Удвард (Udvárd), и варош Бодрог у истоименој жупанији.

39. Одлуке Бодрошке жупаније из 1466. године о међама оранице места Сент Миклош (Sz. Miklós), где се наводе суседно место Цобор Сент Михаљ, као и места Тамаш Фалва (Tamas Falva), Ордод (Ordód), Иван Фалва, Гергељ и Рег у тој жупанији.

40. Изјаве при Бачком каптолу, где се између осталог наводи место Санто у Бодрошкој жупанији.

41. Границе места Цобор Сент Михаљ, Тополча и Сент Пал у Бодрошкој жупанији (1508), где се спомињу место Доросло и добра у поседу часних сестара из Старог Будима (Кларисе).

Dejan Jakšić, MA, archives consultant
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs

AN ARCHIVAL RESEARCH FROM THE XVIII CENTURY- LEGAL ACTS BEFORE THE BATTLE OF MOHACS WHICH DEALT WITH THE SEPARATION OF BACS AND BODROG COUNTY

SUMMARY

When the Bács County administration began working, it was marked by a longlasting despute about restitution, territory, bordering and the mere existence of a separate Bodrog County (1715-1730). After the arguing, board sessions, correspondency, search for documents, lobbying and confrontations, the dispute was temporarily concluded with the informal merging of the Bodrog and Bács Counties until 1730. Three decades later, the dispute was renewed. Empress Maria Theresa issued a decree on the separation of the Bodrog County and gave instructions for its realization, forming also a Board for that matter. The Bács County stood against this whole process and the work of the Board was postponed. The appointed Grand Župan of the Bodrog County initiated a dispute in 1768 which once again caused a huge correspondence and legal actions, but the whole proceeding was annuled because of the opposition and obstruction.

For the sake of the dispute, two kinds of documentations had been collected on trustworthy places: the ones testifying about the work of the previuous Board and the others describing the work of the medieval counties. The task of collecting the scripts and of advocacy was betrusted to the age-long county lawyer Mihajlo Adamović, an educated and an able man. A part of his work was preserved within the Bács-Bodrog County fund in the Archive of Vojvodina. The contents of these scripts are important for various reasons. Beside the topic they are wanted for, they offer a clearer picture of the archival research in the middle of the XVIII century and the accompanying circumstances: places and institutions where the research was done, the work plan, the way of issuing material, relation towards the material, expenses etc. The research, with a clear plan, encompassed the church legacy in capitols and convents, the archives of the most important state institutions and special collections. The collected documentation had stayed at Adamović's after the cancellation of the dispute until it was eventually officially handed over to the Bács County. Short contents of the scripts from the period before the Battle of Mohács are specially mentioned, since they origin from the times with limited written traces left behind, which is the case with other medieval sources as well.

Александар Бурсаћ, архивист
Архив Војводине
Нови Сад
acab76@gmail.com

НАДЛЕЖНОСТИ И ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА КРАЉЕВСКЕ БАНСКЕ УПРАВЕ ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ: ОПШТЕ И УПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ

Сажетак: У раду су представљене надлежности и организациона структура Општег и Управног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине. Циљ рада је да се архивистима и истраживачима олакша обрада и коришћење архивске грађе ових организационих јединица Банске управе, али и њима подређених органа опште управе и установа. Делокруг и устројство оба одељења су приказани на основу релевантних правних аката, у првом реду Закона о банској управи из 1929. године. Као извори података о променама у надлежностима и организационој структури коришћена су правна акта и подаци из архивске грађе фонда 126 Архива Војводине – Краљевска банска управа Дунавске бановине.

Кључне речи: Краљевска банска управа, Опште одељење, Управно одељење, Дунавска бановина, Краљевина Југославија, Војводина, Шумадија.

Дана 3. октобра 1929. године, донет је Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја.[414] Поред тога што је овим законом прописано да службени назив државе Срба, Хрвата и Словенаца буде Краљевина Југославија,[415] њиме је уведена и нова административна подела земље. Дотадашње области, на челу са великим жупанима, укинуте су,[416] а уместо њих је успостављено девет бановина.[417] Дунавска бановина је обухватала територију данашње Војводине без Панчева, које је било у саставу засебне Управе града Београда, као и Барању и део северне Србије (Шумадију, Браничево и Стиг).[418] Седиште јој је било у Новом Саду.

414 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1885.

415 Исто, чл. 1.

416 Исто, стр. 1888–1889, чл. 23 и 24.

417 Исто, стр. 1885, чл. 2.

418 Предраг М. Вајагић, Банови Дунавске бановине, Нови Сад – Бачка Паланка 2016, 29.

Бановином је преко Банске управе управљао бан, кога је указом постављао краљ, а на предлог министра унутрашњих послова и уз сагласност председника Министарског савета.[419] Бан је вршио највишу политичку и управну власт у бановини и била су му потчињена сва надлештва и сви органи опште управе. Помоћник бана (подбан) је био његов помоћни орган и законски заступник, док је Банско веће, постављано од стране министра унутрашњих послова, а на предлог бана, обављало функције саветодавног органа. Састав Већа је требало да одражава територијалну расподелу становништва у бановини – тако је сваки срез био представљен са по једним чланом, док су градови, у зависности од броја становника, били заступљени са једним до четири члана.[420] Веће се редовно састајало једном годишње, најкасније месец дана пре утврђивања бановинског буџета.[421]

Помоћни органи бана су били и окружни инспектори. Они су се налазили на челу окружних инспектората, које је, по потреби, од одређених срезова образовао министар унутрашњих послова, уз, опет, сагласност председника Министарског савета.[422] У надлежност окружних инспектора је спадало да се, у име бана, старају о пословима јавне безбедности на подручју инспектората, да надзиру рад власти и органа опште управе, те да истима издају упутства за успешно обављање службе.[423] Окружни инспекторати на територији Дунавске бановине су укинути решењима министра унутрашњих послова од 4. маја 1933. и 24. фебруара 1934. године, када су њихова подручја дошла под непосредни надзор бана.[424]

У складу са Законом о банској управи од 7. новембра 1929. године, Краљевска банска управа Дунавске бановине се делила на одељења, одсеке и одељке (реферате).[425]

---

419 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1887, чл. 5.

420 Закон о изменама Закона о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 71-XXV/1930, стр. 573, чл. 1. Чланом 84 Устава Краљевине Југославије из 1931. године бановине су дефинисане као истовремено управне и самоуправне јединице. Даље је Уставом било предвиђено да у свакој бановини, као самоуправном телу, постоје бановинско веће и бановински одбор (чл. 88), те да бановинско веће, изабрано општим, једнаким и непосредним гласањем, из своје средине бира бановински одбор, који би био самоуправни извршни орган у бановини (чл. 89). Међутим, закон којим би се у пракси спровела уставна начела о бановинској самоуправи никада није донет (П. М. Вајагић, Нав. дело, 36).

421 Правилник о организацији банских већа, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 149-LV/1930, стр. 1395, чл. 6.

422 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1888, чл. 20. На територији Дунавске бановине је било четири окружна инспектората, са седиштима у Зрењанину (тадашњем Великом Бечкереку, касније Петровграду), Крагујевцу, Смедереву и Сомбору.

423 Решење о окружним инспекторима, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 250-CII/1929, стр. 1932, део II.

424 Решења бр. III 14895/1933 (Службене новине Краљевине Југославије, бр. 104-XXX, стр. 575) и III 7512/1934 (Исто, бр. 53-XIV, стр. 243). Ради ефикаснијег обављања послова који су до укидања инспектората били у надлежности окружних инспектора, бан је 28. децембра 1936. године предложио министру оснивање засебног Инспекторског одсека при Краљевској банској управи. Одговорено му је да је у изради норматив којим би се решило питање поменуто у бановом предлогу (АВ, Ф. 126 – II одељење, 1655/1937).

425 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1951, чл. 3.

Одељења је било осам: Опште, Управно, Пољопривредно, Просветно, Техничко, Одељење за социјалну политику и народно здравље, Финансијско одељење и Одељење за трговину, обрт (занатство) и индустрију.[426] Радом сваког од одељења је руководио начелник, коме је било подређено целокупно особље одељења, а непосредно шефови појединих одсека.[427] Начелник је управљао пословањем одељења, за које је био и одговоран, те се старао о законитости, ажурности, правилности и усклађености рада. Одељења Банске управе су имала посебне, њима подређене установе, док је непосредни надређени свим одељењима био бан, а преко њега и ресорни министри.

ОПШТЕ ОДЕЉЕЊЕ (I)[428]

Опште одељење је извршавало послове које му је одређивао бан.[429]

Према расположивим подацима,[430] организациону структуру Одељења су чиниле следеће јединице:

- Секретаријат
- Персонални одсек
- Главна писарница
- Економат
- Одељак за Службени лист Дунавске бановине
- Штампарија Дунавске бановине (од 1938. године)
- Рачунски одељак.

426 Поред побројаних одељења, у склопу Банске управе је пословао и Кабинет бана, који, за разлику од одељења, није имао формално-правно утврђене надлежности. Функција му је била, како се може видети из сачуване архивске грађе, обављање административних и техничких задатака за бана.

427 Осим уколико бан не би одређени одсек подредио непосредно себи. У том случају, на шефа тог одсека су преношене надлежности и овлашћења начелника одељења (Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1951, чл. 5).

428 У тексту Закона о банској управи је за свако од одељења, након назива, наведена и ознака римским бројем. Одсеци одељења Банске управе су означени арапским бројевима, и то у континуитету, изузев одсека Општег и Финансијског одељења, који су остали неозначени.

429 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 8.

430 АВ, Ф. 126 – Кабинет бана, инв. јединица бр. 1, 1931, Записници са седница Банског већа, Записник са I седнице редовног сазива Банског већа, одржане 10. децембра 1931. године, стр. 21.

При Општем одељењу се налазио и засебан одељак Дисциплинског суда при Краљевској банској управи Дунавске бановине.[431] Одељење је поседовало и властиту библиотеку. Приказом делокруга послова организационих јединица, могуће је детаљнији сагледати надлежности самог Одељења. Секретаријат је, тако, функционисао независно од остатка Одељења, добијајући задатке непосредно од бана.[432]

Персонални одсек је руководио свим пословима у погледу службених односа државних и бановинских службеника.[433] Ови послови су обухватали: припрему решења и одлука у вези са именовањем, унапређивањем, премештањем, дисциплинским поступцима, отпуштањем и пензионисањем службеника, а израђивани су на основу мишљења и предлога надлежних старешина или начелника одељења, те подношени бану на потписивање; вођење евиденција и службеничких листова; израду решења о образовању комисија за полагање стручних испита и комисија за оцењивање службеника; припрему решења о бановом одобрењу одсуства службеника до два месеца због боловања или до месец дана у другим случајевима.

Главна писарница је била помоћна установа преко које се водило и надзирало целокупно унутрашње техничко-манипулативно и економско пословање Банске управе.[434] Шефу овог одељка били су подређени сав канцеларијски персонал и послуга Банске управе. Шеф главне писарнице је, такође, надзирао и рад Економата.

---

431 Биланс рада Банске управе у 1935. години – Опште одељење, Културно-привредни преглед, год. II, бр. 2/1936, стр. 26. Како је прописивао Закон о чиновницима (Службене новине Краљевине Југославије, бр. 73-XXII/1931, стр. 373), службеник који би у служби или ван ње повредио своју службену дужност, односно углед свога реда, добио је казну за неуредност или дисциплинску казну. Казне за неуредност су изрицале непосредне старешине или старешине сваког вишег надлештва, а изрицане су ако повреда дужности не би прелазила границе обичне неуредности (дисциплински иступ). У случају дисциплинског преступа – тј. ако би неуредност била већег замашаја или поновљена, или ако би до повреде дужности дошло под отежаним околностима, те ако би била утврђена штета или опасност по интерес службе – изрицане су дисциплинске казне. Дисциплинске казне, према члану 194 Закона о чиновницима (Исто, стр. 393), изрицали су, на основу дисциплинског поступка, дисциплински судови.

432 АВ, Ф. 126 – Кабинет бана, инв. јединица бр. 1, 1931, Записници са седница Банског већа, Записник са I седнице редовног сазива Банског већа, одржане 10. децембра 1931. године, стр. 21.

433 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 8. Државни службеници су финансирани из државног буџета, односно буџета Министарства унутрашњих послова, док су бановински били на бановинском буџету. У пракси, у оквиру персоналног одсека су обављани само персонални послови у вези са бановинским службеницима, чиновницима из ресора Министарства унутрашњих послова, те осталим државним службеницима VII и нижих положајних група, уколико је за њихово постављање био надлежан бан. Што се тиче државних службеника које су постављали остали ресорни министри, њима су се бавила одговарајућа одељења Банске управе, а уколико је била реч о службеницима нижих самоуправних тела, Одсек за самоуправе Управног одељења (Биланс рада Банске управе у 1935. години – Опште одељење, Културно-привредни преглед, год. II, бр. 2/1936, стр. 25).

434 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 17. Мада је намера законодавца била да главна писарница опслужује сва одељења Банске управе, фактички је то било тешко изводиво, будући да су се од успостављања Бановине, па све до септембра 1939. године и пресељења у нову зграду, одељења Банске управе налазила раштркана у различитим објектима. Из тог разлога, свако одељење је имало засебан одељак писарнице, док је главна писарница обављала послове Општег одељења и послове експедиције Општег и Управног одељења (Биланс рада Банске управе у 1935. години – Опште одељење, Културно-привредни преглед, год. II, бр. 2/1936, стр. 25).

Економат – Законом о банској управи је било предвиђено да се овај одељак налази у саставу главне писарнице; њиме је управљао економ.[435] Делокруг рада Економата се протезао на материјално снабдевање свих одељења Банске управе, као и, по налогу бана, потчињених надлештава и установа. Економат је, према томе, набављао канцеларијски и други потрошни материјал; водио књиге набавке и инвентара, као и остале евиденције; надзирао покретну имовину, зграде и просторије у којима су била смештена одељења Банске управе и друго.[436] Пословање Економата је било уређено посебним правилником који је прописивао министар унутрашњих послова у споразуму са министром финансија.[437]

Одељак за Службени лист Дунавске бановине се бавио уређивањем Службеног листа и његовог неслужбеног додатка, Културно-привредног прегледа, те пратећим административним пословима, изузев наплаћивања претплате и огласа, чиме се бавило Финансијско одељење Банске управе. Службени лист је излазио најмање једном недељно, почевши од 22. марта 1931. године;[438] уређиван је по упутствима начелника Општег одељења и под његовим надзором и служио је као званични службено-информативни орган за Дунавску бановину. Културно-привредни преглед је уређивао редакциони одбор образован од стручних лица; излазио је месечно, а намена му је била да унапређује културно-привредне прилике у Дунавској бановини.

Штампарија Дунавске бановине, као привредно предузеће, постала је део Банске управе, односно Општег одељења, 1. маја 1938. године, када је, на основу Правилника о организацији Штампарије Дунавске бановине,[439] у потпуности прешла у власништво Бановине. Штампарија је издавала Службени лист и друге службене и неслужбене публикације Банске управе, подмиривала све њене канцеларијске, штампарске и књиговезачке потребе, продавала монополисане обрасце за рачун Државне штампарије и обављала послове за трећа лица.

Рачунски одељак је обављао „целокупно рачунско пословање по државном буџету расхода Министарства унутрашњих послова на територији Дунавске бановине и бановинском буџету Општег и Управног одељења. У рад Рачунског одељка спадали су и ликвидације личних и материјалних расхода у вези са државним буџетом поменутог ресора и извршење свих послова исте врсте по бановинском буџету Општег и Управног одељења, а у материјалном погледу и за сва одељења Банске управе“.[440]

---

435 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 18.

436 АВ, Ф. 126 – Кабинет бана, инв. јединица бр. 1, 1931, Записници са седница Банског већа, Записник са I седнице редовног сазива Банског већа, одржане 10. децембра 1931. године, стр. 21.

437 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 18.

438 Правилник о издавању Службеног листа Краљевске банске управе Дунавске бановине, Службени лист Дунавске бановине, год. I, бр. 1/1931, стр. 1.

439 Правилник о организацији Штампарије Дунавске бановине у Новом Саду, Службени лист Дунавске бановине, год. VIII, бр. 5/1938, стр. 1.

440 Рад Банског већа Дунавске бановине – Извештаји начелника Банске управе – Извештај начелника Општег одељења, г. Милутина Нагулића, Културно-привредни преглед, год. IV, бр. 2, април 1938, стр. 71.

УПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ (II)

Управно одељење је обављало све послове из ресора Министарства унутрашњих послова који су по Закону о унутрашњој управи[441] били у надлежности бана, послове који су на њега пренети на основу члана 191 истог закона,[442] као и оне које је бан, по посебним законским прописима, преузео од дотадашњих великих жупана, обласних и среских самоуправа.[443] Такође, преко Одељења је надзиран рад среских начелстава, градских и општинских управа, Управе полиције у Новом Саду, предстојништва градских полиција и полицијских испостава, а у складу са чланом 13 Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја,[444] чланом 2 Уредбе о устројству и делокругу управа полиције,[445] те чланом 2 Уредбе о устројству и делокругу предстојништва градске полиције.[446]

Установе подређене Одељењу су били Сирочадски столови у Сомбору и Зрењанину и Течај за стручно образовање и усавршавање општинских службеника Дунавске бановине.

Управно одељење се састојало из ових одсека:

1. Опште управни одсек (1), у оквиру кога се налазио Матичарски одељак
2. Одсек јавне безбедности (2)
3. Одсек за самоуправе (3)
4. Одсек за заштиту од напада из ваздуха, који је био у саставу Управног одељења током дела 1939. године.

Конкретнији увид у делатности Одељења добија се приказом наведених организационих јединица. Према Закону о унутрашњој управи,[447] те Закону о изменама и допунама Закона о унутрашњој управи,[448] делокруг послова Опште управног одсека је, већином, обухватао доношење другостепених одлука на жалбе у свим предметима административно-правне природе, као на пример: по полицијским иступима, Закону о пољском редарству, Закону о ношењу и држању оружја, Закону о лову, Закону о штампи, Закону о водном праву, Закону о осигурању радника, те Закону о држављанству, у

441 Закон о унутрашњој управи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 143-LXI/1929, стр. 1097.

442 Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1954, чл. 37.

443 Исто, стр. 1958, чл. 43.

444 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1888.

445 Уредба о устројству и делокругу управа полиције, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 62-XXII/1930, стр. 531.

446 Уредба о устројству и делокругу предстојништва градске полиције, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 243-CI/1929, стр. 1925.

447 Закон о унутрашњој управи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 143-LXI/1929, стр. 1097.

448 Закон о изменама и допунама Закона о унутрашњој управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 239-XCVIII/1929, стр. 1913.

складу са надлежностима Одељења.[449] Такође, у оквиру Одсека су у другом степену решавани и извесни предмети приватно-правне природе, попут спорова о уређењу правног односа између послодаваца и код њих запослених пољопривредних слугу и кућног особља, те спорова који би из тог односа настајали услед ускраћивања одговарајућих принадлежности, али само уколико се не би радило о занатском помоћном особљу, запосленом по Закону о радњама – такви спорови су спадали у надлежност Одељења за трговину, обрт (занатство) и индустрију. Даље, Одсек је био надлежан за одређивање комисија за полагање испита службеника II и III категорије ресора Министарства унутрашњих послова и комисије за испите приправника са факултетском спремом, а делатност му се протезала и на издавање месног и личног права за угоститељске радње.[450]

Матичарски одељак[451] је био део Одсека у коме су чувани и сређивани матични дупликати (документи) рођених, венчаних и умрлих, и то за подручја Баната, Бачке, Барање (државни дупликати) и Срема (црквени). Одељак је, надаље, евидентирао све накнадно настале промене у матичним подацима, попут позакоњења ванбрачне деце (стицања статуса деце рођене у браку), диспензација (ослобођења од оглашавања брака), смртних случајева и измена презимена; ове делатности одељка су се односиле и на стране држављане на подручју Дунавске бановине, као и домаће у иностранству, а за које су подаци прибављани дипломатским путем. Коначно, надлежности Одељка су се протезале и на надзор над државним матичарима, а укључивале су и послове прикупљања и обраде статистичких података о демографским кретањима становништва на територији Дунавске бановине.

Надлежности Одсека јавне безбедности су обухватале старање о државној безбедности, сузбијање антидржавне и разорне пропагнаде, полицијску и обавештајну службу, контролу штампе, старање о личној и имовинској безбедности, сузбијање криминала,

449 Рад Банског већа Дунавске бановине – Извештаји начелника Банске управе – Извештај начелника Управног одељења, г. Милана Јакшића, Културно-привредни преглед, год. IV, бр. 2, април 1938, стр. 74. Што се надлежности Одељења у погледу држављанства тиче, Закон о држављанству (Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 254-LXXXIV/1928, стр. 1289) прописивао је да првостепена управна власт молбу за стицање држављанства, заједно са свим неопходним документима, доставља великом жупану, тј. бану (чланом 43 Закона о банској управи су послови који су спадали у надлежност великих жупана прешли у надлежност бана). Бан би процењивао да ли молба испуњава услове из члана 12 поменутог закона (Исто, стр. 1290), те би, у складу са утврђеним стањем, молбу одбацивао, упућивао на решење министру унутрашњих послова, или сам доносио решење о давању држављанства – последње једино уколико је подносилац молбе било лице које је у тренутку подношења, уз остале услове, било најмање тридесет година непрекидно настањено на територији Краљевине (Исто, чл. 13 и 15).

450 Према Правилнику о гостионицама, кафанама и осталим радњама са алкохолним пићем (Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 171-XXXIV/1925), месно (механско или кафанско) право је било законским путем стечено право да на одређеном месту (имању) могу постојати грађевине за угоститељске радње (Исто, чл. 8). Лично право, с друге стране, било је законским путем стечено право да се стално, за свој рачун и под својом одговорношћу, обавља точење алкохолног пића на ситно (Исто, чл. 43). Поменути закон је издавање и месног и личног права стављао у надлежност великог жупана, чија је овлашћења чланом 43 Закона о банској управи преузео бан.

451 Рад Банског већа Дунавске бановине – Извештаји начелника Банске управе – Извештај начелника Управног одељења, г. Милана Јакшића, Културно-привредни преглед, год. IV, бр. 2, април 1938, стр. 74.

контролу рада полицијских органа, активност зборова и политичких удружења, безбедност јавног саобраћаја, рад комисије за испите возача моторних возила,[452] као и остале дужности у складу са наредбама бана.

Наредбом бана Дунавске бановине II број 50565 од 18. јула 1933. године, Одсек јавне безбедности подељен је на Реферат за јавну безбедност и Реферат за државну заштиту.[453] Бановом одлуком I број 11465 од 20. априла 1939. године, Одсек се издваја из Управног одељења и постаје самосталан, а потом је, бановом одлуком Пов. II број 1892 од 7. новембра 1940. године, враћен у састав матичног му одељења.

Одсек за самоуправе[454] је обављао разгранату делатност коју су дефинисала два правна акта: Закон о општинама[455] и Закон о градским општинама.[456] У складу са првим, Одсек је обављао следеће послове: решавање спорова о границама општина које су се простирале на два среза; одређивање председника изабраног суда уколико се заинтересоване стране не би сложиле у погледу поделе при раздвајању општине; одобравање удруживања општина ради извршења послова од заједничког интереса; одобравање статута општина када би се њима смањивао законом одређен број општинских одборника; одобравање пословног реда за рад општинских одбора; одобравање статута о наградама председника и чланова управе у већим општинама; давање мишљења о задужењима општина преко мандата одбора; одобравање месних уредби које су доносили општински одбори у кругу своје надлежности; одобрење уредбе о општинским службеницима; одобрење оснивања општинских привредних предузећа; одобрење уредаба општина које су доношене у интересу јавног реда и народног здравља; доношење решења по жалбама општина против решења првостепених општинских управних власти којима су задржаване од извршења одлуке општинских одбора; доношење решења о разрешавању председника и чланова управе општина у изузетним случајевима; давање предлога о отварању течајева за стручно образовање општинских службеника.

Према Закону о градским општинама, Одсек је: решавао спорове о границама између градова и општина; доносио решења о поправкама граница између градова и општина; постављао трећину градских већника; доносио решења о датуму избора градских већника; одређивао датум поновног избора градских већника; непосредно надзирао послове градске самоуправе; решавао у другом степену по жалбама против решења која су градови доносили у првом степену; образовао виши дисциплински суд за градске службенике; контролисао предлог буџета и давао мишљење о истом; одређивао по

452 Решењем Министарског савета М. с. бр. 117 од 12. септембра 1928. године, образовање комисије за преглед моторних возила и комисије за испите возача моторних возила је стављено у надлежност великог жупана, касније бана. Увидом у архивску грађу Управног одељења, може се закључити да је делатност комисије за испите возача моторних возила спадала у делокруг послова Одсека јавне безбедности.

453 АВ, Ф.126 – II одељење, 50565/1933.
У оквиру наведеног предмета се налази и концепт поверљивог акта у рукопису, а којим се Одсек јавне безбедности изузима из делокруга Управног одељења и подређује непосредно бану. Није било могуће утврдити да ли је на основу тог концепта издат и званичан акт.

454 АВ, Ф. 126 – II одељење, Досије фонда, 9/2, др Бранко Бастајић, Забелешке о историјату стваоца потфонда, стр. 3.

455 Закон *о* општинама, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 85-XXVI/1933, стр. 493.

456 Закон о градским општинама, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 169-XLIII/1934, стр. 707.

потреби, као надзорна власт, свог представника на седницама градског већа; задржавао од извршења одлуке градског већа које нису биле у складу са законима; постављао повереника за привремено обављање послова до избора градског већа; решавао жалбе против одлука градског већа.

Одсек за заштиту од напада из ваздуха је формиран, судећи по сачуваној архивској грађи, 1939. године. Био је надлежан за организовање пасивне одбране из ваздуха на територији Дунавске бановине. Одлуком бана I бр. 15346 од 17. маја 1939. издвојен је из састава Управног одељења и непосредно потчињен бану.[457] Одлуком бана стр. пов. I војни бр. 25 од 17. јануара 1940. године, припојени су Одсек за заштиту од напада из ваздуха и Одсек за физичко васпитање народа[458] самосталном Мобилизацијском одсеку, који је основан истим актом.

Окончањем Априлског рата 1941. године, Краљевска банска управа Дунавске бановине је престала да постоји у дотадашњем облику. Њена територија је подељена – Бачку и Барању је заузела Мађарска, Срем је прикључен Независној Држави Хрватској, док су се преостали делови Дунавске бановине нашли у саставу окупиране Србије. Након 20. априла и успостављања званичне војне управе у Србији, највећи део овог подручја је потпао под Обласну команду 610 са седиштем у Смедереву, а која је обухватала Банат и Пожаревачки округ.[459] Када је 1. маја војни заповедник поставио Савет комесара као квислиншку владу, наставиле су са радом и четири банске управе на територији Србије, укључујући и Дунавску бановину, сада са седиштем у Смедереву.[460] Исте године, 5. јуна, донета је Уредба о унутрашњој управи у Банату, којом је за територију Баната са градом Панчевом основано посебно управно надлештво у оквиру Дунавске бановине, са називом Надлештво помоћника бана Дунавске бановине за Банат и седиштем у Зрењанину.[461] Банат и Панчево су тиме фактички постали посебна управна област у склопу Дунавске бановине, односно окупиране Србије. Дунавска бановина је коначно и у целости ликвидирана 18. децембра 1941. године, када су уредбом Министарског савета укинуте бановине и када је уведена подела земље на округе.[462]

457 АВ, Ф.126 – II одељење, 32779/1939.

458 У прегледаним изворима није било могуће пронаћи одговор на питања када је основан Одсек за физичко васпитање народа, које су му биле надлежности, као ни какав је био његов статус у организационој структури Банске управе. Одсек се помиње у експозеу начелника Општег одељења поводом предлога буџета Одељења за 1940/41. годину (Рад Банског већа Дунавске бановине – Експозе начелника Општег одељења г. Живојина Петровића, Културно-привредни преглед, год. VI, бр. 4, април 1940, стр. 213), где се дословце каже: „Материјални расходи су повећани (...) због проширења појединих одсека, нпр. Одсека за одбрану од напада из ваздуха, оснивањем Мобилизацијског одсека, чије се потребе подмирују такође на терет кредита предвиђеног код Општег одељења. Оснивањем Одсека за обавезно телесно васпитање, повећани су материјални расходи услед предвиђања путних трошкова и дневница за службена путовања органа поменутог Одсека у циљу инспекције и помоћи сиромашним општинама за одржавање празничних течајева, за приређивање слетова и јавних часова, као и за давање награде такмичарима.“

459 Шандор Вег, Систем немачке окупационе власти у Банату 1941–1944, Зборник за друштвене науке Матице српске, бр. 35, Нови Сад 1963, 70.

460 Исто, 75.

461 Уредба о унутрашњој управи у Банату, Службене новине, бр. 84/41, стр. 1, чл. 1.

462 Уредба о административној подели земље, Службене новине, 136-А/41, стр. 1

Aleksandar Bursać, archivist
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
acab76@gmail.com

JURISDICTION AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ROYAL BANATE ADMINISTRATION IN THE DANUBE BANATE: GENERAL AND ADMINISTRATIVE DEPARTMENTS

SUMMARY

The Danube Banate was one of the nine administative-territorial units in the Kingdom of Yugoslavia, established in October, 1929. It comprised Baranya County, most part of today's Province of Vojvodina and a part of northern Serbia. At its head was a Ban, who performed his duties through Banate Administration which consisted of eight departments divided into smaller sections and divisions. The General Department (I) was in charge of all the work necessary for the untroubled functioning of the whole Banate Administration. Within the Department, the Secretariat was being instructed directly by the Ban, while the clerks were dealt with by the Personnel Section. The Chief Office led the desk jobs and the Purchasing Office within it supplied the necessary goods. A special Division edited Службени лист Дунавске бановине[463]. The accountancy was dealt with by the Accounting Division. The jurisdictions of the Administrative Department (II) were mainly related to the Ministry of Internal Affairs. The general administration was done by General Administrative section, with the Registrar division, while the Public Safety Section was in charge of the public and state safety. Autonomy Section dealt with the municipal and town autonomous authorities. During 1939, a part of the Department was also the Air-attack Protection Section. With the war actions in 1941, the Banate Administration ceased to exist as such. In May of 1941, it continued working on a part of a territory in the occupied Serbia and in December it was eventually disenacted.

463 The official paper of the Danube Banate

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Проф. др Слободан Бјелица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
sbjelica@EUnet.rs

СТОЈАН БЕРБЕР, СВЕДОК ВРЕМЕНА (ПРВА И ДРУГА КЊИГА), СОМБОР 2016–2017.

Навршило се четврт века од распада социјалистичке Југославије, процеса који је обележио крај XX века не само на балканском простору и који је оставио несагледиве последице за јужнословенске народе. Упркос несумњивом историјском значају, распад југословенске државе још увек није доспео у фокус наше историјске науке (за разлику од историографија суседних држава, пре свега Хрватске).

У недостатку научно заснованих историографских дела, а у поплави разноразних медијских сензација и спекулација, заинтересована стручна и шира јавност се највише може ослонити на не тако малобројне аутобиографске изворе, односно мемоаре и дневнике сведока и актера бурних догађаја који су се крајем прошлог века одвијали на простору бивше Југославије.

Време које је пред нама показаће колико ће се мемоаристи, али и историчари, разликовати у оцени тока и последица распада СФРЈ. Међутим, судећи према полемикама које су вођене (и још увек се воде) у вези са Првим и Другим светским ратом, копља ће се највише ломити око узрока распада Југославије.

Управо о узроцима и првим назнакама распада југословенске федерације сведоче прва два тома успомена Стојана Бербера, лекара, књижевника и политичара: Сведок времена: Антибирократска револуција *(1987–1989)* и Југословенска политичка криза (1989–1991). У њима, на више од осам стотина страница, доследно се придржавајући хронолошко-тематског принципа, др Стојан Бербер пише о значајним политичким дешавањима и превирањима на простору Војводине, али и целе Југославије – у освит њеног распада.

Стојан Бербер није први мемоарист који се присећа политичких и друштвених турбуленција у Војводини које су претходиле тзв. антибирократској револуцији или јој следиле. Пре њега, своје виђење ових догађаја оставили су Душан Поповић, Ђорђе Стојшић и Бошко Крунић. Берберови мемоари разликују се од набројаних не само по томе што се он, крајем осамдесетих, налазио „на супротној страни“ од поменутих личности, него и стога што су његова сећања много детаљнија, односно, како сам писац напомиње у предговору, представљају „дневник мемоарског карактера“.

Наиме, Бербер је, свестан историјског значаја догађаја у којима је учествовао, свакодневно водио дневник, што представља хвале вредан напор и драгоцен извор за историчаре који ће покушавати да, из често врло формалних архивских докумената,

одгонетну врло сложене политичке и друштвене процесе који су обележили последње године постојања социјалистичке Југославије. Будући да мемоарист у својим успоменама не запоставља ни сопствену делатност на локалном плану – културном, друштвеном и политичком, ове књиге ће свакако послужити и будућим хроничарима Сомбора и његове околине.

Ипак, знатижељним читаоцима, слагали се или не са политичким ставовима Стојана Бербера, највише ће пажње привући описи сусрета са најзначајнијим личностима оног времена – Слободаном Милошевићем, Добрицом Ћосићем, Јованом Рашковићем и другим актерима југословенске драме (а који се могу пронаћи у импозантном регистру имена). Ништа мање занимљива нису ни сведочења о политичким вођама „јогурт револуције“, са којима је Бербер блиско сарађивао, али се неретко и политички разилазио.

Помно ишчитавајући прва два тома Берберових мемоара, јасно се примећује како се мемоарист, у складу са развојем своје политичке каријере, све више од сведока претвара у актера времена о коме сведочи. Стога са нестрпљењем очекујемо трећи том, који ће описати ратно време – период током ког је Бербер обављао дужност потпредседника покрајинске владе. Буде ли и трећи том пружио толико драгоцених података колико садрже прва два, мемоарист не треба да сумња да ће његово сведочанство бити значајан историјски извор за писце историје распада Југославије.

Доц. др Михаел Антоловић
Педагошки факултет
Сомбор

КАКО УПРОПАСТИТИ ВРХУНСКУ ИСТОРИОГРАФИЈУ? О ДВЕ ЗНАЧАЈНЕ КЊИГЕ О ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ И О ЊИХОВИМ ПРЕВОДИМА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Fric Fišer, *Posezanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914–1918*, sa nemačkog preveli Jelena Ćirović i Miroslav Alaga-Bogdanović, Beograd: Filip Višnjić, 2014. (Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Düsseldorf: Droste Verlag, 1977)

Оливер Јанц, *14.* Велики рат, превели с немачког Милош Казимировић, др Ира Проданов Крајишник и Љиљана Бугарски, Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014 (Oliver Janz, *14 – Der Große Krieg*, Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH = Lizenzausgabe – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2013)

Обележавање 100-годишњице почетка Првог светског рата пружило је повода за објављивање мноштва радова посвећених овој „исконској катастрофи 20. века“. Међу бројним делима о Првом светском рату која су, поводом годишњице, објављена у Србији преовлађују она која се баве појединим аспектима српске или јужнословенске историје што је, једним делом, и разумљиво с обзиром на историјско искуство српског народа током Првог светског рата а одатле и на место Великог рата у колективном историјском сећању. Утолико су од већег значаја дела која се баве општим, дакле, европским и светским димензијама Првог светског рата којима је, упркос вредним помацима протеклих година, српска историографија и даље сиромашна. Имајући у виду поменуту чињеницу, објављивање на српском језику две потпуно различите али, истовремено, комплементарне књиге о Првом светском рату заслужује нарочиту пажњу. Реч је о књигама које су изворно објављене на немачком језику а сада су доступне и у преводу на српски језик. Док је Издавачка кућа „Филип Вишњић“ из Београда објавила класично дело Фрица Фишера (Fritz Fischer) Посезање за светском моћи. Политика ратних циљева царске Немачке *(1914–1918)*, новосадски издавач „Прометеј“ и Радио-телевизија Србије, у првом колу своје новопокренуте едиције „Србија 1914–1918“, објавили су књигу *14.* Велики рат чији је аутор Оливер Јанц, професор савремене историје на Слободном универзитету у Берлину. Будући да су преводи поменутих књига важни не само за српску историографију већ и да поседују знатно шири културни значај, укратко ћемо приказати садржај и карактеристичне

приступе оба аутора да бисмо, потом, указали на највећуману српског издања обеју књига – а то је недопустиво лош превод.

Бард немачке историографије Фриц Фишер (1908–1999), аутор књиге Посезање за светском моћи. Политика ратних циљева царске Немачке *(1914–1918)*, извршио је трајан утицај на немачку и светску историографију о Првом светском рату док сама књига представља једно од најзначајнијих дела у иначе непрегледној и стално растућој литератури о овој теми. Упркос томе што је први пут објављена на немачком језику давне 1961. године, Фишерова књига није изгубила на актуелности ни након више од пет деценија. Напротив, она је незаобилазна, како за истраживање Првог светског рата, тако и за познавање историографије о Првом светском рату у којој заузима, без имало претеривања, једно од кључних места.

Непосредно након објављивања, књига Посезање за светском моћи подстакла је жучну полемику у јавности тадашње Западне Немачке која је, са различитим интензитетом, трајала неколико наредних година. Наиме, до почетка 60-их година 20. века трауматична искуства блиске прошлости, пре свега одговорност за покретање Другог светског рата и за Холокауст, као и потпуни ратни пораз те окупација и подела земље, потиснули су у западнонемачком друштву сећање на Први светски рат. У таквим околностима чинило се да је „питање ратне кривице“ које је обележило политичке расправе током међуратног раздобља занавек стављено *ad acta* будући да је, претходно, и у историографији била постигнута сагласност око тога да узроке Првог светског рата треба тражити у империјалистичкој политици свих великих европских сила а не само царске Немачке.

Фишерово дело је, међутим, показало неоснованост оваквих уверења. На темељу изузетно широке изворне подлоге која је укључивала и раније намерно некоришћену грађу, Фишер је минуциозно изанализирао ратне циљеве царске Немачке током Првог светског рата при чему, за разлику од највећег дела старије немачке историографије, није имао национално-апологетске намере. У своме фактографски ванредно богатом истраживању, Фишер је изнео и неколицину судова који су изазвали огорчену реакцију најугледнијих имена западнонемачке историографије. Започета унутар стручних кругова, дискусија о Фишеровим тезама убрзо је измештена на странице дневних и недељних листова привлачећи значајну пажњу јавности. У основи тзв. „Фишерове контроверзе“ налазе се његове три тезе. Прво, он је убедљиво доказао да је међу немачким политичким странкама постојала начелна сагласност око спољнополитичких циљева немачког Рајха који су подразумевали и анексију суседних територија. Стога, успостављање немачке превласти у Средњој Европи посредством анексије територија других земаља и организовања система вазалних држава није представљало циљ само мањине екстремиста окупљених у Пангерманском савезу (Alldeutscherverband) на крајњој десници политичког спектра већ и већине политичких чинилаца у Рајху – од конзервативаца, преко либерала и католичке Партије центра све до десног крила немачких социјалдемократа. Убедљиву потврду ове оцене представљао је „Септембарски програм“ канцелара Бетман Холвега (Theobald von Bethmann Hollweg) који је, састављен у ишчекивању непосредне немачке победе 1914, почивао управо на поменутим идејама – програм је предвиђао стварање јединственог привредног простора у Средњој Европи под немачком доминацијом, анексију Луксембурга и

делова Француске и Белгије као и прерасподелу колонија и успостављање немачког колонијалног царства у централној Африци.

Друга важна Фишерова теза јесте да је немачки политички и војни врх, делећи убеђење у неизбежност скорог рата, већ 1912. прихватио тезу о тзв. превентивном рату те је, у кризи која је настала поводом Сарајевског атентата, пружио неограничену подршку савезничкој Аустроугарској. При томе, руководство немачког Рајха одбило је све мировне предлоге и повело превентивни рат приказујући га у јавности као оправдани одбрамбени рат од коалиције непријатељских сила. Коначно, анализирајући спољнополитичке циљеве немачког Рајха и поредећи их са спољном политиком Трећег рајха, Фишер је указао на суштинске елементе континуитета између немачких ратних циљева у Првом и Другом светском рату, што чини садржај његове треће тезе. Иако у овој књизи није подробније анализирао ово питање (на које ће се вратити доцније у своме огледу Савез елита), Фишер је своју књигу, поред осталог, сматрао и „прилогом проблему континуитета у немачкој историји од Првог до Другог светског рата".

Чињеница да је једно обимно историографско дело посвећено разматрању ратних циљева и дипломатских активности – уз то још и препуно фактографије која је практично несавладива изузев за уски круг стручњака – изазвало велико интересовање јавности, може се објаснити првенствено чињеницом да је оно поменутим тезама засецало у саму срж саморазумевања западнонемачког друштва укључујући и питање одговорности за покретање оба светска рата у 20. веку. У току контроверзе која је прошла кроз више фаза, Фишерове тезе су прво стекле признање унутар кругова светске историографије а напослетку су биле прихваћене и у немачкој историографији, чему је нарочито допринело ново поколење историчара које је стасало током 60-их година 20. века. Заступајући критички однос према немачкој прошлости, млада генерација историчара је прихватила Фишерове тезе и додатно их потврдила у истраживањима која су уследила. Коначно, током трајања „Фишерове контроверзе" наступила је и смена парадигме у немачкој историографији – дискредитован својом идеолошком апологијом интереса немачке „моћне државе", историзам као теоријско-методолошки приступ одбачен је крајем 60-их година и замењен структуралистички заснованом историјом друштва (Gesellschaftsgeschichte). Стога, Фишерова књига Посезање за светском моћи представља уистину превратничко дело након кога је отпочело ново раздобље у немачкој историографији.

Насупрот Фишеровом класичном остварењу, књига *14.* Велики рат, угледног берлинског професора средње генерације Оливера Јанца (Oliver Janz, *1960), објављена је први пут 2013. године. Намере своје синтезе Јанц је истакао већ у Уводу указујући на чињеницу да у сећању на Велики рат кључно место заузимају призори четворогодишњег рововског ратовања на Западном фронту, иако су размере страдања на истоку и југоистоку континента биле у значајно мери веће него у Средњој и Западној Европи. Стога је Јанц настојао да у свој приказ на одговарајући начин укључи и подједнако важна збивања на просторима Источне и Југоисточне Европе која су неоправдано изостајала из већине ранијих историја Првог светског рата. Осим уравнотежене слике рата на европском континенту, Јанц је указао и на најмаркантније особености ратовања на осталим континентима (Азија и Африка) као и на светским морима које представља саставни, и најчешће у потпуности занемарени, аспекат

Великог рата. Ово посебно с обзиром на чињеницу да је „у епохи убрзане глобализације неопходно сагледати светску димензију Првог светског рата“ као и да „ниједан догађај пре њега није променио живот толиких људи на свим континентима“ (стр. 7). Одатле метод за који се Јанц определио одликују глобални приступ (којим настоји да обухвати стварност ратовања на светском нивоу укључујући, поред војних и политичких, такође и економске, друштвене и културне процесе) као и превазилажење уских хронолошких оквира који рат ограничавају на избијање и окончање ратних дејстава у Западној Европи. Насупрот томе, узимајући у обзир чињеницу да је рат обележио читаву епоху, те да су оружани сукоби и револуције на просторима Источне Европе и Блиског истока потрајали наредних неколико година, Јанц хронолошке оквире Великог рата проширује практично све до 1923. године.

Свој „глобални“ приказ Великог рата Јанц је структурирао унутар девет проблемски организованих поглавља. Почевши са анализом узрока који су довели до највећег оружаног сукоба у дотадашњој историји човечанства, аутор је нарочиту пажњу посветио индустријализацији рата као његовом особеном обележју да би, потом, приказао ратовање у Источној Европи, на Балкану те на Блиском и Средњом истоку. Јанц је у посебном поглављу указао и на глобалне размере рата анализирајући најкарактеристичније фазе ратовања у Источној Азији, на Пацифику као и ратовање у Африци. Истовремено, он није пропустио да истакне тзв. рат култура указавши на улогу интелектуалаца који су, посредством својеврсне „духовне мобилизације“, давали допринос ратном напору зараћених страна. Осим тога, Јанц је указао на размере „тоталног рата“ који је обухватио целину зараћених нација и држава ангажујући, осим војних, и све расположиве економске, друштвене и културне ресурсе зарад остварења жељене победе у рату. Осим огромних губитака у људству и невиђеног материјалног исцрпљивања, стратегија „тоталног рата“ проузроковала је пораст друштвених сукоба који су убрзали крај рата и довели до низа политичких и социјалних револуција у Русији и Средњој Европи. Приказавши најважније чињенице које су 1917. условиле заокрет у рату (револуција у Русији те улазак САД у рат на страни Антанте), аутор је анализирао и чиниоце који су одредили пораз Централних сила да би у посебном поглављу приказао заоставштину Великог рата и његову функцију у колективном сећању појединих нација.

С обзиром на чињеницу да на српском језику постоји свега неколицина прегледа који нису ограничени искључиво на српску и јужнословенску димензију већ омогућавају увид у општеевропски контекст Првог светског рата, објављивање Јанцове синтезе заслужује сваку пажњу. Ово посебно с обзиром на чињеницу да она представља модерно конципирану историјску синтезу која пружа језгровит увид у досегнути ниво знања, као и добар пресек теоријско-методолошких приступа који одликују савремену историографију о Првом светском рату. Управо ове особености препоручују Јанцову књигу као ваљано полазиште за упознавање са главним догађајима, појавама и процесима током Првог светског рата и то не само студентима историје и сродних дисциплина већ и ширим круговима заинтересованих читалаца.

***

Насупрот неспорним квалитетима обе књиге, њихови преводи на српски језик јесу изузетно лоши, у недопустивој мери одступају од оригинала и препуни су материјалних грешака и импровизација различите врсте који, неретко, мењају смисао изворног текста или га чине тешко или, чак, потпуно неразумљивим. Ову оцену поткрепићемо примерима до којих смо дошли поредећи превод са оригиналним текстом. Указујући на најупечатљивије грешке, понудили смо и одговарајући превод на српски језик.

Када је реч о књизи Оливера Јанца, српски превод, на први поглед, одликује јасност и једноставност. Међутим, поређење превода са оригиналом показује не само да је превод сувише слободан и на многим местима непрецизан већ и да је, неретко, потпуно нетачан. Ради илустрације, навешћемо неколико карактеристичних одломака који су илустративни за превод читаве књиге:

Већ на страни 5 у српском преводу стоји:

„Али, не само у јавности, и у историјској науци се при помену Првог светског рата мисли усредсређују на Немачку и на западну Европу. Сматра се**,** пре свега**,** да је рат вођен између Немачке, Француске и Немачке“.

Будући да ове реченице у оригиналу гласе:

„Aber nicht nur in den Öffentlilchkeit, sondern auch in der Geschichtwissenschaft dominiert noch immer ein auf Deutschland und Westeuropa konzentriertes Bild vom Ersten Weltkrieg. Dieser erscheint vor allem als ein europäischer Bürgerkrieg zwischen Deutschland, Frankreich und England“ (str. 9),

превод би могао да гласи:

Али, не само у јавности већ и историјској науци још увек преовлађује слика Првог светског рата која је усредсређена на Немачку и Западну Европу. Она се појављује, пре свега, као грађански рат између Немачке, Француске и Енглеске.

Дакле, осим тога што се у оригиналном тексту не говори о „усредсређивању мисли“, преводиоци су из несхватљивог разлога изоставили синтагму „грађански рат“.

Да није реч о случајној омашци показује пасус на наредној страници који је преведен на следећи начин:

„Одсуство анализе источноевропске димензије светског рата у прилазу проблематици – до недавно евидентно и у научним истраживањима – доводи се у везу са настојањима у Совјетском Савезу да се нагласак стави на руску револуцију. Мит о револуцији дуго је потискивао у заборав Велики рат у источној Европи. Не само у Совјетском савезу, већ и у земљама које су после 1945. постале његови сателити. Слично је било у Турској. Први светски рат ни онде није добио кључно место у колективном сећању. Историјски значај дат је сукобима и ратовима непосредно произашлим из Великог рата**,** којим је после победе над Грчком омогућено успостављање турског суверенитета и проглашење републике“ (стр. 6).

Реч је о неуспелом преводу пасуса који у оригиналу гласи:

„Dass die osteuropäische Dimension des Weltkriegs im allgemeinen Bewusstsein – und bis vor wenigen Jahren auch in der Forschung – so wenig präsent ist, hängt nicht zuletzt damit zusammen, dass die Sowjetunion, obwohl sie aus dem Ersten Weltkrieg hervorging, aber auch die Staaten in Osteuropa, die nach 1945 zu ihren Satelliten wurden, auf den Gründungsmythos der Russische Revolurion fixiert waren. Das hat den Erinnerung an den großen Krieg in Osteuropa lange überlagert. Ähnlich liegen die Dinge in der Türkei. Für sie wurde nicht der Erste Weltkrieg, sondern der unmittelbar aus ihm entspringende Unabhängigkeitskrieg, der vor allem gegen Griechenland geführt wurde und in die Gründung der Republik mündete, zum zentralen Bezugspunkt der kollektiven Erinnerung“ (стр. 10).

Једна од могућих варијанти превода могла би да гласи:

То што је источноевропска димензија светског рата тако мало присутна у заједничкој свести – а до пре неколико година и у истраживањима – није повезано само с тим што је Совјетски Савез**,** иако је проистекао из Првог светског рата**,** био усредсређен на оснивачки мит Руске револуције као и државе у Источној Европи које су након 1945. постале његови сателити. Тиме је дуго било скривено сећање на Велики рат у Источној Европи**.** Слично стоје ствари и у Турској. Средишње полазиште колективног сећања није постао Први светски рат већ рат за независност који је произашао непосредно из њега**,** који је вођен првенствено против Грчке и који је довео до оснивања Републике.

Према томе, јасно је да су преводиоци „испуштали“ или „додавали“ поједине речи без јасног критеријума, мењајући произвољно значење оригиналног текста. Наиме, аутор не говори ни о каквом „одсуству анализе“ нити о „прилазу проблематици“, већ он тврди да је „источноевропска димензија рата тако мало присутна у заједничкој свести“. У наредним реченицама је у преводу измењен смисао оригинала при чему је, поново из необјашњивих разлога, преводилац изоставио придев „оснивачки“ будући да изворно стоји „оснивачки мит“ (Gründungsmythos). Поред низа непрецизности, у последњој реченици преводиоци су дословце измислили један део реченице који не постоји у оригиналу: „успостављање турског суверенитета“. Насупрот томе, у оригиналном тексту стоји да је „рат ... довео до оснивања Републике“.

Нажалост, недопустиве мањкавости и пропусти у превођењу појединих синтагми нису тек случајни изузеци, већ представљају правило и присутни су, дословце, од прве до последње странице књиге. О томе, поред већ наведених примера, сликовито сведочи превод последњег пасуса у књизи који гласи:

„Националистички табор био је покретач култа сећања на пале војнике у Немачкој**,** у складу са његовим ставом да су политичари Вајмарске републике сносили кривицу за пораз**.** Војници су проглашени непобеђеним јунацима којима је отаџбина ускратила дужно признање и захвалност. Главни терет оваквих иницијатива понела су удружења ратних ветерана која су нагињала десници**,** с обзиром да на левом крилу политичког спектра социјалдемократи нису показивали спремност да значајније допринесу очувању сећања на пале војнике у рату бившег**,** царског поретка**.** Њихов је став био да би основна брига требало да буде посвећена преживелим жртвама рата**,** уместо да се подижу скупи споменици**.** Тако је брига о постојећим обележјима и иницијатива за подизање нових препуштена десници**.** Резултат се огледао у милитаристичком стилу**.** Споменици су посвећени националном препороду и реваншизму**.24** У духу реченог**,** мотивима је сугерисано херојство ратника у борби**.** Фигуре ратника биле су осмишљене

у стилу античких хероја или неустрашивих**,** савремених војника на фронту**.** Док је Француска посветила споменике палим војницима**,** немачки споменици су подиз(а)ни у славу ратника**.25** Немачка ни у сећању на прохујали рат није прихватила мир**,** а њен однос према погинулима отворио је простор за нове ратове“ (стр. 459–460).

У немачком оригиналу овај пасус гласи:

„Kriegserinnerung und Gefallenkult wurden in Deutschland stark vom nationalen Lager geprägt, das nich müde wurde, der neuen Republik die Schuld für die Niederlage zu geben und die Soldaten des Krieges als unbesiegte Helden darzustellen, denen der Dank des Vaterlands versagt blieb. Rechtsgerichtete nationale und militärische Verbände spielten im Denkmalskult eine größere Rolle als anderswo, zumal die Sozialdemokraten, die sich mit dem Krieg des alten Systems nur bedingt identifizieren wollten, oft dafür pledierten, das Vermächtnis der Toten in erster Linie durch Unterstützung der noch lebenden Kriegsopfer zu ehren und weniger durch teure Totenmale. Die deutschen Denkmäler prägten daher stark soldatische und militärische Elemente. Sie leugneten meist den Tod und auch die Niederlage und waren häufig dem Gedanken der nationalen Wiedergeburt und Revanche verpflichtet.24 Dementsprechend wurden die Gefallenen in Deutschland meist als kämpfende Krieger dargestellt, als antike Heroen oder stahlharte Frontsoldaten, in Frankreich hingegen eher als heimkehrende Bürger oder als sterbende oder tote Soldaten, oft zusammen mit Frauen und Kindern. In Frankreich sprach man von „Denkmälern für die Toten“, in Deutschland dagegen von „Kriegdenkmälern“.25 So hat Deutschland auch im Gefallenenkult der Krieg nich wirklich beendet und seinen Toten ein Vermächtnis zugeschrieben, das sich nur durch weitere Kriege einlösen ließ“ (стр. 358).

Одговарајући превод на српски језик гласи:

Сећање на рат и култ палих бораца у Немачкој снажно је обележио националистички табор који се није заморио од тога да кривицу за пораз приписује Републици и да војнике у рату приказује као непобеђене јунаке који су остали ускраћени за захвалност отаџбине. Десничарска национална и војничка удружења играла су већу улогу у споменичком култу него игде другде**,** ово посебно будући да су се социјалдемократи**,** који су само условно хтели да се поистовете са ратом који је водио стари систем**,** често залагали за то да се заоставштина мртвих поштује првенствено кроз пружање потпоре још живим жртвама рата а мање скупим надгробним споменицима**.** Стога су немачке споменике одликовали снажни ратнички и војнички елементи**.** Они су најчешће порицали смрт и пораз и често су се заклињали у мисао о националном препороду и реваншу**.24** Сходно томе**,** у Немачкој су пали борци најчешће приказивани као ратници који се боре**,** као антички хероји или као војници на фронту чврсти попут челика док су**,** супротно томе**,** у Француској чешће приказивани као грађани који се враћају кући или као умирући или мртви војници**,** често заједно за женама и са децом**.** У Француској се говорило о **„спомеиицима** за мртве“ а у Немачкој**,** насупрот томе**,** о **„спомеиицима** рата“**.25** Тако Немачка ни у култу палих бораца није заиста окончала рат доделивши својим мртвима заоставштину која се могла испунити једино новим ратовима**.**

Имајући у виду не само поменуте прозвољности већ и нетачности, изостављање појединих делова реченица као и неутемељено додавање појединих речи које не

постоје у оригиналу, нимало не чуди што је на сасвим неодговарајући начин преведен и глагол „hineinschlittern“. Упркос различитим значењима, у контексту избијања Првог светског рата овај глагол се може превести једино као „склизнути“ будући да га је управо у том смислу употребио Лојд Џорџ у својим сећањима тврдећи да је 1914. године Европа „склизнула у рат“. Стога, у расправама о избијању Првог светског рата израз „hineingeschlittert“ који је Јанц свесно ставио под знаке навода упућује управо на ово значење. Пасус о којем је реч у српском преводу гласи:

„Ако се поведе реч о дугорочним узроцима Првог светског рата, на првом месту се мисли на развој ситуације у међународним односима и на савезништва склопљена пре 1914. У историјским истраживањима старијег датума дуго је заступана теза да су европске силе ступиле у рат 1914. мање-више против своје воље, на основу обавеза из раније склопљених пактова. Присталице ове тезе позивале су се на изјаву бившег британског премијера Лојда Џорџа, да је 1914. дошло до такве поларизације међу савезничким блоковима да би најмањи локални конфликт неминовно довео до избијања рата великих размера. Данас ова теза једва да има присталица. Ниједна сила није ушла у рат **1914.** због обавеза које је преузела потписивањем уговора**.** Уговорне обавезе махом су се сводиле на такозвану благонаклону неутралност**.** Већи значај имало је убеђење политичара да су угрожени витални интереси нације. Најзад, ниједан политички лидер није навео обавезе које проистичу из савезништава као главни разлог за ступање у рат63“ (стр. 44–45).

У немачком оригиналу пак стоји:

„Die Entwicklung der internationalen Beziehungen und Bündnissysteme vor 1914 steht häufig an erster Stelle, wenn von den langfristigen Ursachen des Ersten Weltkriegs die Rede ist. Die ältere Forschung hat lange die These vertreten, die europäischen Mächte seien im Juli 1914 mehr oder weniger gegen ihren Willen durch den Automatismus der Beistandsverpflichtungen in den Krieg „hineingeschlittert“. Diese an eine Äußerung des englischen Premier Lloyd George angelehnte Sichtweise, nach der sich die Bündnissysteme bis 1914 so stark polarisiert und verhärtet hatten, dass ein lokaler Konflikt beinahe zwangsläufig zu einem großen Krieg führen musste, findet heute kaum noch Anhänger. Keine Macht ist 1914 in den Krieg eingetreten, weil sie sich durch Beistandsverpflichtungen gebunden fühlte, zumal im Bündnissfall meist nur eine wohlwollende Neutralität eingefordert wurde. Maßgeblich war vielmehr die Wahrnehmung, dass vitale nationale Interessen auf dem Spiel standen. Und so hat kein politischer Führer 1914 den Kriegseintritt seines Landes in erster Linie mit Bündnisverpflichtungen gerechtfertigt63“ (стр. 40–41).

Превод на српски језик морао би да гласи:

Развој међународних односа и система савезништава пре 1914. често је на првом месту када се говори о дугорочним узроцима Првог светског рата. У старијим истраживањима често је заступана теза да су европске силе у јулу 1914, више или мање против своје воље, **„**склизнуле**“** у рат по аутоматизму **(**преузетих**)** обавеза о пружању помоћи. Ово гледиште, засновано на казивању енглеског премијера Лојда Џорџа према коме су системи савезништава до 1914. били толико снажно поларизовани и окамењени да је један локални сукоб готово нужно морао да доведе до велико рата, данас још једва да има поборника. Нити једна сила није ступила у рат **1914.** зато што се осећала везана

(преузетим**)** обавезама о пружању помоћи**,** пре свега зато што се у случају ступања на снагу уговора о савезништву **(*Bündnisfall*)** захтевала само благонаклона неутралност**.** Далеко значајније било је схватање да су у питању животни национални интереси. И стога ниједан политички вођа ступање у рат своје земље није у првом реду оправдавао савезничким обавезама.63

Дакле, осим погрешно преведеног глагола „hineinschlittern“, у преводу на српски језик уочавају се, поред низа мањих непрецизности, следеће крупне погрешке: прва реченица није погодбена а преводиоци су је превели као такву. У наредној реченици изворно стоји „у истраживањима“, а преводиоци су додали у „историјским истраживањима“. У наредној реченици стоји на српском да су „европске силе ступиле у рат 1914. мање-више против своје воље, на основу обавеза из раније склопљених пактова“, а морало би да су оне „склизнуле у рат ... по аутоматизму (преузетих) обавеза о пружању помоћи“. Дакле, у српском преводу стоји реч „пактови“ које нема у оригиналном тексту, док је, истовремено, из превода изостала прилошка одредба „по аутоматизму“ која стоји у оригиналу. У наредној реченици уместо измишљеног дела реченице да су се „присталице ове тезе позивале на ...“ треба да стоји да је „ово гледиште, засновано на казивању ...“, док је именица „присталица“ или „поборник“ (нем. *der Anhänger*) у оригиналу употребљена на самом крају да укаже на то да поменуто гледиште „данас још једва да има поборника“. Ту, међутим, грешкама и произвољностима у овој реченици није крај – преводиоци су немачки израз „die Bündnissysteme“ превели као „савезнички блокови“ иако је реч о „системима савезништава“, при чему, опет из непознатог разлога, у српском преводу недостаје превод партиципа немачког глагола „verhärten“ док је, истовремено, убачен придев „најмањи“ испред именице „конфликт“ – у немачком оригиналу стоји „ein lokaler Konflikt“ што се на српски може превести само као „локални сукоб“ а не као „најмањи локални конфликт“. У наредној реченици израз „die Beistandsverpflichtungen“ може да означава само „обавезе о пружању помоћи“ а не „обавезе преузете потписивањем уговора“ како то тврде преводиоци. Такође је неоправдано раздељивање немачке оригиналне реченице у две реченице на српском при чему је, опет, немачка именица „der Bündnisfall“ погрешно преведена – она не означава „уговорне обавезе“ како то стоји у преводу, већ класични *casus foederis*, тј. случај када ступа на снагу уговор о савезништву. Коначно, у претпоследњој реченици пасуса преводиоци су убацили именицу „политичари“ иако она не постоји у немачком оригиналу, док су у последњој реченици, сасвим неутемељно, немачку именицу „der Führer“ превели англицизмом „лидер“!

Као што смо показали на овим примерима, „метод“ којим су се служили преводиоци јесте најгрубље препричавање суштине оригиналног текста уз произвољно додавање појединих речи у преводу или уз, исто тако произвољно, испуштање појединих делова реченице.

Нажалост, превод Фишерове студије није ништа бољи. Напротив! У још већој мери него превод Јанцове књиге, он је препун непрецизности и нетачности и представља спој незнања и запањујуће аљкавости и небриге преводилаца. Но, пре него што укажемо на неке од најгрубљих преводилачких омашки, промашаја и грешака, неопходно је да укажемо на „реч преводилаца“ коју, упркос употребљеној множини у наслову, потписује само један од преводилаца – Јелена Ћировић. У својој речи, потписница

је, поред свог, крајње субјективног, утиска о Фишеровом стилу и језику, указала и на метод превођења којим се служила тврдећи да ће „посебно пажљиви и пријемчиви познаваоци немачког језика (ће) приметити да су се преводиоци унеколико одмакли од дословног превода оригинала како би нашем читаоцу приближили разумевање материје и значењски му олакшали праћење надасве несвакидашњег приповедања (Фишер прилично често и без најаве склизне у управни говор, не либи се ни да у тексту дође до праве „провале“ жаргонског изражавања, а све је то праћено његовим особеним мисаоним и фразеолошким конструкцијама)“ (стр. 537).

На први поглед, оваква намера преводилаца обећава добар превод, међутим, већ и само летимично читање српског превода књиге суочава читаоца са бројним нејасноћама и присуством израза који уносе конфузију. Управо ова околност нас је и подстакла да, не успевајући да разумемо српски превод, посегнемо за немачким оригиналом.[464] Иако себе не сматрамо „пријемчивим познаваоцима немачког језика“ (ма шта то значило!), поређењем изворника са српским преводом отклонило је сваку сумњу – наиме, не ради се о Фишеровом „елиптичном и ефектним бабушка (са по неколико реченица у једној) стилом“ како то тврди преводилац, већ је реч о запањујуће лошем преводу који неретко угрожава изворни смисао. При томе, грешке у превођењу и транскрипцији личних имена нижу се од првих страница књиге.

Већ на први поглед пада у очи мноштво погрешно транскрибованих личних имена. Тако је име америчког историчара немачког порекла који се звао Хајо Холборн (Hajo Holborn) транскрибовано као Хаџоу (!) Холборн (стр. 4). Затим, презиме угледног историчара и политичког публицисте Ханса Делбрика (Hans Delbrück) као и конзервативног политичара Клеменса фон Делбрика (Clemens von Delbrück) транскрибовано је као „Делбрук“, док је презиме немачког дипломате Рихарда фон Килмана (Richard von Kühlmann) транскрибовано као „Кулман“. Погрешно су транскрибована и презимена аустроугарских дипломата Јохана (Јаноша) Форгача (János Forgách) и Ладислава (Лајоша) Сеђења (Ladislaus von Szögyény-Marich), иначе обојице мађарског порекла, као „Форгах“, односно, „Сегењи“, док је презиме грофа Александра Хојоша (Alexander Graf Hoyos) транскрибовано као „Хојос“. Презиме енглеског дипломате Холдејна (Haldane) наведено је као „Халдан“ а француског политичара Жозефа Кајоа (Joseph Caillaux) као „Кејо“ (!). Скрећемо пажњу и на то да немачки амбасадор у Уједињеном Краљевству Карл Макс Лихновски (Karl Max Fürst von Lichnowsky) није био никакав принц (!), како стоји у српском преводу, већ кнез.

Погрешним транскрипцијама личних имена се, међутим, не исцрпљује списак грубих преводилачких грешака. Напротив, из перспективе дословце безбројних материјалних грешака у преводу оне чак делују безазлено. Указаћемо само на најеклатантније примере из прва два поглавља Фишерове књиге (стр. 9–76 српског превода које смо поредили са стр. 13–85 немачког оригинала) тако што ћемо прво навести одговарајуће

464 Српски превод поредили смо са следећим издањем Фишерове књиге: Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Sonderausgabe, Düsseldorf: Droste Verlag, 1967. Једина разлика између издања које смо консултовали и издања из 1977. које је преведено на српски језик јесте што издање из 1977. садржи и Фишерову „пропратну напомену“ (једну врсту предговора) док је основни текст оба издања истоветан.

место из немачког оригинала, затим превод који су дали преводиоци и, напослетку, одговарајући превод на српски језик уз коментар где је то потребно.

Већ на самом почетку, као и случају Јанцове књиге, пада у очи погрешно преведен израз „hineingeschlittert“, овога пута као „сви смо пропали“ (!) (стр. 4). Затим, на стр. 25 српског превода, у првом пасусу изостављен је датум 15. мај док је уместо топонима Алхесирас (како стоји у оригиналу) наведен Агадир (?!). Неколико редова ниже из превода је изостављена читава уметнута реченица. Док у немачком оригиналу стоји:

„Seit der Annexion Bosniens und der Herzegowina 1908/09 war die südslawische Bewegung eine ständig zunehmende Bedrohung für die Existenz der Donaumonarchie, was um so bedrohlicher war, als die russische Politik, **der Tradition Rußlands als Beschützer der slawischen Völker folgend**, jene Bewegung als Vehikel ihrer imperialen Bestrebungen benutzte“ (стр. 32),

српски превод гласи:

„Од анексије Босне и Херцеговине 1908–09, све већу опасност по Дунавску монархију представљао је успон јужнословенског покрета, постајући утолико пре опаснији што је руска политика искоришћавала тај покрет као средство својих империјалистичких тежњи“ (стр. 25–26).

У ствари, у преводу на српски ова реченица требало би да гласи:

Од анексије Босне и Херцеговине 1908/09. јужнословенски покрет представљао је стално растућу претњу по опстанак Дунавске монархије што је било утолико опасније јер је руска политика, следећи традиције Русије као заштитнице словенских народа, користила тај покрет као средство својих империјалистичких тежњи.

Грешкама ту нипошто није крај. Напротив. У пасусу који у оригиналу гласи:

„Das Empfinden der nationalen Kreise fand seinen prägnantesten Niederschlag in Bernhardis Buch ‘Deutschland und der nächste Krieg’, das 1912 erschien und 1913 bereits 6. Auflage vorlag. Das Buch, von der deutschen Geschichtsschreibung gemeinhin als Ausstreuung eines disziplinlosen Alldeutschen abgetan und in weiter Distanz zu den Plänen sowohl des Generalstabes als auch der Reichsleitung gesehen, trifft mit großer Präzision die Intentionen der offiziellen Deutschland, wenn der Verfasser die Summe seiner Überlegungen und Forderungen zusammenfaßt unter der Überschrift „Weltmacht oder Niedergang“ (стр. 35),

превод на српски језик не само да је нетачан већ и, на моменте, потпуно бесмислен. Он, наиме, гласи:

„Осећања националних кругова најболније су била дирнута Бернхардијевом књигом „Немачка и следећи рат“, која се појавила 1912. године а 1913. већ имала шесто издање. Та књига, која је од стране немачке историографије окарактерисана као недисциплинована и старонемачка**,** као и дистанцирана од планова**,** како генералштаба тако и врха немачког Рајха, са великом прецизношћу погађа намере званичне Немачке у делу када аутор сумира своја размишљања и захтеве под насловом „Светска моћ или пропаст“ (стр. 28).

Будући да, овакав какав јесте, нема скоро никаквог смисла, превод би морао да гласи:

Осећање националних кругова најјезгровитије је изразила Бернхардијева књига „Немачка и следећи рат“ која се појавила 1912. а 1913. је доживела већ 6. издање. Књига, коју је немачка историографија обично одбацивала као иступање једног недисциплинованог Пангермана и сматрала да је веома удаљена од планова и Генералштаба као и руководства Рајха, погађа с великом тачношћу намере службене Немачке када писац сажима главни садржај својих размишљања под насловом „Светска моћ или пропаст“.

Дакле, није реч ни о каквом „болном дирању осећања“ већ о најјезгровитијем (или најпрегнантнијем) изражавању осећања будући да израз „einen Niederschlag finden“ може да значи само „изразити“ или „одразити“. Исто тако, немачка историографија није никога „окарактерисала“, већ је „обично одбацивала“. Коначно, не може бити речи о томе да је књига „недисциплинована и старонемачка“, већ је реч о „иступању једног недисциплинованог Пангермана“ (припадника Пангерманског тј. Свенемачког покрета).

У једном од наредних пасуса који у оригиналу гласи:

„Unter dem Eindruck der Balkankrise des Spätherbstes 1912 hatte der Generalstab, wo Ludendorff in dieser Frage zum entscheidenden Mann geworden war, eine Vermehrung des 622 000 Mann starken aktiven deutschen Heeres um 300 000 Mann gefordert, also eine Personalvermehrung um 50 Prozent, die der Aufstellung von drei neuen Armeekorps dienen sollte.20 Das konservative Kriegsministerium, das mit der Qualität der Führungskader argumentierte und wohl auch für den aristokratischen Charakter der Offizierskorps fürchtete, begrenzte von sich aus die Zahl, so daß der Reichskanzler im Frühjahr 1913 dem Reichstag die Forderung auf 132 000 Mann vorlegte. Von einer Rechtsmehrheit wurde dieser Antrag bewilligt“ (стр. 36),

у преводу на српски језик постоји мноштво грешака и непрецизности:

„Под утиском Балканске кризе у касну јесен 1912, генералштаб у коме је човек одлуке постао Лудендорф, захтевао је појачање немачке војске, са састава од 622 000 тренутно активних војника, за још 300 000, што је значило јачање војног персонала за 50%, а које би послужило за формирање три нове војне јединице20. Конзервативно министарство рата ограничило је број војника аргументацијом да је реч о кадру водећег квалитета**,** плашећи се аристократског карактера официрских јединица**,** па је царски канцелар у пролеће 1913. Рајхстагу доставио захтев за 132 000 војника. Захтев је правоснажно прихваћен од стране већине“ (стр. 29–30).

Превод би морао гласити:

Под утиском балканске кризе у касну јесен 1912, Генералштаб, где је Лудендорф у овом питању постао одлучујући човек, захтевао је повећање активне немачке војске која је бројала 622 000 за још 300 000 војника, дакле, повећање људства за 50% које је требало да послужи за стварање три нова армијска корпуса.20 Конзервативно Министарство рата које се позивало на квалитет руководећег кадра и страховало за аристократски карактер официрског кора**,** из властитих побуда је ограничило број тако

да је канцелар Рајха почетком 1913. упутио Рајхстагу захтев за 132 000 војника. Овај предлог одобрила је десничарска већина.

Према томе, само у првој реченици постоји више грешака – прво, генерал Лудендорф није постао никакав „човек одлуке“ већ „одлучујући човек“, затим, неосновано је испуштен део реченице који гласи „у овом питању“ и, треће, уместо „три нова армијска корпуса“, стоји „три нове јединице“. У наредној реченици грешке су још веће будући да у потпуности изокрећу изворни смисао – прво, изнова је испуштен део реченице „из властитих побуда“, преводилац није схватио смисао реченице те је израз „Qualität der Führungskader“ потпуно погрешно превео као „кадар водећег квалитета“ уместо као „квалитет руководећег кадра“ а, у последњем делу реченице, потпуно је изокренуо смисао својим преводом да се Министарство рата „плашило аристократског карактера официрских јединица“, док је ствар била потпуно обрнута – Министарство рата се прибојавало или страховало од тога да официрски кор не изгуби аристократски карактер. Коначно, у последњој реченици, преводилац је сложену именицу „die Rechtsmehrheit“ потпуно погрешно превео спомињући и придев „правоснажан“ који се не појављује у оригиналном тексту.

На истом месту (стр. 30) појављује се још грешака – израз „Vorstandssitzung der Nationalliberalen“ преведен је као „врховна седница либерала“, што је потпуна бесмислица будући да је реч о „седници председништва (странке) националних либерала“, обашка што је, из нејасних разлога, у преводу „испуштен“ придев у синтагми „национални либерали“ па су они постали само „либерали“. У истој реченици погрешно је преведена и синтагма „mit Erläuterungen durch Vertreter des Generalstabes“ као „уз објашњење заменика генералштаба“, а морало би искључиво „уз објашњења представника Генералштаба“. Коначно, већ у наредној реченици сложена именица “der Feldzugplan“ преведена је рогобатно као „план за оружану борбу“ иако је једино исправно „ратни план“. На наредној, стр. 31 је пак израз „Vorderer Orient“ преведен као „Средњи исток“ иако је, заправо, реч о Предњем или Блиском истоку. Поред низа непрецизности попут изостављања појединих речи, потпуна конфузија присутна је у преводу пасуса на стр. 33 који у оригиналу гласи:

„Wenige Tage später traf Wilhelm II. mit dem österreichischen Thronfolger Franz Ferdinand in Schloß Konopischt zusammen.24 Und hier agierte der Kaiser bereits wieder in seiner alten Nahostlinie, wußte er doch, daß Franz Ferdinand sich schon am 16. Oktober 1913 der Absendung des österreichischen Ultimatums an Serbien, wenn auch vergeblich, widersetzt hatte. Franz Ferdinand lehnte die Politik der Militär- und Hofpartei, der Ungarn und der Klerikalen ab und wollte nicht durch Gewalt, sondern durch innere Reformen der Doppelmonarchie dem Slawentum den Wind aus den Segeln nehmen. So konnten sich der Souverän und der Kronprinz über die „Endziele der von beiden Reichen verfolgten Politik“ verständigen und auch „ein volkommen einheitliches Vorgehen konstatieren“. Dabei umging Wilhelm II. die bulgarische Problematik vollkommen und betonte nur, daß „angesichts der Gefahr des Zussamenschließens alles slawischen Elemente auf dem Balkan“ es notwendig sei, „zu einem vertrauensvollen, engeren Verhältnis mit den nichtslawischen Balkanstaaten zu gelangen“, d. h. zu Rumänien und Griechenland. Serbien werde sich dann nolens volenst anschließen müssen, wobei der Satz Geltung hätte: und bist du nicht willig, so brauch´ ich Gewalt. Damit hatte der Kaiser wieder seinen alten Vorstellungen den Vorrang

gegeben und die österreichisch-ungarische Position unberücksichtigt gelassen, bei der vor allem Berchtold auf die bulgarische Karte setzte“ (стр. 40–41).

Овај пасус преводилац је превео на следећи начин:

„Пар дана касније, Вилхелм II се у дворцу Конопишту24 састао са аустријским престолонаследником Францом Фердинандом. Цар је опет интервенисао у својој блискоисточној улози, знајући за неуспешно противљење Франца Фердинанда ултиматуму Србији од 16. октобра 1913. године. Франц Фердинанд се противио милитаристичкој политици дворских партија, Угарске и клерикалаца, и није хтео да влада силом**,** него да унутрашњим реформама Двојне монархије обузда Словене. Тако су суверен и престолонаследник могли да усагласе своја мишљења о „коначним циљевима оба царства“ усагласивши при том заједнички начин дејствовања. При томе је Вилхелм II сасвим запоставио проблематику Бугарске и само нагласио да је „поводом опасности уједињења свих словенских елемената на Балкану“ потребно да се успостави однос поверења са несловенским државама на Балкану, као што су Румунија и Грчка. Србија би се тада ноленс-воленс (lat. htela-ne htela – prim. prev.) морала придружити, пошто би до изражаја дошла реченица: ано ниси вољан, употребићу силу. Тиме је цар поново дао предност својим старим замислима не осврћући се на аустроугарски положај, у коме је Берхтолд стављао све на једну карту, Бугарску“ (стр. 33).

Превод на српски језик требало би да гласи:

Неколико дана доцније, Вилхелм II се у дворцу Конопишту састао са аустријским престолонаследником Францом Фердинандом.24 И овде је он, изнова, иступао у складу са својом старом блискоисточном линијом знајући, ипак, да се Франц Фердинанд још 16. октобра 1913, премда узалудно, супротставио упућивању аустријског ултиматума Србији. Франц Фердинанд је одбијао политику војне и дворске странке, Угарске и клерикалаца, и Словене није хтео да обесхрабри силом већ посредством унутрашњих реформи Двојне монархије. Тако су суверен и престолонаследник могли да се споразумеју о „крајњим циљевима политике коју следе оба царства“ као и да „потврде потпуно јединствено деловање“. Вилхелм II је, при томе, у потпуности заобишао бугарску проблематику и само је нагласио да је „пред опасношћу уједињавања свих словенских елемената на Балкану“ неопходно постићи „поверљив, близак однос са несловенским државама на Балкану“, што значи са Румунијом и Грчком. Хтела – не хтела, Србија би се тада морала прикључити при чему би важило начело: а ако нећеш, онда ћу употребити силу. Тиме је кајзер поново дао предност својим старим схватањима и није узео у обзир положај Аустроугарске где је пре свега Берхтолд играо на бугарску карту.

Међу бројним грешкама које су присутне на наредним страницама, скрећемо пажњу само на најупечатљивије: „... und sich nach dem Bukarester Frieden von 1913 im Oktober dem Glauben hingab …“ (стр. 41) преведено је на српски „... а после Букурештанског мира у октобру 1913. уз препуштање матичној вери ...“ (стр. 34). Реченица би морала да гласи „... а после Букурештанског мира у октобру 1913. препустила се уверењу ...“ будући да овако како је преведена нема никаквог смисла. Дакле, не може бити речи ни о каквом „препуштању матичној вери“, већ једино о „препуштању уверењу“ будући да је управо то значење израза „einem Glauben hingeben“ који је употребљен у оригиналу.

Реченица која у оригиналу гласи: „Bezeichnend für die deutsche Verfassungsstruktur war schon seine Entsendung in die Türkei“ (стр. 42) преведена је на српски као: „Већ само његово слање у Турску, осликава структурно стање Немачке**“** (стр. 35). Будући да „die Verfassungsstruktur“ значи искључиво „уставно уређење“ а да прилог „bezeichnend“ значи – карактеристично, типично, значајно, наведена реченица морала би да гласи: „Већ је његово упућивање у Турску било карактеристично за немачко уставно уређење“.

Неколико пасуса ниже, реченица која у оригиналу гласи: „Ein Einstellen der im Gang befindlichen Bauarbeiten an der Bagdadbahn, mit dem die Direktoren der Reichsleitung drohten ...“ (стр. 43) преведена је тако да јој је измењен смисао. У преводу стоји: „Обустава започетих радова на Багдадској железници којом су претили директори царске управе ...“ (стр. 36) иако би превод морао да гласи: „Обустава грађевинских радова на Багдадској железници који су били у току**,** чиме су претили директори руководству Рајха ...“. Дакле, осим што није реч о „започетим радовима“ већ о „грађевинским радовима“, нити о „царској управи“ већ о „руководству Рајха“, пада у очи да је преводилац потпуно промашио смисао – није реч о „директорима царске управе“, већ о томе да су „директори претили руководству Рајха“ (!).

Реченицу која у оригиналу гласи:

„Am 20. Mai oder 3. Juni ... ging Moltke noch einen Schritt weiter, indem er vom Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, Gottlieb von Jagow, die diplomatische Einleitung eines Präventivkriegs forderte ...“ (стр. 46),

преводилац је превео на следећи начин:

„Молтке је 20. маја или 3. јуна исте године ... отишао и корак даље од државног секретара за иностране послове Готлиба фон Јагова захтевајући вођење једног превентивног дипломатског рата ...“ (стр. 38).

Српски превод морао би да гласи:

Молтке је 20. маја или 3. јуна ... отишао корак даље тиме што је од државног секретара за спољне послове, Готлиба фон Јагова, затражио дипломатску припрему превентивног рата ...

Очигледно је да у оригиналу не постоји прилошка одредба „исте године“, већ ју је додао преводилац. Међутим, неупоредиво је већа грешка у преводу остатка реченице – Молтке није отишао даље од државног секретара, већ је отишао даље тиме што је од државног секретара затражио (и сада долазимо до најважнијег дела реченице) „дипломатску припрему превентивног рата“. Наиме, немачка реч „die Einleitung“ значи, поред осталог, и припрему!

Реченицу која у оригиналу гласи: „... daß Deutschland die Monarchie durch dick und dünn unterstützen würde ...“ (стр. 49) преводилац је превео као „да ће Немачка подржати Монархију, шта год она буде одлучила против Србије“ (стр. 41), при чему је изостављен превод идиома „durch dick und dünn“ који значи „свим средствима, свим путевима и кроз све препреке“. Грешке су присутне и у наредној реченици:

„Für Wien ging jetzt darum, die definitive Haltung Deutschlands, die nach Conrads Plänen Voraussetzung für eine kriegerische Aktion gegen Serbien war, offiziell zu erfahren“ (стр. 49).

У српском преводу стоји:

„Бечу је сада било битно да и званично сазна дефинитиван став Немачке, која је по Конрадовим плановима била за ратно дејство против Србије“ (стр. 41),

што изнова не одговара значењу оригиналне реченице. Превод би морао да гласи:

У Бечу су сада бринули око тога да службено сазнају коначан став Немачке који је у Конрадовим плановима представљао претпоставку за ратну акцију против Србије.

Дакле, у српском преводу не само да недостаје реч „претпоставка“ већ је и потпуно измењено значење реченице. Још је већа пометња у преводу наредних реченица које говоре о предаји аустроугарског ултиматума Србији а које у оригиналу гласе:

„Am Vorabend der Übergabe des Ultimatums wurde nun auch der Zweck der Reisen der militärischen und politischen Spitze Deutschlands und Österreich-Ungarns, das Bemühen, die Sarajevo-Stimmung zu halten, ohne „bei anderen Mächten“ – wie Berchtold sagte – „etwa einen Mediationsgedanken aufkommen zu lasssen“, sehr deutlich“ (стр. 59).

Овој реченици је преводилац, нетачним преводом, изнова приписао посве другачији смисао:

„Сврха путовања немачког и аустријског војно-политичког врха у предвечерје предаје ултиматума сада је представљала напор да се потисну осећања због Сарајева и „да осталим силама“ – како је то Берхтолд врло јасно рекао – „препустимо тек понеку помисао о посредовању“ (стр. 51).

Насупрот томе, превод би морао да гласи:

У предвечерје предаје ултиматума сада је постала веома јасна и сврха путовања војног и политичког врха Немачке и Аустроугарске, настојање да се задржи расположење поводом Сарајева а да се „другим силама“ – како је рекао Берхтолд – **„**не допусти да се појави помисао о посредовању**“**.

Реч је о томе да се „задржи расположење поводом Сарајева“ а не обрнуто, и да се не допусти осталим силама чак ни помисао о могућем посредовању. А управо супротно стоји у српском преводу. Коначно, прилошка одредба „врло јасно“ или „веома јасно“ не односи се на Берхтолдове речи већ на „сврху путовања“ која је „постала веома јасна“!

Неколико редова ниже, реченица која у оригиналу гласи:

„Die noch nicht bekanntgegebene Stellungnahme Österreich-Ungarns wurde als „billig und maßvoll angesehen“ (стр. 60),

преведена је на погрешан начин тако да гласи:

„Становиште Аустроугарске већ дато на знање, било би виђено као „јефтино и непотребно“ (стр. 51).

Превод реченице на српски морао би да гласи:

Још необјављено становиште Аустроугарске сматрало се „праведним и одмереним“.

Дакле, становиште није „већ дато на знање“, него је било „још необјављено“ и сматрано је „праведним и одмереним“ а никако да је „јефтино и непотребно“ што, осим што је нетачно, јесте и посве бесмислено! На истој страни реченица која у оригиналу гласи:

„Schon am 23. Juli erkannte Jagow51 jedoch, daß die Note schwer mit der Vorgabe von einem offiziellen „Überraschtwerden“ Deutschlands durch das Vorgehen Österreich-Ungarns in Einklang zu bringen war“ (стр. 60),

преведена је као:

„да би 23. јула Јагов51 ипак признао како је нота тешко оптерећена неким призвуком званичног саопштења Немачкој**,** „бићете изненађени„ аустроугарским потезом**,** као да једногласно носи рат“ (стр. 51).

Превод би, заправо, морао да гласи:

Већ 23. јула Јагов је, ипак, увидео**,** да је ноту тешко ускладити са задатком званичне **„**изненађености**“** Немачке поступањем Аустроугарске.

Прво, немачка реч „die Vorgabe“ значи, поред осталог, и „циљ“ и управо је у том контексту и употребљена. Друго, „das Überraschtwerden“ означава „стање изненађености“ и треће, израз „in Einklang bringen“ значи „ускладити“ или „довести у склад“. Стога, онако како је преведена у књизи, реченица представља потпуну бесмислицу. Поред тога, последњи део реченице је измишљен – „као да једногласно носи рат“ – једноставно не постоји у оригиналу!

Следећи пасус такође заслужује да се упореди са изворним текстом с обзиром на број запањујућих грешака:

„Das Bekanntwerden der österreich-ungarischen Note an Serbien am Morgen des 24. Juli löste in der gesamten Welt, außer in Österreich-Ungarn und Deutschland, wo die Zustimmung überwog, Bestürzung aus. Vielfach wurde der Verdacht geäußert, daß Deutschland hinter dem Vorgehen stehe, zumindest davon wisse. Dieser durchaus berechtigten Annahme trat Zimmermann,58 wie es auch geplant war, am 24. Juli in einem Telegramm an die Botschafter in Paris, London und Petersburg entgegen. Er behauptete, daß Deutschland „keinerlei Einfluß auf Inhalt der Note“ ausgeübt und „ebensowenig wie andere Mächte Gelegenheit gehabt“ habe, „dazu vor Publikation in irgendeiner Weise Stellung zu nehmen“ (стр. 62).

У српском преводу стоји:

„Добро је познато да је аустроугарска нота Србији 24. јула ујутру, осим у Аустроугарској и Немачкој где је преовладала једногласна подршка, у целом свету изазвала згражавање. И више пута изражено страховање како иза свега стоји Немачка или барем зна за то. Овај сасвим јасан став Цимерман**58** је дочекао онако како је и било планирано**.** У једном телеграму упућеном 24. јула амбасадорима у Паризу, Лондону и Петербургу тврдио је како Немачка „није имала никаквог утицаја на садржај ноте“ и како је „ништа мање од осталих сила**,** и сама затечена**,** не добивши могућност да је**,** пре но што је игде објављена**,** и дозна“ (стр. 53).

А морало би да стоји:

Упознавање са **(**садржајем**)** аустроугарске ноте Србији ујутро 24. јула, осим у Аустроугарској и Немачкој где је преовлађивало одобравање, у читавом свету је произвело запрепашћеност. У више махова је исказивана сумња да иза поступка стоји Немачка, или да барем зна за њега. Овој сасвим оправданој претпоставци супротставио се Цимерман**,58** како је и било планирано**,** 24. јула у телеграму амбасадорима у Паризу, Лондону и Петерсбургу. Тврдио је да Немачка није извршила „никакав утицај на садржај ноте“ и да је имала **„**исто толико мало прилике као и остале силе**“** да **„**о томе пре објављивања на било који начин заузме став**“.**

У наредном пасусу у оригиналу стоји:

„Ebenso scharf wies er Greys Vorschlag, dafür zu sorgen, daß Wien unerfüllbare Forderungen unterdrücke, zurück: Wie käme ich dazu! geht mir gar nichts an! was heißt unerfüllbar? die Kerls (Serben) haben Agitation und Mord getrieben und müssen geduckt werden!. Mit großer Bestimmtheit unterstützte er die Instruktionen der Auswärtigen Amtes, die Jagow Lichnowsky „zur Regelung seiner Sprache“ mitgeteilt hatte. Dem Botschafter wurde bedeutet, „daß wir österreichische Forderungen nicht kannten, sie aber als interne Frage Österreich-Ungarns betrachteten, auf die uns Einwirkung nicht zustände“ (стр. 62–63),

што је преводилац на српски језик превео као:

„Исто тако оштар је био Грејов предлог да се постарамо за то да Беч**,** под притиском**,** повуче све оне неиспуњиве захтеве**.** „Како ово да схватим**!** То ми никако не полази за руком**!** Друшкани (Србија) су посејали неред и мржњу**,** и морају се довести у ред“. Са великом одлучношћу стао је иза упутстава министарства иностраних послова, што их је Јагов саопштио Лихновском „како би усагласио свој језик“. Амбасадору би значило то „да ми нисмо знали за аустријске захтеве, али да смо их посматрали као унутрашње питање Аустрије, за чије спровођење у дело нисмо били надлежни“ (стр. 54).

Наведени превод би морао да гласи потпуно другачије:

Подједнако оштро одбио је Грејово мишљење да би се требало бринути око тога да би Беч могао да наметне захтеве који се не могу испунити**. „Зашто** бих то радио**!** То ме се уопште не тиче**!** И шта овде значи неиспуњиво**?** Момци (Срби) су агитовали и изазвали смрт и морају да увуку рогове**.**“ Са великом сигурношћу подржао је упутства Министарства иностраних послова која је Јагов послао Лихновском ради **„одговарајуће** формулације“. Амбасадору је наговештено „да нама нису били познати аустријски захтеви, али смо их посматрали као унутрашње питање Аустроугарске које није у нашој надлежности да на њега утичемо“.

Поред материјалних грешака у првој реченици којој је преводилац потпуно изменио значење, пада у очи и нетачан превод колоквијалних израза као и израза „die Regelung der Sprache“ тј. одговарајуће именице „die Sprachregelung“ која, нарочито у политичком говору, означава „одговарајућу формулацију“. Затим, у реченици која у оригиналу гласи: „Grey sah bereits das Eingreifen Rußlands voraus“ (стр. 63) у преводу, осим што је погрешно преведен глагол „voraussehen“, извршена је инверзија субјекта и објекта: „Унапред је већ видео напад на Русију“ (стр. 54). Уместо тога, превод би

морао да гласи: „Грej је већ предвиђао напад Русије“ (а не напад на Русију!). У истом пасусу који у оригиналу гласи:

„Grey schlug eine Verlängerung der Frist für das Ultimatum vor und regte an, daß für den Fall einer gefährlichen Spannung zwischen Rußland und Österreich die vier nicht unmittelbar beteiligten Staaten England, Deutschland, Frankreich und Italien die Vermittlung übernehmen sollten“ (стр. 63),

у српском преводу стоји:

„Грej је унапред предложио продужење рока ултиматума, сматрајући да у случају опасног пораста напетости између Русије и Аустрије, четворка неће непосредно укључити и земље као што су Енглеска**,** Немачка**,** Француска и Италија, па би до посредовања и могло доћи“ (стр. 54).

Управо супротно од наведеног, исправан превод требало би да гласи:

Грej је предложио продужење рока ултиматума и напоменуо да у случају опасне напетости између Русије и Аустрије, четири земље које нису непосредно укључене – Енглеска**,** Немачка**,** Француска и Италија – треба да преузму посредовање.

Слична грешка је и у преводу следеће реченице:

„Das bedeutete eine erneute Provokation Rußlands; aber wiederum ließ sich Rußland nicht provozieren“ (стр. 64)

будући да је преведена као:

„То је могло да значи још једну руску провокацију; али Руси ипак нису даље провоцирали“ (стр. 55).

Насупрот томе, значење реченице је следеће:

То је значило поновну провокацију Русије, али се Русија није дала изнова испровоцирати.

На крају истог пасуса стоји:

„Tisza63 setzte sich für rasches Handeln ein: da ein Zögern, so schrieb er am 25. Juli an Kaiser Franz Joseph, die „Einschätzung der Energie und der Aktionsfähigkeit der Monarchie (bei Freund und Feind) schwer beeinträchtigen“ wurde“ (стр. 64),

што је преведено као:

„Тиса63 је исказао спремност да се брзо делује: „ако неко буде одуговлачио“, тако је писао 25. јула цару Францу Јозефу, „процена снаге и могућности деловања монархије **(**милом или силом**)** била би суздржана“ (стр. 55).

Међутим, смисао реченице је потпуно другачији:

Тиса се заложио за брзо деловање: пошто се оклевањем, тако је писао 25. јула цару Францу Јозефу, „тешко угрожава вредновање снаге и способности деловања монархије **(**и код пријатеља и код непријатеља**)“**.

Слично томе, реченица која у оригиналу гласи:

„Beide Herren erblicken im Vorschlag Sir E. Greys, hier Konferenz zu vier abzuhalten, einzige Möglichkeit, allgemeinen Krieg zu vermeiden, und hoffen, da Serben eher geneigt sein würde, dem Druck der Mächte zu weichen und sich in deren vereinten Willen zu fügen, als den Drohungen Österreichs. Unbedingte Voraussetzung sei aber für Gelingen der Konferenz und für Erhaltung (des) Friedens, daß alle militärischen Bewegungen unterblieben“ (стр. 65)

преведена је тако да јој је изокренут смисао:

„Оба господина гледају на предлог г. Греја да се овде организује конференција четворке као на могућност да се избегне свеопшти рат, надајући се да би се Србија пре могла повиновати притиску сила и њиховој заједничкој вољи, него што ће претити Аустрији. Неодложан предуслов за и ону најмању конференцију, и очување мира, јесте да изостане сваки војни покрет“ (стр. 56).

Наиме, превод би морао да гласи:

Оба господина сматрају да је предлог сер Е. Греја да се овде одржи конференција четири силе једина могућност да се избегне општи рат и надају се да би Србија пре била склона да попусти пред притиском сила и да се повинује њиховој заједничкој вољи него пред претњама Аустрије. Међутим, апсолутни предуслов за успех конференције и за очување мира био би да престану сви војни покрети.

Наиме, није тачно да ће Србија „претити Аустрији“ како стоји у преводу, већ је, као што се види, смисао потпуно другачији. Осим тога, није реч ни о каквој „најмањој конференцији“ већ о њеном успеху. На још невероватнији начин преведене су наредне реченице:

„Trotz dieser Warnungen lehnte Jagow den von Goschen, dem englischen Botschafter in Berlin, übergebenen offiziellen Konferenzvorschlag ab. Zuvor hatte schon Bethmann Hollweg den Vermittlungsschritt Greys zurückgewiesen mit der Begründung, daß Deutschland „Österreich in seinem Serbienhandel nicht vor ein europäisches Gericht ziehen“ könne“.69 Zugleich bekräftigte der Reichskanzler in einem Runderlaß ausdrücklich die deutsche Haltung: Der Konflikt gehe lediglich Österreich-Ungarn und Serbien etwas an. Am TAg zuvor hatte Berchtold die gleiche Sprachregelung für Österreich gegeben un beigefügt: Sollte die Lokalisierung nicht gelingen, dann rechne Österreich-Ungarn „mit Dankbarkeit“ damit, daß Deutschland „uns in einem uns aufgezwungenen Kampfe gegen einen anderen Gegner unterstützen wird“ (стр. 65–66).

Наиме, преводилац је ове реченице превео овако:

„И поред овог упозорења, Јагов се тада ослањао на то да ће Гошен, енглески амбасадор у Берлину, предати званичан предлог за конференцију. Бетман Холвег је већ претходно одбио Грејов допис о посредовању уз образложење да Немачка „Аустрију, шта год она урадила Србији, неће извести ни пред један европски суд“.69 Царски канцелар је поразмислио и циркуларним писмом проследио став Немачке: нажалост, сукоб одговара и Аустроугарској и Србији. Берхтолд је дан раније истоветно рекао за Аустрију, додајући још при том: Ако локализовање не успе, онда и Аустроугарска рачуна како „има смисла“ да нас Немачка „подржи у једној изнуђеној борби са овим противником“ (стр. 56–57).

Превод, заправо, треба да гласи:

Упркос овим упозорењима, Јагов је одбио предлог за конференцију који је упутио Гошен, енглески амбасадор у Берлину. Претходно је Бетман Холвег већ одбацио Грејово посредничко деловање са образложењем да Немачка „не би могла да пусти Аустрију пред европски суд због њеног спора са Србијом“.69 У исти мах, канцелар Рајха је у циркуларном допису изричито поткрепио немачки став: сукоб се тиче једино Аустроугарске и Србије. Дан пре, Берхтолд је дао исту формулацију и додао: Ако локализовање не успе, тада би Аустроугарска **„**са захвалношћу**“** рачунала на то да **„**ће нас Немачка подржати у борби која нам је наметнута против једног другог противника**“**.

Прва реченица је преведена потпуно погрешно док је у другој преводилац дословце измислио реч „допис“, побркавши немачку реч „die Schrift“ (писмо, спис) са речју „der Schritt“ (корак, деловање). У истој реченици преводилац је начинио још једну грешку будући да је израз „Serbienhandel“ потпуно погрешно превео („der Handel“ означава и спор!). У наредној реченици је додато да је канцелар „поразмислио“, што не постоји у изворном тексту, а изостављено је да је он „поткрепио“ (bekräftigen) немачки став. Такође је додата реч „нажалост“ и погрешно је преведен глагол „angehen“ (тицати се, односити се). Коначно, у последњој реченици пасуса смисао је потпуно непрепознатљив. Да није реч о случајном превиду (што, иначе, једва да је могуће) сведоче и преводи наредних реченица:

„Lichnowsky berichtete, Grey sei „verstimmt“; ferner sei „mit den englischen Sympathien und der britischen Unterstützung“ bei einen dennoch ausbrechenden Krieg „nicht mehr zu rechnen“.“ (стр. 66).

Ова реченица преведена је као:

„Лихновски је потом известио како је Грej „погрешно проценио“**;** што даље „од енглеских симпатија и британске подршке“ и како се у рату који је тада управо избијао „на неке више не може рачунати“...“ (стр. 57),

а морала би да гласи:

Лихновски је известио да је Грej **„**зловољан**“;** убудуће се**,** у рату који пак отпочиње **„више** не може рачунати на енглеске симпатије и на британску подршку“.

Придев „verstimmt“ значи „лоше или зле воље, нерасположен“ те је, све заједно, реченица потпуно обесмишљена, што је случај и са наредним примером:

„Aus Rußland72 trafen unterdessen in Berlin – entgegen den deutschen Erwartungen – Nachrichten von einem „versönlicheren“ Sasonow ein“ (стр. 66),

што је преведено као:

„Међу осталима, из Русије72 су у Берлин – и у складу са немачким очекивањима – стигле вести о Сазоновљевом помирљивом тону“ (стр. 57).

Тиме је значење реченице потпуно изокренуто будући да превод заправо треба да гласи:

Међутим, из Русије72 су – насупрот немачким очекивањима – стизале вести о „помирљивом“ Сазонову.

Слично је и са следећим реченицима:

„Pourtalès hatte gleich eine Idee: Österreich milderte einige Punkte seinese Ultimatums und gäbe damit Serbien die Möglichkeit, die so revidierten Bedingungen anzunehmen. Sasonow griff sofort zu und regte in Wien zweiseitige Besprechungen mit dem österreichisch-ungarischen Botschafter in Petersburg „zwecks gemeinsamer Umarbeitung einiger Artikel der österreichischen Note vom 23. Juli“ an.“ (стр. 67),

које су преведене сасвим погрешно:

„Пурталес је имао на уму само једно**;** Аустрија је неке од својих захтева из ултиматума ублажила**,** пруживши тиме могућност Србији да удовољи овим ревидираним условима. Сазонов је одмах зграбио двостранични договор са аустроугарским амбасадором у Петербургу и упутио га у Беч“ (стр. 57).

Превод би требао да гласи:

Пурталесу се одмах јавила идеја: Аустрија би ублажила неке тачке свога ултиматума и тиме би дала Србији могућност да прихвати тако ревидиране услове. Сазонов се одмах сложио и покренуо је у Бечу разговоре двеју страна са аустроугарским амбасадором у Петерсбургу „ради дорађивања неких чланова аустријске ноте од 23. јула“.

Дакле, нити је Сазонов било шта зграбио нити је реч о некаквом „двостраничном договору“ – изразу који се опире здравом разуму – већ је реч о томе да се Сазонов „сложио и покренуо“ „разговоре двеју страна“. Неколико редова ниже реченица која на немачком гласи:

„Trotz dieser Apelle und Warnungen war die deutsche Regierung nicht gewillt, auf Wien mit Nachdruck mäßigend einzuwirken, um den lokalen Konflikt zu vermeiden – was allein, nach den Worten des stellvertretenden französischen Außenministers Bienvenue-Martin,75 das europäischen Krieg hätte verhindern können“ (стр. 67),

преведена је делимично погрешно:

„Упркос свим овим позивима и упозорењима, немачка влада није била вољна да уложи додатне напоре ка Бечу како би се избегао и тај локални сукоб – што, према речима заменика француског министра иностраних послова Бјенвену-Мартена,75 само показује да је европски рат могао бити спречен“ (стр. 58).

Тачан превод треба да гласи:

Упркос овим позивима и упозорењима, немачка влада није била вољна да истрајно утиче на Беч да се суздржи како би се избегао локални сукоб – што је једино, према речима заменика француског министра иностраних послова Бјенвену-Мартена, могло да спречи европски рат.

У једној од наредних реченица, поред осталих непрецизности, глагол „ablehnen“ (одбацивати, одбијати) без разлога је преведен синтагмом „подметати клипове под точкове“, да би реченици која на немачком гласи:

“Mit dem TelegrammTschirschkys79, das am 27. Juli die unmittelbar bevorstehende Kriegserklärung an Serbien meldete, sah die deutsche Reichsleitung ihr nächstes Ziel erreicht“ (стр. 68),

био потпуно изокренут смисао:

„Из телеграма Чиршког,79 којим је о горепоменутој објави рата непосредно дојављено Србији, видело се како је немачка влада остварила свој наредни циљ“ (стр. 58).

Превод би, наиме, требало да гласи:

Из телеграма Чиршког,79 који је **27.** јула јавио о непосредно предстојећој објави рата Србији**,** руководство немачког Рајха је видело да је остварен његов следећи циљ.

Непрецизности и грубих материјалних грешака нису лишене ни реченице у наредним пасусима:

„Nachdem wir bereits einen englischen Konferenzvorschlag abgelehnt haben, ist es uns unmöglich, auch diese englische Anregung a limine abzuweisen. Durch eine Ablehnung jeder Vermittlungsaktion würden wir von der ganzen Welt für die Konflagration verantwortlich gemacht und als die eigentlichen Treiber zum Kriege hingestellt werden. *Das würde auch unsere eigene Stellung im Lande unmöglich machen, wo wir als die zum Krieg Gezwungenen dastehen müssen.* Unsere Situation ist um so schwieriger, als Serbien scheinbar sehr weit nachgegeben hat“ (стр. 68).

У српском преводу стоји:

„Пошто смо већ одбили један енглески предлог за конференцију, нисмо били у могућности да и ову енглеску иницијативу одбацимо здраво за готово. Одбацивањем било каквог учешћа у посредовању, цео свет ће нас сматрати одговорним за пожар**,** прогласивши нас буквално за ратне хушкаче. Што би нам и у сопственој земљи онемогућило да заузмемо став*,* по коме мора да испадне као смо били приморани на рат. Наша ситуација биће утолико тежа што се Србији буде видно више тога допуштало“ (стр. 59).

А треба да гласи:

Након што смо већ одбили један енглески предлог за конференцију, није могуће да и овај енглески предлог у потпуности одбацимо. Одбијање сваке посредничке акције би нас пред читавим светом учинило одговорнима за сукоб и деловали бисмо као једини подстрекачи на рат. То би и наш властити положај у земљи учинио немогућим где морамо да делујемо као да смо приморани на рат. Наша је ситуација утолико тежа што је Србија**,** наизглед**,** веома много попустила.

У првој реченици преводилац је омашио време и садашње превео као прошло, безлично треће лице једнине заменио је првим лицем множине а латински израз *a limine* (у потпуности, у целини) погрешно превео као „здраво за готово“ (!). Наредна кондиционална реченица није као таква преведена, док је превод следеће реченице непрецизан (изостављена је реч „положај“, а додато је „заузимање става“) да би, коначно, у последњој реченици изнова био изокренут смисао – није реч о томе „што

се Србији буде видно више тога допуштало“, већ да је „Србија, наизглед, веома много попустила“!

Невероватно звучи и превод следеће немачке реченице:
„Nach England aber ging folgendes, den Tatsachen in keiner Weise entsprechendes Telegramm83“ (стр. 69),

који је гласи:
„Али зато је у Енглеску отишло следеће**,** у суштини ничим не исказујући садржину телеграма“ (стр. 60).

Осим што је рогобатна, ова реченица је и нетачна будући да је њено значење следеће:
Међутим, у Енглеску је отишао телеграм који ни на који начин није одговарао чињеницама.

Исто тако и за реченицу која на немачком гласи:
„Sie werden es dabei sorgfältig zu vermeiden haben, daß der Eindruck entsteht, als wünschten wir Österreich *zurückzuhalten*“ (стр. 70),

мало је рећи да је одвећ слободно преведена:
„То је требало веома пажљиво избећи како се не би створио утисак да смо хтели да задржимо Аустрију“ (стр. 61).

Реченица би морала да гласи:
Ви ћете**,** при томе**,** брижљиво избегавати да се не створи утисак као да смо желели да задржимо Аустрију.

Сличне нетачности присутне су и у наредној реченици:
„Deutschlands Haltung hätte eine „ruhige“ zu sein, denn nur ein angegriffenes Deutschland könnte mit einer Neutralität Englands rechnen und die innerpolitische Stimmung halten, das heißt vor allem, die Sozialdemokratie für den Kriegsfall gewinnen“ (стр. 70).

Преведена као:
„Немачка мора остати „мирна“, пошто само она Немачка која не напада може да рачуна на неутралност Енглеске, у унутрашњој политици задржавши ратну атмосферу, тиме у случају рата придобивши и социјалдемократе“ (стр. 61),

други део реченице нема готовог никаквог смисла. Превод би требало да гласи:
Држање Немачке би требало да буде „мирно“ јер би само Немачка која је нападнута могла да рачуна на неутралност Енглеске и да одржи расположење у унутрашњој политици, што пре свега значи да придобије социјалдемократе за случај рата.

Такође и реченица:
„„„Ein solches Telegramm würde“, begründete der Kanzler gegenüber dem Kaiser, „wenn es dann doch noch zum Kriege kommen sollte, die Schuld Rußlands in das hellste Licht setzen“ (стр. 71),

није преведена на одговарајући начин:

„„Један такав телеграм ће“, тако је то образложио канцелар цару, „кад-тад уручити**,** а како до рата кад-тад мора и доћи**,** обелоданити руску кривицу за њега„“ (стр. 61).

Превод би морао да гласи:
„Ако би**,** ипак**,** још дошло до рата**,** један такав телеграм би“, образложио је канцелар кајзеру, истакао кривицу Русије.

Наиме, израз „in das hellste Licht setzen“ значи „истаћи“. Изразите грешке присутне су и у преводу израза „die drohende Kriegsgefahr“ (стр. 72), чије је значење „непосредна ратна опасност“ а никако „претња ратним стањем“ (стр. 63) како стоји у српском преводу. Слично томе, и израз са тачно утврђеним значењем у смислу „великог лома, сукоба, нереда“ или „хаоса“ – „der große Kladderadatsch“ (стр. 72) преведен је потпуно погрешно као „највећа смејурија“. Према томе, реченица која у оригиналу гласи:
„Denn ohne diesem die Schuld für „denn großen Kladderadatsch“ zuschieben zu können, sei es sinnlos, auf Englands vorläufige Neutralität zu hoffen“ (стр. 72),

преведена је као:
„Јер, без тога би кривица за „највећу смејурију“ могла да се премести на другог**,** па макар било беспредметно надати се некој привременој неутралности Енглеске“ (стр. 63),

чиме јој је у потпуности изокренут смисао будући да исправан превод гласи:
Јер, ако њу **(**Русију**)** није могуће окривити за **„велики** лом“**,** било би бесмислено надати се привременој неутралности Енглеске.

У реченици, у наредном пасусу, појављује се још једна у низу бесмислица. Наиме, немачком глаголу „beteuern“, који значи „уверавати, заклињати се“, преводиоци су приписали непостојеће значење тврдећи да значи „дићи цену“ (!). Стога је део реченице, који у оригиналу гласи:
„In seiner ersten Unterredung mit dem englischen Botschafter Goschen im Verlauf des 29. Juli beteuerte Bethmann Hollweg95 erneut den deutschen Friedenswillen und unterrichtete Goschen in tiefstem Vertrauen über die kaiserliche Note nach Wien (Halt in Belgrad), ...“ (стр. 72),

преведен на следећи начин:
„У свом првом разговору са енглеским амбасадором Гошеном током 29. јула, Бетман Холвег је поново дигао цену немачке жеље за миром, најповерљивије упутивши Гошена у садржај царског дописа Бечу (останак у Београду), ...“ (стр. 63),

уместо да је преведен као:
У своме првом разговору са енглеским амбасадором Гошеном током 29. јула, Бетман Холвег95 се изнова заклињао у немачку вољу за миром и у најдубљем поверењу је известио Гошена о царској ноти упућеној у Беч (заустављање у Београду), ...

Осим ове потпуне бесмислице, превод садржи још две непрецизности – прво, није реч ни о каквом допису, како тврде преводиоци, већ о ноти која у дипломатском речнику има тачно утврђено значење и, друго, није реч о „останку у Београду“, већ

о „заустављању у Београду“. У наредној реченици стоји: „У поподневном разговору који је цар обавио са ...“ (стр. 63) уместо „који је цар водио са ...“. У истој реченици погрешно су преведене неке од функција високих војних званичника Рајха па тако стоји погрешно „шеф ратног савета Фон Линкер“ и „шеф адмиралштаба Фон Милер“ уместо „шеф војног кабинета Фон Линкер“ (Chef des Militärkabinetts von Lyncker), односно, „шеф морнаричког кабинета Фон Милер“ (Chef des Marinekabinetts von Müller). Коначно, последњи део реченице који у оригиналу гласи:

„...schien sich die Hoffnung der deutschen Politik auf die englische Neutralität zu bestätigen“ (стр. 73),

преведен је на српски језик као:

„... указала се нада за немачку политику да се може ослонити на неутралност Енглеске“ (стр. 63),

иако би превод морао да гласи:

...чинило се да се нада немачке политике у енглеску неутралност показала исправном.

У истом пасусу реченица која у оригиналу гласи:

„Das Wort eines Königs, auf das Wilhelm II. gegenüber den Einwänden von Tirpitz vertraute, ließ die Diskusion auf Frankreich, Belgien und Holland übergehen“ (str. 73),

преведена је потпуно нетачно:

„Реч једног краља дата Вилхелму II, а наспрам Фон Тирпицових неповерљивих примедби, учинила је излишном расправу о Француској**,** Белгији и Холандији“ (стр. 63),

иако би у преводу на српски језик она могла да гласи:

Реч краља у коју је, насупрот сумњи Фон Тирпица, Вилхелм II имао поверења, омогућила је да се пређе на расправу о Француској**,** Белгији и Холандији.

Ни наредна реченица није исправно преведена:

„Mann wolle den Franzosen kein Land abnehmen, unterstrich der Kaiser mit einer Begründung, die aber verhüllt erste Kriegsziele widerspiegelte: mann wolle nur die Garantie erhalten, die es ermögliche, weitere Kriege „abzuwehren““ (стр. 73),

с обзиром да је актуелни српски превод готово у потпуности бесмислен:

„Французима нећемо отимати ни педаљ земље, подвукао је цар уз образложење, али зато прикривајући да су се први ратни циљеви огледали управо о томе**,** да се само желело добијање гаранције којом би се омогућило „одбацивање“ осталих ратова“ (стр. 63–64).

Превод би требало да гласи:

Од Француза се не жели одузети никаква земља, подвукао је кајзер уз образложење које је**,** међутим**,** прикривено одражавало прве ратне циљеве**:** само се жели добити гаранција која би омогућила **„спречавање“** даљих ратова.

У наредном пасусу, осим неколико непрецизности, последњој реченици је такође изокренут смисао:

„Das Abendgespräch Bethamnn Hollwegs mit dem Kriegsminister und dem Chef des Generalstabes unterstrich noch einmal sein Warten auf die Gesamtmobilmachung Rußlands oder dessen Angriff auf Österreich-Ungarn. Denn die Teilmobilmachung würde nicht den Casus foederis, noch keinen Krieg bedeuten; Deutschland müsse „darauf (auf Gesamtmobilmachung) aber warten", weil sowohl die deutsche als auch die englische öffentliche Meinung nur dann im „bevorstehenden Krieg mit Rußland und Frankreich„ die deutsche Haltung unterstützen würde" (стр. 73),

будући да је преведена на следећи начин:

„Вечерњи разговор Бетмана Холвега са министром војним, као и начелником генералштаба, још једном је подвукао како се очекује општа мобилизација у Русији, као и њен напад на Аустроугарску. Самим тим, делимична мобилизација не би представљала „случај због кога би се требало мешати" и још не би значила било какав рат; Немачка би „на то (на општу мобилизацију) морала још да причека", иако се чини да ће и немачко и енглеско јавно мнење „у предстојећем рату са Русијом и Француском" тек тако подржати став Немачке" (стр. 64).

Превод би требало да гласи:

Вечерњи разговор Бетман Холвега са министром војске и са шефом Генералштаба још једном је истакао његово ишчекивање опште мобилизације у Русији или њен напад на Аустроугарску. Јер делимична мобилизација не би значила „случај када ступа на снагу уговор о савезништву" нити би значила рат; Немачку би, међутим, морала „на то (на општу мобилизацију) да причека" јер би и немачко као и енглеско јавно мњење само тада подржало немачки став **„у** предстојећем са Русијом и Француском".

Наредни пасус који у оригиналу гласи:

„Die Hoffnungen Berlins verdichteten sich immer mehr in der Frage, ob es gelingen würde, England zu neutralisieren – ein Versuch, der schon in der Haldane-Mission unernommen worden war. In dem berühmten Gespräch zwischen Bethmann Hollweg97 und Goschen, spät in der Nacht vom 29. auf den 30. Juli, versuchte der Reichskanzler, England mit der Aussicht auf den Abschluß eines zukünftigen allgemeinen Neutralitätsabkommens festzulegen. Bethmann Hollweg versicherte Goschen:

„Wir können dem englischen Kabinett – *voraussätzlich* dessen *neutraler* Haltung – versichern, daß wir selbst im Falle eines siegreichen Krieges keine territoriale Bereicherung auf Kosten Frankreichs in Europa anstreben" (стр. 73),

преведен је на следећи начин:

„Надања Берлина све више су се згушњавала око питања хоће ли бити могуће неутралисати Енглеску – покушај, због кога је већ била предузета Халданова мисија. У добро познатом разговору између Бетмана Холвега97 и Гошена, касно у ноћи 29. на 30. јули, царски канцелар је од Енглеза покушао да издејствује потврду будућег споразума о неутралности. Бетман Холвег је уверавао Гошена:

„Чак и у случају једног победничког рата могли бисмо да убедимо енглески кабинет – по чијем се држању унапред може наслутити да ће бити неутралан – у то како не тежимо никаквим територијалним проширењима на штету Француске“ (стр. 64).

Супротно томе, превод би требало да гласи:

Надања Берлина све више су се усредсређивала на питање да ли ће поћи за руком да се неутрализује Енглеска – покушај који је учињен још приликом Холдејнове мисије. У чувеном разговору између Бетман Холвега97 и Гошена, касно у ноћи између 29. и 30. јула, канцелар Рајха је покушао да обавеже Енглеску са могућношћу закључења будућег општег споразума о неутралности. Бетман Холвег је уверавао Гошена:

„Ми можемо енглеском кабинету – под претпоставком његовог неутралног држања – да јамчимо да чак и у случају победничког рата не тежимо никаквом територијалном проширењу на рачун Француске у Европи“.

У наредном пасусу реченица која у немачком оригиналу гласи:

„Gegenüber Belgien aber ließ der Kanzler schon die deutsche absicht erkennen, die Neutralität zu verletzen, wenn er lediglich die dunkle Versicherung gab (die sich inhaltlich wiederum mit der Sommation deckte), Belgiens Integrität (also nicht Souveränität!) würde – „vorausgesetzt, daß Belgien nicht gegen uns Partei nimmt“ – also nach Beendigung des Krieges nicht angetastet werden; das heißt also, Bethmann Hollweg setzte voraus, daß Belgien sich gegen den völkerrechtswidrigen Durchmarsch deutscher Truppen nich wehren würde“ (стр. 73–74),

преведена је на српски језик изнова на погрешан начин:

„Канцелар га је упознао са својим намерама да у случају Белгије, ипак повреди њену неутралност, дајући напокон и своја најдубља уверавања (што се надаље поклапало са закључком) да ће поштовати територијални интегритет Белгије (али не и њен суверенитет), „подразумевајући“ да га, „ако Белгија од нас не оде на супротну страну“ – неће кршити ни кад се рат оконча, што ће рећи, Бетман Холвег је подразумевао да се Белгија неће супротстављати незаконитом преласку немачких трупа преко своје територије“ (стр. 64).

Превод би, заправо, требало да гласи:

У односу на Белгију канцелар је већ наговестио немачку намеру да повреди неутралност када је дао само мрачно уверавање (које је по своме садржају ипак било обезбеђено ултиматумом) да интегритет Белгије (дакле, не и суверенитет!) – „под претпоставком да се Белгија не сврста против нас“ – након завршетка рата, неће бити повређен. То, дакле, значи да је Бетман Холвег претпостављао да се Белгија неће противити проласку немачких јединица који је у супротности са међународним правом.

Цитат из историјског извора који у оригиналу гласи:

„Deutschland fiele durch Gegnerschaft Englands das Hauptgewicht des Kampfes zu ... Unter diesen Umständen müssen wir der Erwägung des Wiener Kabinetts dringend und nachdrücklich anheimstellen, die Vermittlung zu den angegebenen ehrenvollen Bedingun-

gen anzunehmen. Die Verantwortung für die sonst eintretenden Folgen wäre für Österreich und uns eine ungemein schwere“ (стр. 75),

преведен је као:

„У енглеском пријатељству Немачка види највећи терет битке ... Овако постројени морамо под хитно, и то наглашавам, приморати бечки кабинет да ово посредништво под часно датим условима и прихвати. Одговорност за последице које би иначе могле да наступе, била би и по Аустрију и по нас, огромна“ (стр. 66).

Превод је великим делом погрешан будући да би он требало да гласи:

Услед непријатељства Енглеске**,** Немачкој би припала највећа тежина борбе ... У таквим околностим**а**, морамо хитно и енергично да препустимо процени бечког кабинета да прихвати посредовање под датим часним условима. Иначе би одговорност за наступајуће последице била необично тешка по Аустрију и по нас.

Прво, превод прве реченице у потпуности је промашио значење будући да није реч о пријатељству већ о непријатељству Енглеске (!). Исто тако, из необјашњивих разлога појављује се израз „овако постројени“ који не постоји у оригиналу, нити има икаквог смисла, као што не постоји ни део реченице „и то наглашавам“ који је убачен у српски превод. Коначно, није реч о „приморавању“ већ о глаголу „препустити“ (anheimstellen). Слично томе, већ наредна реченица која у оригиналу гласи:

„Nur fünf Minuten später folgte ein Telegramm nach Wien102, in dem Bethmann Hollweg noch energischer den Bundesgenossen aufforderte, „die Verweigerung jedes Meinungsaustausches“ mit Rußland zu unterlassen“ (стр. 75),

преведена је на српски језик тако да гласи:

„Само пет минута касније уследио је телеграм Бечу102 у коме је Бетман Холвег од другова из савеза још енергичније захтевао да се уздрже „од одбијања било какве размене мишљења са Русијом“ (стр. 66).

Међутим, није реч ни о каквим „друговима из савеза“ већ, просто, о савезнику (der Bundesgenosse). Према томе, „Бетман Холвег је од савезника захтевао ...“. Већ у наредној реченици појављује се нова грешка – немачки прилог „leichtfertig“ који значи „непромишљено“ или „лакомислено“ преведен је као „лака срца“ (!), чиме се попис грешака у поменутој реченици, међутим, не исцрпљује. Наиме, док она у оригиналу гласи:

„„Wir sind zwar bereit“, fuhr er fort, „unsere Bündnispflicht zu erfüllen, müssen es aber ablehnen, uns von Wien leichfertig und ohne Beachtung unserer Ratschläge in einen Weltbrand hineinziehen zu lassen“ (стр. 75),

преводиоци су је превели на следећи начин, делимично јој променивши значење:

„„Додуше, спремни смо“, наставио је даље, „да као савезник испунимо своју обавезу, мада бисмо ипак морали да одбијемо да из Беча одемо лака срца и не узевши у обзир савет да не допустимо да нас увуку у један светски пожар““ (стр. 66),

иако би, у ствари, превод требало да гласи:

„Ми смо, додуше, спремни“, наставио је, „да испунимо нашу савезничку дужност али морамо да одбијемо да нас Беч**,** лакомислено и без уважавања наших савета, увуче у светски пожар“.

Наведени примери показују размере и карактер грешака у преводу које су присутне како на лексичко-семантичком нивоу (погрешне значењске интерпретације речи, погрешан избор речи као и додавање непостојећих или изостављање постојећих речи у реченици) тако и на нивоу синтаксе (додавање непостојећих синтагми или пак изостављање постојећих, непознавање врста зависних реченица) уз истовремено постојање дословно преведених фразеологизама. Према томе, реч је о недопустиво лошем преводу који је практично неупотребљив и који, уједно, обесмишљава напор издавача да Фишерово класично остварење учини доступним српском читаоцу. Истовремено, објављивање обе књиге финансијски је потпомогло Министарство културе Републике Србије па је већ та чињеница требала да обавеже преводиоце да поверени посаоураде савесно те да пруже барем тачан ако не већ и језички беспрекоран превод.

Осврт на преводе књига Оливера Јанца и Фрица Фишера закључићемо изразом који су преводиоци (погрешно!) употребили – преводи обе књиге не само да представљају „велику смејурију“ већ и крајње забрињавајуће сведочанство о размерама преводилачког немара, незнања и неодговорности који су присутни у савременом српском издаваштву.

Доц. др Горан Васин
Филозофски факултет Нови Сад
Одсек за историју
goranvasin@yahoo.com

О ИСТОРИЈИ ВОЈНЕ КРАЈИНЕ – **FEDOR MOAČANIN, *RADOVI IZ POVIJESTI VOJNE KRAJINE*, SRPSKO KULTURNO DRUŠTVO PROSVJETA, ZAGREB 2016.**

Историографско дело, помало заборављеног Федора Моачанина, поново се нашло у фокусу читалачке публике захваљујући СПКД „Просвјета“ из Загреба које је издало (поново објавило) чланке и текстове овог вредног историка. Моачанин, који је деценије провео истражујући историјат Војне границе, дао је леп допринос сагледавању ове теме и историје Срба у Хрватској генерално. Поље истраживања које је обухватило раздобље од Мохача до развојачења Војне границе аутор је у више исцрпних студија на изворној архивској грађи пажљиво и помно проучио.

У монографији коју је приредила Наташа Штефанец налазимо три целине Моачанинових радова. У првој великој целини налазе се радови у којима је Моачанин писао о општој историји Војне крајине, о њеним проблемима, устројству, периодизацији, о свим најбитнијим општим детаљима развитка и живота ове важне институције за историју Срба у Хрватској, али и укупну историју Хабзбуршке монархије. Радови као да сликају мозаик саме Крајине – организација, затим одбрамбена улога Крајине, важан проблем периодизације о коме Моачанин пише сталожено и прегледно, затим краћи преглед историје Војне крајине у коме је Моачанин обухватио све важне и битне догађаје и личности. Од Мохача, потом насељавања Срба на просторе будуће Војне крајине, затим оснивање и развој саме институције Крајине (период после Брушког либела), Влашке статуте, нову организацију, ратове Крајишника, потом буне Осмокруховића и касније Кијугову, Северинску буну, милитаризацију Војне крајине, Граничарски закон и период слабљења утицаја Војне крајине до њеног постепеног укидања – то све чини опсег Моачаниновог истраживања и писања.

Моачанинов стил је лак и текстови су прегледни, што се посебно види у другој великој целини где су радови који су ослоњени на друштвену и свакодневнополитичку борбу Крајишника за очување својих права уз мноштво описа тешког живота у самој Крајини, посебно после великих ратних похода. Моачанин пише о компликованим државноправним односима у Хабзбуршкој монархији и њиховим рефлексијама на дешавања у Крајини, на првом месту на позицију и ставове Хрватског сабора када је у питању положај Крајишника и посебно Срба у Хрватској. У овом погледу Моачанин

наставља путем Алексе Ивића, путем који ће касније потпуно трасирати академик Славко Гавриловић. Дуготрајна борба Хрватског сабора најпре за своју бољу државноправну позицију у односу на Угарски сабор (и шире у Монархији) задавала је немало проблема становницима Карловачког и Вараждинског генералата који ће резултирати с једне стране бунама и с друге стране јачом борбом Сабора за рекатолизацију или сужавање крајишких повластица. Цео 18. век који је Крајина провела у многим ратовима прошао је у контрастима ове две борбе, које ће симболисати и касниј у политичку битку за националну еманципацију Срба у Хрватској од Револуције 1848–1849. па све до краја Великог рата 1918. Моачанин се не једном вратио и на старо питање односа Влаха и Срба, односно влашког и српског оквира тумачења повластица које се и данас у науци зна злоупотребити.

Трећа целина Моачанинових радова краћа је, али је ефектном чине расправе о историји Војне крајине о комплексним проблемима, посебно свакодневног и оквира самог војног друштва. Моачанин не заборавља ни цркву и свештенство, даје оквир крајишке породице, поставља питања и проблемски сигнализира одговоре на мноштво недоумица на које су његови претходници дали своја размишљања, и вешто анализира незаобилазно дело Франца Ваничека. У том погледу Моачанинови прилози о историји Срба у Хрватској и Музеју Срба у Хрватској дају закључну и јасну целину о месту и преважној историјској улози коју су Срби имали не само у историји Војне крајине него и целе Троједнице. Наглашавамо да је актуелност Моачаниновог дела велика и значајна. Проблеми живота и друштва Војне границе и данас чекају многе историке да се са њима ухвате у коштац. Недореченост и често мноштво грађе у којима се могу лако заплести и искусни историчари дају слику одмереног и опрезног али прецизног Моачанина, који не оставља места мноштву нагађања и недоумица.

Издавачки подухват „Просвјете“ свакако је леп пример оживљавања заборављеног дела, покушај да се мирно, трезвено и савесно разговара о темама које често превазилазе само научне оквире. Због тога је овај подухват хвале вредан, баш као и селекција Моачанинових радова и приступ објављивању квалитетне књиге. Овај подухват уједно је и позив за размишљање вредном издавачу да настави у том правцу и подсети на великане српске историографије који су се бавили Србима у Хрватској, од Алексе Ивића до академика Славка Гавриловића!

Доц. др Горан Васин
Филозофски факултет Нови Сад
Одсек за историју
goranvasin@yahoo.com

ДИНАМИЧНИ ПУТ СРПСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ – КОНСТАНТИН ВЛАДИМИРОВИЧ НИКИФОРОВ, НАЧЕРТАНИЈЕ ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА И СПОЉНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ 1842–*1853*, **СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД 2016, 275 СТР**.

У издању Службеног гласника током 2016. се појавило важно дело директора Института за Словенске студије РАН Константина Владимировича Никифорова, Начертаније Илије Гарашанина и спољна политика Србије 1842–*1853* (превод са руског, у оригиналу је књига објављена у Москви 2014), које је одмах изазвало пажњу научне и шире јавности у Србији. Актуелност овога дела, познатог руског научника и јавног делатника, у српској јавности па и шире у региону важан је показатељ свих сложености балканске историје 19. века, али и рефлексија деветнаестовековне балканске политике великих сила на садашња дешавања (све до ратова 1991–1995, те НАТО бомбардовања Србије 1999, распада заједнице Србије и Црне Горе 2006, проглашења независности Косова 2006).

Аутор Никифоров је најпре своје дело дефинисао као анализу не само Гарашаниновог Начертанија већ и много шире, као суштинско писање о спољној политици уставобранитељског режима које је као окосницу имало Гарашанинове идеје које су се преливале на све области у којима су живели Срби ван своје матице. На самом почетку (Увод, стр. 17–44) аутор је детаљно писао о великом броју историчара и истраживача који су се бавили Начертанијем, његовим настанком, рефлексијама утицаја Начертанија на будући српски национални програм, али и много шире политичким интерпретацијама Начертанија, а на првом месту његовим злоупотребама. Никифоров се није либио да отворено пише о достигнућима српских, руских, хрватских историчара када је у питању Начертаније. Од Вукићевића, Страњаковића до Радоша Љушића, аутор ниже наслове и портрете историчара и њихових дела. Сличан је пример и са руском историографијом. На хрватску и западноевропску историографију (Агичић и Зундхаузен) посебно обраћа пажњу као претенциозну, на махове злонамерну када су у питању реални оквири и домети спољне политике режима уставобранитеља па и самог Гарашанина.

Низ поглавља са заједничким именитељем Српска криза 1842–*1843* (стр. 47–91), аутор је посветио динамичном периоду унутрашње и спољнополитичке кризе

настале најпре побуном и збацивањем са кнежевског престола Михаила Обреновића и утицајем великих сила у том проблему. Русија, Аустрија, Турска, Велика Британија и Француска (њихови званични ставови) налазе се у фокусу писања, што доминира кроз концепцију целог рукописа. Путање дипломатских игара великих сила у Србији, укрштање интереса српских главара са европском и руском дипломатијом, долазак на власт кнеза Александра Карађорђевића део су мозаика који је Никифоров приказао лепим стилом и врло вешто. Портрети Томе Вучића Перишића, Илије Гарашанина, Аврама Петронијевића, кнеза Александра, саставни су део овог поглавља и манир су у којем ће аутор писати целу монографију.

Целина Начертаније и почетак његове реализације 1844–*1847* (стр. 91–147) кључна је за разумевање ове важне моногафије. Аутор врло брижљиво пише о предисторијату настанка Начертанија (долазак Фрање Заха, План, везе са пољском емиграцијом и Адамом Чарторискim, мисија Дејвида Уркварта), ослањајући се на бројне наслове српске историографије. Упоредна анализа текста Начертанија са Заховим Планом је *spiritus movens* читавог поглавља. Никифоров се не устручава да пише о погрешним и политизованим тумачењима Начертанија (код Агичића и Зундхаузена), нити да негира његову наглашену југословенску интерпретацију, оцењујући српску и, шире, свесрпску (али не великосрпску) идеју као основу за тумачење овог документа који ће симболички обележити мноштво политичких дешавања у 20. па и 21. веку. Из тог разлога важно је да и читалац помно и детаљно савлада ову целину као окосницу за разумевање Гарашанинове политике у наредних неколико година после Начертанија – стварање мреже чиновника, доушника, повереника српске владе у Старој Србији, Босни и Херцеговини, Војној граници, Црној Гори, са заједничком идејом да најпре помогну Србији да се ослободи турске власти. Матија Бан, Томо Ковачевић, Иван Јукић и мноштво других описани су живо и лепим стилом.

Следеће поглавље Кнежевина Србија у доба Револуције 1848–*1849* (стр. 147–191) наставак је приче о ширим покушајима Гарашанина да води активну спољну политику током Револуције која је поново европске силе довела у дипломатске игре првог степена, покренула рат у Хабзбуршкој монархији, после чега је уследило отварање политичке кризе која ће потрајати неколико година и доживети кулминацију Кримским ратом (1853–1856). Србија се нашла у тешкој ситуацији. Разапета између сопствених унутрашњополитичких размирица и неопходности да се помогне Србима у јужној Угарској у њиховом рату са Мађарима, потом, притиснута ставом Русије и Аустрије о овом судбоносном питању, Кнежевина је под Гарашаниновим патронатом вешто маневрисала слање добровољаца као помоћ пречанским Србима у рату са многоструко јачим Мађарима. Аутор пише и о дволичној политици Људевита Гаја према Гарашанину с једне стране и кнезу Милошу Обреновићу с друге стране, потом српско-хрватским односима у Револуцији 1848–1849, дајући тачну оцену о немогућности реалне и равноправне сарадње која ће посебно постати јасна у стварањем Југославије 1918.

Поглавља Завршетак прве фазе реализације Начертанија 1849–*1853*, Закључак и Прилог Начертаније (стр. 191–266) препуна су података о Гарашаниновој доушничкој мрежи посебно у јужној и Старој Србији, Босни и Херцеговини, затим о односима са Црном Гором и посебно мађарском и пољском емиграцијом. Приказани су и криза уставобранитељског режима и смена Илије Гарашанина, са констатацијом да се

после његове смене прекида рад на реализацији идеја Начертанија, да би се касније наставио доласком кнеза Михаила и Гарашанина под измењеним околностима (пад уставобранитеља, Светоандрејска скупштина, друга владавина Милоша Обреновића). Врло јасно Никифоров даје оцене о немогућности Србије да финансијски и логистички прати неке од идеја прокламованих у Начертанију. Србији је најпре предстојала борба за унутрашњу консолидацију, јачање и затим борбу за пуну независност. Аутор даје мишљење о стању српске нације током 20. века и политичким перспективама након слома Југославије и озбиљних политичиких ломова на Балкану.

Књига Константина Владимировича Никифорова о Начертанију Илије Гарашанина важна је за ново сагледавање и нови дијалог о изузетно битној теми српске историје 19. века. Уобличена новим руским изворима даје још детаља који пружају јасну и целовитију слику о програму српске националне политике, па стога ову вредну монографију препоручујемо читаоцима на пажљиво читање и промишљање.

доц. др Ненад Нинковић
Филозофски факултет
Нови Сад

KATRIN UNTERREINER, *MARIA THERESIA, MYTHOS & WAHRHEIT*, STYRIA PREMIUM, WIEN – GRAZ – KLAGENFURT 2016, STR. 191.

Владавина Марије Терезије обележила је значајан период у развоју Хабзбуршке монархије и њених народа. Три века од њеног рођења (1717) у светској историографији се повећало интересовање за њену владавину, а резултат тога је повећана продукција радова чија је она главна тема. Међу новим насловима се 2016. у издању Стирије (Штајерске) појавила књига Катрин Унтеррајнер, Марија Терезија, мит и истина. Ауторка је рођена у Грацу 1969. Историју и историју уметности је студирала у Бечу, где је магистрирала 1997. године. Ради у Хофбургу, као научни руководилац Царских апартмана и руководилац Музеја Сиси, у саставу истоименог замка. Објавила је више књига посвећених царској породици и њеним појединим члановима, од којих су новије посвећене двема личностима по којима је династија најпрепознатљивија – Францу Јозефу и Марији Терзији.

Марија Терезија*, мит и истина* поред богатог илустративног материјала садржи 24 поглавља, чији су наслови формулисани у виду питања, на која ауторка даје одговор. Њен циљ није да прикаже све појединости владавине једине владарке династије Хабзбург, него да укаже на оне моменте који су, као наслеђе, ушли у историографију и створили легенду, која нема упориште у историјској грађи и реалности. Оваква поља историје, често тешка за разоткривање, била су тема неколико других књига Катрин Унтеррајнер, а искуство у том смислу јој је сигурно помогло да обликује ново дело. За свако поглавље нису донети закључци који су до данас непознати историографији, напротив, већина је већ расветљена, али су се овде сви нашли на једном месту, пружајући могућност читаоцима да јасно сагледају и раздвоје историјску истину од легенде, која је ушла у старију литературу или била, са различитим мотивима, намерно креирана.

Већи део прва три поглавља (стр. 11–36) посвећен је темама које се односе на живот Марије Терезије пре ступања на престо. Ту ауторка доноси закључке да Прагматична санкција није написана ради Марије Терезије, већ ради случаја да њен отац, цар Карло VI, не добије мушке потомке. Како се цар надао сину, образовању Марије Терезије за будућу владарку, чак и када је постало извесно да ће наследити оца, није поклоњено довољно пажње, и више се рачунало са способностима Франца Стефана. Унтеррајнер указује колико је будућа владарка искрено волела свог супруга, дајући о томе сведочанства у виду извода из њихове преписке.

У кратком поглављу (стр. 36–37) указано је да је Марија Терезија носила титулу царице, као супруга цара, али да никада није крунисана, а у наредном поглављу (стр. 38–41) указује се на погрешну представу о Францу Стефану који само ужива, кроз низ примера да се он, истина, није пуно мешао у вођење државних послова, али јесте у економију, стабилизацију финансија, унапређење производње и индустријализацију земље, паралелно стварајући велико богатство своје породице, купујући и уређујући мање поседе, на којима је производњу уређивао по у то време најсавременијим принципима. Наредна два поглавља (стр. 43–50) говоре о томе да је Марија Терезија све до смрти супруга радо присуствовала свим слављима и да је играла фаро, игру у којој је знала да изгуби велике суме новца. Ауторка је разрешила мит (стр. 51–53) по којем је Марија Терезија после једне представе 1762. на крилу држала Моцарта и пољубила га. Више доказа говори у прилог томе да није била нарочито задовољна његовим делом. Пише и о томе (стр. 55–57) који је језик говорила Марија Терезија, закључујући да је најчешће писала на француском, док се на неки начин стидела свог аустријско-бечког немачког, на коме је врло лоше писала.

Кроз седам поглавља (стр. 59–125) ауторка је објаснила какве је ставове имала Марија Терезија према својој деци. Највише пажње је у овом смислу поклонила односу са будућим царем Јозефом II, затим Маријом Кристином, омиљеном кћери, и на крају Маријом Антоанетом. Значајно је истакла како се Марија Терезија није, иако такво веровање постоји, лично могла да брине о свој својој деци, то су радили њихови васпитачи, учитељи и дадиље, али су сви они за свој посао редовно добијали упутства од владарке. Такође, она је већином осмислила у чему треба да се састоји њихово образовање, посебно онај сегмент који је подразумевао однос према цркви и родитељима. Контрола деце је била велика, а то је био само део схватања да јој је дужност да обезбеди бројно потомство, као политички капитал, о чему је Унтеррајнер писала кроз бракове деце Марије Терезије. Брачна политика јој је била усмерена на то да од старог непријатеља, Француске и њене династије, створи савезника против новог непријатеља – Пруске. Зато је своје синове и кћери већином венчавала, без уважавања њиховог мишљења, са представницима династије Бурбона. Јасно је указала и да није подједнако волела своју децу и да је због тога појединим било дозвољено нешто што другима није. Омиљена кћи – Марија Кристина, могла је да изабере за кога ће се удати, док Марија Амалија није имала ту могућност. Ово је рађало даље сукобе, јер је Марија Терезија очекивала редовне извештаје са свих дворова где су јој кћери удате, као и спровођење њене политике, што је, после свега у Парми, где је живела Марија Амалија, ишло врло тешко. Односи су се временом поправљали или кварили. То је показао и пример најстаријег сина Јозефа, који је био омиљено дете јер је био престолонаследник и који је због тога добијао више пажње и боље образовање од своје браће и сестара, али су после смрти Франца Стефана односи између њега и мајке постајали све лошији. Јозеф је био по својим ставовима близак највећем непријатељу Марије Терезије – Фридриху Пруском, што она никако није могла да прихвати.

У наредним поглављима (стр. 126–134) ауторка анализира реформска достигнућа Марије Терезије, констатујући да је она само почела реформе и зацртала пут којим је њен син, образован више од ње на принципима просветитељства, одлучније корачао. У многим сегментима Марија Терезија је остала традиционална и нетрпељива, као

што је верска слобода, против које је, у случају протестаната и Јевреја, често била строжа од својих претходника и само ју је државни прагматизам одбијао од повлачења радикалнијих потеза. Започете реформе централизације државе и образовања унапредио је и завршио Јозеф II, који је често ишао испред свог времена, посебно у погледу верске толеранције, али и смањења притисака на поданике.

Посебну пажњу ауторка је показала анализирајући (стр. 135–150) мит о томе да ли је Марија Терезија владарка мира или је наклоњена рату. За њу се само условно може рећи, и то само у последњим њеним владарским годинама, да је била против рата. С друге стране, ратоборност је као слика проширена на целу њену владавину, пошто је морала да брани своје наслеђе, а добар део владавине и реформи били су само припрема за нови сукоб са Пруском. У том циљу је ауторка истакла профранцуску политику коју су водили Кауниц и његов наследник у Паризу кнез Георг Адам Штаремберг. Она је резултирала савезом у Седмогодишњем рату и великим ратним операцијама, али је повратак Шлезије изостао. Посебно је анализиран однос према Фридриху Пруском, којег је до краја живота сматрала „најгорим и мрским непријатељем“ иако је многе његове реформе преузела, а њен супруг, као и син престолонаследник, били у преписци са њим, чак се и неклико пута срели.

У наставку књиге ауторка доноси одговоре на питање колико је био срећан брак између Марије Терезије и Франца Стефана (стр. 151–161), инсистрирајући на чињеници да јој је цар био прва и једина љубав, али да јој није био веран. Поред већ познатих афера са дамама високог ранга (грофице Колоредо и Палфи), саопштени су и подаци о једном његовом сину, којег је добио у Фиренци и о којем се старао до смрти. Такође, ауторка указује да је Марија Терезија била љубоморна на љубавнице свог супруга и да су неке услед те љубоморе прошле са тежим последицама. О њеној љубомори и о томе да ли је била биготна говори се у наредном поглављу (стр. 162–166) и истиче да је била дубоковерујућа особа, али показујући колико је волела да се шминка и на разне начине улепшава, ауторка констатује да није била биготна, јер једно са другим није ишло. Њена љубомора је била позната и савременицима и историчарима, али ауторка разбија мит да је то био разлог за оснивање Комисије за непорочност и указује да су слични закони постојали и у XVI веку, те да је њихово оснаживање имало за циљ обнову моралног живота и здравствену заштиту.

Приводећи књигу крају, ауторка излаже (стр. 167–172) разлоге за депресију Марије Терезије која је почела после смрти Франца Стефана (1765) и потрајала до њене (1780). Овоме је допринела и смрт њихове деце, унука и снаха, као и одлазак кћери на дворове владара за које су удате. Депресивност је појачавао константни сукоб са сином и савладаром. Њене последње године су време у којем није било некадашњег сјајног и веселог Бечког двора у којем су је деца увесељавала кроз позоришне представе. Двор је постао место рада, без уживања. У последњем поглављу (стр. 173–179) ауторка описује здравствено стање владарке указујући на чињеницу да је у младости била мршава, али да су године и 16 трудноћа у 18 година оставиле траг на њеном телу, пре свега кроз гојазност. Међутим, главни узрок овога су били њени срчани проблеми, а не, како се раније веровало, обилна исхрана, у чему је Марија Терезија била врло скромна. Како је старила слабили су јој слух и вид, имала је све више проблема са ногама и плућима, услед проблема са срцем, од чега је, окружена децом, 29. новембра 1780. умрла.

Књига се завршава прилогом у виду списка деце Марије Терезије и Франца Стефана (стр. 182), затим следе ендноте (стр. 183–188) и списак извора и литературе (стр. 189–191). Посебно је богат илустративни материјал и чини га 91 слика.

Дело Катрин Унтеррајнер представља добро конципиран преглед питања и одговора који су током више од два века заокупљали историчаре у вези са владавином Марије Терезије. На једном месту су скупљене недоумице и разне легенде које су настале у вези са њеном владавином и приватним животом, одговорено је на спорна питања и све повезано у контекст времена и обичаја XVIII века. Зато је ова књига значајан допринос научном а у исто време и научно-популарном сагледавању владавине, особина и живота Марије Терезије. На основу свега горе реченог, препоручујемо је пажњи читалачке публике.

доц. др Ненад Нинковић
Филозофски факултет
Нови Сад

НЕНАД ЛЕМАЈИЋ (РЕДАКТОР), ИСТОРИЈА СПОРТА У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ**, КЊИГА I, ИСТОРИЈСКИ АРХИВ „СРЕМ“ И СПОРТСКИ САВЕЗ ГРАДА СРЕМСКЕ МИТРОВИЦЕ, СРЕМСКА МИТРОВИЦА 2016,** СТР. **373.**

Развојем људског друштва у историји се развија све већи број дисциплина и области за проучавање, јер нови догађаји и процеси отварају безброј могућности за науку. Све до почетка XX века спорт није био у центру пажње ни друштва, ни научника, иако су корени већине спортских клубова, удружења и дисциплина дубоко у претходном столећу. Ипак, XX век је време масовног развоја спорта, што је пружило могућност историографији да он постане једна од њених тема. Постао је важан сегмент друштва, те тако ни наука није могла избећи проучавање његовог утицаја на појединца или заједницу, јер је историја спорта нешто што је често обележавало развој насеља или друштва. Сремска Митровица је један од градова где се све законитости у његовој генези могу приметити.

Књига Историја спорта у Сремској Митровици настала је из пера више аутора, под редактуром проф. др Ненада Лемајића, који је за ову књигу написао три поглавља („Развој гимнастике и Соколске организације у Сремској Митровици“, „Историја одбојке у Сремској Митровици“ и „Митровчани на Олимпијским играма“), а поглавље о развоју кајакашког спорта написао је у коауторству са Сашом Радмановићем и др Предрагом Милковићем. Највећа целина у књизи се односи на развој фудбала, а њу су, када је реч о мушком фудбалу, написали Јовица Стевић и Јован Савић, док је о женском фудбалу поглавље написала Данијела Стојиљковић Савић. Братислав Достанић је писао о малом фудбалу, Александар Гавриловић о триатлону, Велимир Вуколић о историји џуда, а Станислав Раковић о каратеу. Њихов напор у стварању ове књиге био је изузетан, утолико више што података о многим клубовима, који су само привремено постојали, како су и сами истакли, готово да није било, док их о многим другима није било пуно.

Пишући о развоју гимнастике проф. др Ненад Лемајић је дао преглед како се развијала Соколска организација, поникла у Аустроугарској, у чијем саставу је била и Митровица. Ипак, известан утицај се ширио и из суседне Краљевине Србије, што је доприносило јачању националног карактера који је био у сржи сваког соколског покрета. Аутор је ово истакао указујући на посебне српске и хрватске соколске

организације у граду. Између два рата, када се Митровица нашла у новој држави, соколске организације су јачале, а после Другог светског рата њихов рад добио је нови вид. Услед изграђивања новог, комунистичког система, није било популарно да постоји јак национални карактер соколских друштава, те су их замениле фискултурне организације и Гимнастички савез Југославије, док су соколски слетови добили нови облик у виду Дана младости. Генеза у овом смислу уочљива је и у Сремској Митровици, где није било већих прекида у развоју гимнастике. Заинтересовани су је тренирали у просторијама Соколског дома, који је после Другог светског рата назван Партизан. У тексту је пажња посвећена оваквим организацијама у околним местима, а аутор даје биографије најзначајнијх сокола и гимнастичара, као и резултате који су на овом пољу постигнути.

Фудбал као најпопуларнија спортска дисциплина како данас тако и у целом XX веку имао је занимљив развој и у Сремској Митровици. Аутори су текст поделили на девет поглавља и кроз њега објаснили како се и када ова дисциплина појавила у граду и његовој околини. Његова појава се у свету везују за радничке, сиромашне четврти и у том смислу нема никаквих одступања ни у Сремској Митровици, што аутори показују анализирајући радничку област града – Хесну, чије су становнике чинили 90% подунавски Немци, радници у околним постројењима за прераду дрвета. Међу њима је поникао први фудбалски клуб основан 1911. под називом Српски спорт клуб. До почетка Другог светског рата у граду је постојало, бар привремено, чак шеснаест фудбалских клубова. Додају ли се овоме и исти клубови у готово свим околним селима, основани између 1918. и 1941, може се видети сва масовност и популарност овог спорта.

Прегледно су представљени подаци о највећим успесима појединих фудбалских клубова. Презентован је фото-материјал и готово свуда, што није био нимало лак посао, указано ко су фудбалери на сликама. Када је то било могуће, састављени су спискови играча и стручних штабова као и биографије најпознатијих, од којих је посебна пажња посвећена Фрањи Гилеру Јожи, фудбалеру рођеном у Митровици, који је између два светска рата био један од најбољих левих крила у Југославији, репрезентативац, учесник олимпијских игара. Аутори су успели да пронађу податке о свих шеснаест градских фудбалских клубова, као и о онима из околине. Посебно је анализирано како су се развијали ФК „Срем“ и ФК „Раднички“, са обиљем података о њиховим играчима, тренерима, управницима клубова. Доносе се подаци и о новим клубовима, насталим по распаду Југославије, као и о школама овог спорта у којима су стасавали или стасавају бројни таленти. Списак најпознатијих фудбалера који су поникли у Митровици или у њој учинили прве фудбалске кораке завршни је део поглавља о мушком фудбалу.

Женски фудбалски клуб „Сремице“ нашао је место у овој књизи иако је основан 2013. и од њега се тек очекују велики резултати. Две године пре овог, основан је Клуб малог фудбала „Деус“, иако је овај вид спорта постојао у Митровици неколико деценија уназад. Клуб је брзо напредовао, те је, како аутори истичу, већ 2015. освојио Куп Војводине. Уз млађе клубове у Митровици поред клубова женског и малог фудбала истиче се и Триатлон клуб „Еуроспорт“ основан 1996. године.

Град на Сави има дугу и успешну традицију кајакашког спорта, што су аутори истакли кроз причу о Кајакашком клубу „Вал“, основаном убрзо по Другом светском рату, као и о најбољим спортистима ове дисциплине. Међу осталим, по својим успесима издвојена су петорица, Станиша Радмановић, Душан и Огњен Филиповић, Саша Вујанић и Иван Охмут. Поред њих краће биографске црте дате су и о успешним такмичарима и тренерима, док је кроз преглед резултата „Вала“ указано да је ово најтрофејнији клуб из Митровице (са укупно 128 титула првака, 115 других и 103 трећа места), као и да су се у овом спорту кајакаши надметали и на шест олимпијских игара (1960, 1964, 1968, 1972, 2000. и 2004).

Иако на први поглед необично, Митровица има дугу традицију у далекоисточним борилачким спортовима, како џуда тако и каратеа, и то међу спортистима оба пола. Џудо клуб (основан 1966) услед недостатка адекватног простора за тренинге имао је тежак почетак. Аутор је образложио како су све препреке савладане, а потом указао које су све успехе постигли џудисти, у појединачном такмичењу и групно, као клуб. Колико је овај спорт популаран у граду и околини сведочи податак да се од 1986. одржава међународни турнир под називом Џудо куп „Сирмиум“. Такође, дате су биографије двојице најуспешнијих такмичара – Ненада Вуколића и Боре Шуњака. На сличан начин, уз богат фото-материјал приказана је прошлост каратеа, с тим да је ту списак истакнутих чланова клуба „Сирмиум“ дужи.

Посебна пажња, у складу са запаженим резултатима у прошлости, поклоњена је историји одбојкашког спорта у Митровици. Овај спорт је, како то истиче проф. др Ненад Лемајић, корене имао у Соколском друштву у оквиру којег је 1931. одиграна прва одбојкашка утакмица у граду. Главни успеси одбојкаша су уследили после Другог светског рата. На развоју одбојке се у Митровици посебно радило од 1962, а овај спорт је брзо постао популаран и у околним насељима, у којима је формирано више клубова. Посебно су приказани историјат и резултати мушке а посебно женске одбојке, као и промене које су имали клубови једних и других. Уз богат фото-материјал и приказе грбова одбојкашких клубова из Митровице, дате су биографије најуспешнијих играча и тренера одбојке, као и хронологија важних догађаја из историје овог спорта.

Књига се завршава текстом др Ненада Лемајића о Митровчанима на олимпијским играма и њиховим резултатима, почев од Фрање Гилера, који је био први Митровчанин који се појавио на једном оваквом такмичењу, до учешћа Драгане Томашевић на ОИ у Рио де Жанеиру 2016. Такође, указао је и ко је од тренера из Митровице учествовао на олимпијадама. Овим је испричан део приче о историји спорта у Сремској Митровици, подухват који је вредан сваке хвале, јер се ни већи ни богатији градови у Србији не могу похвалити оваквом монографијом. Читаоци ће у овој књизи наћи један део историје спорта, јер неке његове дисциплине (нпр. кошарка и рукомет) тек треба да буду написане, због чега је ова књига уз име понела и број 1. У ишчекивању њеног наставка, пажњи читалачке публике препоручујемо књигу Историја спорта у Сремској Митровици, очекујући да ће она бити подстицај за развој нових спортских дисциплина и нових, још бољих, резултата.

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине, Нови Сад

ОЛГИЦА ТРБОЈЕВИЋ, ТОРОНТАЛСКА ЖУПАНИЈА (1731–1849), **КАТАЛОГ ОДАБРАНИХ САДРЖАЈА ДОКУМЕНАТА, СВЕСКА 3 (1791–1795), АРХИВ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД 2017, 229 СТР**.

Едиција Научноинформативна средства о архивској грађи Архива Војводине богатија је за још једну свеску серије (XV) посвећене великом архивском фонду (Ф. 11) Торонталска жупанија (1779–1849), 1731–1849, једном од највреднијих фондова који Архив чува и стручно одржава, а категорисаном као културно добро од изузетног значаја. Желећи да упозна ширу јавност са вредном архивском грађом и олакша приступ истраживачима, Архив Војводине је у серији до сада објавио две свеске каталога одабраних садржаја докумената из овог архивског фонда – прву 2008. и другу 2011. године.

Прва свеска обухвата временски период од стварања Жупаније до реорганизације државне управе и администрације (1779–1785), што представља јасно омеђену целину стварања и консолидације жупанијске власти. Њом су обухваћени и списи са жупанијске територије настали пре творца фонда (1731–1779) под називом Предсписи (предакта) из прве три кутије фонда. Историјска белешка о фонду, која је поновљена у трећој књизи, дала је шире податке о времену конституисања, организацији и историјату творца фонда.[465]

Другом свеском едиције обухваћен је период од 1786. до 1790. године, период спровођења реформи цара Јозефа II, реорганизације државне управе и администрације, рата са Турском, укидања жупанијске аутономије и службене употребе немачког језика.[466]

Ова трећа свеска наставак је започетог публиковања, а хронолошки обухвата период од 1791. до 1795. године. У грађи овог периода налазе се предмети који сведоче о ратним збивањима, завршетку рата са Турцима (1788–1791) као и приликама у вези са руско-турским ратом (1787–1792) и почетком Наполеонових ратова – Рат прве коалиције (1792–1797), па се грађа често односи на ратове и војску: регрутацију, стављање племићке војске под оружје (инсурекција), снабдевање, опремање, размештај војске и сл. Такође, грађа сведочи и о обезбеђивању и санирању штета од поплава, с

465 Дејан Јакшић, Торонталска жупанија (1731–1849), Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 1 (1731–1785), Архив Војводине, Нови Сад 2008, 262.

466 Олгица Трбојевић, Торонталска жупанија (1731–1849), Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 2 (1786–1790), Архив Војводине, Нови Сад 2011, 401.

обзиром на то да су се Тиса, Мориш и Тамиш периодично изливали. Чести су и апели становника за помоћ, будући да је владала оскудица јер је принос био лош услед ратних и елементарних непогода. Велики број докумената из 1795. године односи се на здравствену заштиту и мере које су предузимане да се куга, која је избила у Срему, не прошири на Банат.

Већина предмета за период који обухвата ова свеска није одабрана за публиковање, углавном зато што су предмети делимично сачувани, односно зато што су непотпуни. Сачувана документа су део неког обимнијег предмета или целине (нпр. само пропратни лист без прилога који је достављен) или су то окружнице, већином потернице, затим појединачне молбе становника за отпуст из војске и за различите врсте помоћи, потврде о дуговима (признанице), разни финансијски извештаји и сравњивања, као и судске истраге у вези са крађом стоке и сл.

У архивском фонду Торонталске жупаније за период који обухвата ова свеска сачувано је укупно 47 инвентарних јединица (кутија) списа (инвентарни бројеви 162–208). У годинама: за 1791. годину сачувано је 11 кутија (162–172), за 1792. годину осам кутија (173–180), за 1793. годину девет кутија (181–189), за 1794. годину пет кутија (190–194) и за 1795. годину 14 кутија (195–208) архивске грађе. За наведени период сачуван је незнатни број књига које прате документа.

Обрада оваквог језички сложеног фонда, где су предмети и документи у њима језички измешани, захтева тимски рад, координацију и усаглашавање архивиста који раде на различитим језицима. Носилац рада на фонду виши архивиста Олгица Трбојевић обрадила је предмете на латинском, одабрала и приредила све описе за издавање и израдила помоћни информативни апарат. Аналитичке описе предмета насталих на мађарском језику израдила је Жужана Мезеи, архивиста, а за предмете настале на немачком језику Данијела Бранковић, архивски саветник.

Предговор пружа основне податке о фонду и његовом садржају, творцу фонда, историјском оквиру и информативним средставима. Поред обавезних делова публикације на почетку је и Речник мање познатих речи и појмова из грађе.

Каталог одабраних садржаја докумената. Начин приказа: Број с леве стране испред текста описане архивске јединице (предмета) представља архивску сигнатуру, односно број предмета у оквиру године. Описи су подељени и по инвентарним јединицама (кутијама). У горњем левом углу изнад текста описаног предмета налазе се подаци о датуму и месту настанка, а у десном углу изворна регистратурска сигнатура или тематска група којој предмет припада. У доњем левом углу, испод текста описа, наведен је језик, или језици, којим је предмет написан, а у десном број листова у предмету. Физички спојени предмети у грађи, као што су нпр. окружнице, обједињено су и описани, рашчлањивањем предмета у оквиру заједничког описа. Када је уочено да већи број предмета има сличан садржај, односно заједничке формалне елементе, ти описи предмета дати су обједињено.

Садржај. Жупанијски фондови су сложени и садржајни, у њима се могу пронаћи најразличитије могуће теме из свих области живота и друштва. Важни догађаји и друштвене тенденције су условили да је у неким годинама настало много предмета везаних за одређене проблеме, дешавања и догађаје (вид. напред). У таквом обиљу

садржаја тешко је наћи баланс у приступу одбиру,[467] али се аутор успешно с тим изборио и ваљано представио овај сегмент фонда. Садржај је исказан сасвим примерено форми аналитичког описа – концизно, језгровито, прегледно и јасно.

Регистри: Именски регистар садржи азбучни списак имена лица која се наводе у описима, са прецизираним својствима (занимање, функција, титула, пребивалиште и др.) значајним за описе докумената у којима се појављују и чији је (архивски) број у наставку наведен. Страна презимена су дата у српској транскрипцији, док су у самом тексту описа написана и изворно.

Географски регистар је по азбучном реду сређен списак географских појмова у српској транскрипцији (насеље, река, пустара), са назначеним бројем предмета у коме се наводи. Места ван Жупаније у загради су географски лоцирана (жупанија, Војна граница), а алтернативна имена назначена.

На крају књиге приложен је корисни Преглед насеља Торонталске жупаније по срезовима са табеларним упоредним прегледом назива места у српском, мађарском, немачком и данашњем званичном облику државе којој припада.

Предметно-тематски регистар, како је то уобичајено за сложеније и значајније фондове, садржи одреднице класификоване тематски по ширим и ужим групама, које су унутар група уазбучене. Шире групе су: Верске установе и организације, Властелинства и урбаријал, Војска, Здравство, Привреда, Просвета, Територија и становништво, Управа, правосуђе и јавне службе.

Трудом ауторке Олгице Трбојевић и других сарадника који су учествовали у његовом обликовању, садржајном допуњавању и припреми за публиковање, овај каталог одабраних садржаја докумената је још један сигурни оријентир и велика помоћ истраживачкој јавности за проучавање свих аспеката прошлости Баната и више грана историје. Жеља нам је да се он што чешће налази у рукама научних радника, истраживача и других корисника архивске грађе Архива Војводине, као веродостојан путоказ за њено истраживање, коришћење и тумачење.

467 За шире податке о издавању информативних средстава и фонду вид.: Дејан Јакшић, Едиција научно-информативних средстава о архивској грађи посвећена Торонталској жупанији, Архивски анали, бр. 6, Нови Сад 2011, 156–166.

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM
Ђорђе Станковић (1944–2017)

Након краће болести, у Београду је 9. августа 2017. преминуо истакнути српски и југословенски историчар Ђорђе Станковић. Рођен 21. јануара 1944. у Слобоштини, Станковић је, након завршене гимназије у Славонској Пожеги, студирао историју на Филозофском факултету у Београду, где је дипломирао 1966. године. Последипломске студије окончао је 1969. одбраном магистарског рада Радикална странка и хрватско питање 1921–1923. и, под менторством професора Јована Марјановића, 1979. на истом факултету докторирао са дисертацијом под називом Никола Пашић и стварање југословенске државе 1914–1921. На Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду прошао је сва наставна звања – од асистента (1969), преко доцента (1980) и ванредног професора (1985) до редовног професора (1990). У својој наставној каријери обављао је и функцију продекана Филозофског факултета (1987–1989) а затим је током више од две деценије (од 1990. до одласка у пензију 2012) био шеф Катедре за историју Југославије. Активан у струковним историјским удружењима, професор Станковић је обављао и дужност председника Друштва историчара Србије и секретара Савеза историјских друштава Југославије. Истовремено је био и члан уредништава неких од најзначајнијих научних часописа у бившој Југославији као што су Историјски гласник, Југословенски историјски часопис и Марксистичка мисао.

Научна интересовања најављена докторским радом Ђорђе Станковић је наставио да негује током своје читаве, иначе, веома плодне научне каријере – средином 1980-их година објавио је две књиге посвећене улози Николе Пашића у новијој историји Србије и Југославије: Никола Пашић, савезници и стварање Југославије (1984, 19952) и Никола Пашић и југословенско питање (I–II, 1985). Написане на темељу, раније највећим делом некоришћене, огромне изворне подлоге, обе Станковићеве књиге представљају узорне научне монографије у којима су личност и политичко деловање Николе Пашића сагледани унутар широког контекста српске, балканске и европске политике у временском распону од краја 19. века до окончања Првог светског рата. Својом изванредном ерудицијом, фактографским богатством, чврстом методолошком структуром као и новим интерпретацијама заснованим на суверeном познавању тадашње српске, југословенске историографије и најзначајнијих остварења светске историографије, Станковићеве монографије, без имало претеривања, спадају међу највредније остварења српске историографије у другој половини 20. века. Истоветном тематском кругу Станковић је посветио и књиге Никола Пашић и Хрвати (1995) те Никола Пашић. Прилози за биографију (2006) у којима је објединио резултате својих вишегодишњих истраживања различитих димензија политичке делатности Николе Пашића. Станковић је приредио и низ прворазредних историјских извора везаних за

политичко деловање Николе Пашића: од програмског списа Слога Србо-Хрвата (1995), у коме је Пашић изнео своје разумевање српско-хрватске сарадње, преко бројних Пашићевих беседа, говора и експозеа у Народној скупштини Краљевине Србије током Првог светског рата а затим и у Уставотворној скупштини и парламенту Краљевине СХС – Никола Пашић у Народној скупштини (књ. IV, 1998) до двотомног зборника под називом Сто говора Николе Пашића: вештина говорништва државника (I–II, 2007). Коначно, историји Србије у Првом светском рату, настанку и развоју југословенског програма српске владе те југословенском уједињењу (појавама и процесима које је умногоме обележила управо државничка политика Николе Пашића), Станковић је посветио своју монографију Србија и стварање Југославије (2009; друго, проширено издање објављено је 2014. под називом Србија 1914–1918. Ратни циљеви) која, уједно, представља и својеврсну рекапитулацију његових вишедеценијских истраживања „Пашићеве епохе“ у историји Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Упоредо са проучавањем личности Николе Пашића и настанка југословенске државе, Ђорђе Станковић је започео истраживања друштвених група и институција југословенског друштва, што је у тадашњој српској и југословенској историографији било готово у потпуности запостављена тема. Заинтересовавши се још на почетку свога научног рада за историју студентског покрета и Београдског универзитета, Станковић се током наредних деценија предано бавио овим проблемом посветивши му, сам или у коауторству, више књига и зборника докумената – од књиге Студенти Београдског универзитета 1838–1941: хронологија политичког живота (у коауторству са Андрејем Митровићем, Милорадом Радевићем и Ђорђем П. Јовановићем, 1971), преко три обимна тома историјских извора која је приредио у коауторству са Момчилом Митровићем – Записи и извештаји Универзитетског комитета КПС 1945–1948 (1985), Записници и извештаји ИККПС 1948–1952 (1987), Записници Акционог одбора ССУ Београдског универзитета 1939–1941 (1988) све до зборника „огледа из друштвене историје“ под називом Студенти и универзитет 1914–1954 (2000).

Коначно, трећи тематски круг питања којима је Ђорђе Станковић континуирано посвећивао истраживачку пажњу јесте теорија и методологија историјске науке те историја историографије. Сматрајући да је познавање историјске методологије неизоставни темељ научног проучавања прошлости као и да је теоријско-методолошко усавршавање неопходан предуслов за развој историјске науке, Станковић је са великим занимањем пратио савремену теоријску литературу из низа друштвених и хуманистичких дисциплина. Поред француске историографије и школе Анала (чији је рад пратио од почетка 1970-их година), он је испољавао нарочито занимање за резултате социологије, политикологије и социјалне психологије као и за обогаћивање историјске методологије теоријско-методолошким приступима друштвених наука. Интересујући се за концепте друштвених наука као што су друштвена стратификација, однос урбаног и руралног, елите и маса, затим за различите теорије личности и социјално-психолошке чиниоце друштвеног развоја, Станковић је, следећи глобалне историографске трендове, истраживао могућност примене психоаналитичке теорије у интерпретицији деловања историјских личности и писању тзв. психобиографија. Своја интересовања за развој историографије Станковић је представио у првом тому књиге Историографија под надзором (I–II, 1996) написаном у коаторству са

Љубодрагом Димићем. Упркос свом непретенциозном поднаслову – „прилози историји историографије“ – реч је о првом синтетском приказу развоја историјског мишљења од античких времена до конституисања модерне историјске науке који је настао унутар српске историографије. Историји историографије и, нарочито, појединим теоријско-методолошким проблемима историјске науке Станковић је посветио мноштво чланака обједињених највећим делом унутар књига Искушења југословенске историографије (1988), Изазов нове историје (I–II, 1992–1994), Историјски стереотипи и научно знање (2004) те Неизвесна прошлост Србије: одабрани научни есеји (2014). Настојећи да искуство свакодневног живота „малог човека“ учини легитимним предметом историјског истраживања, Станковић је, следећи подстицаје историје приватног живота настале у круге француских аналиста, пружио, у српској историгорафији, методолошки посве иновативну историјску студију о „егзодусу Срба Златне долине“. Истражујући прошлост свога славонског завичаја са становишта француске „нове историје“, Станковић је историју српског становништа у насељима Пожешке котлине приказао у виду заокружене микроисторијске студије, једне међу првима у српској историографији чији је аутор историчар са највишим научним звањима.

Као наставник и педагог под чијим менторством је дипломирало укупно 212 студената историје, магистрирало 23 а 19 њих одбранило докторске дисертације, професор Ђорђе Станковић је умногоме утицао на обликовање научног историографског дискурса о југословенској држави који се, управо у годинама уочи, током и након распада социјалистичке Југославије суочио са некритичким одбацивањем целокупног југословенског историјског искуства. Имајући у виду поменуте процесе усмерене ка ревизији историјских представа о Југославији на темељу неоконзервативних идеологија (чије је друштвене корене проналазио у новом распореду политичке моћи насталом након распада Југославије), Станковић је у својим научним и публицистичким радовима упорно инсистирао на двема чињеницама – на нужности модернизације историјске науке и на њеном теоријско-методолошком усавршавању како би се очувало и унапредило рационално језгро историјске науке. Ово посебно стога што је, у времену обележеном политичким и идеолошким ломовима и свеопштом кризом, обезбеђивање рационалних знања о прошлости сматрао најважнијом функцијом историјске науке којом она друштво у коме делује ослобађа од широко распрострањених заблуда и „историјских стереотипа“ на које је неуморно упозоравао до конца свог живота. Управо у овом еманципаторском потенцијалу научне историографије Ђорђе Станковић је проналазио и њен коначни смисао.

Изненадном смрћу професора Ђорђа Станковића српска историографија није изгубила само једног од водећих познавалаца историје југословенске државе већ и доследног модернизатора историјске науке чији „наговештаји нове историје“ тек треба да постану трајне тековине српске историографије у деценијима које су пред нама. У том смислу, научно дело професора Станковића обавезује на поштовање највиших стандарда научништва којима се он руководио у своме раду.

Доц. др Михаел Антоловић

IN MEMORIAM
Ратко Рацковић
(Београд, 1946 – Рума, 2017)

Иако није био историчар по професији, привлачност коју је ова наука имала за Ратка Рацковића била је довољна да на подручју локалне историје остави значајан траг. Рума, његово вољено место, у том смислу дугује пуно овом неуморном истраживачу њене прошлости. Иако је рођен у Београду, прве године детињства је провео у Голубинцима, где је завршио основну школу. Потом је прешао у Руму, у којој је похађао Школу ученика у привреди. Образовање је наставио у Вишој педагошкој школи у Београду, смер српскохрватски језик и књижевност. Највећи део живота и радни век провео је у Руми, где је био ангажован на развоју туризма. Био је коаутор туристичког проспекта Срема, а на промоцији културног наслеђа ове области оставио је знатан допринос.

Неуморно трагајући за појединим члановима или породицама, дао је важан допринос проучавању породичне историје оних фамилија које су некада биле значајне на простору Срема, Руме или околних насеља. Тако је од заборава отргнуо племићку породицу Пејачевић, затим Фишере и Војновиће, свештеничку породицу Бошковића, Богдановиће, Моју Медића, Хранисављевиће, Николајевиће из Стејановаца, Критовце, Галечиће и др. Поред наведеног, проучавао је народно наслеђе сремског становништва и био уредник две књиге из ове тематике: Смешна страна Срема и Сремске доскочице.

Највећи допринос локалној историји оставио је проучавајући прошлост Руме и Голубинаца. Историју Руме је обрађивао кроз причу о њеним знаменитим породицама, а како је пишући на овај начин морао да истражи и прошлост институција и све уклопи у шири контекст, оставио је важан траг у историографији о овом граду. Село у којем је провео детињство имало је за њега довољно јак утицај да се посветио проучавању његове прошлости и то је ревносно радио током читавог живота. Колико је у томе успео сведоче две књиге Помени и трајања, у којима се пре свега бави прошлошћу Голубинаца од XVIII до XX века. Радовима у многим часописима, међу којима је и Споменица Историјског архива „Срем“, оставио је неизбрисив траг у проучавању прошлости Срема и олакшао будућим истраживачима посао на овом подручју. Последњи рад у Споменици остао је

незавршен, а његов најважнији део објављен је у овом броју. Такође, у штампи је иза њега остала књига Школе и школарци Голубинаца.

За допринос развоју туризма награђен је Златном значком Туристичког савеза Србије (1977) и Сребрном плакетом Туристичког савеза Југославије (1982), док је за историографске текстове награђен Златним гушчијим пером (2003).

Др Ненад Нинковић

ZA CIP